UNIVERSITAS CATHOLICA LOVANIENSIS
Dissertationes ad gradum doctoris in facultate theologica consequendum conscriptae
SERIES II, TOMUS 14.

DE DISPENSATIONE IN IURE CANONICO

PRAESERTIM APUD DECRETISTAS ET DECRETALISTAS

USQUE AD MEDIUM SAECULUM DECIMUM QUARTUM

AUCTORE

J. BRYS

IURIS CANONICI DOCTORE
IN MAIORI SEMINARIO BRUGENSI PROFESSORE

BRUGIS
CAR. BEYAERT,
Editor Pontificius

WETTEREN
J. DE MEESTER ET FILII
Typogr. polyglotta

1925

DE DISPENSATIONE IN IURE CANONICO

PRAESERTIM APUD

DECRETISTAS ET DECRETALISTAS

USQUE AD MEDIUM SAECULUM DECIMUM QUARTUM

UNIVERSITAS CATHOLICA LOVANIENSIS
Dissertationes ad gradum doctoris in facultate theologica consequendum conscriptae
SERIES II, TOMUS 14.

DE DISPENSATIONE IN IURE CANONICO

PRAESERTIM APUD DECRETISTAS ET DECRETALISTAS

USQUE AD MEDIUM SAECULUM DECIMUM QUARTUM

AUCTORE

J. BRYS

IURIS CANONICI DOCTORE
IN MAIORI SEMINARIO BRUGENSI PROFESSORE

BRUGIS
CAR. BEYAERT,
Editor Pontificius

WETTEREN
J. DE MEESTER ET FILII
Typogr. polyglotta

1925

ILLUSTRISSIMO • REVERENDISSIMO • DOMINO
DOMINO

GUSTAVO IOSEPHO WAFFELAERT

EPISCOPO • BRUGENSI

SACRO • PALLIO • INSIGNITO

SACRAE • THEOLOGIAE • DOCTORI • AC • MAGISTRO

ORDINIS • LEOPOLDINI • BELGII • SUMMO • DECURIONI

PRAESULI

SCIENTIA • PIETATE • FORTITUDINE • SPECTATISSIMO

CLERI • POPULIQUE • PATRI • AMANTISSIMO

IN • PERENNE • FILIALIS • AMORIS

AC • GRATI • ANIMI • TESTIMONIUM

ILLUSTRISSIMO · DOCTISSIMO · DOMINO

PAULINO LADEUZE

PROTON. · APOST. · AD · INSTAR · PARTIC.
CANONICO · HONOR. · ECCL. · CATHED. · TORNAC.
DOCTORI · ET · MAGISTRO · SACR. · THEOL.
COMMENDATORI · ORDINIS · LEOPOLDINI
DECURIONI · LEG. · HON.
CLARISS. · PRAEF. · ORNAM. · IN · ORD. · COR. · ITAL.
COMMEND. · PHAL. · ORD. · ISAB. · CATH.
SODALI · ACAD. · REG. · BELG. · ET · SOD. · ADI.
ACAD. · INSCRIPT. · ET · LITT. · PARIS.
SODALI · HON. · CAUSA · ACAD. · LITT. · ET · SCIENT. · NEAP.
RECTORI · MAGNIFICO · UNIVERSITATIS · CATHOLICAE

VIRO · EXIMIO · DOCTISSIMO

ALPHONSO VAN HOVE

ECCL. · CATHEDR. · BRUGEN · CANONICO · HONORARIO
IURIS · CANONICI · DOCTORI · AC · MAGISTRO
ORDINIS · LEOPOLDINI · BELGII · DECURIONI
IURIS · CANONICI · ET · IURIS · CIVILIS · ECCLES.
ANTECESSORI · PERITISSIMO
SUORUM · STUDIORUM · MODERATORI
HANC · SUAM · LUCUBRATIONEM · DEVOTISSIMO · ANIMO
D. D. D.

AUCTOR.

PRAEFATIO

Quanti momenti in universo rei canonicae negotio sit materia quam huic nostrae dissertationi assumere ausi sumus, nemo sane infitiabitur. Agitur enim de perscrutanda notione, origine et evolutione historica dispensationis quae tantum locum in disciplina ecclesiastica occupat quaeque omnium confessu nec hodie tamquam plene enucleata haberi potest. Neque huic nostrae elucubrationi opportunitatem defuisse patet vel ex eo quod qui in studiis de matrimonio dispensationibusque non immerito ut antesignani habentur doctissimi, ut Freisen et Göller, hanc inquisitionem qua nondum peractam nulla ambagine declararunt. Quam gratum nobis fuisset hoc nostrum circa evolutionem doctrinae dispensationis studium ad hodierna usque tempora perducere, aperte edicimus ; aegerrimos quoque et nonnisi specialibus improvisisque adiunctis coactos huic nostro consilio nos valedixisse ingenue fatemur ; non immerito tamen, ut putamus, periodum cui incumbere potuimus, eam nempe quae vere periodus efformationis fuit universae rei canonicae, ut praecipui momenti aliquis habere poterit.

In nonnullis, ut patet, uti potuimus textibus communioribus ab aliis iam editis et adhibitis, necnon conclusionibus quas sparsim apud diversos auctores erat detegere ; hos proinde textus remissive tantum passim indicare potuimus. Ast praesto insuper fuerunt textus plurimi qui vel editi sed detectu impervii, vel imo penitus in manuscriptis hucusque inediti degebant ; hos proinde textus non raro magis in extenso praestitos inveniet studiosus lector.

Quaenam fuerit ratio divisionis quamnamque adhibendam aestimaverimus methodum ex dicendis in Introductione *patebit.*

In fine huius Praefationis non possumus quin sinceras nostras et quam vividas gratias praestemus doctissimis illis et eximiis viris qui tanta cum laude in Alma Universitate Lovaniensi disciplinae Iuris Canonici docendae se tradunt, Illustrissimo Domino de Becker et Reverendo admodum Domino Monin, antecessoribus nostris peritissimis ac clarissimis ; necnon Reverendo Domino De Meyer, tam praeclaro modo, notissimo illo Seminario Historico Lovaniensi, alumnos suos in scientia et arte historica inducenti. Insti-

tutioni et formationi nostrae generali in re canonica et historica indefesso labore per quatuor annos allaboraverunt.

Nec possumus quin intimiori gratitudine rependamus Eximium et Reverendum admodum Dominum Professorem Van Hove, cui non immerito speciali titulo hanc nostram dissertationem dedicavimus. Continua nec ullis laboribus pertaesa sollicitudine adfuit nobis, tum in determinanda huius nostrae elucubrationis materia, tum in inquisitionibus ad eamdem ad finem perducendam necessariis.

Grato quoque animo prosequimur eximios professores Wirceburgensem Dominum Gillmann, Bonnensem Dominum Königer, scriptorem doctissimum Bibliothecae Vaticanae Dominum Pelzer, et eruditissimum praefectum Bibliothecae Societatis Iesu Lovaniensis, P. de Ghellinck, S. I., qui tam benigno animo nobis semper praesto fuerunt; praefectum Bibliothecae Universitatis Lovaniensis, Reverendum Dominum Van Cauwenbergh et administratores Bibliothecae Bruxellensis et Parisiensis, ob pretiosam valde collatam operam; alumnos quoque Seminarii maioris Brugensis, qui in corrigenda operis impressione magno adiumento fuerunt.

Gratias etiam quam maximas referimus institutioni quam « Fondation Universitaire » vocant, cuius munificentia iter ad Bibliothecas in regionibus exteris suscipere potuimus.

INDEX BIBLIOGRAPHICUS

I. — OPERA INEDITA

BAMBERGAE : Bibliotheca nationalis :	*Summa Coloniensis,* cod. ms. lat. D. II. 17. *Summa Parisiensis,* cod. ms. lat. can. 36 [P. II. 26]. *Summa Sicardi Cremonensis,* cod. ms. lat. D. II. 20. *Summa Simonis de Bisiniano,* cod. ms. lat. can. 38. D.II
BONNAE : Bibliotheca academica :	*Liber dispensationum Ioannis de Deo,* cod. ms. lat. n. 792.
BRUGIS : Bibliotheca communalis :	*Glossa anonyma Decreti,* cod. ms. lat. n. 350. *Casus Bernardi Compostellani super V libris decretalium,* cod. ms. lat. n. 368.
BRUXELLIS : Bibliotheca regia :	*Apparatus in VI° Decretalium a Ioanne Monacho compositus,* cod. ms. lat. n. 14299. *Glossa Gulielmi Rhedonensis ad summam Raymundi,* cod. ms. lat. n. 8521.
LIPSIAE : Bibliotheca academica :	*Summa Lipsiensis,* cod. ms. lat. n. 986.
MONACHII : Bibliotheca nationalis :	*Summa Ioannis Faventini,* cod. ms. lat. n. 3873 (1). *Liber dispensationum Ioannis de Deo,* cod. ms. lat. n. 3636 et 4633. *Summa Monacensis,* cod. ms. lat. n. 16084. *Omniboni sententiarum summa,* cod. ms. lat. n. 19134.
PARISIIS : Bibliotheca nationalis :	*Liber dispensationum Ioannis de Deo,* cod. ms. lat. n. 4604 et 11721. *Summa decretorum Huguccionis,* cod. ms. lat. n. 3891 et 3892. *Glossae anonymae super Decreto,* cod. ms. lat. n. 3804, 3905, 3905*a*. 3905*b*. *Apparatus Tancredi ad comp. III,* cod. ms. lat. n. 12452.
PRAGIS : Bibliotheca musaei :	*Liber dispensationum Ioannis de Deo,* cod. ms. lat. n. 1, B. 4.
ROMAE : Bibliotheca Sanctae Sedis.	Vaticana Latina : *Apparatus Vincentii Hispani ad compilationem III,* cod. ms. n. 1378. *Apparatus Tancredi ad compilationes I, II, III,* cod. ms. n. 1377. *Apparatus Ioannis Teutonici ad comp. IV.* cod. ms. n. 1377.

(1) Iuxta reproductionem photographicam originalis incendio destructi.

Summa super titulis decretalium Ioannis Hispani de Petesella, cod. ms. n. 2343.
Summa decretorum Huguccionis, cod. ms. n. 2288.

Palatina-Latina :
Liber dispensationum Ioannis de Deo, cod. ms. n. 802.

Borghesiana :
Summa iuris canonici Raymundi Catalani, cod. ms. lat. n. 261.
Decretum cum glossis Ioannis Teutonici, Bartholomaei et aliorum, cod. ms. lat. n. 370.
Anonymi glossa super Decreto, cod. ms. lat. n. 280.
Quaestiones Damasi, cod. ms. lat. n. 270.
Apparatus ad compilationes I, II, III, IV, cod. ms. lat. n. 264.

II. — OPERA IMPRESSA

ABBATIS ANTIQUI — Super quinque libros Decretalium lectura aurea. (Perillustrium tam veterum quam recentiorum in libros Decretalium aurea commentaria, t. 1.) Venetiis, 1588.

ABBATIS PANORMITANI — (= Nicholai de Tedechis) Lectura in Decretales. Lugduni, 1524.

ABBONIS ABBATIS FLORIACENSIS — Opera. (Mabillon, Analecta Vetera, t. 2, p. 248 sqq.) Parisiis, 1675-1685.

ANONYME. — A propos des vœux solennels. S. Thomas et le Code.— Revue thomiste, nouv. série, t. 6 (1923), p. 179 sqq., 311 sqq., t. 9 (1924), p. 150 sqq., 548 sqq.
Conférences ecclésiastiques sur le mariage. 5 vol. Paris, 1775.

BARTHOLOMEI BRIXIENSIS — Glossa ordinaria in Decretum Gratiani. Venetiis, 1584.

BATIFFOL P. — Les origines de la pénitence. (Études d'histoire et de théologie positive). Paris, 1902.

BERNARDI COMPOSTELLANI IUNIORIS — Lectura aurea super libro primo Decretalium. (Perillustrium tam veterum quam recentiorum in libros Decretalium aurea commentaria, t. 1.) Venetiis, 1588.

BERNARDI PARMENSIS — Glossa ordinaria in Decretales Gregorii IX. Venetiis, 1584.

BLIEMETZRIEDER F. — Anselms von Laon systematische Sentenzen. Münster, i. W., 1919.

BOEHMER J. H. — Ius ecclesiasticum universum. Edit. 4. 6 vol. Hallae, 1756.
Observationes selectae ad librum « De concordia Sacerdotii et Imperii ». Lipsiae, 1700.

BONAGUIDAE DE ARETINIS — Tractatus de privilegiis et dispensationibus. (Tractatus utriusque iuris, t. 14.) Venetiis, 1581-1584.

BONIZONIS SUTRINI — Liber de vita christiana (A. Mai, Patrum nova bibliotheca, t. 7.) Romae, 1852-1888.

BONUCCI A. — La derogabilita del diritto naturale nella scolastica. Perugia, 1906.

BORETIUS ET KRAUSE — Capitularia regum Francorum (Monumenta Germaniae Historica. Legum sectio). Hannoverae, 1883-1897.

BOYÉ A. J. — Recherches historiques sur la portée de l'inaliénabilité dotale. Les destinées de la Novelle 61 chez les romanistes et les canonistes du moyen âge.—Revue historique de droit français et étranger, 4e série, t. 3 (1924), p. 473 sqq.

BRANDHUEBER VON ETSCHFELD H. — Ueber Dispensation und Dispensationsrecht nach katholischen Kirchenrecht. Leipzig, 1888.

CARLYLE R. W. et A J. — A history of mediaeval political theory in the West. 4 vol. London, 1903-1919.

CASALIS M. — Vindiciae iuris ecclesiastici. Romae, 1759.

CATHREIN V. — Recht, Naturrecht und positives Recht. Edit. 2. Freiburg, i. B., 1919.

COCCHI G. — Commentarium in Codicem iuris canonici, t. 1. Augustae Taurinorum, 1920.

COLLET P. — Traité des dispenses en général et en particulier. Edit. 5. 3 vol. Louvain, 1700.

COUSTANT P. et MOPINOT D. — Epistolae Romanorum Pontificum. Parisiis, 1721.

DE BECKER I. — De sponsalibus et matrimonio. Edit. 2. Lovanii, 1903.

DE GHELLINCK J. — Le mouvement théologique au XIe et au XIIe siècle. Paris, 1914.

DE MARCA P. — De concordia Sacerdotii et Imperii seu de libertatibus ecclesiae Gallicanae. 3 vol. Bamberg, 1788.

DENIFLE H. et CHATELAIN E. — Chartularium universitatis Parisiensis. 4 vol. Parisiis, 1888-1897.

ESMEIN A. — Le mariage en droit canonique. 2 vol. Paris, 1891.

FAHRNER I. — Geschichte des Unauflösichkeitsprinzip und der vollkommenen Scheidung der Ehe im kanonischen Recht. Freiburg i. B., 1903.

FEBRONIUS J. — (= N. de Hontheim). De statu Ecclesiae et legitima potestate Romani Pontificis liber singularis. Francofurti, 1763.

FERRARIS L. — Prompta bibliotheca canonica, t. 2. Romae, 1785.

FLORENS E. F. — De dispensationibus ecclesiasticis. Parisiis, 1648.

FREISEN I. — Geschichte des canonischen Eherechts bis zum Verfall der Glossenlitteratur. Tübingen, 1888.

FRIEDBERG E. — Quinque Compilationes antiquae necnon collectio canonum Lipsiensis. Lipsiae, 1872.

Corpus iuris canonici. 2. vol. Lipsiae, 1879.

FOURNIER P. — Yves de Chartres et le droit canonique. — Revue des

Questions historiques (R.Q.H.), t. 63 (1898), p. 385 sqq.

Le Décret de Burchard de Worms, ses caractères, son influence. — Revue d'histoire ecclésiastique, (R.H.E.), t. 12 (1911), p. 451 et 670 sqq.

Bonizo de Sutri, Urbain II et la comtesse Mathilde. — Bibliothèque de l'École des Chartes (B.E.C.), t. 76 (1915), p. 265 sqq.

Les sources canoniques du Liber de Vita christiana de Bonizo de Sutri. —B. E. C., t. 78 (1917), p. 117 ssq.

Un tournant dans l'histoire du droit (1060-1140). De l'auteur du traité « De excommunicatis vitandis». Nouvelle Revue historique de droit français et étranger (N. R. H. D. F. E.), t. 41 (1917), p. 129 sq

GIERKE O. VON — Das Deutsche Genossenschaftsrecht. 4 vol. Berlin, 1868-1913.

GIETL P. A. E. — Die Sentenzen Rolands. Freiburg i. B., 1891.

GILLMANN F. — Das ehemals zwischen der soboles ex secundis nuptiis und den Blutverwandten des verstorbenen Eheteiles bestehende Ehehindernis. Mainz, 1909.

Die Notwendigkeit der Intention auf Seiten des Spenders und des Empfängers der Sakramente nach der Anschauung der Frühscholastik. Mainz, 1916.

Zur Lehre der Scholastik vom Spender der Firmung und des Weihesakraments.— Anhang. Die Entstehungszeit der Glossa ordinaria zum Gratianischen Dekret. Paderborn, 1920.

Spender und äusseres Zeichen der Bischofsweihe nach Huguccio. Würzburg, 1922.

Die Abfassungszeit der Dekretsumme Huguccios. — Archiv für Katholisches Kirchenrecht (A.K.K.) t. 94 (1914), p. 233 sqq.

Die Heimat und die Entstehungszeit der Summa monacensis. — A.K.K., t. 102 (1922), p. 25 sqq.

Von der Hinterlegung des Allerheiligsten im Altarsepulchrum. — A.K.K., t. 102 (1922), p. 335 sqq.

Zum Problem vom Privilegium Paulinum. — A.K.K., t. 102 (1922), 27 sqq.

Des Petrus Hispanus Glosse zur Compilatio prima auf der Würzburger Universitätsbibliothek. —A.K.K. t. 102 (1922), p. 68 sqq.

Zu Gratians und der Glossatoren insbesondere des Iohannes Teutonicus Lehre über die Bedeutung der iusta causa für die Wirksamkeit der Exkommunikation. — A.K.K., t. 104 (1924), p. 5 sqq.

Zu Scholastischen Auslegung von Mt. 16, 18. — A.K.K. t. 104 (1924), p. 41 sqq.

Guido de Baysio und Iohannes de Anguissola. — A.K. K., t. 104 (1924), p. 54 sqq.
Zur Frage der Abfassungszeit der Novellen des Johannes Andreae zu den Dekretalen Gregors IX. — A.K.K., t. 104 (1924), p. 261 sqq.

GLANVELL W. VON — Die Kanonensammlung des Kardinals Deusdedit, t. 1, Die Kanonensammlung selbst. Paderborn, 1908.

GMEINER F. X. — Institutiones iuris ecclesiastici methodo scientifica adornatae et Germaniae accomodatae ad principia iuris naturae et civitatis. 1782.

GOELLER Z. — Die Päpstliche Pönitentiarie von ihrem Ursprung bis zu ihrer Umgestaltung unter Pius V. 2 vol. Rome, 1907.
Walter Murner von Strassburg und das päpstliche Dispensationsverfahren im 14. Jahrhundert. — Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung, t. 2 (1912), p. 182 sqq.

GOFFREDI DE TRANO — Summa super titulos Decretalium. Editio incunabilis, sine loco et anno.

GRABMANN M. — Die Geschichte der scholastischen Methode. 2 vol. Freiburg i. B., 1909.
Das Naturrecht der Scholastik von Gratian bis Thomas von Aquin. — Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie, t. 16 (1922), p. 12 sqq.

GUIDONIS DE BAYSIO — (archidiaconi Bononiae), Rosarium super Decreto. Editio incunabilis, sine loco et anno.
Super Sexto Decretalium uberrima commentaria. Lugduni, 1547.

GULIELMI DURANDI — Speculum iuris cum Ioannis Andreae, Baldi reliquorumque clarissimorum iuris utriusque doctorum visionibus hactenus addi solitis. Francofurti, 1592.

HEFÉLÉ-LECLERCQ — Histoire des conciles. 7 vol. Paris, 1907-1923.

HEYER F. — Der Titel der Kanonessammlung Gratians. — Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung, t. 2 (1912), p. 336 sqq.
Recensio operis H. Singer. Ibidem, t. 11 (1921), p. 615 sqq.
Namen und Titel des Gratianischen Dekrets. — A.K.K. t. 94 (1914), p. 501 sqq.

HINSCHIUS P. — Das Kirchenrecht der Katholiken und Protestanten in Deutschland. System des katholischen Kirchenrechts. 6 vol. Berlin, 1869-1987.

HOSTIENSIS — (=Henrici de Segusio)Apparatus sive commentum super quinque libris Decretalium. Argentinae, 1512.
Summa aurea. Lugduni, 1568.

HUGELMANN K. G. — Der Sachsenspiegel und das vierte Lateranische Konzil. — Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung, t. 13 (1924), p. 427 sqq.

INNOCENTII IV — In quinque libros Decretalium necnon in decretales per eumdem editas commentaria doctissima. Venetiis, 1610.

IOANNIS ANDREAE — Iuris consulti Bononiensis in quinque Decretalium libros novella commentaria. Venetiis, 1612.
In Sextum librum Decretalium novella commentaria. Venetiis, 1612.
Apparatus in Sextum, in Clementinas. Nurimbergae, 1584.
Additiones ad Speculum Iuris Durantis. Francofurti, 1592.

IOANNIS TEUTONICI — Glossa ordinaria in Decretum. Venetiis, 1584.

JAFFÉ PH. — Bibliotheca rerum Germanicarum. Monumenta Gregoriana, t. 2. Berolini, 1864-1873.

JAFFÉ PH., WATTENBACH, S., LOEWENFELD F., KALTENBRUNNER F., EWALD P. — Regesta Pontificum Romanorum. 2 vol. Lipsiae, 1885-1888.

JUNG J. — Fata dispensationum episcopalium historica ex tribus primis saeculis. Moguntiae, 1787.

KANTOROWICZ H. — Das « Principium Decretalium » des Iohannes de Deo. — Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung, t. 12 (1922), p. 418 sqq.

KUEBEL. — De matrimonio. Heidelberg, 1786.

KUHLMANN B. — Der Gesetzesbegriff beim hl. Thomas von Aquin im Lichte des Rechtsstudiums seiner Zeit. Bonn, 1912.

KUNSTMAN F. — Zur Geschichte des Gratianischen Decrets. — A.K.K., t. 10 (1863), p. 337 sqq.

LABBEUS et COSSARTIUS. — Sacrosancta concilia. 17 vol. Parisiis, 1674.

LASPEYRES E. A. T. — Bernardi Papiensis Summa Decretalium et Summa de matrimonio, Ratisbonnae, 1861.

LINDNER D. — Die Lehre vom Privileg nach Gratian und die Glossatoren. Regensburg, 1917.

LOTTÍN O. — Le droit naturel chez S. Thomas et ses prédécesseurs. — Ephemerides theologicae Lovanienses, t. 1 (1924), p. 369 sqq ; t. 2 (1925), p. 36 sqq.

MANDONNET P. — Chronologie sommaire de la vie et des œuvres de S. Thomas. — Revue des Questions philosophiques et théologiques, t. 9 (1920), p. 142 sqq.

MANSI J. D. — Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio. 31 vol. Florentiae et Romae, 1759-1798.

MERGENTHEIM L. — Die Quinquennalfakultäten pro foro externo. (Kirchenrechtliche Abhandlungen, ed. U. Stutz, t. 52-53.) Stuttgart, 1918.

Zur Entstehungsgeschichte der Quinquennalfakultäten pro foro externo. — Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung, t. 2 (1912), p. 100 sqq.

MIGNE — Patrologia Latina et Graeca.

MIRBT C. — Die Publizistik im Zeitalter Gregors VII. Leipzig, 1894.

MOMMSEN TH., KRUEGER P., KROLL G., SCHOELL R. — Corpus iuris civilis. Berolini, 1904.

MONIN A. — De Curia Romana. Lovanii, 1912.

NILLES N. — De dispensationibus in solemni religioso voto castitatis concessis. — A. K. K., t. 61 (1889), p. 329 sqq.

PAULUS N. — Geschichte des Ablasses im Mittelalter, t. 1. Paderborn, 1922.

PETRI LOMBARDI — Libri quatuor Sententiarum. Quaracchi, 1918.

PHILLIPS G. — Kirchenrecht. 7 vol. Regensburg, 1845 sqq.

POTTHAST A. — Regesta Pontificum Romanorum, 1197-1304. Berolini, 1874-1875.

PYRRHUS C. — Praxis dispensationum apostolicarum pro utroque foro. Coloniae Agrippinae, 1680.

QUENTELE H. — S. Thomae Quodlibeta. Coloniae, 1501.

RANDEUS. — Tractatus dispensationum per episcopos (Tractatus utriusque iuris, t. 14,) Venetiis, 1584.

RAYMUNDI DE PENNAFORTE — Summa de poenitentia et de matrimonio. Romae, 1603.

REIMARUS TH. A. — Petri Blesensis opusculum de distinctionibus in canonum interpretatione adhibendis sive, ut auctor voluit, Speculum iuris canonici, Berlin, 1857.

RICHTER E., DOVE R., KAHL W. — Lehrbuch des katholischen und evangelischen Kirchenrecht. Edit. 8. Leipzig, 1886.

ROSKOVANY A. — De matrimoniis in Ecclesia catholica. Augustae Vindelicorum, 1837-1878.

SACKUR E. — Goffredi Vindocinensis opera. (Monumenta Germaniae historica. Libelli de lite, t. 2.) Hannoverae, 1892.

Hildeberti Cenomanensis epistolae (Ibidem).

SAEGMUELLER J. B. — Die Idee Gregors VII vom Primat in der päpstliche Kanzlei. — Theologische Quartalschrift, t. 78, (1896), p. 577 sqq.

Die Entstehung und Bedeutung der Formel « salva Sedis apostolicae auctoritate » in dem päpstlichen Privilegien. — Theologische Quartalschrift, t. 89 (1907), p. 93 sqq.

Lehrbuch des katholischen Kirchenrechts. Edit. 3. Freiburg, i. B., 1914.
SALTET L. Les réordinations. Paris, 1907.
SAVIGNY F. Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter. 8 vol. Edit. 2. Leipzig, 1834.
SCHARNAGL A. Das feierliche Gelübde als Ehehindernis. Freiburg i. B., 1908.
SCHERER R. VON Handbuch des Kirchenrechtes. Graz, 1886.
SCHULTE J. F. Roberti Flamesburiensis Summa de censuris et matrimonio. Giessen, 1860.
Lehrbuch des Katholischen Kirchenrechts. 2 vol. Giesen, 1863.
Geschichte der Quellen und Literatur des canonischen Rechts. 3 vol. Stuttgart, 1875-1880.
Zur Geschichte der Literatur über das Dekret Gratians. Zweiter Beitrag. Dritter Beitrag. — Sitzungsberichte der philosophisch - historischen Classe der K.Academie der Wissenschaften, t.64 (1870), p. 93 sqq ; t.65 (1870),p. 21 sqq. Wien, 1870.
Beiträge zur Literatur über die Decretalen Gregors IX, Innocenz IV, Gregors X. — Ibidem, t. 68 (1871), p. 51 sqq.
Die Glossa zum Dekret Gratians von ihren Anfang bis auf die jungsten Aufgaben. (Denkschriften der Wiener Akademie der Wissenschaften, t. 21). Wien, 1872.
Die Summa des Paucapaleas über das Decretum Gratiani. Giessen, 1890.
Die Summa des Stephanus Tornacensis über das Decretum Gratiani. Giessen, 1891.
De Decreto ab Omnibono abbreviato. Bonnae, 1892.
SINGER H. Beiträge zur Würdigung der Dekretistenliteratur. I. — A.K.K., t. 69 (1893), p. 369 sqq.
Die Summa Decretorum des magister Rufinus. Paderborn, 1902.
Neue Beiträge über die Dekretalensammlungen vor und nach Bernhard von Pavia. (Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften, t. 171, 1). Wien, 1914.
Die Dekretalensammlungen des Bernardus Compostellanus antiquus. (Sitzungsberichte der Wiener Akademie des Wissenschaften, t. 171, 2.). Wien, 1914.
SOHM R. Das altkatholische Kirchenrecht und das Dekret Gratians. München, 1918.
Kirchenrecht. (Handbuch des deutschen Rechtswis-

senschaft, ed. Binding, VIII, 2.) 2 vol. Leipzig 1923.

STIEGLER M. A. Dispensation, Dispensationswesen und Dispensationsrecht im Kirchenrecht geschichtlich dargestellt. Mainz, 1901.

Dispensation und Dispensationswesen in ihren Geschichtlichen Entwicklung. — A.K.K., t. 78 (1897); p. 3 sqq, 225 sqq., 529 sqq., 649 sqq., t. 79 (1898), p. 91, sqq.

STRELAU Leben und Werke des Mönches Bernold von Sanct-Blasien. Iena, 1889.

SUAREZ F. Tractatus de legibus. Moguntiae, 1619.

TANON L. Étude de littérature canonique. Rufin et Huguccio. Paris, 1889.

THANER F. Die Summa magistri Rolandi, nachmals Papstes Alexander III. Innsbruck, 1874.

Bernaldi monachi liber de excommunicatis vitandis et de statutis sobrie legendis. (Monumenta Germaniae Historica. Libelli de lite, t. 2.) Hannoverae, 1892.

Anselmi Lucensis collectio canonum. 2 vol. Innsbruck, 1906-1915.

THIEL A. Epistolae Romanorum Pontificum genuinae a S. Hilario ad Pelagium. Brunsbergae, 1868.

THOMAE AQUINATIS Opera omnia. Parisiis, 1871-1880.

THOMASSINUS L. Vetus et nova disciplina ecclesiastica. 3 vol. Venetiis, 1752.

Ancienne et nouvelle discipline de l'Église. Paris, 1679.

VACANT A. MANGENOT et AMANN E. Dictionnaire de théologie catholique. Paris, 1903 sqq.

VAN ESPEN Z. B. Ius ecclesiasticum universum. Coloniae Agrippinae, 1777.

VAUTIER N. Gulielmi Altissiodorensis in quatuor Sententiarum libros aurea explanatio. Parisiis, 1500.

WAHRMUND L. Rhetorica ecclesiastica auctoris incerti. (Quellen zur Geschichte des Römisch-kanonischen Processes im Mittelalter, t. 1, fasc. 4.) Innsbruck, 1906.

WALTER J. DE Magistri Gandulphi Bononiensis sententiarum libri quatuor. Vindobonae, 1924.

WERNZ F. X. Ius Decretalium, t. 1. Edit. 3. Prati, 1913.

WETZER und WELTE Kirchenlexikon. Freiburg i. B., 1882 sqq.

WUNDERLICH A. Tancredi Summa de matrimonio. Göttingen, 1841.

ZACCARIA Antifebronius vindicatus. (Migne, Theologiae cursus completus, t. 27.)

INDEX ANALYTICUS

PARS III

DE DISPENSATIONIBUS A DECRETO GRATIANI USQUE AD GLOSSAM ORDINARIAM DECRETI

Sectio I. Doctrina de dispensatione in Decreto Gratiani

PARS IV

DE DISPENSATIONIBUS ECCLESIASTICIS APUD DECRETALISTAS USQUE AD IOANNEM ANDREAE INCLUSIVE

Praenotanda.

PRAELIMINARIA

Antequam exponamus varia fata theoriae et praxeos dispensationum in iure canonico, non inutile erit quaedam notasse tum de materia tractanda, tum de scriptoribus qui hanc partem disciplinae ecclesiasticae coluerunt. Non una enim fuit significatio vocis « *dispensatio* », non unus verbi « *dispensare* » usus, nec unanimis doctorum de re intricatissima sententia. Quibus addemus divisionem huius nostrae elucubrationis.

I. — *De sensu vocis et de materia tractanda.*

1. Quae sit *etymologia vocis* « dispensatio », quae a Graecis *οἰκονομία* vocatur, omnes norunt. Dispensare enim idem est quod *diversa pensare* ; sicut *οἰκονομεῖν*, ab *οἶκος* et *νέμω*, (*domus* et *dividere*) idem est quod *administrare* ea quae *de domo* sunt. Porro *pensare* est aes ponderare, puta in ordine ad solutionem debiti vel ad partitionem rerum, etc ; inde dis-pensare est aequa lance rem communem partiri inter varios. Cum autem haec actio pensandi aes in ordine ad solutionem debiti, praecipue sit administrantis familiam, « dispensatio », graece *οἰκονομία*, adhibetur ad designandam prudentem familiae administrationem, seu aequam distributionem rei communis in singulos (1). Quo sensu tota Ecclesiae gubernatio dici potest dispensatio.

2. *Quid autem hac voce communiter audiatur*, paulo fusius est evolvendum, ut clarius appareat, quomodo ex usu primaevo verbi, ad usum hodiernum canonicum ventum sit. — Hodie quidem definitur dispensatio : « relaxatio legis in casu speciali » (2) ; fuitque haec definitio iam a saeculo XIII communiter admissa. Ita enim dispensatio definitur a Glossa : « est iuris communis relaxatio, facta cum causae cognitione ab eo qui ius habet dispen-

(1) S. Thomas, I. II. q. 97. a. 4. — *Summa Rufini*, ed. Singer, p. 254.
(2) *Codex iuris canonici*, can. 80.

sandi ». Haec porro definitio parum cum etymo supra exposito cohaerere videtur, et solis rationibus historicis explicari potest, quatenus nimirum usus vocis ad unam determinatam speciem dispensationis a canonistis fuit limitatus ; hoc autem mediante saeculo XII factum est, dum illi qui antea scripserant latiori sensu vocem adhibuerant, sensu nempe omnis derogationis vel mutationis legis, intuitu necessitatis vel utilitatis Ecclesiae, inductae ; qui sensus ad sensum primigenium vocis accedere apparet.

3. *In antiquitate Graeca* a *philosophis* adhibebatur verbum *οἰκονομία* — quod Latini vocabant « dispensationem » — ubi iustificare volebant mendacium quod necessitatis dicebant. Aliquid enim facere *κατ' οἰκονομίαν* erat ipsis : aliquid aliud facere, ac id quod revera vellemus, ad obtinendum finem, quem sequendo viam ordinariam obtinere non possemus (1) ; porro huiusmodi erat mendacium necessitatis.

4. *Ius Atticum* rem non cognoscebat, cum nullo ex capite exceptionem a stricto iure admiserit (2). Item *Hebraeis* fuit ignota dispensatio, cum ex ipsa ordinatione divina prohibitum esset aliquid legi adiungere vel detrahere (3).

5. *Patres* tum *Graeci*, tum *Latini*, verbum adhibebant, ut ad modum philosophorum graecorum, iustificarent vel mendacium necessitatis (4), vel alias declinationes a via communi, et a regula ordinaria agendi. Ita ipsum opus divinae Gubernationis et Providentiae « dispensationem » vocabant (5), quum huic actioni divinae semper quaedam notio subsidiaria declinandi a via ordinaria connecti ipsis videretur. Hinc est quod dispensatio *κατ' ἐξοχήν* Patribus fuerit Christi Incarnatio ; nam si quid est extraordinarium et exceptionale, si quid a cursu ordinario rerum declinans, illud sane est quod Deus factus sit homo. Verbum proinde apud Patres designabat tum mendacium necessitatis, tum declinationem a via communi, a regula ordinaria agendi. Tunc igitur

(1) Cf. STIEGLER, *Dispensation, Dispensationswesen und Dispensationsrecht im Kirchenrecht.* Mainz, 1901, p. 4 sq.

(2) Cf. STIEGLER, *o. c.*, p. 12.

(3) Cf. FREISEN, *Geschichte des kanonischen Eherechts*, p. 905. — STIEGLER, *o. c.* p. 13.

(4) Cf. CLEMENS ALEXANDRINUS, *Stromata*, L. 7, c. 9. PG., t. IX, col. 474. — ORIGENES, PG, t. XI, col. 102.

(5) Cf. ORIGENES. *Ep. ad Rom.*, L. 9. PG, t. XIV, col. 1202-. — DE MARCA, *De concordia sacerdotii et imperii*, L. III, c. 13, n. 1.

οἰκονομία seu dispensatio dicebatur haberi quando aliquid permittitur, quod non est licitum, ut prospiciatur saluti aliorum vel debilitati individuorum. Quo modo dicebant ex dispensatione circumcisum fuisse Timotheum, id permittente S. Paulo intuitu procurandi salutem illorum Iudaeorum per quos praedicantes transituri erant (1).

Inde orta est *significatio generalis vocis iuridica prior* quaedam : « mitigatio seu relaxatio quaecumque legis, ob bonum Ecclesiae » ; saeculo vero XII fuit haec significatio generalis coarctata ad relaxationem legis in casu particulari.

6. *In Iure Romano antiquiori,* sub legislatione duodecim tabularum, regula enuntiabatur : « privilegia ne irroganto » ; qua regula intendebatur aequalitas civium in omnibus servanda ; si tamen Cuiacio credere fas est (2), per eam excludebantur solae liberationes a lege perdurantes, non autem transitoriae seu dispensationes. *Iure Iustiniano* imperatori potestas agnoscebatur solvendi legem pluribus in materiis, ita ut dispensatio temperaret legis severioris obligationem. Quas solutiones vocabant veniam, liberationem, licentiam, in integrum restitutionem, et quam saepissime beneficium et indulgentiam (3).

Porro triplici sub respectu in historica tractatione dispensationis, huic iuri est attendendum. Primo quidem quatenus scriptores ecclesiastici eadem vocabula adhibuerunt quibus Romani designabant solutionem a lege, et quidem solutionem in antecessum concessam ; deinde vero, quatenus ius romanum in re matrimoniali saepe fuit agnitum in foro ecclesiastico ; et tandem praecipue, quatenus inde a saeculo XII in elaboratione doctrinae iuridicae de dispensatione, non parvum influxum habuit.

7. Hisce praenotatis, clarius iam elucebit *materia quam tractandam* assumpsimus. Agimus enim unice de dispensatione secundum ius canonicum, non autem secundum S. Scripturam, aut secundum ius civile, aut imo secundum theologiam, nisi in quantum haec influxum habere potuerint in scientiam et ius canonicum. Agimus ergo de dispensatione in sensu iuris canonici quatenus significat relaxationem legis ecclesiasticae, sensu sive latiori sive strictiori haec relaxatio intelligatur.

(1) Cf. Stiegler, *o. c.* p. 12-16.
(2) Cf. Stiegler, *o. c.*, p. 12-14 et 52 sq.
(3) *Ibid.*, p. 54.

II. — *De Scriptoribus qui de dispensatione egerunt.*

Subsidia quibus theoria et praxis dispensationum nobis innotescere possunt, sunt, praeter documenta pontificia et decreta conciliorum, dicta SS. Patrum aliorumque scriptorum ecclesiasticorum, qui prioribus saeculis floruerunt; praeterea elucubrationes doctorum antiquorum, quibus vel collectiones iuris canonici adornant aut commentantur, vel imo ex professo de dispensationibus tractant. Quae omnia nobis media erunt cognoscendi disciplinam ecclesiasticam : quamvis enim parum solliciti fuerint scriptores antiquiores de exponenda historia dispensationis, multum versati sunt in exponenda propria doctrina de dispensationibus, in eaque ab obiectionibus vindicanda. Simul et testes et auctores sunt iuris. Posteriori tempore, inde nempe a saeculo XVII, viri docti ex professo historiam dispensationum excolere coeperunt, vel ut mere obiective et sine ulla praeconcepta doctrina demonstranda, minus tamen exculta methodo,disciplinam historicam evolvant, vel etiam ut rationibus historicis suas subversivas doctrinas circa auctoritatem R. Pontificis, et potestatem episcoporum vindicent. Quibus ultimo successerunt scriptores hodierni, qui methodo scientifica adhibita, rem penitius investigarunt.

Hos auctores in *quatuor species* dividere possumus :

1. *Sancti Patres aliique Scriptores ecclesiastici antiquiores* ex professo quidem de re nostra non agunt ; plures vero obiter rem tractant. Praecipui sunt S. Basilius (330-379), S. Augustinus (354-430) et S. Cyrillus Alexandrinus († 444). Horum doctrina erit fons praecipuus de quo haurient Ivo Carnutensis et Bernaldus Constantiensis. Alii in decursu huius tractationis indicabuntur.

His annumerari possunt epistolae quorumdam RR. Pontificum, praecipue S. Leonis I (440-461), S. Gelasii I (492-496), S. Martini I (649-653), Adriani I (772-795) et Ioannis VIII (872-882), prouti sunt testes disciplinae tunc vigentis potius quam auctores iuris.

2. *Inter Scriptores aetatis posterioris inde a saeculo IX,* rem obiter tranctat Hincmarus Rhemensis († 882) et Abbo abbas Floriacensis († 1004). Maioris momenti sunt collectiones canonicae privatae exaratae tempore Gregorii VII : Anselmi Lucensis (1073-85), Cardinalis Deusdedit (1087), Bonizonis, episcopi Sutrini (post 1089). Hi praesertim agunt de auctore dispensationum. Eminent, tempore Urbani II, quatenus doctrinam magis

fusam tradunt, Bernaldus Monachus (1091-93) et Ivo Carnutensis (1093-95), a quibus pendent fere omnes subsequentes, qui de dispensatione agunt, sive in suis epistolis ut Hildebertus Caenomanensis (circa 1110) et Petrus Venerabilis (circa 1123), sive in monographiis ut Bernardus Claravallensis (1091-1153) et Algerus Leodiensis (circa 110-20), cuius doctrina de causa dispensationis a Gratiano resumetur.

Inter *Decretistas* et *priores Decretalistas* nullus de dispensationibus monographice agit ; omnes tamen in suis glossis, summis vel commentariis rem tractant. De his late agemus in parte III et IV. Eminent Rufinus, Sicardus Cremonensis, Huguccio, Glossa ordinaria Decreti Gratiani, Vincentius Hispanus et Tancredus.

Inter *posteriores Decretalistas* maxime attendendae sunt monographiae : Ioannis de Deo opus ineditum : « Liber dispensationum » (circa 1250) ; Bonaguidae de Aretio : « De dispensationibus et privilegiis » (circa 1250) ; Gulielmi Durantis : « Speculum iuris » (circa 1296). Commentatores quod attinet Decretalium Gregorii IX, Innocentius IV, Hostiensis et Ioannes Andreae primum locum obtinent.

Quid canonisti et theologi posterioris aetatis docuerint argumentum huius operis excedit.

3. E contra *scriptores moderni* qui inde a saeculo XVII historiam dispensationum excoluerunt haud parvi sunt momenti.

Alii, ut Petrus de Marca (1594-1662) et Ludovicus Thomassinus (1619-1695) illam mere obiective et sine ullo praeiudicio tractant. In disciplina canonica de dispensatione duplicem praxim in Ecclesia distinguunt, quarum priorem seu antiquam usque ad saeculum XI pertrahunt. Quod hanc periodum spectat, missis nonnullis subsidiariis conclusionibus, praesertim duo contendunt : imprimis, Ecclesiam ante saeculum XI non concessisse veras dispensationes, sed absolutiones tantum ; deinde, non fuisse datas dispensationes ad faciendum, sed tantum ex post. Iustus Henningius Boehmer (a. 1714) nec textus nec facta examinat, sed ea supponit ex de Marca et Thomassino, horumque doctrinam ulterius variis argumentis ex ratione conatur stabilire. Thomassinum fere in omnibus sequuntur Collet (circa 1720) et Michael Casalis (1798), et de verbo ad verbum eum refert liber cui titulus : « *Conférences ecclésiastiques de Paris sur le mariage* » (circa 1725).

Alii scriptores potius habent rationibus historicis suas perver-

sas circa auctoritatem R. Pontificis doctrinas fulciri : exclusivam potestatem R. Pontificis dispensandi in legibus ecclesiasticis generalibus impugnant Gallicani eique denegant potestatem dispensandi in legibus conciliorum generalium, nisi mores ecclesiae gallicanae ipsi hanc facultatem tribuerint; Natalis Alexander (1639-1724) et Zegerus Bernhardus Van Espen (1646-1728), etsi magis temperate, contendunt tamen episcopum in sua dioecesi idem posse quod R. Pontifex in tota Ecclesia ; saeculo XVIII vertente, in Germania, Nicolaus de Hontheim (Febronius) (a. 1763) agnoscit episcopis potestatem dispensandi concurrentem cum potestate R. Pontificis. Doctrinam subversivam propugnant etiam Jung, Kübel et Richter-Dove-Kahl.

4. Plures canonistae *aetatis recentioris* illam disciplinam de dispensatione in Ecclesia historice non excolunt. Alii cum brevibus tantum notis historicis referunt conclusiones ab aliis, praesertim a Thomassino, statutas ; sic faciunt quamplurimi qui tractant « de matrimonio » vel de iure canonico in genere. Alii, et hi attendendi sunt, rem historice tractant.

Omnes illi impugnant doctrinam a Gallicanis et Febronianistis propugnatam ; quidam, ut Georgius Philipps et Henricus Brandhüber von Etschfeld, contra illos urgendo rationes historicas a Thomassino expositas ;alii, ut Paulus Hinschius, Ioseph Freisen et Rudolphus von Scherer, addendo doctrinam, antea omnino neglectam, quorumdam Decretistarum et Decretalistarum, sed simul pluribus in conclusionibus a doctrina a de Marca et Thomassino proposita recedentes. A. Esmein, contra, doctrinam illorum reassumit novisque argumentis ex nonnullis Decretistis assumptis eam probare conatur. In fine saeculi XIX, Albertus Stiegler, disciplinam illam ecclesiasticam penitius et methodo historica critica excolit, et firmis argumentis impugnat omnino doctrinam saeculo XVII propositam, et usque ad medium saeculum XIX unanimiter admissam. Investigationes suas tantum duxit usque ad tempus Gratiani.

III. — *Divisio operis.*

Quatuor partibus elucubratio nostra tota absolvetur. In prima parte agemus : de dispensatione ecclesiastica per novem priora saecula ; in secunda parte : a saeculo X usque ad Decretum Gratiani exclusive ; in tertia : a Decreto Gratiani usque ad Glossam

ordinariam Decreti (post 1215) ; in quarta : apud Decretalistas usque ad Ioannem Andreae inclusive (1348). Ratio huius divisionis in principio uniuscuiusque capitis indicabitur.

1. In duabus prioribus partibus, duplici sectione, inquiremus hinc de doctrina circa dispensationem, hinc de praxi, praesertim in Ecclesia occidentali. Cum autem de periodo ante Gratianum Stiegler optimum tractatum scripserit, minus huic inhaerendum erit ; attamen in prima parte notare poterimus puncta ab illo minus recte proposita. In secunda parte doctrina fusius tractanda erit, cum Stiegler quoad hoc non satis critice processisse indeque plura deficienter proposuisse videatur. Huic parti per modum conclusionis addemus quid sentiendum sit de variis theoriis, quibus auctores disciplinam dispensationis in Ecclesia tunc temporis vigentem explicare conantur ; cur Stiegler haec omiserit, non perspicitur.

2. Maxime tamen evolvemus partem tertiam et quartam, tum quia agunt de periodo maximi momenti in historia doctrinae iuridicae de dispensatione ; tum quia plurimi fontes inediti quoad hanc materiam hucusque numquam fuerunt ex professo examini subiecti ; tum quia hucusque pauca (1) scripta fuerunt de hac ma-

(1) Notandi tamen veniunt duo articuli a Stiegler conscripti, in *Archiv für katholisches Kirchenrecht*, t. 77 (1898), quorum prior agit de dispensatione a tempore Gratiani ad Rufinum : *Dispensation und Dispensationswesen in ihrer geschichtlichen Entwicklung von Gratian bis Rufin (incl.)* ; alter agit de quibusdam aliis Decretistis, et de tribus prioribus Decretalistis. Quamquam hi articuli sua utilitate non carent, tamen materiam satis incomplete tractant, neque possumus nonnullis ex conclusionibus statutis assentire. Non satis enim examinasse videtur Auctor Summas ineditas Coloniensem, Lipsiensem, Parisiensem et Monacensem, quae haud levis sunt momenti in hac materia ; nec examinavit Summam Huguccionis, quia, ut ait : « sie vollständig an die Ausführungen Rufins anschliesst ». Quod falsum apparebit ex dicendis in parte tertia. De Simone de Bisiano unicum tantum textum affert, et de Ioanne Faventino dicit : « er bietet nichts neues ». Porro etiam haec cum veritate non videntur concordare. Quoad notionem dispensationis, non examinat quomodo haec distinguatur a notionibus connexis ; nec indicat quomodo doctrina profecerit propter collationem notionis dispensationis cum aliis connexis. Plura vix aut ne vix quidem attingit, quae spectant obiectum dispensationis, eius interpretationem et cessationem cessante totaliter causa motiva, et praecipue omittit quae spectant auctorem dispensationis, potestatem nempe R. Pontificis et episcoporum.

teria pro periodo quae currit a Gratiano (1140) ad Ioannem Andreae (1348), dum tamen vere aurea fuit haec periodus scientiae canonicae.

3. In parte tertia duplici iterum sectione ostendemus imprimis quaenam fuerit doctrina Gratiani, et quaenam eius dependentia ab auctoribus praecedentibus; deinde quid docuerint Decretistae, et quomodo varia principia a Gratiano statuta interpretati sint.

4. Demum in parte quarta de doctrina Decretalistarum inquiremus. Ostendendo nimirum sub quonam influxu doctrina eorum sit evoluta, indagabimus in sectione priori quid docuerint circa dispensationem, eiusque usum licitum et validum; in sectione altera quid docuerint circa auctorem dispensationis et fundamentum iuridicum eius potestatis.Et quamquam,ut diximus,mens nostra est inquirere de dispensatione in iure canonico, tamen ne distrahamus ab invicem doctrinas quae iis saeculis intime cohaerebant, per modum scholii ad partem quartam inquiremus quisnam fuerit influxus theologorum in elaborationem doctrinae de dispensatione in Ecclesia. Insuper varia quaedam, utputa brevem refutationem variarum opinionum erronearum, quae quoad unum alterumve punctum disciplinae ecclesiasticae de dispensatione fuerunt propositae, in notis subiciemus.

PARS PRIMA

DE DISPENSATIONIBUS ECCLESIASTICIS USQUE AD SAECULUM IX

PRAENOTANDA

Agenti de historia dispensationum per priora IX saecula plurimae controversiae obviae sunt, quas breviter hic memoramus, eo fine praesertim ut appareat ratio divisionis prioris capitis.

Auctores, inde a saeculo XVII, fere unanimiter distinguunt duplicem periodum in praxi Ecclesiae, quarum priorem usque ad saec. XI protrahunt. Petrus de Marca primus est qui hanc divisionem induxit ; quem secutus est Thomassinus, qui per facta historica abunde eam probare conatur. Uterque contendit, imprimis Ecclesiam ante saeculum XI *non concessisse veras dispensationes*, sed absolutiones tantum, seu ecclesiam abstinuisse a puniendo delicto contra legem posito, non autem dispensavisse ; deinde, ante saeculum XI non fuisse datas dispensationes *ad faciendum*, tales scilicet quibus ageretur contra legem, sed tantum dispensationes *ex post*, tales nempe quibus actus contra legem positi post factum non impugnarentur. Boehmer, textibus et factis ab illis allatis admissis, ulterius eorum doctrinam variis argumentis ex ratione deductis stabilire conatus est, insistendo in discrimen inter praxim Ecclesiae purioris ante saec. XI et praxim Ecclesiae relaxatae, in qua nimirum aetate posteriori *R. Pontifex usurpavisset potestatem episcoporum*, et sese exhibuisset dominum arbitrarium canonum. Ab illis auctoribus pendent, eosque sequuntur Van Espen, *Conférences ecclésiastiques de Paris sur le mariage*, Collet, Febronius, Casalis et Brandhueber von Etschfeld.

Inter recentiores, Philipps et Hinschius, ut erroneam reiciunt hanc doctrinam de dispensationis praxi antiqua et nova, cum duplici fundamentali discrimine descripto, quin rationes suae assertionis intimius examinent ; Scherer eam pro parte admittit, sed terminum prioris disciplinae ponit saeculum VIII. Freisen negat per priora saecula concessas fuisse dispensationes, addens examen historicum iuris dispensandi in Ecclesia nondum esse factum. Esmein, identitatem affirmando inter dispensationem et absolutionem a poena, theoriam de Marca et Thomassini iterum amplectitur, nixus doctrina Decretistarum. Inter commentatores Codicis, Cocchi affirmat non fuisse dispensationes ante a. 794.

Stiegler (1898-99) critice rem indagans, probat quam aliena sit a veritate historica, ratio discriminis a praecedentibus scriptoribus posita inter modum agendi Ecclesiae ante et post saeculum XI. Recte tamen, ut opinamur, discrimen in hoc ponit quod ante saec. X dispensationes unice concedebantur ob causam boni communis, post illud autem etiam ob causam boni privati.

Ex praemissis elucet cur debeamus agere in variis capitibus sectionis primae huius partis primae, de existentia, de notione, de obiecto et de causa dispensationum.

SECTIO PRIMA

DE EXISTENTIA, NOTIONE, OBIECTO ET CAUSA DISPENSATIONUM

CAPUT I

De existentia dispensationum

Usque ad saec. IX, nullus invenitur textus qui exhibeat definitionem iuridicam, etiam sensu latiori, dispensationis. Plures tamen reperiuntur textus, tum scriptorum, tum RR. Pontificum, qui rem ipsam describunt. Cum terminologia non sit una, primum textus collegimus praecipuos, ubi verbum « dispensatio » occurrit, vel aliud eiusdem significationis, ulterius ex iisdem textibus capite II notionem dispensationis deducturi.

1. Apud *Patres Graecos* textus praecipui sunt S. Basilii et S. Cyrilli Alexandrini ; alii autem, priores confirmantes, inveniuntur apud S. Chrysostomum et S. Epiphanium.

Teste S. Basilio (a. 374), Euphronius, episcopus Coloniensis, fuit translatus ad sedem archiepiscopalem Nicopolitanam, non obstante can. 15 Concilii Nicaeni. Eam translationem dispensationem vocat seu *οἰκανομία*, nam scribit : *οἰκονομία καλὴ περὶ τὸν θεοφιλόστατον Εὐφρόνιον παρὰ τῶν οἰκονομεῖν τὰς ἐκκλησίας πεπιστευμένων γεγένηται, ἀναγκαῖα τῷ καιρῷ λυσιτελὴς καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ πρὸς ἣν μετετέθη καὶ ὕμιν αὐτοῖς ἀφ' ὧν ἐλήφθη* (1). Nota Basilium illam dispensationem iustificare, ex necessitate temporis et utilitate Ecclesiae. Alias, huic similes, exceptiones a lege admittit et ope dispensationis iustificat, sive ex necessitate temporis, ni-

(1) PG, t. 32, col. 852, in ep. 229 missa ad incolas urbis Coloniensis : « Praeclara dispensatio (oeconomia) erga religiosissimum Euphronium ab his, quibus ecclesiae commissae sunt gubernandae, facta est, necessaria tempori, perutilis et Ecclesiae ad quam translatus est et vobis a quibus assumptus est ».

mirum ordinationem neophyti (1), sive ex utilitate ecclesiae, nimirum redintegrationem clericorum a fide lapsorum (2) : illis enim clericis qui in persecutionibus diu sollicitationibus restiterant, et tantum vi doloris fidem negaverant, post peractam poenitentiam concedit dispensationem in lege, quae ab ordinum exercitio eos excludebat.

Necessariam interdum esse mitigationem in rigore iuris S. Chrysostomus (344-407) (3) et S. Epiphanius (315-403) (4) probant exemplo S. Pauli qui dispensative circumcisionem Timothei sui discipuli permisit.

S. Cyrillus Alexandrinus (a. 439) primus aliquam doctrinam proponit de dispensatione. Agens enim de recipiendis Messilianis haeresim abiurantibus, rem egere magna moderatione seu dispensatione declarat, quum, ut ait, propter commune Ecclesiae bonum non videbatur expediens summum ius exercere erga illos qui poenitere volunt : « *ἀλλ' εἰδὼς ὅτι καλὴ μᾶλλον ἐν τούτοις ἡ οἰκονομία, τὸ γὰρ ἀκριβὲς ὡς ἐπίπαν θορύβει πολλοὺς καὶ τῶν νουνεχεστάτων* (5).

Summum enim ius seu « rigor canonum » aliquando et sapientissimos turbat, et dispensationis modus nulli sapientum displicuit : « *ὁ τῆς οἰκονομίας τρόπος οὐδενὶ τῶν συνετῶν ἀπήρεσιν* » (6).

Iterum dispensatione quadam explicat quomodo et ipse et alius episcopus Proclus, contra canonem 7 Nicaeni Concilii in communionem admiserunt quemdam episcopum (7). Rem declarat pulchra comparatione, quae postea saec. XI a scriptoribus resumetur : « *Αἱ οἰκονομίαι τῶν πραγμάτων ἔσθ' ὅτε παραβιάζονται βράχυ τοῦ δέοντος ἔξω φέρεσθαι τίνας. ἵνα τι μείζον κερδάνωσιν. Ὥσπερ γὰρ οἱ τὴν θάλασσαν ναυτιλλόμενοι χειμῶνος ἐπικειμένου καὶ*

(1) PG, t. 32, col. 794, ep. 217.
(2) PG, t. 32, col. 805, ep. 217.
(3) Hom. 9, in ep. *ad Timoth.* n. 1. PG, t. 62, col. 649.
(4) Socrates, *Hist. eccl.*, l. 6, c. 12. PG, t. 76, col. 701.
(5) « Probe sciens optimam esse in his rebus dispensationem, nam summum ius multos plerumque turbat, etiam ex iis qui sapientissimi videntur. » PG, t. 77, col. 576.
(6) Ep. 56. PG, t. 77, col. 319.
(7) Ep. *ad Gennadium*, 56. PG, t. 77, col. 319. — Cf. de Marca, *De concordia sacerdotii et imperii, seu de libertatibus ecclesiae gallicanae*, L. III, c. 113, n. 9 ; — Stiegler, *o. c.* p. 19-26.

κινδυνευούσης τῆς νέως ἁλύοντες ἀποφορίζονταί τινα ὑπὲρ τοῦ σῶσαι τὰ λοιπὰ οὕτως καὶ ἡμεῖς ἐν τοῖς πράγμασιν, ὅταν μὴ ἔξῃ τὸ λίαν ἀκριβὲς ἀποσώζειν, παρορῶμεν τινα, ἵνα μὴ τοῦ παντὸς πάθωμεν ζημίαν (1). Bonum proinde est superioresEcclesiae a lege declinare ut maius aliquid lucrifaciant, sicut bonum est nautas in tempestate quaedam ex navi exonerare, ut caetera salva permaneant.

2. Plures *Patres Latini* etiam ipsi nos edocent existentiam dispensationum.

Iam S. Cyprianus (a. 250-58) et damnat asperitatem Novatiani haeretici qui lapsis sub Decio denegabat beneficium poenitentiae, et simul exaltat Ecclesiam catholicam utpote quae lapsis poenitentibus, et diuturno ieiuniorum et orationis labore purgatis, veniam pollicetur, et de praescripta severitate aliquando remittit. Hunc Ecclesiae modum agendi vocat : « temperamentum salubri moderatione factum ». Idem pro libellaticis (2) admittit.

S. Ambrosius (333-397), qui etiam ipse, quamvis neophytus, dispensative ad episcopatum fuit ordinatus, scribit : « Tamen ordinationem meam occidentales episcopi iudicio, orientales etiam exemplo probarunt » (3).

S. Hieronymus (342-420) aliquando necessariam declarat dispensationem, provocans ut S. Chrysostomus, ad exemplum S. Pauli (4).

S. Augustinus (354-430) dispensationem iustificat opponendo modum agendi Ecclesiae et Donatistarum. Illi enim, sic ait, in omnibus ius rigorosum applicare volunt, Ecclesia vero exceptiones admittit, quia leges eius non sunt applicandae « desperatione

(1) « Sed dispensationes rerum nonnumquam cogunt parum quid a debito foras exire, ut magis aliquid lucri faciant. Sicut enim hi qui mare navigant, tempestate urgente et navi periclitante, anxiati quaedam exonerant ut caetera salva permaneant : ita et nos cum non habeamus salvandorum omnium negotiorum penitus certitudinem despicimus ex his quaedam, ne cunctorum patiamur dispendia. » Ep. 58. PG, t. 77, col. 319.

(2) Ep. 20-21. PL, t. 3, col. 791.

(3) Ep. *ad Cornelium*, PL, t. 3, col. 882, et ep. 31. PL, t. 4, col. 321. —Nota etiam Tertullianum scribere : «Iam Apostoli, pro temporibus et personis et causis quaedam reprehendebant, in quae et ipsi aeque pro temporibus et personis et causis committebant». *De praescriptione*, c. 42, PL, t. 2, col. 42.

(4) Ep. 63. PL, t. 16, col. 1258. — Exempla citantur plura apud Hefele-Leclercq, *Histoire des Conciles*, t. I, p. 535, in nota.

indulgentiae » (1). Alibi explicat quomodo Donatistae, qui haeresim reliquerunt, nonobstante peracta poenitentia possint ordines exercere ex « sapienti condescensione », quia nempe derogatio fiebat legibus generalibus Ecclesiae exercitium ordinum prohibentibus, illis qui poenitentiam peregerant (2). Equidem illam derogationem vocat « vulnus legis » ; eam tamen permittit quia « in huiusmodi causis,... detrahendum est aliquid severitati ut maioribus malis sanandis caritas sincera subveniat » (3).

3. Agentibus de existentia dispensationum per priora saecula Ecclesiae, potissimum attendendae sunt illae *quas Romani Pontifices concesserunt* ; immerito enim plures auctores (4) negaverunt eos illud ius per priora saecula exercuisse.

Iam a. 385, Siricius clericis lapsis dispensationem concedit pro exercendis ordinibus, eamque vocat « misericordiam » et « veniam relaxatam » (5). Innocentius I (a. 414) ob bonum Ecclesiae relaxat legem pro ordinatis a Bonoso haeretico, sed addit « quod necessitas pro remedio invenit, cessante necessitate debet cessare pariter quod urgebat, quia alius est ordo legitimus, alia usurpatio, quam tempus fieri ad praesens impellit » (6). Leo I (a. 446) dispensat laicum qui directe a statu laicali ad episcopatum fuit evectus, illudque concedit « ex pia lenitate ad tempus » (7). Hilarius (a. 465) legitimat actus positos contra decreta Concilii Nicaeni : « temporum necessitate perspecta, decernendo ad veniam pertinere, quod gestum est ». Gelasius (a. 494) episcopis Italiae Meridionalis dat facultatem dispensandi in intersticiis ordinationum, « necessaria rerum dispositione constrictus » (8).

(1) *Comm.* in ep. *ad Gal.* II, 5. PL, t. 20, col. 359.

(2) Ep. 185. PL, t. 38, col. 812.

(3) Thomassinus, *Vetus et nova disciplina ecclesiastica*, P. I, L. II, c. 13, n. 1. De Marca, o.. c., L. III, c. 13, n. 6. Citatur textus ab Ivone Carnutensi in prologo ad Decretum. Nota Isidorum Hispalensem in suo libro *Etymologiarum* non dare notionem dispensationis.

(4) Cf. infra, Pars II, sectio II.

(5) Ep. I, *ad Himerium.* Coustant, *Epistolae Romanorum Pontificum*, t. I, p. 631, n. 11.

(6) Ep. *ad Macedonenses*, Coustant, *o. c.*, t. I, p. 835.

(7) Jaffé-Loewenfeld, *Regesta Romanorum Pontificum*, t. I, n. 410. — Stiegler, *o. c.*, p. 27.

(8) Thiel, *Epistolae Romanorum Pontificum*, t. I, p. 166.

MARTINUS I (a. 649) episcopo Iohanni Philadelphiae, durante lucta Monothelismi concedit facultatem dispensandi cum clericis lapsis, scribens : «sit eis venia quae ex huiusmodi dispensatione datur », et «novit enim canon afflictorum temporum persecutionibus veniam tribuere,... angustia et penuria, quae propter necessitatem ex misericordia cogit multam diligentiam praetermittere » (1).

Celebris est etiam dispensatio ab HADRIANO I a. 794 concessa episcopo Metensi, Angilramo, et Coloniensi, Hetebaldo, in lege residentiae (2). Plures etiam citantur HORMISDAE (a. 520), GREGORII MAGNI (a. 601), PELAGII (553-60) et IOANNIS VIII (3).

Quibus omnibus addendi sunt tum varii textus existentiam dispensationis probantes, quos referemus in capite III ubi de dispensatione ad faciendum, tum decreta conciliorum provincialium et episcoporum, dispensationem continentia, de quibus in sectione II praesentis partis.

Sed haec abunde sufficiunt ad probandam existentiam dispenationum per priora Ecclesiae saecula.

CAPUT II

De notione dispensationum

Ex analysi textuum quos collegimus, plura concludere possumus circa notionem dispensationis per illa saecula.

1. *Res describitur variis terminis* : *οἰκονομία*, indulgentia, relaxatio a summo iure, dispensatio, temperamentum salubri moderatione factum, misericordia, humanitas, liberatio, venia, sapiens condescensio seu medicinalis, « aliquid quo rigori iuris vel severitati canonum detrahitur ». Similiter Ius Romanum dispen-

(1) *Ibid.*, t. I, p. 362. « Necessaria rerum dispositione constringimur et Apostolicae Sedis moderamine convenimur sic canonum paternorum librare, et retro praesulum decessorumque nostrorum metiri, ut quae praesens necessitas relaxanda deposcit, adhibita consideratione diligenti, quantum fieri potest temperemus ». Ep. 14, *ad Episc. per Lucanum et Brutios et Siciliam* constitutos. PL, t. 87, col. 159.

(2) MON. GERM. HIST. *Capitularia Regum Francorum*, t. I, cap. 55, p. 68.

(3) Cf. STIEGLER, *o. c.*, p. 29-33. — THOMASSINUS, *l. c.* — PHILIPPS, *Kirchenrecht*, t. 5., p. 189.

sationem vocabat veniam, indulgentiam, beneficium, liberationem, temperamentum ; quibus verbis praesertim dispensationes ad faciendum designabat.

2. At *vocabula ista diverso sensu adhibentur.* Etenim designant tum relaxationem legis pro unico actu : ut in casu dispensationis pro bigamo ; vel pro multiplici actu : ut in casu veniae pro lapsis ; indicant temperamentum in rigore iuris pro determinato individuo : ut in casu ordinationis neophyti ; vel pro toto populo : ut concessio indulgentiae haereticis Donatistis ; aut mitigationem iuris per privilegium : ut in casu dispensationis in quarto gradu pro Anglis(1) ; denique excusationem a lege : ut in casu abstinentiae et ieiunii ; tum legitimationem subsequentem ad actum contra legem positum. Et proinde concludimus dispensationem illis esse omnem derogationem vel *exceptionem a lege,* quin pressius determinent utrum sit legis abrogatio, vel derogatio, utrum sit legis mutatio, vel excusatio a lege, utrum remissio poenae, vel legitimatio actus contra legem positi (2).

3. At etiam *sensu stricto hodierno* vocabulum occurrit. Etenim, etsi vocabulum, in primaeva sua notione in iure latissime intelligatur, ita ut sese extendat etiam ad actus, quos hodierna scientia iuridica nitide a dispensatione distinguit ; tamen etiam, adhiberi contingit pro relaxatione legis in casu particulari, sive ante, sive post factum concessa. Ita *οἰκονομία* vocat Basilius translationem episcopi Euphronii a sede Coloniensi ad sedem Nicopolitanam, et « veniam » vocat Pelagius dispensationem cum bigamo in ordine ad ordines suscipiendos. Quod melius adhuc patebit ex dicendis in cap. 3.

4. In specie indagandum hic venit utrum revera dispensatio fuerit identificata cum absolutione ; quod utique contendit Esmein, dicens dispensationem tantum versasse circa « une répression disciplinaire », quatenus Ecclesia abstinebat ab applicanda poena promerita, vel a puniendo delicto patrato (3). Iam

(1) Stiegler, *o. c.*, p. 57, affirmat eam non esse privilegium sed strictam dispensationem ; alii aliter ut Wernz, *Ius Decretalium*, t. IV, p. 472. De Becker, *De Matrimonio*, p. 296.

(2) Stiegler, *o. c.*, p. 24, 40 et 70.

(3) Cf. *Le mariage en droit canonique*, t. II, p. 317, sqq. — Momentum rei infra patebit, ubi de sensu iuridico utriusque actus erit agendum. Eadem enim confusio apud quosdam Decretistas exstitit.

vero *historice constat dispensationem stricte dictam et absolutionem fuisse distinctas.*

Revera, omissis multiplicibus controversiis de explicandis illis textibus Patrum, ubi agunt de absolutione in primaeva Ecclesia (1), haec communiter admissa videntur. In primaeva ecclesiastica disciplina duplex distinguenda est absolutio. Prima, *remissiva peccatorum*, statim dabatur post confessionem rei, dum tamen ipsi simul imponebatur poenitentia per certum tempus peragenda, et in specie, per totum hoc tempus, a communione ecclesiastica exclusio. Secunda erat *ipsa externa reconciliatio* (2), dum nempe reo significabatur terminus poenitentiae eius publicae, eiusque in communionem Ecclesiae reassumptio (3). Quae secunda absolutio ordinarie ab episcopo dabatur sub impositione manuum (4), eratque proinde poenitentis post peractum poenitentiae tempus reassumptio (5).

Iamvero, quod dispensatio cum prima absolutione identificari nequeat manifestum est. Quod vero nequeat cum secunda confundi patet ex factis historicis. Ita, v. g. clerici (de his enim praesertim agitur) qui certa crimina commiserant, plectebantur poena degradationis ad statum laicalem (6), et quamvis non erant submissi poenitentiae publicae, nec a communione Ecclesiae exclusi, nihilominus ab exercendis ordinibus erant prohibiti, aliis verbis : erant irregulares (7). Attamen non raro licentia exercendi ordines

(1) Cf. Vacandard, *Dict. de Théol. cath.*, ad v. *Absolution*, t. I, col. 156-162. — Batiffol, *Les origines de la pénitence*, p. 63 sqq. — Funk, *Kirchenlexicon*, ad v. *Bussdisciplin*, t. II, col. 1565, sqq. — Hefele, *Histoire des Conciles*, t. I, P. I, p. 306 sqq.

(2) Cf. Innocentius I, PL, t. 74, col. 1064. — Leo I, ep. *ad Theod.* PL, t. 54, col. 1101 : « Mediator Dei et hominum... hanc praepositis Ecclesiae tradidit potestatem, ut et confitentibus actionem poenitentiae darent, et eos salubri satisfactione purgatos ad communionem Sacramentorum per ianuam reconciliationis admitterent ». Cf. etiam *Constitutiones Apostolicae*, l. II, c. 41. PG, t. 1, col. 696.

(3) Cf. *Dict. Théol. cath.*, *l. c.*, col. 160. — S. Augustinus, Sermo 351, n .10. PL, t. 38, col. 802.

(4) Cf. *Dict. Théol. cath.*, *l. c.* col. 162.

(5) Cf. Stiegler, *o. c.*, p. 43.

(6) Thomassinus, *o. c.*, P. I, L. II, c. 12, n. 1 ad 15. — *Dict. Théol. cath. l. c.* — *Kirchenlexicon, l. —c.* Hefele, *o. c.*, t. I, P. I, p. 305.

(7) Saepe saepius enim in conciliis poenae omnino diversae, etsi pro eodem crimine, statuebantur pro laicis ac pro clericis. Sic in *Conc.*

eis indulgebatur nonobstante lege illa absolute statuente degradationem ad statum laicalem et prohibente exercitium ordinum; haec licentia autem nequaquam erat absolutio, sed vera dispensatio. Etenim absolutioni, i. e. reassumptioni post peractum tempus poenitentiae, nequidem erat locus, siquidem clericus non pertinebat ad classem poenitentium (1); adeoque erat dispensatio seu relaxatio legis, qua absolute, ratione delicti, et independenter a remissione peccati vel ab absolutione post tempus poenitentiae, ab exercendis ordinibus erat prohibitus (2). Ubi autem clericus non tantum redactus erat ad statum laicalem, sed simul exclusus a communione, seu publicae poenitentiae addictus, tunc quidem

Eliberitano : « Si quis clericus detectus fuerit usuras accipere, placuit eum degradari, si laicus autem, ab ecclesia est proiciendus ». Cf. HEFELE, *o. c.*, t. I, P. I, p. 232. — Ita etiam can. 17 *Conc. Nicaeni*, HEFELE, *o. c.*, t. I, P. I, p. 604-605.— *Conc. Sardicense*, can. 2, *ibid.*, t. I, P. II, p. 769-805.

Poenae erant diversae, quia poenitentia publica non videbatur compatibilis cum dignitate clericorum (saltem si in ordinibus maioribus erant constituti), et lex quae degradationem statuebat videbatur iam satis rigorosa. THOMASSINUS *l. c.*, n. 13.

In *Conc. Neocaesarensi* statuitur : « Sacerdos qui init matrimonium fit irregularis, qui adulterium committit excommunicationem incurrit et subiciendus est poenitentiae publicae. » HEFELE, *o. c.*, t. I, P. I, p. 327. Ubi irregularitas simplex est sufficit dispensatio, in altero casu, clericus ope absolutionis redit ad communionem laicorum, sed manet prohibitus ab exercitio ordinum, quae prohibitio absoluta aufertur ope dispensationis. Et sic dicit can. 62 Apost. : « Si quis clericus... cum poenitentiam egerit, ut laicus recipiatur...» THOMASSINUS *l. c.* n. 13. Item statuitur in *Conc. Eliberitano* : « Diaconus... acta legitima poenitentia, placuit eum post triennium accipere in communionem ».

(1) Hoc clare dicitur in *Conc. Carthaginensi* V° a. 254, can. 3 : « Diaconi vel presbyteri, si a ministerio remoti fuerint, non indigent manuum impositione ». Cf. HEFELE, *o. c.*, t. I, p. 353. — STIEGLER, *o. c.* p. 43. — THOMASSINUS, *l. c.*, n. 12. — VACANDARD, *l. c.*, col. 160.

(2) Etiam contra illos qui tenent tunc temporis pro clericis in ordinibus constitutis exstitisse aliquam speciem poenitentiae (quam Thomassinus v. g. vocat secretam vel semi-publicam, *l. c.*, n. 13), valet explicatio : quia, absolutione data ad obtinendam reconciliationem, remanebant clerici illi exclusi a functionibus sacris. Et sic etiam illi qui paulo aliter explicant regimen disciplinare circa poenitentes, admittunt concessam fuisse veram dispensationem non autem absolutionem, casu quo in illa lege prohibente, ex utilitate Ecclesiae, condescensio ostenditur, sicut factum est cum lapsis reconciliatis, cum clericis ad Donatismi haeresim lapsis, etc. Cf. THOMASSINUS, *l. c.* n. 15.

necessaria erat absolutio ad finiendam poenitentiam (1), sed illa absolutio clerico non tribuebat ius exercendi functiones sacras (2); ad hoc enim necessaria erat insuper dispensatio, seu relaxatio legis qua hucusque vivere cogebatur modo laicorum. Non raro tamen ambo illi actus, quamvis iuridice diversi, per modum unius peragebantur (3).

Recte igitur concludimus historice falsum esse dispensationem et absolutionem in disciplina primaevae Ecclesiae christianae fuisse pro una eademque re habitas.

CAPUT III

De obiecto dispensationum

De legibus in quibus poterat dispensari, iuxta antiquos fontes, non una est hodie doctorum sententia. Quamquam Freisen (4) aliquo sensu recte affirmat non constare de accuratis limitibus potestatis dispensandi apud scriptores usque ad saeculum XII,

(1) Optime explicat R. P. Siricius (a.384-393) : « Sicut poenitentiam agere cuiquam non conceditur clericorum, ita et post poenitentiam ac reconciliationem (intellige : absolutionem) nulli cuiquam laico liceat honorem clericatus adipisci... quia quamvis sint omnium peccatorum contagione mundati nulla tamen debent gerendorum sacramentorum instrumenta suscipere, qui dudum fuerint vasa vitiorum... » Ergo, ubi non obstante hac lege concedebatur talis ascensus ad ordines, erat revera relaxatio legis et nullo modo absolutio. Sic iam edixerat *Conc. Carthaginense IV* (a. 252) : « Ex poenitentibus, quamvis sit bonus, clericus ne ordinetur ». THOMASSINUS, *l. c.*, n.7. *Conc. Eliberitani* : can.2, 9, 10. HEFELE, *o. c.*, t. I, p. 261.

(2) Cf. THOMASSINUS, *l. c.*, n. 11 ; STIEGLER, *o. c.*, p. 44 ; VACANDARD, *l. c.*, col. 159. Scribit Thomassinus postquam varios textus circa hanc materiam examinavit : « Le Pape Innocent I demeure inexorable dans les règles données par le Concile de Nicée, et veut qu'on bannisse de l'état ecclésiastique, ceux qui y ont été admis, après avoir achevé le cours de la pénitence publique ». Noluit enim concedere dispensationem, sed Ecclesia semper sibi reservavit ius exercendi clementiam loco rigoris, ubi necessitas vel utilitas id postulabant.

(3) SCHERER, *Handbuch des Kirchenrechtes*, p. 172.

(4) Cf. *Geschichte des kanonischen Eherechts*, p. 907. Probabiliter alludit controversiae inter Decretistas exortae, utrum talis vel talis materia pertineret ad ius naturae. De hoc infra.

nihilominus prioribus illis saeculis, jam docent quibusnam in legibus possit dispensari, ita ut vix non omnia elementa doctrinae canonistarum saeculi XII iam habeant.

1. Plures textus distinguunt *leges dispensabiles* inter et *indispensabiles*, seu immutabiles. Diversum tamen criterium praebent ad leges utriusque generis dignoscendas.

S. Augustinus (354-430) ex una parte ut indispensabiles tenet leges circa fidem et bonos mores ; principium enim enuntiat : omne, quod cum fide vel salute animarum intime connectitur, esse et semper manere prohibitum vel imperatum, proinde omnem relaxationem talis legis excludi ; ex altera autem parte docet ratione necessitatis exceptiones tolerari posse in lege, ubi nihil contra fidem nec contra bonos mores esse condicitur (1).

Leo I (440-461) multa dispensabilia esse affirmat quin tamen quaenam haec sint determinet. « In dubiis et obscuris, ait, numquam licite recedi posse a praeceptis evangelicis vel decretis SS. Patrum » (2). Gelasius I (492-496) et Ioannes VIII (872-882) dispensationem possibilem esse admittunt in omni lege positiva ecclesiastica, nec distinguunt, ut postea fiet, inter canones variorum conciliorum (3). Gelasius insuper indispensabiles declarat leges quarum relaxatio in detrimentum Ecclesiae cederet, seu « quae sine manifesta decoloratione recipi non possunt » (4).

Animadvertendum tamen est RR. Pontifices pluries declarare se esse custodes canonum ; quod tamen non obstat quominus dispensationes in legibus positivis ecclesiasticis concedant. Hoc

(1) Ep. 52, c. 2, PL, t. 33, col. 200. « Alia vero quae per loca terrarum variantur... alia vero... quod enim neque contra fidem neque contra bonos mores esse condicitur, indifferenter est habendum». Ab Augustino pendet saec. XI Ivo Carnutensis, ut infra dicemus.

(2) Ep. 90 *ad episc. Rusticum Narbonensem* : « Sicut quaedam sunt quae nulla ratione possunt convelli, ita multa sunt, quae aut pro necessitate temporum, aut pro consideratione aetatum oporteat temperari, illa consideratione semper servata, ut in iis quae vel dubia fuerint aut obscura, id noverimus sequendum, quod nec praeceptis evangelicis contrarium, nec decretis SS. Patrum inveniatur adversum. » c. 2, D. XIV.

(3) Thiel, *Epistolae Rom. Pontificum genuinae*, p. 362 : « Necessaria rerum dispositione constringimur, sic canonum paternorum decreta librare... » c. 6, C. I, q. 7. — Ioannes VIII, ep. 35, PL, t. 126, col. 854 : « Nec statutis apostolicis praeiudicantes, nec beatorum Patrum regulas resolventes. »

(4) Cf. Thiel, *o. c.*, p. 368. Stiegler, *o. c.*, p. 28-32.

abunde patet ex epistolis decretalibus in quibus RR. Pontifices, postquam tamquam regulam in Ecclesia vetustam enuntiarunt, sese canonibus esse ligatos, in eadem tamen epistola, vel ipsi dispensationes concedunt, vel episcopis dant facultatem eas concedendi. Ex iisdem insuper textibus apparet eos pro certo habere, tales exceptiones, ob utilitatem vel necessitatem factas, apostolicis statutis non praeiudicare, nec Patrum canones resolvere; affirmant enim et regulam in rigore manere in omnibus casibus sua dispensatione non exceptis, et ipsam exceptionem tantum durare posse quamdiu existit causa necessitatis (1).

2. Prorsus alia est quaestio *facti*, nimirum in quibusnam legibus, per novem priora saecula, de facto dispensatum fuerit necne. Quae circa hanc quaestionem propositae fuerunt sententiae ad has quatuor reduci posse videntur.

Prima opinio tenet *non fuisse dispensationes*, fuitque haec sententia propugnata ab auctoribus, qui ex professo rem historice non excoluerunt. Ita FREISEN affirmat Ecclesiam « per priora saecula » semper exegisse rigorosam iuris observantiam, et tantum « postea » admisisse dispensationes; non tamen determinat

(1) Non absque re erit varios textus huc facientes enumerare, siquidem Thomassinus et multi post eum, ut infra videbimus, contrariam doctrinam tenent. Cf. HINSCHIUS, *Das Kirchenrecht der Katholiken und Protestanten in Deutschland*, t. III, p. 689. — LEO I: « quae enim certarum remisimus consideratione causarum, antiquis custodienda sunt regulis, ne quod ad tempus pia lenitate concessimus, iusta postulatione plectamus ». JAFFÉ, *o. c.*, n. 410. — INNOCENTIUS I (401-417): « quod necessitas pro remedio invenit,cessante necessitate debet utique cessare pariter quod urgebat, quia alius est ordo legitimus, alia usurpatio, quam tempus fieri ad praesens impellit ». JAFFÉ, *o. c.*, n. 363. — GELASIUS I (492-96): « priscis pro sua reverentia in vigore manentibus,quae ubi nulla vel rerum vel temporum perurgeat angustia, regulariter convenit custodire ». c.1, D.LV. Cf. STIEGLER, *o. c.*, p. 29. — MARTINUS I (a.649): « Novit enim canon afflictorum temporum persecutionibus veniam tribuere.. cum inde ecclesiastico canoni nullo modo praeiudicetur». PL, t. 87, col. 172. — JOANNES VIII (a. 872): « Nec statutis apostolicis praeiudicantes, nec beatorum Patrum regulas resolventes, quin potius multiplicibus eorum auctoritatibus freti... concedimus... » PL, t.126, col. 854.—SYMMACHUS (a. 501) in ep. *ad episc. Avitum*: « Nam quamvis a Patribus statuta diligenti observatione et observanti diligentia sint custodienda, nihilominus propter aliquod bonum de rigore legis aliquid relaxatur, quod et ipsa lex cavisset si praevidisset ». THIEL, *o. c.* t. I, p. 362.

quando haec praxis orta sit (1). Et rationes affert : tum influxum iuris Hebraeorum secundum quod dispensatio in lege non poterat fieri, tum regulam in Ecclesia vetustam : RR. Pontifices esse ligatos canonibus. Addit tandem examen historicum disciplinae dispensationum suo tempore nondum esse peractum (2). Cocchi hodie adhuc tenet veras dispensationes non fuisse concessas in Ecclesia ante a. 794 (3). His auctoribus addendi sunt omnes illi, qui affirmant per decem priora saecula non fuisse dispensationes concessas in Ecclesia, dum putant omnia facta ad remissiones vel absolutiones reduci posse (4).

Satis iam probavimus capite I, hanc opinionem esse reiciendam. Sufficit compendiose recolere dispensationes concessas bigamis (5), neophytis (6), poenitentibus, excommunicatis, in haeresim lapsis (7) ; dispensationes etiam datas ad recipiendos ordines, vel ad exercendos ordines clerico prohibitos ; deinde dispensationes pro translatione episcoporum, in lege residentiae, in lege prohibente constitutionem coepiscopi vivente episcopo, in lege abstinentiae et ieiunii, in lege intersticiorum (8).

3. Secunda opinio est THOMASSINI (9) qui docet *episcopos, etiam per tria priora Ecclesiae saecula, dispensasse in omni lege ecclesiastica,* natura sua non indispensabili. Quae assertio omnino nimia videtur. Quamquam enim historice constat episcopos per priora saecula de facto in pluribus legibus ecclesiasticis dispensasse (10) et quamquam nullum documentum huius temporis afferri potest, quod hanc potestatem dispensandi limitaverit, tamen certo probari nequit eos de facto in *omni* lege ecclesiastica

(1) FREISEN, *o. c.*, p. 905-06. — Exinde videtur in errorem induci quod ad alias materias transfert disciplinam Ecclesiae circa dispensationes matrimoniales.

(2) Scribit enim « Eine geschichtliche Untersuchung ueber das Dispensationsrecht fehlt bis heute » *o. c.*, p. 905.

(3) Cf. COCCHI, *Commentarium in codicem Iuris Canonici*, Lib. I, n. 126.

(4) Cf. tertiam opinionem infra.

(5) S. PELAGIUS (558), c. 7, D. XXXVI.

(6) S. AMBROSIUS. cf. THOMASSINUS, *o. c.*, *l. c.*, c. 13, n. 21.

(7) Cf. supra, p. 14.

(8) Cf. STIEGLER, *o. c.*, p. 49 sq.

(9) Cf. *Nouvelle et ancienne discipline de l'Eglise*, P. II, L. III, c. 24, n. 14.

(10) Cf. supra, p. 10 ; STIEGLER, *o. c.*, p. 24.

dispensasse, nec ullus textus afferri potest qui ipsis huiusmodi potestatem universalem tribuerit. Non critice agit, qui talia a priori affirmat.

4. Tertia opinio, ad dispensationes a RR.Pontificibus concessas potius restricta, contendit *perraras fuisse dispensationes per priora saecula.* Haec autem est communis doctrina auctorum, duce DE MARCA (1) et quodammodo etiam Thomassino (2). Eorum praecipuum argumentum est regula iam memorata, RR. Pontifices esse ligatos canonibus eorumque custodes : « ea enim erat antiquitus omnium adversus sacros canones reverentia, ut ipsi Summi Pontifices, penes quos potior auctoritas semper fuit, hanc sibi noluerunt concessam fuisse potestatem contra Patrum statuta quidquam facere » (3). Quidam tamen ut Hinschius et Philipps de hac re tacent.

BOEHMER (4) cum aliis distinguit duplicem periodum. Per tria priora saecula perrarae fuissent dispensationes, tum ob zelum christianorum rigorose legum praescriptiones sequentium, tum ob parvum numerum legum ecclesiasticarum ; inde vero a saeculo IV, frequentiores evasissent, tum ex irrationabili, ut ait, legum multiplicatione, tum ex morum relaxatione apud christianos.

Nos vero libenter concedimus usum dispensationum per novem priora saecula non fuisse tam frequentem ac erit postea, ut puta inde a saeculo XII, sed rationes huius discriminis (magis quam illae a Boehmer allatae), videntur fuisse ipsa notio dispensationis quam tenebant antiqui et causa quam ad eius legitimitatem requirebant (5). Obvie enim rariores erant dispensationes, ubi ad earum concessionem requirebatur causa necessitatis vel utilitatis communis Ecclesiae, neque admittebatur causa boni privati. Praeterea rarior etiam erat legis mutatio, abrogatio, derogatio. Porro haec omnia, secundum notionem tunc temporis usurpatam, erant dispensationes. Tamen misso quod multa documenta fuerunt deperdita, ex textibus et multiplicibus exemplis histo-

(1) Cf. DE MARCA, *De Concordantia sacerdotii et imperii,* L. III, c. 13.

(2) Cf. *o. c.*, P. II, L. III, c. 24 sq.

(3) Cf. DE MARCA, *o. c.*, *l. c.*, c. 13.

(4) Cf. BOEHMER, *Ius ecclesiasticum protestantium, Dissertatio praeliminaris : De Romana Ecclesia,* L. IV. p. 52 sq. — Cf. etiam : *Selectae observationes libros de concordia illustrantes*, ad L. III, c.13, *observatio IX*,

(5) Cf. supra, p. 16.

ricis cognitis (1), constat dispensationes fuisse multo frequentiores quam multi hodierni admittunt.

Ratio allata a de Marca et Thomassino non est stringens, cum et ipsi RR. Pontifices pluries affirment regulam de canonibus custodiendis non esse absolutam, prout scribit Symmachus (a. 514) in ep. ad episc. Avitum : « Nam quamvis a Patribus statuta diligenti observatione et observanti diligentia sint custodienda, nihilominus propter aliquod bonum de rigore legis aliquid relaxatur, quod et ipsa lex cavisset, si praevidisset (2) ».

Imo hanc relaxationem non considerant ut canonibus Patrum praeiudicantem (3).

Nec opponatur in textibus priorum saeculorum, praesertim S. Augustini et S. Cyrilli unice agi de reassumptione haereticorum. Etenim, quamquam textus scripti fuerunt occasione talium dispensationum, sunt tamen omnino generales : « Usus dispensationum nulli sapientum unquam displicuit » (4). Similiter verba Martini I (649) : « *Novit* Ecclesia in tali necessitate... » et Gelasii I (a. 493) : « *Consuevit* in talibus... » et alia huiusmodi etiam ipsa ostendunt praxim dispensationis non fuisse illo tempore tam extraordinariam (5).

Quarta opinio denique contendit nonnisi *dispensationes ex post* fuisse concessas. Ob momentum huius doctrinae eam paulo magis evolvemus in capite sequenti.

(1) Cf. THOMASSINUS, *o. c.*, *l. c.* — DE MARCA, *o. c. l. c.* — praesertim STIEGLER, *o. c.*, p. 13-75.

(2) Cf. HINSCHIUS, *o. c.*, t. III, p. 688 : « Die Römische Bischöfe haben sich allerdings nicht nur durch die Glaubensbeschlüsse der allgemeinen Konzilien, sondern auch durch die Kanones derselben gebunden erklärt, indessen haben sie denselben in allen ihren Einzelkeiten ebensowenig eine absolute verpflichtende Kraft beigelegt, wie die älteren Partikular-Konzilien, vielmehr ihnen genegenüber eine ganz... freie Stellung wie die letzeren eingenommen. Auch haben sie, da, wo eine Notwendigkeit vorlag, sich über die Verletzung derselben im kirchlichen Interesse und zur Vermeidung grösserer Verwirrung hinwegzusetzen, die Aufrechterhaltung solcher, im Widerspruch mit den Kanonen begründeter Verhältnisse gestattet ».

(3) THOMASSINUS, *l. c.*, critice non agit ubi urget hanc regulam a de Marca statutam ; etenim ex epistolis decretalibus allegat quidem varios textus suae opinioni faventes, sed alios textus earumdem epistolarum qui eamdem doctrinam destruunt, silentio praeterit.

(4) S. CYRILLUS ALEXANDRINUS, PG, t. 77, col. 519.

(5) STIEGLER, *o. c.*, p. 33.

CAPUT IV

De dispensationibus ante factum vel ex post ante saeculum IX

1. Error quo affirmatur ante saeculum IX non fuisse concessas dispensationes *ante factum*, ab eius antesignano DE MARCA sic exprimitur : «Haec autem est summa differentia, quod apud veteres (intellige : ante saeculum IX), numquam daretur venia canonis infringendi, sed violati et infracti poena ob gravissimas causas aliquando remitteretur, hodie vero legum canonicarum venia in antecessum concedatur » (1), et « nullum edi potest testimonium, quo doceatur, a veteribus veniam infringendi canonis alicui collatam fuisse, sed tantum infracti » (2).

Eadem doctrina propugnatur a Thomassino (3) ; argumentis ex ratione probatur a Boehmer (4) ; supponitur probata a Van Espen (5) et a pluribus auctoribus saec. XIX ; urgetur a Febronio (6). Saeculo tamen XIX, erronea dicitur, quin tamen afferantur rationes ad errorem probandum, a Philipps (7) et Hinschius (8). Terminum ad quem praxis antiquae ponit Scherer non saec IX sed saec. VIII (9). Novis argumentis doctrinam de

(1) DE MARCA, *o. c.*, L. III, c. XIII, n. 2.

(2) DE MARCA, *o. c.*, L. III, c. XIV, n. 5.

(3) THOMASSINUS, ed. lat. P. II, L. III, c. 24, n. 5 ad 20. Nota versutias subtiles, ad quas recurrit ubi obviam habet dispensationem ante factum, ne nimirum cogatur admittere regulam suae doctrinae contrariam. Nota etiam quomodo et ipse de Marca in suo textu contradictoria statuat : « Perrarae erant apud antiquos huiusmodi dispensationes in antecessum datae,... » et infra : « Apud veteres numquam dabatur venia canonis infringendi.. » et « nullum potest afferri testimonium... ».

(4) BOEHMER, *o.p cit.*, t. IV, *Dissertatio de Romana Ecclesia matre indulgentissima*, p. 38, sqq., et *Observationes ad de Marca*, L. III, c.13, *observ.* IX.

(5) VAN ESPEN, *Ius ecclesiasticum universum*, t. II, p. IV, c. 4. Ejusdem tractatus *de Sponsalibus et matrimonio*, t. I, p. II, Tit. XIV.

(6) FEBRONIUS, *De statu ecclesiae et legitima potestate R. Pontificis*, t. I, c. V, § 5.

(7) PHILIPPS, *o. c.*, t. V, p. 174 sqq.

(8) HINSCHIUS, *o. c.*, t. III, p. 689, nota 1.

(9) SCHERER, *o. c.*, t. I, p. 172-74.

Marca probat Esmein (1). Haec doctrina omnino reicitur a Stiegler, et recte quidem (2).

Proinde falsum esse contendimus *non fuisse concessas dispensationes ad faciendum*, seu ut quid licite fieret contra legem, *sed tantum ex post*, seu quibus actus contra legem positi non impugnarentur, quamvis utique admittamus plerasque dispensationes ad faciendum fuisse concessas occasione facti praeteriti (3). Notetur hic agi de dispensatione sensu stricto et iuridico hodierno, quatenus nempe intelligitur relaxatio legis in casu particulari.

2. Primum et maximum argumentum thesis nostrae desumitur *ex ipsa praxi* priorum saeculorum, quae exhibet plura exempla concreta dispensationum ad faciendum. Recolamus quaedam : S. Ambrosius, tempore quo adhuc erat catechumenus et laicus, electus ad episcopatum Mediolanensem, uno tempore et quantumvis renuens, recepit tum baptismum tum ordinationem episcopalem, non obstante prohibitione ordinandi neophytum (4). S. Augustinus, invita lege prohibente, constitutus est coepiscopus Valerio Hipponensi, episcopo adhuc incolumi (5), et ipse postea, episcopus factus, in Fussale ordinavit Antonium lectorem, quin observaret intersticia praescripta. Episcopi secundi Concilii Constantinopolitani praetorem Nectarium in episcopum huius civitatis ordinaverunt, quantumvis plures adversarii illiceitatem opponerent ; episcopi tamen verae dispensationi locum esse existimarunt ob eximias dotes Nectarii, utpote quem solum aestimabant ecclesiam illam posse salvare (6). Notatu digna est facul-

(1) ESMEIN, *o. c.*, t. II, p. 316 sqq.

(2) STIEGLER, *o. c.*, p. 41-67.

(3) Cf. etiam supra (cap. 2, n. 3) ubi refutatur doctrina illorum qui hanc dispensationem ex post identificant cum absolutione vel simplici dissimulatione.

(4) Cf. THOMASSINUS, *o. c.*, *l. c.*, c. 3, n. 21 ; SOSOMENES, *Historia Ecclesiastica*, *l. c.*, c. 4.

(5) PL, t. 39, col. 254.

(6) THOMASSINUS, *o. c.*, c. 13, n. 22. — Attamen fatendum est in illis ordinationibus laicorum pro sede episcopali versus saec. VI non raro abusus irrepsisse. Etenim non omnes huiusmodi ordinationes fiebant ex dispensatione ; multi ex intentione redituum ordinati sunt sine intersticiis, prout Gregorius Turonensis dat exempla. Abusus autem non possunt inservire ad probandam existentiam dispensationum quae definiuntur : declinationes a lege, quae permittuntur ex conscientia quod ex datis circumstantiis rigor canonis non potest servari. Cf. STIEGLER, p. 67.

tas dispensandi pro futuro a Gelasio (a. 494) concessa episcopis Italiae Meridionalis. Hac enim facultate fas erat ipsis, ob penuriam sacerdotum et quamdiu haec duraverit, cum ordinandis dispensare in intersticiis (1). Similiter plura concilia provincialia faciunt episcopis facultatem dispensandi ante ordinationem cum bigamo (2); Pelagius I quoque (a. 559) concedit bigamo dispensationem ut ordinari possit ad diaconatum (3). Celebris est etiam dispensatio ad faciendum concessa a R. Pontifice episcopo Metensi, Angilramo, et Coloniensi, Hildebaldo, in lege residentiae, a. 794 (4).

Insuper varia genera dispensationum, quae ex natura sua sunt ad faciendum, per omnia illa saecula in usu erant. Sunt imprimis dispensationes in lege abstinentiae et ieiunii (5), deinde in lege residentiae (6) et etiam vetitae translationis episcoporum (7).

3. Aliud argumentum desumimus *ex textibus* scriptorum ecclesiasticorum et RR. Pontificum per illa saecula viventium, qui textus sunt tenoris omnino generalis, nec ulla ratione restringi valent ad dispensationes ex post.

Ita v. g. quonam iure ad dispensationes post factum concessas restringeremus textum S. Cyrilli, qui dicit : « nulli sapientum displicuisse dispensationem, ubi necessitas vel utilitas Ecclesiae eam iustificaret ». Similiter S. Augustinus universim dicit : « Detrahendum est aliquid severitati, ut maioribus malis sanandis caritas sincera subveniat. Iamne intelligunt, quemadmodum nulla inconstantia praecipientis sed ratione dispensantis, pro temporum diversitate, praecepta vel permissa vel consilia mutentur » (8). Et Ioannes VIII : « Si huiusmodi sanctiones sine ulla discretione vel dispensatione ducimus observandas, nullam compassionem fratribus exhibemus » (9).

4. Argumentum *indirectum* quoque afferri potest huiusmodi :

(1) Cf. c. 7, D. XXXVI.
(2) *Conc. Toletanum I*, can. 3.— *Conc. Bracarense II*, a. 572, can. 43.
(3) Mon. Germ. Hist. *Capitularia regum Francorum*, t. I, cap. LV p. 68.
(4) Cf. Stiegler, *o. c.*, p. 49.
(5) *Ibid.*, p. 51.
(6) *Ibid.*, p. 53.
(7) Ep. II *ad Bonif.* cf. Thomassinus, *o. c.*, *l. c.*, n. 13.
(8) Ep. 35, PL, t. 38, col. 689.
(9) Cf. Stiegler, *o. c.*, p. 45-47.

rectum non est tam arcte distinguere dispensationem ante et post factum, quatenus prima respiceret tantum actum futurum, altera autem actum praeteritum et quatenus per priora saecula dispensatio non fuisset nisi ratihabitio subsequens alicuius actus prohibiti. Imo, et ipsa agnitio principii dispensationis concessae post factum, nonne implicite continet agnitionem dispensationis ante factum? Etenim, ubi lapsi v. g. qui secundum ius strictum excluduntur ab exercitio ordinum receptorum, nihilominus obtinent facultatem exercendi ordines, tunc « rigor canonicae procul dubio frangitur disciplinae » (1). Haec dispensatio est pro futuro, etsi tempore sequatur actum in quo dispensatio est danda ; aufert enim poenam quae, secundum canonis rigorem, per longum adhuc tempus subeunda est (2). Et ideo, licet plerumque dispensationes datae fuerunt ob factum praeteritum, multae ex illis habent indolem mixtam. Ex una enim parte supponunt actum illicitum, qui sit causa rei (puta irregularitatem) in qua dispensatio est obtinenda, et ideo respiciunt praeteritum ; sed ex alia parte ille actus illicitus per dispensationem non habetur ut licitus : causa irregularitatis manente, unice aufertur inhabilitas ex irregularitate oriunda. Ergo illae dispensationes, quamquam datae ob factum praeteritum, tamen partim talis sunt indolis, ut facultatem praebeant legitime ponendi in futurum actus antea prohibitos, adeoque relaxant legem quae absolute statuebat inhabilitatem (3).

5. Quae omnia confirmari possunt tum *ex influxu Iuris Romani*, quod plures dispensationes ante factum admittebat (4), tum ex *textibus S. Scripturae* a SS. Patribus allatis, quae exhibent exempla dispensationum ad faciendum (5).

Per modum *conclusionis* proinde statuimus per novem priora saecula fuisse concessas *veras dispensationes*, etiam *ad faciendum*, eas *non fuisse tam raras* ut communiter docetur, eas *nullo modo identificari posse cum absolutione* ; et ex alia parte, saltem non posse probari *episcopos per quatuor priora saecula in omnibus legibus ecclesiasticis dispensasse.*

(1) Gregorius I ; cf. c. 1, D. 4.
(2) Cf. Stiegler, *o. c.* p. 45-46.
(3) Cf. Scherer, *o. c.*, t. I, p. 172.
(4) Cf. supra, p. 3.
(5) Cf. supra, p. 12.

CAPUT V

De causa dispensationum

1. Iam a primis saeculis scriptores ecclesiastici et Pontifices contendunt non licere dispensationem seu exceptionem a lege pro lubitu concedere, imo multi textus summopere urgent canones sancte esse servandos.

Causam proinde ab iisdem requiri ut legitime relaxatio legis concedatur, in aperto est ; imo eos non qualemcumque causam sed causam *utilitatis vel necessitatis* requisivisse, et quidem non tantum causam utilitatis vel necessitatis privatae, sed *communis* pro Ecclesia, abunde patet ex textibus.

2. Ex his enim textibus, alii episcopos reprehendunt ob concessas (1) dispensationes, quin adesset causa utilitatis communis ; alii recusant relaxationem ob bonum privatum (2) ; alii declarant superiorem illicite agere, si ius mitigat extra casum necessitatis communis (3) ; alii quam plurimi positive exigunt causam neessitatis vel utilitatis publicae vel communis Ecclesiae. Requirunt enim pro legis relaxatione, « ut pacis compensatione sanetur » (4), « ut superiores constringantur necessitate temporum » (5) « ut tantum agant ubi, per graves dissensionum scissuras, non huius vel illius hominis periculum, sed populorum strages iacent » (6).

Ex exemplis dispensationum pro personis determinatis etiam apparet tunc tantum legem relaxatam, vel concilii prohibitionem resolutam fuisse in gratiam unius personae, ubi aderat compensatio publicae utilitatis, i. e. unitatis vel pacis vel prosperitatis Ecclesiae (7).

(1) S. CYPRIANUS (a. 256), in ep. 56 *ad episc. Therapium.* PG, t. 3, col. 204.

(2) MARTINUS I (a. 649), cf. supra, p. 15.

(3) Cf. DE MARCA, *o. c.*, L. III, c. 13, n. 5.

(4) Cf. S. AUGUSTINUS, cf. supra, p. 13.

(5) Cf. S. INNOCENTIUS I, c. 7, C. I, q. 7.

(6) Cf. S. AUGUSTINUS, *l. c.*

(7) Cf. DE MARCA, *o. c.* L. III, c. 13, n. 7. — *Conc. Afric.* : « Non ut concilium dissolvatur, sed ut maneat circa eos, qui sic transire ad

Simul statuunt dispensationem non posse durare ultra quam existat causa (1), et extra casum exceptum legem in vigore manere. Ob haec motiva, ut iam diximus, tenent scriptores priorum saeculorum dispensationes non praeiudicare canoni Ecclesiae, nec infringere regulam vetustam : « canones sancte esse servandos ».

catholicam fidem volunt, ut nulla per eos unitatis compensatio procuretur : illi vero tantum in honoribus sucipiantur, per quos catholicae unitati consuletur ».

(1) Cf. INNOCENTIUS I (414), c. 71, C. I, q. 7.

SECTIO II

DE AUCTORE DISPENSATIONUM

PRAENOTANDA

Per tria priora saecula dispensationes a R. Pontifice concessae non occurrunt extra territorium Romanum ipsi subiectum ; unde primo quaerendum erit quaenam fuerit hoc tempore potestas ceterorum orbis christiani episcoporum. — Deinde, postquam saeculo III mediante et praesertim saeculo IV, synodi provinciales exortae erant, illae praeprimis dispensationes concesserunt, tum in lege generali, tum in lege propria, tum in lege episcoporum ; unde de fundamento huius triplicis potestatis nobis erit indagandum. — Tandem iuxta dispensationes a synodis concessas, etiam RR. Pontifices dispensationes concesserunt ; unde horum potestas erit examinanda, eo magis quod de eius usu et ambitu controversia moveatur. — Proinde triplici in capite agemus tum de potestate episcoporum per tria priora saecula, tum de potestate synodorum a saeculo IV ad IX, tum de potestate RR. Pontificum.

CAPUT I

De potestate episcoporum per tria priora saecula

1. *Unicus auctor* — ut fatentur unanimes omnes illi qui admittunt dispensationes tunc temporis fuisse concessas —erat *episcopus* (1). « Nec ambigi illud a quoquam potest, ait Thomassi-

(1) Thomassinus, *o. c.*, p. II, L. III, c. 24, n. 14. — Van Espen, *o. c.*, *l. c.*, § 7. — Febronius, *o. c.*, *l. c.*, c. 5, n. 2. — Philipps, *o. c.*, t. V, p. 160. — Casalis, *o. c.*, p. 160. — Stiegler, *o. c.*, p. 72-76.

nus, quin primi et secundi adeoque et tertii etiam saeculi episcopi, canones apostolicos et decreta eius aevi omnia relaxarint, ubi publica id iubebat necessitas, nullo Pontifice Romano, nullo interveniente concilio provinciali, quippe cum acerbitas persecutionum, nec cum Sede Petri communicare consilia fere sineret, nec episcopos alios adire, nec concilia celebrari provincialia » (1). Revera leges ecclesiasticae generales paucae dabantur, praeter regulas in S. Scriptura et Traditione apostolica contentas, quibus derogari non licebat. Ius positivum erat praecipue particulare, ab unoquoque episcopo pro suo territorio statutum, praesertim circa reconciliationem poenitentium, circa qualitates ordinandorum et circa remissionem poenarum ecclesiasticarum (2). In his legibus, dispensatio, quantum in usu erat, ab episcopo concedebatur (3).

2. *Quo titulo* autem egerint episcopi, varie explicant auctores posterioris aetatis.

Opinionem particularem tenent tum Febronius cum Episcopalistis (4), tum Esmein. Priores enim provocant ad *potestatem illimitatam*, institutione divina episcopis in suis dioecesibus collatam, ita ut vi potestatis nativae et propriae in omni lege dispensaverint. « Defluit haec potestas, ait Febronius, ex iure ligandi atque solvendi quod cuivis episcopo datum est, et quod etiam exercet respectu canonum ab universali Ecclesia acceptorum, tamquam a Spiritu Sancto positus, ut in sua dioecesi regat Ecclesiam Dei » (5).

Esmein e contra, pro placitis suis circa indolem dispensationis (6), ius illam concedendi tribuit illis qui disciplinam ecclesiasticam applicare debebant, nempe per priora tria saecula episcopis, postea patriarchis et synodis. His enim qui habebant plenitudinem iurisdictionis *disciplinaris*, Esmein tribuit prae caeteris potestatem dispensandi (7).

(1) Thomassinus, *o. c.*, p. II, L. III, c. 24, n. 14.
(2) Cf. Stiegler, *o. c.*, p. 14, sq. et p. 73.
(3) Cf. Thomassinus, et S. Cyprianus in ep. *ad Antonianum*, PL, t. 4, p. 230 et 301.
(4) Cf. Iung, *o. c.*, p. 134.
(5) Febronius, *o. c.*, t. I, c. 5. § 5, n. 3.
(6) Cf. supra, p. 16.
(7) Cf. Esmein, *o. c.*, t. II, p. 308-312.

Alii agnoscunt episcopis potestatem dispensandi propriam in legibus propriis tantum, quia, sic aiunt, eius est relaxare legem, cuius est condere : ita FREISEN (1) et HINSCHIUS (2). Imo non pauci eandem potestatem propriam episcopis tribuunt in legibus quoque superiorum ; quam tamen doctrinam non uno modo iustificant.

THOMASSINUS *necessitati temporum* tribuit latum illud ius dispensandi episcoporum (3), nullo modo, prout quidam volunt (4), eam deducit ex ipsa indole potestatis episcopalis ; ait enim : « illa potestas dispensandi erat inserta et concreta quodammodo episcopali dignitati » (5).

BOEHMER (6) et PHILIPPS (7) veniam interdum in iure communi concessam explicant, non per dispensationem, sed per quamdam *interpretationem* quae legislatori non reservatur. SCHERER potestatem dispensandi connectit cum potestate *administrandi,* non cum potestate legislativa et proinde ait inferiorem posse in lege superioris tum dispensare tum absolvere, sed tantum cum subditis (8).

STIEGLER (9) admittit episcopo potestatem fuisse dispensandi,

(1) Cf. FREISEN, *o. c.*, p. 905.

(2) Cf. HINSCHIUS, *o. c.*, t. 3, p. 744.

(3) THOMASSINUS, *o. c.*, *l. c.*, n. 14.

(4) Episcopalistae, puta IUNG, *o. c.*, p. 134. — cf. STIEGLER, *o. c.*, p. 76, nota.

(5) Cf. THOMASSINUS, *o. c.*, *l. c.* n. 14. Hoc ceteroquin patet ex responso Thomassini ad censuram anonymi in suum librum, insertam ad t. I, caput 1, ubi ad n. 14 dicit : « in usu et exercitio variatum est, non in potestate quae et in conciliis provincialibus et in episcopis pro suo modo et in RR. Pontificibus pro eorum summo pontificatu semper intacta viget ».

(6) Cf. BOEHMER, *Annotationes*, *l. c.*, n. 1.

(7) Cf. PHILIPPS, *o. c.*, t. V, p. 160. Ubi in iure communi dispensabant : « So war dies weniger eine Dispensation als vielmehr eine Interpretation des Gesetzes, die auch von einem Untergeordneten, auf dessen Autorität dieses nicht beruht, gegeben werden darf ». Nota etiam quod ope quasi-inspirationis Spiritus Sancti explicat quasdam dispensationes, *l. c.*, p. 159-61.

(8) Cf. SCHERER, *o. c.*, t. 1, p. 173 : « Die Erteilung der Dispensation war eine Gnadenverleihung, eine Massregel der Verwaltung, nicht der Gesetzgebung. So kann der Niedere vom Gesetze der Höheren wie absolviren, so dispensiren, aber nur den der eigenen Jurisdiktion Untersthehenden, weder sich, noch einem Fremden ».

(9) *O. c.*, p. 77-78.

etiam in lege superioris, eamque vocat « propriam », sed hoc tantum sensu quod ex necessitate temporis, quae interventum superioris impossibilem reddebat, exercere potuerit potestatem a Christo receptam regendi ecclesiam suam, quod munus exercuerit ut « proprium », i. e. connexum cum munere suo, siquidem munus regendi ecclesiam suam ei a Deo esset concreditum.

3. Si quid in re tam obscura dici potest, conicere possumus episcopum *dispensasse propria potestate in legibus propriis,* ut scribit Freisen, *interdum tamen dispensasse in iure communi,* ex *necessitate temporum* ut vult Thomassinus. Ast documenta penitus desunt, quibus doctrina haec demonstrari possit.

CAPUT II

De potestate synodorum et episcoporum a saeculo IV ad IX

1. Praecipuum *subiectum activum* potestatis dispensandi inde a saeculo IV, fuerunt *synodi provinciales.* Huiusmodi synodi iam occurrunt saeculo III mediante, sed praesertim saeculo IV, quo tempore aucta fuit auctoritas metropolitarum per varios canones conciliorum generalium. Praeside patriarcha, metropolita vel eparcha, coadunabantur episcopi comprovinciales, i.e. pertinentes ad certum territorium, quod ideo provinciam vocabant, quia saepe limitibus provinciae civilis circumscribebatur (1). Ex canone 6 Concilii Nicaeni et pluribus canonibus aliorum conciliorum particularium, haec colligitur fuisse competentia synodi in universim : ordinare disciplinam ecclesiasticam, praesertim in re poenitentiali et in correctione morum (2), decisio-

(1) Vocantur etiam concilia *patriarchalia, eparchalia,* vel *dioecesana,* quia in primaeva Ecclesia patriarchatus dioeceses vocabantur. Saeculis IV et V plures synodi Africae vocatae sunt *universales.* In saec. VI et VII praesertim in Gallia, habita sunt concilia *nationalia.* Quae saepe *mixta* vocantur, ob concurrentem duplicem auctoritatem civilem et ecclesiasticam. Inde a saeculo VIII synodi provinciales Romanae in iure dispensationis maximum influxum habuerunt. — Cf. HINSCHIUS, *o. c.,* t. III, p. 473-92. — *Kirchenlexicon,* verbo : *Provincial Synoden.* — HEFELE, *o. c.,* variis in locis, t. I et t. II. — SOHM, *Kirchenrecht,* t. I, p.308.

(2) can. 5, 6, *conc. Nicaeni.*

nem ferre in rebus administrativis maioris momenti (1), controversias solvere, leges generales necessitatibus provinciae aptare per praescriptiones particulares, ferre leges disciplinares, saeculis VI et VII praesertim in re matrimoniali (2).

2. Quod *potestatem dispensandi* synodorum attinet, historice constat (3), illas synodos nullam habuisse potestatem mutandi decreta conciliorum generalium quoad essentialia, et solam eis fuisse facultatem mutandi accidentalia, secundum necessitatem locorum, et proinde concedendi dispensationes saltem sensu lato pro ecclesiis particularibus. Quod patet ex conciliis Ancyrano (a. 314), Valentino (a. 374), Toletano (a. 400), Arausicano (a. 441). At etiam relaxationes legum sensu stricto concesserunt, ut patet ex dispensationibus a synodis concessis S. Augustino, S. Ambrosio, S. Cypriano et Nectario (4).

3. Ad determinandum autem *quonam iure seu fundamento* synodi dispensaverint, auctores allegant rationes circa fundamentum potestatis episcoporum supra relatas, quas applicant variis hypothesibus, dispensationibus nempe vel in lege generali, vel in lege propria synodi vel in lege episcoporum.

Quoad *leges generales*, uti iam notavimus, dispensabant ex potestate facta permittendi exceptiones et mutandi accidentalia decretorum, secundum necessitates cuiusque particularis ecclesiae. Aliquando tamen concesserunt dispensationes in casu particulari, etiam in praescriptione S. Scripturae, notatim in materia ordinationis. Quod videtur factum fuisse ex causa necessitatis ; at decursu temporis RR. Pontifices saepesaepius pro variis materiis eis expresse hoc ius denegaverunt (5).

Quoad dispensationes *in lege propria synodi*, praeplacet doctrina Freisen (6) et Stiegler (7) qui censent illam potestatem consentaneam fuisse potestati legislativae qua synodi tunc gaudebant. Eo facilius autem synodi in propria lege dispensabant,

(1) can. 20 *conc. Antiocheni* (a. 341). Cf. HEFELE, *o. c.*, t. I, p. 548 et 721.

(2) Cf. HINSCHIUS, *o. c.*, t. III, p. 473.

(3) Cf. HINSCHIUS, *o. c.*, t. III, p. 744.

(4) Cf. STIEGLER, *o. c.*, p. 78-80.

(5) Cf. infra, p. 64.

(6) Cf. FREISEN, *o. c.*, p. 891.

(7) Cf. STIEGLER, *o. c.*, p. 82-84.

quod saepe congregabantur ; nec omnino episcopi, qui illis intererant, excludebantur a solvendis casibus ab ipsis concilio propositis (1). Hanc rationem etiam affert THOMASSINUS (2), non tamen, ut vult Stiegler, *unice* ex motivis utilitatis ius illud explicat (3). Etenim primam rationem affert : « quod leges solvi non possunt nisi ea auctoritate qua sunt condita ». Alia autem motiva addit, prout etiam *Conférences ecclésiastiques de Paris sur le mariage* (4), motiva nempe utilitatis, ob quae episcopis deneganda erat potestas dispensandi ; scribit enim : « brevi ruituram canonum disciplinam, si quot episcopi, tot essent eius solvendae auctores, ubi singulis oblubesceret. Optari magis posse quam sperari, ut ea tota et sapientiae luce, et vigoris constantia instructus sit quisque episcopus, quanta desideratur, ut provide semper dispensetur et sobrie. Et ne toties movendae sint lites in episcopis, qui improvide aut molliter dispensassent » (5). EPISCOPALISTAE (6) contra putant iniuria quadam ius nativum episcoporum in synodum fuisse translatum. Quod non placet, siquidem potestas dispensandi consequitur ius leges ferendi.

Quod ad *leges episcoporum* attinet, potius videntur synodi exercuisse ius invigilantiae, ne nimirum episcopi cum detrimento ecclesiasticae disciplinae dispensarent sine causa sufficienti.

4. *De potestate episcoporum*, contra ac JUNG (7) et BRANDHUEBER (8) opinantur, historice constat potestatem episcoporum dispensandi fuisse minorem quam potestatem synodorum, ideoque nullomodo fuisse *concurrentem*. Ipsi enim episcopi fatentur sese non habere potestatem concedendi quasdam dispensationes ; aliunde a conciliis recipiunt potestatem delegatam dispensandi certis sub conditionibus (9). Canones ab illis auctoribus allati ex

(1) Cf. STIEGLER, *o. c.*, p. 82.
(2) *O. c.*, p. II, L. III, c. 46, n. 14.
(3) *O. c.*, p. 81.
(4) *O. c.*, t. III, p. 324.
(5) Cf. THOMASSINUS, *o. c.*, *l. c.*, n. 14.
(6) Cf. FEBRONIUS, *l. c.*, c. 5, § 5, n. 4. — JUNG, *o. c.*, p. 136.
(7) *O. c.*, p. 134.
(8) *O. c.*, p. 29.
(9) can. 2 *Conc. Ancyrani* (a. 314) concedit episcopis facultatem dispensandi cum diaconis lapsis. — Cf. HEFELE, *o. c.*, t. I, p. 223. — STIEGLER, *o. c.* p. 85.— Can. 2 *Synodi Hipponensis* (a.393) ; *Synodus Carthaginiensis* (a. 412) : « Auribus episcoporum inculcetur, ne se aliquid contra statuta concilii fecisse poeniteant ». — Can. 10 *Synodi Turonensis* : « Ordinationes contra canones erunt sine effectu ».

conciliis Nicaeno et Ancyrano probant, non synodos agnovisse ius episcoporum, sed tantum concessisse facultatem dispensandi (1). Si ergo in decretis conciliorum provincialium sine speciali potestate non poterant dispensare, multo minus hoc poterant in praescriptis S. Scripturae et Traditionis. In legibus autem propriis, v.g. circa poenitentes (2), iure proprio dispensabant ; licet, ut vidimus (3), aliquando severe reprehendantur quod concesserint dispensationes sine causa necessitatis publicae.

Fatendum tamen est episcopos et synodos saepius usurpavisse potestatem eis expresse denegatam sive a synodis (4) sive a RR. Pontificibus.

CAPUT III

De potestate Romanorum Pontificum

De potestate dispensandi RR. Pontificum plures dantur controversiae. Ita Febroniani non tantum contendunt ipsos de facto non dispensasse, at etiam ius ipsum dispensandi eis denegant, quia, aiunt, RR. Pontifices erant custodes canonum. Ultimum tenent etiam de Marca et Van Espen. Insuper controversiae motae sunt de ambitu non tam ipsius potestatis quam eius exercitii : Roskovany putat RR. Pontifices tunc tantum dispensavisse, cum deficiebat potestas synodorum ; Thomassinus opinatur illos habuisse potestatem concurrentem cum synodis ; denique Stiegler censet multum discrepavisse praxim ante et post saec. VI. De singulis nunc acturi, simul exponemus quaenam fuerit praxis S. Sedis in concedendis dispensationibus.

1. Iuxta Boehmer (5) et Febronianos (6) ius dispensationis RR. Pontificum *non fuit agnitum nec in usu* in Ecclesia, ante saeculum IX, a quo tempore illud ius exercuissent per veram usurpationem potestatis episcopalis. Contra prius illud assertum

(1) Cf. Stiegler, *o. c.*, p. 84.
(2) Cf. Philipps, *o. c.*, t. V, p. 165.
(3) Cf. supra, p. 30.
(4) Cf. Stiegler, *o. c.*, p. 85-110.
(5) Cf. Boehmer, *o. c.*, *l. c.*, § 66.
(6) Cf. Febronius, *o. c.*, *l. c.* § 5. — Jung, *o. c.*, p. 134.

facile probatur RR. Pontifices iam ante illud saeculum, iuxta concilia provincialia, exercuisse ius dispensandi, quamvis utique huius potestatis exercitium temporibus fuerit accommodatum. Inde ruit facile altera quoque obiectio, quasi nempe inde a saeculo IX potestatem dispensandi usurpassent, cum praecise ex praetenso illo non-usu per tot saecula, defectum iurisdictionis demonstrare conati sint.

Primum exemplum dispensationis pontificiae nobis notum est Melchiadis (a. 311-314) dispensantis in irregularitate cum episcopis Donatistis. Postea Damasus (a.366-384) dispensat in irregularitate cum Flaviano ad sedem Antiochenam promovendo. Alia exempla noscuntur — ut sola haec antiquiora in memoriam revocemus —: Siricii (a. 385) et Innocentii I (a.414) concedentium exercitium ordinum prohibitorum, hic quidem clericis a Bonoso haeretico ordinatis, ille vero bigamis ; item Bonifacii I (a.422). et Leonis I (a.440), dispensantium in lege prohibente translationem episcoporum ; Coelestini I (a. 426) indulgentiam exhibentis Nestorianis (1). Haec caeteroquin potestas pontificia etiam a conciliis (2) et ab imperatoribus (3) fuit agnita.

Potestas RR. Pontificum proinde ante saeculum IX abunde probatur, imo ex textibus infra allegandis patebit in pluribus *exclusivum* eis fuisse ius dispensandi.

Nec obstat huic potestati ut volunt DE MARCA (4), VAN ESPEN (5) et EPISCOPALISTAE (6) quod RR. Pontifices dicant sese custodes esse canonum, imo, vel potestatem non habere immutandi canones. Etenim sive in eodem textu, sive in diversis lit-

(1) Cf. STIEGLER, *o. c.*, p. 85 sq. — THOMASSINUS, *l. c.*, c. 46, n. 3. PHILIPPS, *o. c.*, t. V, p. 165 sq.

(2) Cf. STIEGLER, p. 87 s.

(3) *Ibid.*

(4) DE MARCA, *o. c.*, L. III, c. 14, b. 3 sq.

(5) Cf. VAN ESPEN, *o. c.*, P. II, diss. 14, n. 3 sq.

(6) Cf. FEBRONIUS, *o. c.*, § 5. « Contra statuta Patrum, inquit ZOSIMUS, ep. 5, concedere vel mutare ne huius quidem sedis posset auctoritas, apud nos enim inconvulsis radicibus vivit antiquitas, cui decreta Patrum sanxere reverentiam... » — « Eadem religione ductus, ait CAELESTINUS I, in ep. 3, hanc sibi noluerunt, concessam fuisse potestatem, quidquam contra Patrum statuta faciendi, quia talis erat antiquitus omnium adversus sacros canones reverentia ». Cf. DE MARCA, *l. c.*

teris, hinc obligationem servandi canones, hinc potestatem suam dispensandi asseverant.

2. *Limites autem potestatis* auctores diversimodo describunt. Facile reicitur doctrina a ROSKOVANY (1) proposita, qua nempe opinatur R. Pontificem unice dispensasse in necessitate communi, in qua competentia synodi provincialis deficiebat. Nam non raro R. Pontifex dispensabat quin ad hoc ab episcopis vel synodis fuisset rogatus, et in legibus in quibus synodi certe potuissent aeque dispensare (2).

Cum auctores posteriores varias conclusiones inde deduxerint, fusius est agendum de doctrina THOMASSINI, qui R. Pontifici tribuit ius ita concurrens cum episcopis et synodis, ut omnes aequalem habuissent dispensandi potestatem (3).

Quam falsa sit haec doctrina apparet primo ex modo agendi ipsorum episcoporum, qui ad S. Sedem recurrunt pro dispensatione obtinenda, conscii defectus propriae potestatis (4). Accedit S. Sedem in Synodo Romana (a. 462) severe reprehendisse Synodum Hispalensem, quae concesserat dispensationem episcopo Nundinario, ut sibi designaret successorem (5). Adde varias epistolas decretales RR. Pontificum denegasse episcopis et synodis potestatem dispensandi (6). Plures denegant hanc potestatem legem relaxandi cum promovendis ad ordines. Imo quidam RR. Pontifices comminantur poenas contra episcopos qui praesumerent dispensare (7). Denique ex variis textibus, qui decursu

(1) Cf. ROSKOVANY, *o. c.*, n. 264.

(2) Cf. THOMASSINUS, *l. c.*, n. 3. STIEGLER, *o. c.*, p. 88. — Nota etiam Roskovany evertere doctrinam propositam supra, cum et ipsae synodi non potuerint dispensare nisi ob causam necessitatis communis vel publicae.

(3) Cf. THOMASSINUS, *o. c.*, P. II, L. III, c. 24, n. 3.

(4) Cf. STIEGLER, *o. c.*, p. 98. — PHILIPPS, *o. c.*, t. V, p. 163. — THOMASSINUS, *o. c.*, *l. c.* n. 3.

(5) Cf. THOMASSINUS, *l. c.*, n. 6 et 13, ubi idem agnoscit pro ecclesia Africana.

(6) Cf. SIRICIUS (a. 385-399) : « Sciturі posthac omnium provinciarum summi antistites, quod si ultra ad sacros ordines quemquam de bigamis aut poenitentibus crediderint assumendum, et de suo et de eorum statu, quos contra canones et edicta nostra provexerint, congruam ab Apostolica Sede promendam esse sententiam. » — Item INNOCENTIUS I, OSIMUS, etc. Cf. STIEGLER, *o. c.*, p. 90 sq.

(7) LEO I (a.440) : « Si quis contra haec statuta venire tentaverit a suo se noverit officio submovendum » et imperatori Marcioni : « dispensatio

temporis numerosiores fiunt, patet RR. Pontifices sibi vindicasse ius exclusivum dispensandi, certis in materiis, puta ordinationum, prout Gelasium (a. 404) : « ne praesumant episcopi iura aliena pervadere, dispensando cum bigamis,... absque Sedis Apostolicae iusta dispensatione mandante » (1). In eadem epistola concedit episcopis Italiae Meridionalis facultates dispensandi.

Concludere ergo licet iuxta mentem RR. Pontificum episcopos et synodos provinciales dispensationis ius concurrens non habuisse. Et de facto episcopi frequentius Romam tendunt ad eas petendas (2).

Nec tanta, ut vult STIEGLER (3), fuit discrepantia in usu ante et post saeculum VI. Etenim per illa saecula synodus provincialis manet subjectum activum ordinarium potestatis dispensandi, eo vel magis quod inde a saeculo VI synodi dispensant in impedimentis matrimonialibus, quae ab hoc tempore lege particulari synodorum statuuntur. Aliunde, episcopi de facto conservant ius sat amplum, tum ob necessitatem temporum, tum ex delegatione synodi, licet eis in quibusdam denegetur a RR. Pontificibus ius dispensandi.

Unica differentia est in usu frequentiori potestatis ex parte RR. Pontificum. Notatu dignum est pluries illos, qui a synodis dispensationem non obtinuerant, Romam tetendisse ad illam petendam (4). In Germania tamen, saeculo VIII, facilius S. Sedes potuit ad praxim deducere ius suum dispensationis, tum quia eius auctoritas ibi magis invaluerat, tum quia rarius concilia provincialia ibi coadunabantur (5).

mihi credita est, et ad meum tendit reatum, si paternarum regulae sanctionum me connivente violentur ». — Cf. STIEGLER, *o. c.*, p. 91.

(1) Cf. STIEGLER, *o. c.*, p. 93.

(2) Cf. THOMASSINUS, *o. c.*, *l. c.*, n. 7. — STIEGLER, *o. c.*, p. 94.

(3) *O. c.*, p. 96-110.

(4) Cf. STIEGLER. *o. c.*, p. 98 sqq. Nec caeteroquin Thomassinus tam arcte periodos distinguit ut Stiegler innuit. Quod ei fuisset impossibile, cum mutationem auctoris dispensationum ex simplici consuetudine explicet. Thomassinus videtur admittere ius amplissimum fuisse episcoporum etiam saec. IX, cum dicat : « Temporibus Caroli Magni et regnatricis eius familiae usos esse in dispensando sua prisca potestate episcopos tum singulos tum synodice congregatos ». Contra : STIEGLER, *o. c.*, p. 97. Quod etiam aegre componitur cum textu ipsius THOMASSINI, *l. c.*, n. 3.

(5) Pluribus enim in locis, ait HINSCHIUS *o. c.*, t. III, p. 687 sq, con-

3. Contra ac THOMASSINUS (1) contendit, putamus cum Stiegler (2) ius pontificium sese evolvisse non *iure consuetudinario tantum*, sed praesertim *lege scripta*; quod probant variae epistolae decretales supra allatae. Negandum tamen non est per plura adhuc saecula principia ad praxim non fuisse deducta, cum episcopi et synodi saeculi IX adhuc, de facto, possiderent latum ius dispensandi. Mutatio in praxi, de qua in parte sequenti, non facta est per translationem potestatis propriae episcoporum in R. Pontificem, cum pauciores essent materiae in quibus ille dispensabat, multo numerosiores illae in quibus episcopi vel synodi dispensabant. Incrementum usus potestatis pontificiae facilius explicatur ex necessitate vel saltem utilitate promovendi unitatem in fide et disciplina ecclesiastica (3). Saeculo IX RR. Pontifices sibi expresse vindicant ius universale dispensandi, quod et concilia oecumenica eis agnoscunt (4).

cilia provincialia vel non, vel raro habita sunt. — cf. *Conc. Aurelianense* IV, c. 4. — HEFELE, *o. c.*, t. III, p. 662. — *Conc. Toletanum* IX, c. 10 (a. 655). *Ibid.* t. III, n. 101. — FREISEN, *o. c.*, p. 891 non recte explicat can. 46 *Conc. Wormatiensis* (a. 868) « Episcopi ecclesiasticarum rerum habeant potestatem ad dispensandum erga omnes qui indigent » quia dispensare hic idem sonat ac distribuere. Cf. STIEGLER, *o. c.*, p. 99, nota 2; HEFELE, *o. c.*, t. IV, p. 556.]

(1) *O. c.*, P. II, L. III, c. 24, n. 3.

(2) *O. c.*, p. 94.

(3) Hoc argumentum optime evolvitur a THOMASSINO, *l. c.*, n. 3-7.

(4) NICOLAUS I (a. 858-67) expresse hoc ius universale vindicat. « Decretales epistolae RR. Pontificum sunt recipiendae etiam si codici canonum non sunt compaginatae ». — « Episcopo non licet iura aliena pervadere, nec in ullo a sacris canonibus deviare ». Sed ad S. Sedem possunt accedere « cuius auctoritate maior non est, et quae potest quaedam dispensatorie ordinare. » PL, t. 109, col. 889-973. — STIEGLER. *o. c.*, p. 106-07. — Primum Concilium oecumenicum quod hoc ius expresse agnovit est Constantinopolitanum VIII (a. 869). Cf. PHILIPPS, *o. c.*, t. V, p. 972. — STIEGLER, *o. c.*, p. 169.

PARS SECUNDA

DE DISPENSATIONE ECCLESIASTICA A SAECULO X USQUE AD DECRETUM GRATIANI

SECTIO PRIMA

DE DISPENSATIONIBUS QUID SCRIPTORES DOCUERINT

PRAENOTANDA

Mutationes maximi momenti quas a fine saeculi IX disciplina ecclesiastica circa dispensationem subiit, ad haec summa capita reduci posse videntur (1).

Ab hoc tempore, ipsi RR. Pontifices, prae caeteris, concedunt dispensationes ; non tamen excluditur potestas episcoporum et synodorum dispensandi etiam in legibus generalibus Ecclesiae. Simul ius universale dispensandi RR. Pontifices expresse sibi vindicant et concilia oecumenica et synodi agnoscunt.

Aliunde, ob lugenda pro Ecclesia tempora, paulatim apud RR. Pontifices invaluit usus concedendi dispensationes, etiam ex solo motivo boni privati, nimirum ad medendum frequenti

(1) Stiegler minus accurate progressum historicum per hanc periodum exposuit. Analytice optime examinat doctrinam uniuscuiusque scriptoris ; sed chronologiam non sufficienter observat ; proinde mutuam inter eos dependentiam non ostendit. Imo agit de quibusdam scriptoribus pontificatus Urbani II, antequam agat de illis qui sub Gregorio VII scripserunt. Insuper, quamvis periodum de qua inquirit tantummodo usque ad Gratianum extendat, tamen allegat textus auctorum, qui scripserunt sub Alexandro III.

canonum transgressioni. Quae praxis, caeteroquin nova, a pluribus scriptoribus huius temporis impugnatur et quidem vehementer. Ab illo tempore etiam facilius conceduntur dispensationes ante factum. Huius mutationis causa magni momenti fuit studium Curiae Romanae augendi auctoritatem S. Sedis.

Adde ab hoc saeculo ipsam methodum scientificam auctorum mutatam fuisse : non iam obiter, ut antea, de dispensationibus agunt, tractando nempe de reconciliatione lapsorum, sed ex professo exponunt, magis enucleate licet adhuc minus perfecte, notionem, usum et auctorem dispensationis, fundamentum eius iuridicum, causam requisitam.

Quae omnia pressius erunt indaganda, ut possimus stabilire quomodo regulae in Decreto Gratiani et Iure decretalium postea exprimendae paulatim ortum habuerint. Etenim a saeculo X ad medium saeculum XII traduntur regulae generales circa dispensationes ; at notio stricte iuridica quae hodie usurpatur nondum occurrit.

Haec omnia ordine simul chronologico et logico nunc evolvemus, ita ut in tribus prioribus capitulis agamus de notione, obiecto et causa dispensationis, in duobus ulterioribus de potestate dispensandi RR. Pontificum et episcoporum.

CAPUT I

Doctrina scriptorum ante Bernaldum et Ivonem Carnutensem circa notionem, objectum et causam dispensationis

1. Prima conamina Hincmar Fhemensis, mediante saeculo IX († 882) et Abbonis, abbatis Floriacensis, in fine saeculi X († 998), methodice exponendi doctrinam de dispensatione, magni ponderis non fuerunt. In epistola Hincmari ad Concilium Suessonense, duo sunt notatu digna : primo, dispensationem ipsi esse medium conciliandi praescriptiones canonicas quae videntur contradictoriae : alias enim habet leges rigorosas, alias vero interpretatur tamquam de iure indulgentiae seu dispensationis ; secundo, denegari R. Pontifici, utpote custodi canonum, ius dis-

pensandi in canonibus conciliorum generalium (1). Abbo vero in sua methodica et systematica canonum collectione (2), non recedit a notione dispensationis recepta ; sed vindicat legislatori ius dispensandi primo ex necessitate et deinde, quod novum est, ob fragilitatem hominum.

Burchardus Wormatiensis, quamvis potestatem primatialem R. Pontificis agnoscat (3), tamen in suo Decreto (circa 1012) sequi videtur theoriam Hincmari, qua R.Pontifex per suas epistolas decretales canonibus conciliorum generalium derogare non potest.

2. A saeculo autem XI exeunte, praeparatur methodus scientifica a Gratiano (1140) adhibita, et hoc quidem duplici stadio (4). Primo, sub pontificatu Gregorii VII (1073-85) auctores ex Italia oriundi, exarant collectiones canonicas methodicas. Intendunt tum secernere textus genuinos ab apocryphis, tum afferre *textus genuinos antiquos sed ignotos,* quibus auctoritas R. Pontificis affirmatur. De hac enim potestate parum curaverat Decretum Burchardi, quod tunc temporis maxime vulgabatur. Hoc stadium vocari potest renovationis textuum canonicorum (5). In altero stadio, a pontificatu Urbani II (1088-99), scriptores intendunt non tantum critice textus congerere, sed et illos conciliare quaerendo praesertim regulas *interpretationis textuum* ; et ita viam parant methodo « sic et non » ab Abaelardo evolutae, et scientiae theologicae applicatae. Est stadium scientificae interpretationis canonum (6).

(1) PL, t. 126, col. 50. epist. 3a ad *Conc. Suess.* — Hincmarus defendit doctrinas, quas Gallicani postea vindicabunt. Cf. P.Fournier, *De l'auteur du traité « De excommunicatis vitandis »*, in *Nouv. Rev. Hist. du droit Français et étranger*, t. 41 (1917), p.170 sqq. ubi optime probat contra Saltet, *Les réordinations,* auctorem huius tractatus non esse Hincmarum, sed Bernaldum. Proinde asserta Saltet, citata apud De Ghellinck, *o. c.*, p. 327-28, de notione dispensationis saeculo IX iam efformata, omni fundamento destituuntur. Cf. etiam : Fournier, *Le Décret de Burchard de Worms,* in *Revue d'histoire ecclésiastique,* t. 12, (1911), p. 468.

(2) PL, t. 139 ; col. 481. *Collectio canonum,* c. 8. — Stiegler, *o. c.,* p. 117.

(3) PL, t. 140. — Fournier, *a. c.* in RHE, t. 12, p. 473.

(4) Fournier, *Un tournant dans l'histoire du droit* (1060-1140), in N.R.H.D.F.E., t. 41, (1917), p. 129-169. — De Ghellinck, *o. c.,* p. 328.

(6) Fournier, *a. c.,* p. 155 sqq.

3. In primo stadio — de altero in capite sequenti agemus — sunt collectiones magni momenti in nostra disceptatione, nempe : collectio Cardinalis Deusdedit (1087) (1), collectio Anselmi episcopi Lucensis (1073-85) (2), et Bonizonis episcopi Sutrini, qui a prioribus proxime pendet, etsi iam sub Urbano II scribat (3). Hi, si Bonizonem excipias, pauca docent de notione, causa et obiecto dispensationis. Non enim recedunt a notione lata recepta ; requirunt causam necessitatis vel utilitatis communis, qua cessante, ipsa dispensatio cessat. Magis occupantur in vindicanda potestate R. Pontificis concedendi dispensationes et temperandi decreta Patrum (3), nulla adhibita distinctione inter decreta Patrum, canones conciliorum et alias leges generales. Imo, Anselmus illam potestatem non tantum vindicat, sed affirmat R. Pontificem teneri decreta ita librare, ut « quae necessitas temporum relaxandi exposcit, temperet quantum fieri possit » (4). Bonizo in sua collectione (post 1089) paulo fusius doctrinam adumbrat (5). Proprium ipsi est quod duo principia clare vindicat : dispensationem nempe non dissolvere canones, proinde nihil obstare quominus R. Pontifex, etsi custos canonum, illas concedat, deinde canones dividi in necessarios et dispensatorios seu dispensabiles. Priores sunt leges de symbolo, de sacramentis, de caritate Dei. Alii sunt dispensabiles in quantum non directe cum salute animarum connectuntur (6).

(1) Wolff von Glanvell, *Die Kanonensammlung des Kardinals Deusdedit*, t. 1, *Die Kanonensammlung selbst*, p. 26, sqq.

(2) *Anselmi episcopi Lucensis collectio canonum una cum collectione minore*, ed. F. Thaner, Fasc. I (lib. 1-54), Fasc. II (lib. 5-12), Cf. Fasc. 1, lib. II, c. 33, p. 89.

(3) *Liber de vita christiana*, ed. Mai, t. VII, III pars, p. 79. — Cf. Fournier, *a. c.* N.R.H.D.F.E., t. 41, p. 136 sqq.

(4) De Ghellinck, *o. c.*, p. 292 et 326.

(5) *Anselmi collectio, l. c.*, p. 89.

(6) *Liber de vita christiana*, t. 7, p. 79 sqq. Cf. Fournier, *Bonizo de Sutri, Urbain II et la comtesse Mathilde*, in *Bibliothèque de l'école des chartes*, t. 76 (1915), p. 266. — Stiegler, *o. c.*, p. 118-20.

CAPUT II

Doctrina Bernaldi Constantiensis et Ivonis Carnutensis de notione, obiecto et causa dispensationis

1. Maioris momenti in materia praesenti sunt collectiones sub pontificatu Urbani II exaratae. Varii textus novi in compilationibus praecedentibus inserti auxerant confusionem et contrarietatem. Inde necesse fuit media inveniri conciliandi textus discordantes (1).

URBANUS II ipse, initio sui pontificatus, explicando quomodo reformare intendit lugendum Ecclesiae statum, in legibus distinguit partem immutabilem, quae semper integra servanda manet, et partem mutabilem, quae R. Pontifici indulgentiam permittit ad relaxandum legis rigorem ope dispensationis vel mutationis (2).

Inter scriptores duo eminent, Urbano II coniunctissimi (3), eidem doctrinae faventes : BERNALDUS MONACHUS CONSTANTIENSIS et IVO CARNUTENSIS. Utrum ab invicem pendeant non liquet. Videtur negandum etsi in materia dispensationum referunt duos textus communes (4). Cum illis incipit periodus in qua ex professo tractatur de dispensatione. Haec autem potius habetur ut medium solvendi contrarietatem inter varios textus ; nondum consideratur ut institutum iuridicum, prout a Gratiano aestimabitur.

Bernaldus doctrinam exponit in libellis : « De excommunicatis vitandis » qui paulo post annum 1091 confectus est (5), et « De statutis ecclesiasticis sobrie legendis » (6). Ivo eam enucleat in

(1) FOURNIER, *a. c.* in N.R.H.D.F.E., t. 41, p. 157. — DE GHELLINCK *o. c.*, p. 329.

(2) Ep. ad *episcop. Pistoriensem.* Cf. JAFFÉ-WATTEMBACH, *o. c.*, n. 5383.

(3) Cf. FOURNIER, *a. c.*, p. 158.

(4) *Ibid.*, p.155. DE GHELLINCK, *o. c.*, p. 49. : « l'idée de Bernald consciemment ou inconsciemment sera reprise par Yves ». et *ibid.*, p. 320.

(5) FOURNIER, *a. c.*, p. 158. — Aliter STRELAU, *Leben und Werke des Mönches Bernald von Saint-Blasien*, qui dicit intra a. 1091 et 1100.

(6) MON. GERM. HIST., *Libelli de Lite*, t. II, p. 139, Cf. etiam p. 693 : *Libellus* BERNALDI MONACHI : *De simonia et investitura laicorum.*

Prologo ad suum Decretum (1), et rem obiter tractat in variis epistolis (2), impugnans illos qui tanquam haeresim habent investituram laicorum, quam ipse ex dispensatione per R. Pontificem concedendam admittit, ob miserrimam temporum necessitatem (3).

Postquam Bernaldus varia subsidia indicavit tum ad dignoscendos textus genuinos canonum, tum ad determinandum eorum sensum, ostendit quomodo, canonibus iam rite intellectis, determinanda sit indoles textus ad solvendas apparentes contrarietates (4). Ad hunc finem, Bernaldus et Ivo distinguunt duo genera canonum : alii immutabiles sunt ; alii, quia mutabiles, relaxationem admittunt. Rem elucidant variis exemplis ex historia depromptis ; et ostendunt nullam contradictionem adesse in modo agendi RR. Pontificum, qui interdum observationem iuris stricti urgebant, interdum dispensando mitius agebant. Addunt rationem, quam Bonizo omisit : praescriptiones, etsi diversae, non sibi invicem contradicunt, cum omnes ex una caritate emanant, quae in omnibus quaerit maiorem Dei gloriam et salutem animarum (5).

Hac occasione, exponunt notionem, causam requisitam, et obiectum dispensationis. Fusius tamen Ivo haec tractavit, et eius tractatus plurimum valuit apud scriptores posteriores. Proinde momentosam doctrinam Ivonis et Bernaldi circa notionem, causam et obiectum dispensationis fusius exponendam ducimus.

2. A *notione recepta* non recedunt, cum eam definiant : *miti-*

(1) PL, t. 161, col. 51.

(1) *Ibid.*, ep. 51, col. 278, ep. 27, col. 245, ep. 321, col. 237. — Cf. DE MARCA, *o. c.*, L. III, c. 14, n. 6. — THOMASSINUS, *o. c.*, P. IV, L. II, c. 49, n. 1. — STIEGLER, *o. c.*, p. 124-30.

(3) FOURNIER, *a. c.* in N.R.H.D.F.E. t. 41, p. 174.

(4) MON. GERM. HIST., *Libelli de Lite*, II, *l. c.*, p. 113-42. — In dubio de genuitate textus sumendus est qui S. Sedi magis videtur acceptus. Media interpretationis sunt : conferre textum cum contextu, cum locis parallelis, et cum documentis eiusdem originis.

(5) DE GHELLINCK, *o. c.*, p. 329. — FOURNIER, *Yves de Chartres et le droit canonique*, in *Revue des Questions historiques*, t. 63 (1908), p. 52 sqq. — BERNALDUS, *Libelli de Lite*, II, p. 157. : « Quid sancti Patres dispensatorie, quasi ad tempus observandum instituerint, quid etiam generaliter omni tempore tenendum censuerint ».

gationem ad tempus (1), *rigoris iuris, ob necessitatem temporum vel utilitatem Ecclesiae* : «cum ergo quae aeterna lege sancita non sunt, sed honestate vel utilitate Ecclesiae instituta vel prohibita, pro eadem occasione ad tempus remittuntur, pro qua inventa sunt non est institutorum damnosa praevaricatio, sed laudabilis et saluberrima dispensatio » (2). Cum tamen Ivo loquatur de remissione vel mitigatione « ad tempus » videtur iam excludere abrogationem, aliasque legis ipsius mutationes. Talis dispensatio, etsi sit vulnus legis, tamen permittitur quia lex non est propter seipsam, sed supra illam est caritas, quae vulnera legi facta sanat (3). Dispensationes tamen sensu stricto ambo cognoscunt, cum plura harum exempla afferant, et eas comparent constitutionibus personalibus iuris romani, quae « nec ad exempla trahuntur, quoniam princeps hoc non voluit », nam : « quae princeps alicui ob merita indulsit, vel si cui poenam irrogavit, vel si cui sine exemplo subvenit, personam non transgreditur » (4).

3. *Obiectum* dispensationis Ivo praesertim optime describit. Ab Augustino doctrinam mutuatur, etsi non totidem verbis, tamen quoad rem, imo et quoad quosdam modos loquendi. Ius ecclesiasticum dividit in praeceptiones et prohibitiones, *quarum aliae sunt mobiles et dispensabiles, aliae immobiles* (5). Immobiles sunt quae pertinent ad ius divinum, seu legem aeternam, sive positivam sive naturalem, et quae, si observentur, salutem conferunt, si non observantur, damnationem adducunt. Illae nul-

(1) PL, t. 161, ep. 57, col. 236, ep. 62, col. 242.

(2) PL, t. 161, col. 58. « Si quis, quod de sanctionibus vel dispensationibus ecclesiasticis, ad caritatem, quae est plenitudo legis referat, non errabit nec peccabit, et quando aliqua probabili ratione a summo iure declinabit, caritas excusabit, si tamen nihil contra Evangelium, nihil contra Apostolos usurpavit ».

(3) Apparet Ivonem ab Augustino pendere. Cf. supra, p. 16.

(4) PL, t. 161, col. 58. — D. *De Constitutionibus*, I. 4, 1. 2.

(5) PL, *t. c.*, col. 50 sqq. — DE MARCA, *o. c.*, L. III, c. 14. THOMASSINUS, *o. c.*, P. IV, L. II, c. 49. STIEGLER, *o. c.*, p. 128. — « Praeceptiones immobiles sunt, quas lex aeterna sanxit, quae observatae salutem conferunt, non observatae eamdem auferunt... Similiter immobiles sunt prohibitiones quae adversus vitia loquuntur, qualia sunt : non occides, non maechaberis... Mobiles vero sunt, quas lex aeterna non sanxit, sed posteriorum diligenti ratione utilitatis invenit non ad salutem principaliter obtinendam, sed ad eam tutius muniendam... et multa reperies in canonicis institutionibus in hunc modum ».

lam admittunt dispensationem vel mutationem : « In his enim in quibus observatis, salus acquiritur, vel in quibus neglectis, mors (spiritualis) indubitata consequitur, nulla est admittenda dispensatio, sed ita sunt omnia mandata vel interdicta servanda sicut lege aeterna sancita » (1). Mobiles sunt leges ab Ecclesia constitutae propter rigorem disciplinae, vel ad muniendam salutem, et in his potest fieri dispensatio : « In his enim, quae propter rigorem disciplinae, vel muniendam salutem, posteriorum sanxit diligentia, si honesta vel utilis sequatur compensatio, posset accedere auctoritate praesidentium diligenter deliberata dispensatio » (2).

Alibi Ivo loquitur de dispensatione quae fieri non potest « in his quae aeterna lege sancita sunt » (3), vel in his quae essent « contra Evangelium vel Apostolos » (4). Haec doctrina a Gratiano resumetur. Triplex deinde dispensationum genus indicat : dispensationem pro haereticis lapsis ; pro translationibus et restitutionibus episcoporum ; pro filiis presbyterorum ut ordinari valeant ad ordines (5).

4. De *causa requisita* ad dispensationem agendo, Bernaldus et Ivo videntur *aliquatenus recedere a doctrina eousque recepta,* circa causam utilitatis vel necessitatis communis Ecclesiae : dicunt enim dispensationem legitimam esse dummodo fiat ex causa « rationabili » (6), ex « probabili ratione » (7) ex « utili et honesta compensatione » (8) ; porro huiusmodi expressiones innuunt cau-

(1) *Prol. ad decretum.* PL, t. 161, col. 51.
(2) *Ibid.,*
(3) PL, t. 162, col. 242.
(4) PL, t. 161, col. 58.
(5) De Marca, tamen *l. c.,* advertit : « In eo fallitur Ivo quod illa decreta ponit aliquot saeculis ante eorum apparitionem : negat etiam illas restitutiones esse dispensationes cum pertineant ad iudiciorum restitutionem, et aliae referendae sunt ad canonum interpretationem ». Cf. Stiegler, *o. c.,* p. 143.
(6) Bernaldus, *Liber de excommunicatis vitandis,* in Mon. Germ. Hist., *Lib. de Lite,* t. II, p. 141.
(7) Ivo in *prologo ad decretum.* PL, t. 161, col. 58.
(8) Ivo *ibid.,* col.51. Aliter censet Stiegler et Thomassinus haesitanter loquitur, *o. c.,* p. IV, L. II, c. 69. Plura tamen argumenta pro nostra opinione, praeter illos et alios textus afferri possunt. Imprimis mutatio in textu, quem Ivo ab Augustino mutuatur qui loquebatur « de compensatione pacis et unitatis » vel « compensatione unitatis propter Eccle-

sam boni privati posse legitimare relaxationem in lege. Aliis tamen in locis, ambo adhaerent doctrinae antiquae (1). Quae contradictio videtur signum mutationis quae tunc temporis exoriebatur in disciplina : praxis enim iam invaluerat concedendi dispensationes in casu particulari ob bonum privatum (2). Huic praxi doctrinam suam accommodant.

Docent etiam, secundum doctrinam receptam, et iuxta textus antiquos quos invocant, dispensationem ultra suam causam non durare et canones extra casum exceptum in vigore manere (3).

5. Ex Ivone quaedam adhuc notanda veniunt. In primis expresse admittit dispensationem *ante factum* cum dicat : « eam posse *praecedere* auctoritate praesidentium » (4). Caeteroquin describit duplicem modum dispensandi, quem indicat verbo « tolerare » ex una, « dispensare vel facere » ex alia parte. Primus modus est legitimatio facti in praeterito positi contra legem ; alter permittit in futuro actum alias a lege prohibitum, vel omissionem actus alias imperati (5).

Usum dispensationum proponit cum Bernaldo (6), ut *antiquis-*

siae pacem et unitatem ». Deinde Algerus Leodiensis, commentans prologum Ivonis, hunc locum explicat, varias causas privati boni indicans, ob quas dispensatio legitimari possit. Insuper, querelae, quas plures movent, indicant hunc usum iam invaluisse. Cf. FOURNIER, *a. c.* R.Q.H., t.32, p. 60.

(1) Ita BERNALDUS, *Lib. de excommunicatis vitandis, l. c.*, p. 118 : « Nusquam SS. Patres mores gessisse leguntur, nisi ubi plus Ecclesiae dispensatoria lenitas quam canonum severitas proficere videretur ». Ivo, ep. 28 (PL, t. 162, col. 149) : « Neque enim damnose aliquando canonum rigor remittitur, ubi multorum utilitati providetur ». — Ep.214 : « dispensationis modus, qui nulli sapientum displicuit (pendet a *S. Cyrillo Alexandrino*), ad sedandas tantas perturbationes in aliquibus admittendus est... In dispensationibus ecclesiasticis ubi non periclitatur fidei veritas, et morum honestas, quaedam instituta temperare debemus, ut tantis Ecclesiae ruinis subvenire valeamus ». Cf. THOMASSINUS, *o. c.*, c. 69, n. 1.

(2) Cf. infra, p. 63.

(3) Eas comparat Ivo cum constitutionibus iuris romani ; cf. supra, p. 48 et BERNALDUS, *l. c*, p. 119 : « quod aliquando conceditur tempori, utilitati et necessitati, universalem non possidet firmitatem ».

(4) Minus recte loquitur proinde ESMEIN, *o. c.*, p. 121, quando attribuit Ivoni doctrinam dispensationis, ac si esset « une répression disciplinaire ».

(5) *Prol. ad decret.*, *l. c.*, col. 52.

(6) *L. c.*, p. 142.

simum in Ecclesia et iam ab Apostolis usurpatum (1). Non favet usui concedendi dispensationes *scripto*, tum quia est periculum adulterationis litterarum, tum quia scriptura parit despectum legis apud multitudinem apud quam vulgatur, eo quod plebs relaxationem legis non approbet (2):

CAPUT III

Doctrina coaevorum usque ad Decretum Gratiani de notione obiecto et causa dispensationis

1. Doctrinam a Bernaldo et praesertim ab Ivone in suo prologo ad Decretum expositam, scriptores coaevi et subsequentes non tantum resumunt, sed etiam ipsis verbis Prologi referunt (3). Inter illos, qui ante Gratianum scripserunt, citandi veniunt Hildebertus Caenomanensis, Algerus Leodiensis, Petrus Venerabilis, Goffredus Vindocinensis et Bernardus Claravallensis.

HILDEBERTUS, episcopus Caenomanensis (1098-1131), ad conciliandas prima specie discordantes sententias Paschalis II (1099-1118) in materia investiturae, dicit multum discrepare loca, tempora et personas (4), et Ivonem secutus, opponit rigorem indulgentiae, asseverans utriusque finem esse eumdem, nempe caritatem. ALGERUS LEODIENSIS (circa 1100-1120), in prima parte operis « Liber de misericordia et iustitia » (5) videtur commentare prologum ipsum Ivonis. Paulo post, PETRUS VENERABILIS, abbas Cluniacensis (a. 1122-1156), manifeste resumit doctrinam episcopi Carnutensis, in prologo epistolae quam mittit ad S. Bernardum, ad vindicandam regulam et usus Cluniacensium contra detrectationes Cisterciensium (6). Auctoritas Ivonis etiam per-

(1) *Prol. ad decret.*, *l. c.*, col. 52.

(2) Plura exempla huiusmodi adulterationis historice nota sunt. Cf. STIEGLER, *o. c.*, p. 348.

(3) FOURNIER, *a. c.* in N.R.H.D.F.E, t. 41., p. 169 ; et R.Q.H., t.63, p. 158. — DE GHELLINCK, *o. c.*, p. 329.

(4) MON. GERM. HIST., *Lib. de Lite*, p. 671 ; et ep. 22. PL, t. 171, col. 236, sqq.

(5) PL, t. 180, col. 859-968.

(6) PL, t. 189, col. 120-155.

spicitur apud BERNARDUM CLARAVALLENSEM (1091-1153) in suo opere « De praecepto et dispensatione », cuius occasio fuit quaestio duorum monachorum petentium, utrum regula conventus dispensationem admitteret. Inquirit « quaenam liceat praecepta, et per quos, et quatenus dispensare ». In prima parte operis agit de dispensatione in genere. His addendus est GOFFREDUS VINDOCINENSIS abbas, qui sub Callixto II (1124-1129) scripsit brevem tractatum « Qualiter in Ecclesia dispensationes fieri debeant » (1). Praecipue attendendi sunt tum Algerus Leodiensis, qui doctrinam de causa requisita ab Ivone traditam, evolvit, quem postea Gratianus sequetur ; tum Bernardus Claravallensis, qui doctrinam Ivonis de obiecto dispensationum clarius proponit.

2. Unanimiter scriptores illi volunt ut pro variis temporibus, locis et personis, vel rigor vel dispensatio, vel iustitia vel misericordia, vel severitas vel indulgentia adhibeantur. Dispensatio ipsis iam non est medium solvendi contrarietates inter varia praescripta canonum, cum ipsis contrarietas nulla adsit, siquidem una eademque causa dispensationum sit caritas (2). Imo haec *caritas est ipsis fundamentum* quo nititur potestas dispensandi auctoritatis ecclesiasticae (3). Superiores enim ecclesiastici ex praecepto caritatis tenentur meliori modo prospicere gloriae Dei et bono animarum, interdum rigorose legem urgendo, interdum eam misericorditer relaxando. Hanc rationem Gratianus non proponet. Ex eodem praecepto caritatis, quidam, ut Bernardus (4) et Petrus Venerabilis (5) deducunt dispensationem interdum esse obligatoriam, quae ratio a Decretistis optime evolvetur.

3. Nondum intelligunt dispensationem sensu stricto, sed lato

(1) MON. GERM. HIST., *Lib. de Lite*, t. II, p. 693. l. V *ad Callixtum Papam.*

(2) « Sibi adversari non est dicenda caritas, sed per quoscumque, et quodcumque et quandocumque iusserit, est absque retractatione sequenda. Nam et si diversa mandata per diversos nuntios diversis temporibus ab illis data sunt adversa tamen non sunt ; quaedam quidem videtur diversitas, sed quia divinae voluntati, et humanae saluti universa famulantur, nulla in his potest esse adversitas, quae cuncta ad hoc unum dispensat ignorans falli caritas ». Ita PETRUS VENERABILIS. PL, t. 189, col. 154.

(3) PL, *l. c.*, col. 155.

(4) S. BERNARDUS, *l. c.*, c. 4, col. 836.

(5) *L. c.*, col. 155.

pro omni relaxatione rigoris iuris, et ideo omnes, excepto Algero Leodiensi, exigunt *causam necessitatis vel utilitatis communis.* Reiciunt causam boni privati, etsi sciant de facto dispensationem concedi in casu particulari et ob causam boni privati. Ille usus enim in dies augebatur, imo ad excessum crescebat. Unde asperae quaerelae a variis scriptoribus motae sunt contra modum agendi R. Pontificis concedentis dispensationes ob bonum privatum. Similes quaerelae caeteroquin, contra usum frequentiorem dispensationum a parte Pontificum et Curiae Romanae, moventur tum a conciliis particularibus (1) tum ab episcopis (2).

4. De *obiecto* seu lege in qua dispensari possit, omnes etiam conveniunt, sequentes doctrinam Ivonis, quam Bernardus tamen intimius perscrutatur. Praecepta enim necessaria subdividit in pene incommutabilia et penitus incommutabilia. Priora sunt leges divinae positivae in quibus Deus potest dispensare, sed non homo (3) ; alia sunt leges divinae naturales in quibus nec Deus ipse potest dispensare.

5. Notanda est denique doctrina ALGERI LEODIENSIS de *causa requisita* ad legitimam dispensationem. Eius tractatio est fons ex quo hausit Gratianus. In suo libro de misericordia et iustitia, qui prologum decreti Ivonis fere in omnibus sequitur, commentat dictum Ivonis : « dispensationem posse concedi ex ratione probabili » (4). Docet imprimis : « praeceptum quamvis omnibus sit necessarium, pro variis tamen rationabilibus causis ex auctoritate canonica persaepe esse relaxandum » (5). Deinde enumerat quinque causas ob quas rationabiliter dispensatur : « inveniuntur enim praecepta canonica pro tempore, pro persona, pro variis

(1) *Conc. Seligostadiense,* a. 1021, Cf. THOMASSINUS, *o. c., l. c.,* n. 4. STIEGLER, *o. c.,* p. 316.

(2) Cf. STIEGLER, *o. c.,* p. 315-20. Notetur tamen in illis casibus saepe agi de dispensatione late sumpta, pro omni derogatione legi, tum per concessionem privilegiorum, tum per exemptiones. — Attendenda est etiam exaggeratio quaerelarum, quae explicatur ex origine illarum ; proveniunt enim ab auctoribus qui aegre ferunt quasi-usurpationem R. Pontificis iurium episcoporum. — Nec praecipue quaerelas movent de concessione abusiva dispensationum ob causam boni privati, sed ob pecuniam vel alium humanum favorem.

(3) PL, t. 182, col. 863.

(4) PL, t. 182, col. 863.

(5) PL, t. 161, col. 58.

rerum eventibus, intuitu pietatis et necessitatis vel utilitatis, vel partim temperata, vel omnino intermissa ». Denique probat argumentis historicis, causas illas de facto valere pro legitima dispensationum concessione (1).

CAPUT IV

Doctrina de potestate dispensandi Romani Pontificis

Doctrina scriptorum a saeculo X ad medium saeculum XII de potestate R. Pontificis magni est momenti, cum ex eius indagatione et eluceat contradictio inter doctrinam et praxim tunc vigentem, et innotescant fontes doctrinae a Gratiano et Decretistis postea propositae.

1. Supra iam memoravimus Hincmarum Rhemensem saeculo IX denegavisse R. Pontifici ius dispensandi in canonibus conciliorum generalium ; Abbonem Floriacensem autem saeculo X illud ius agnovisse (2), Burchardum Wormatiensem denique illud potius denegavisse.

Mirum deinde non est a fautoribus Gregorii VII in lucta de investituris potestatem pontificiam dispensandi a multis extolli. Card. Deusdedit (3), Anselmus Lucensis (4) et Bonizo Sutrinus (5) colligunt textus praerogativis S. Sedis faventes, variisque documentis ius illud propugnant. Deusdedit de potestate dispensandi episcopi tacet, quam Anselmus, licet non expresse, tamen denegare videtur, saltem in lege non propria. Pluries enim principium inculcat : « Nemo praesumere audeat temperare rigorem legis divinae, vel praescriptionum S. Sedis ». Quod evidenter

(1) PL, t. 180, col. 860-70.

(2) Cf. supra, p. 44.

(3) *Collectio canonum Cardinalis Deusdedit*, ed. Wolff von Glanvell, p. 13. — Stiegler, *o. c.*, p. 116-325 et Fournier, *Yves de Chartres et le droit canon*, R.Q.H., t. 63, p. 388.

(4) Mon. Germ. Hist., *Libelli de Lite*, II, L. I. c. 20, p. 310.

(5) Mai, *Nova Patrum bibliotheca*, t. VII, p. 3. Cf. Fournier, *Bonizo de Sutri*, etc., in *Bibliothèque de l'École des Chartes*, t. 66 (1915), p. 226.

respicit episcopos, cum alibi dicat esse *officium* R. Pontificis dispensandi certis in casibus (1).

2. Eminet hac in re BERNALDUS MONACHUS (2), qui utens collectionibus Italiae, theoriam a Ioanne VIII adumbratam (3) evolvit, et tria docet : imprimis R. Pontifici praecipue competere ius dispensandi ; deinde R. Pontifici necessario competere ius universale dispensandi ; postremo quod magni momenti est, hoc ius fluere tum ex potestate legislativa, quatenus R. Pontifex sit auctor canonum, tum ex fine Ecclesiae (4).

Quae omnia ex textibus clare apparent. R. Pontifici tribuit *praecipuum* ius dispensandi ; nam, enumeratis variis exemplis dispensationum a S. Sede concessis, addit : « Hanc autem facultatem temperandi sive mutandi canones R. Pontifici potissimum (i. e. ex contextu, relate ad episcopos et supra illos) adiacere non dubitamus, ut SS. Patres docuerunt... » (5). Non tamen affirmat ius *exclusivum* pontificium, nec pressius determinat potestatem episcoporum hac in materia. Alibi ait : « Est utique Sanctae Sedis privilegium, ut iudex sit canonum sive decretorum, et ipsa pro tempore nunc remittat, nunc intendat prout ad praesens ecclesiasticae utilitati magis competere videat » (6). A potestate R. Pontificis non excipit, prout postea fiet, canones priorum conciliorum.

Huius potestatis universalis primum *fundamentum* est ipsa potestas legislativa : « Nec mireris, si RR. Pontifices semper peculiariter habuerint potestatem, ut canones pro tempore temperarent. Ipsi enim sunt auctores canonum, et illa Sedes semper habuit hoc privilegium (intellige : praerogativam) ut ligatum vel solutum sit quidquid ipsa ligaverit vel solverit » (7). Ex contextu apparet ligare et solvere sumi pro potestate legislativa et dispensativa. Imo haec potestas ei *necessario* competit, nam : « ne-

(1) Cf. *o. c.* ed. THANER, p. 111 et STIEGLER, *o. c.*, p. 326.

(2) Cf. MON. GERM. HIST., *Libelli de Lite,* L. II *de excom. vitandis*, p. 141 sqq.

(3) Cf. supra, p. 25.

(4) Cf. *l. c.*, MON. GERM. HIST., p. 142. Haec theoria postea inserviet ad refellendam theoriam a Thaner et Schulte propugnatam.

(5) Cf. *l. c.*, p. 142. — FOURNIER, *a. c.* N.R.H.D.F.E., t. 41, p. 164-65.

(6) Cf. MON. GERM. HIST., *Libelli de Lite, De Statutis ecclesiasticis sobrie legendis*, t. II, p. 139.

(7) Cf. MON. GERM. HIST., *l. c.*, p. 141. — STIEGLER, *o. c.*, p. 325.

quaquam ecclesiastica disciplina subsistere posset, si non Praesul apostolicus illam auctoritatem haberet de canonibus, quam supra retulimus. Nam praecedentium Patrum statuta ecclesiasticam disciplinam non tam instituerent quam confunderent, si nulla ratione a successoribus eorum immutari possent, cum tamen necessitas temporis nunc mitius, nunc severius incedendum persuaderet... et sic si Gelasius non potuisset dispensare in interstitiis, religio in Italia rueret... » (1). Aliud fundamentum illius potestatis ponitur *finis ipsius Ecclesiae.* Ad sanctificationem enim animarum obtinendam nunc strictius, secundum rigorem canonum, nunc mitius, ope dispensationis, est agendum (2).

3. Ivo CARNUTENSIS minus *explicite* rem tractat. Admittit, ut Bernaldus, S. Pontificem esse auctorem canonum ; canones ex ipsius auctoritate valorem generalem obtinere, et eum in lege posse dispensare. Monet tamen caute hoc iure utendum esse, in hoc sequens doctrinam Decreti Burchardi Wormatiensis (3). Non tamen,ut vult Esmein (4), plenitudinem potestatis dispensandi episcopis tribuit, ut patet vel ex eo quod ipse pluries a R. Pontifice dispensationes pro aliis petierit (5).

4. Eandem doctrinam profitentur coaevi, in controversia circa investituras propugnantes ius dispensandi RR. Pontificum. Quidam, ut GOFFREDUS VINDOCINENSIS (6), investituram laicalem habent ut haeresim, in qua ne quidem R. Pontifex potest dispensare ; alii, ut Ivo CARNUTENSIS, et HILDEBERTUS CAENOMO-

(1) MON. GERM. HIST., *l. c.*, t.II, p. 141.

(2) « Utrinque eamdem et unam intentionem habuisse R. Pontifices non dubitantur, videlicet ut ecclesiasticae utilitati summopere providerent, sive canonum rigorem observarent, sive pro qualitate temporum ,eos ad tempus temperarent ». MON. GERM. HIST., *l. c.*, II, p.118, STIEGLER, *o. c.*, p. 116.

(3) FOURNIER, *Le Décret de Burchard de Worms*, in R.H.E., t. 12, p. 470. — *Un Tournant dans l'histoire du droit*, in N.R.H.D.F.E., t. 41, p. 165. — DE GHELLINCK, *o. c.*, p. 297.

(4) Cf. ESMEIN, *o. c.*, t. I, p. 320.

(5) Cf. STIEGLER, *o. c.*, p. 322.

(6) Cf. MON. GERM. HIST., *Libelli de Lite*, t. II, p. 688. — FOURNIER, *Yves de Chartres et le droit canonique*, R.Q.H. t. 32, p. 56 et 85 et 395. Non recte STIEGLER doctrinam Goffredi explicat, cum ei attribuat textus ab Hildeberto conscriptos. — Idem ac Goffredus tenent *Placidus ex Nonantula*, et *Bruno ex Segni*, allegati apud FOURNIER, *l. c.*

(7) Cf. MON. GERM. HIST., *Libelli de Lite*, t. II, c. 2, p. 272.

NENSIS dispensationem pontificiam in hac concedi posse opinantur. Scribit enim Hildebertus occasione dispensationis Paschalis II in prohibitione investiturae : « universalis episcopus omnium leges et iura habet rescindere » (1). Idem sentiunt PETRUS VENERABILIS (2), qui non tantum theoretice sed practice potestatem pontificiam agnoscit, pluries dispensationem pro aliis a R. Pontifice petendo, et S. BERNARDUS. Hic, quamquam Eugenium III redarguit de abusiva concessione dispensationum, praesertim ex amore pecuniae (3), nullatenus tamen ei denegat illud ius, prout Episcopalistae dicunt.

Concludere proinde possumus *saeculis IX-XI ab omnibus scriptoribus, exceptis Hincmaro Rhemensi et Burchardo Wormatiensi, explicite vindicari ius dispensandi pontificium ; a pluribus illud vocari universale, etsi a quibusdam haesitanter, praesertim sub influxu Hincmari et Burchardi ; a quibusdam, sub influxu collectionum Italicarum, insinuari ius pontificium exclusivum.*

CAPUT V

Doctrina et legislatio circa potestatem episcoporum

Competentia episcoporum a scriptoribus diversimode explicatur prout, in multiplicibus iurisdictionis litibus, saeculis X et XI exortis (4), favebant vel reformationi RR. Pontificum, vel episcopis. Impossibile proinde est determinare pro hac periodo, quaenam fuerit doctrina de habitudine inter potestatem R. Pontificis et episcoporum Haec tantum adumbratur, et nonnisi post longum tempus stabilietur.

1. Cardinalis DEUSDEDIT de potestate episcoporum dispensandi non agit (5) ; ANSELMUS LUCENSIS eam ipsis denegat, saltem

(1) Cf. PL, t. 161, col. 265 et t. 162, col. 62. — STIEGLER, *o. c.*, p. 125.

(2) Cf. *Liber de Consideratione*, l. 4, c. 7. — THOMASSINUS, *l. c.*, n. 4.

(3) Cf. STIEGLER, *o. c.*, p. 135, nota 2.

(4) Cf. FOURNIER, *Le Décret de Burchard*, in R.H.E., t. 12, p. 457-68.

(5) Cf. supra p. 54.

in lege non propria (1). BERNALDUS MONACHUS uno in loco eis denegat omne ius mitigandi rigorem canonum : « etsi plures episcopi SS. Patrum statuta annullare praesumant, licet eis nullum privilegium canones concesserint, ut aliquid ex apostolicis statutis saltem mitigare possint » (2) ; alio in loco agnoscit aliquam potestatem dispensandi in legibus generalibus, eam tamen pressius non determinat, at deducit ex delegatione per canones concessa. Scribit enim : « Sic et alii episcopi (i. e. praeter R. Pontificem) etsi nullo modo, ut praesul Apostolicus, vel canones instituere vel iam institutos iudicare valeant, *aliquando* tamen *pro modulo suo* aliqua temperant, et hoc maxime in legibus poenitentium, quod etiam ipsi canones illis concedunt » (3). Ex collatis textibus Bernaldi : « licet canones eis ad hoc nullum privilegium concesserint » et « quam potestatem ipsi canones eis concesserint », logice concludendum est episcopos suam potestatem dispensandi accipere ab ipsis canonibus, et tunc tantum posse dispensare in regula communi, quando lex ipsa eis facultatem hanc tribuerit. Haec conclusio tamen per Bernaldum explicitis verbis non elicitur, nec caeteroquin cum praxi tunc vigente concordaret. Bernaldum potestatem episcoporum restrinxisse infra doctrinam et praxim tunc receptam forsan quis explicabit ex eo quod faveat reformationi Gregorianae. Indicium certe est, vindicationem iuris dispensandi non tantum universalis R. Pontificis, sed et exclusivi habitam fuisse ab ipso Bernaldo et ab auctoribus collectionum Italicarum ut medium efficax promovendae reformationis ecclesiasticae (4).

2. IVO CARNUTENSIS contra, qui pendet a Decreto Burchardi Wormatiensis, quod extollit iura episcoporum, pluribus in locis vindicat ius dispensandi episcoporum (5). Imo in prologo ad decretum suum, tribuendo episcopis dispensandi facultatem in legibus circa collationem ordinum, videtur vindicare episcopis

(1) Cf. supra, p. 54.

(2) MON. GERM. HIST., *Libelli de Lite, Lib. de excom. vitandis*, t. I, c. 59, p. 141.

(3) MON. GERM. HIST., *l. c.*, p. 143.

(4) FOURNIER, *art. cit.* in R.H.E., t. 12, p. 472. — STIEGLER, *o. c.*, p. 327.

(5) Cf. FOURNIER, *art. cit.*, *l. c.*, : « En réalité c'est à l'évêque que, en toute matière, Burchard a fait la plus large part. Il le considère comme la pièce capitale du gouvernement de l'Église ».

ius, quod RR. Pontifices iam pluries antea eis denegaverant (1). PETRUS VENERABILIS illud ius concedit tam R. Pontifici, quam episcopis et abbatibus : « nam illi magistri ecclesiae plerumque rationem habent a canonibus patrum exceptiones permittendi» (2). Idem ius episcopis tribuit HILDEBERTUS CAENOMANENSIS (3).

Ex his concludimus *quamplurimos scriptores ante decretum Gratiani episcopis agnoscere ius dispensandi, etiam in lege non propria, quin tamen ambitum et fundamentum huius potestatis determinent; quosdam tamen, cum Bernaldo monacho, in ius exclusivum R. Pontificis propendere.*

3. Doctrinae Bernaldi et aliorum qui in eius partes inclinant, *favent ipsae leges* tum Synodorum, tum maxime ipsius Sanctae Sedis, quibus saeculis X et XI potestas episcoporum dispensandi in certis materiis limitatur. Pro variis enim materiis leges invenire est (4).

CLEMENS II (a. 1047) denegat episcopis facultatem dispensandi cum simoniace ordinatis, saltem casu quo hi ordinationem mala fide susceperint. Abusus tamen perdurabant, et quamplurimi episcopi, et ipsi simoniace ordinati, vel non attendebant legibus quibus tales clerici ab exercitio ordinum excludebantur vel dispensationem in illo dabant. Inde LEO IX (a. 1054), severius agendo ac Clemens II, episcopis denegat omnem potestatem dispensandi in hac materia ; imo, quod mirum videtur, ordinationem talium candidatorum invalidam declarat, et ordinantes ordinatosque degradandos esse decernit. Postea tamen disciplinam mitigavit, et concessit, sicut Clemens II fecerat, potestatem dispensandi cum illis qui bona fide ordines receperunt a simoniace ordinatis.

In *materia cumulationis beneficiorum* episcopi facultatem obtinent concedendi dispensationem in propria dioecesi, pro inferioribus officiis, et si reditus unius beneficii ad sustentationem non sufficiunt. In *lege residentiae* dispensare possunt inde a saeculo X, cum clero inferiori, sed non in perpetuum (5). *In irregu-*

(1) Cf. PL, t. 161, col. 51.
(2) Cf. PL, t. 172, col. 154.
(3) MON. GERM. HIST., *Libelli de Lite*, t. II, p. 671.
(4) Resumimus paucis verbis haec quae STIEGLER a pag. 149 ad p. 305 per longum et latum evolvit.
(5) STIEGLER, *o. c.*, p. 195-210.

laritate ex defectu aetatis eis conceditur potestas dispensandi; item in irregularitate *ex defectu natalium*, at qui sic ordinati sunt in perpetuum a praelaturis excluduntur. Ubi irregularitas oritur *ex defectu corporis*, tunc tantum dispensare possunt, si defectus supervenerit ordinationi receptae. Eis denegatur facultas dispensandi in irregularitate *ex defectu scientiae*; nec afferri posset documentum probans eorum potestatem dispensandi in *irregularitate ob bigamiam*. Quoad irregularitatem *ex delicto*, distinguendum est delictum publicum et occultum. Facultas eis concessa est pro delictis occultis, excluso delicto homicidii. Nullatenus episcopi pollent dispensandi potestate erga laicos electos ad sedem episcopalem. Quoad ordinationes *extra tempora* Concilium Ravennatense VIII (a. 1072), can. 8, decernit: « Hoc etiam statutum est, ne in dandis sacris ordinibus apostolicae auctoritatis violatores inveniantur » (1). Solus R. Pontifex competens declaratur pro danda dispensatione quoad ordinationes per saltum; episcopi e contra a lege obtinent facultatem dispensandi in interstitiis (2).

Haec legislatio optime doctrinam scriptorum corroborat, *quatenus non omnem potestatem dispensandi denegat episcopis, et delegatas facultates concedit ad dispensandum*; at, simul parat viam ad vindicandum ius exclusivum R. Pontificis.

(1) LABBÉ, *Sacrosancta concilia*, t. 12, p. 1227.
(2) STIEGLER, *o. c.*, p. 295 sqq. ubi ampliora circa hoc exponuntur.

SECTIO II.

QUAENAM FUERIT PRAXIS DISPENSATIONUM IN ECCLESIA A SAECULO X AD DECRETUM GRATIANI

PRAENOTANDA

Exposita doctrina et breviter etiam legislatione, oportet indagare an et quousque tum RR. Pontifices, tum episcopi (1) *de facto* dispensationes concesserint. Etenim inde a saeculo X praxis dispensationum magnopere fuit mutata. Haec mutatio causa fuit ambiguitatis doctrinae canonicae huius temporis, quam scriptores posterioris aevi alii alio modo explicare conati sunt (2).

Thomassinus censet episcopos servasse ius concurrens cum R. Pontifice, illud autem plerumque non exercuisse; nullam tamen de hac potestate tunc temporis fuisse controversiam inter R. Pontificem et episcopos, cum hi iuri libenter renuntiarint ex reverentia erga S. Sedem(3). Hanc opinionem sequuntur « *Conférences ecclésiastiques de Paris sur le mariage* » (4), Collet (5) et Brandhüber von Etschfeld (6).

Boehmer contra docet R. Pontificem usurpavisse potestatem episcoporum (7). Auctores Gallicani et Iosephistae tenent episcopos servasse dispensandi ius quam latissimum; R. Pontifici tantum competiisse ius altius cavendi ne episcopi sua potestate

(1) De Synodis iam minus est quaerendum, cum in dies rariores fiant et pluribus in locis locum non habeant.

(2) STIEGLER has theorias ex professo non examinat, neque omnes citat.

(3) Cf. THOMASSINUS, *o. c.*, P. III, L. II, c. 49, n. 2 et 12.

(4) *O. c.*, t. 3, L. 5, p. 332 sqq. 1e et 2e conférence.

(5) *O. c.* t. I, p. 13.

(6) *O. c.* § 6, p. 54.

(7) *O. c.* t. IV *dissertatio cit.*, § 44 et 48.

abuterentur (1). Febronius (2) conclusiones Thomassini urgens, affirmat exclusivam potestatem R. Pontificis nullo modo niti in iure primatus Sanctae Sedis, sed unice in consensu episcoporum, quatenus isti saeculis XI et XII iuri suo renuntiaverint ex nimia religione, vel etiam ignorantia aut socordia (3).

Exposita primo praxi tum RR. Pontificum, tum episcoporum ex ipsis factis historicis refellemus varias doctrinas erroneas.

CAPUT I

Praxis RR. Pontificum

Variis ex factis apparet RR. Pontifices paulatim exercuisse ius supremum et universale dispensandi, et illud ius ab aliis agnitum fuisse ; demum iam saeculo XI exeunte, in multis materiis illud ius, exclusis aliis, a RR. Pontificibus vindicatum fuisse ut sibi proprium.

1. Documenta abunde probant Pontifices in dies *frequentius*, praesertim inde a Leone IX (a.1047) dispensationes concessisse, tum ante tum post factum, ob causam tam publicam quam privatam ; imo eos tam frequenter dispensasse ut plures scriptores et episcopi quaerelas de hoc moverint (4). Praecipue citandi sunt NICOLAUS II (a.1059-61) determinans disciplinam dispensationum cum simoniacis (5) ; GREGORIUS VII (a.1073-84) pluries affirmans Sanctam Sedem consuevisse uti potestate sua dispensandi(6) ; URBANUS II (a.1088-99) initio sui pontificatus scri-

(1) GMEINER, *Institutiones iuris canonici*, t. I, § 170. KUEBEL, *Ueber die Geschichte der bischöflichen Dispensen*, p. 8. *cit. ap.* STIEGLER, *o. c.*, p. 331, nota 1.

(2) FEBRONIUS, *o. c.*, t. I, c. VII, *De Iuribus episcoporum*, § 6, p. 58 sqq. et t. II, p. 318 ; — Cf. ZACCARIA, *Antifebronius vindicatus*, Migne Theologiae cursus completus, t. 27, col. 984.

(3) *O. c.* t. I, c. VI, § 16, p. 583 et t. II, p. 316.

(4) STIEGLER, *o. c.*, p.151.— Iam Ioannes IX (a.899) pluries dispensavit pro ordinandis, *o. c.*, p. 357.— Ioannes X (a.914-928) loquitur de dispensatione quotidie danda pro irregularibus ex delicto, *o. c.*, p. 23.

(5) STIEGLER, *o. c.*, p. 150-54 et 316.

(6) « Solet et S. Sedes pleraque considerata ratione tolerare, quaedam dissimulare, discretionis temperantiam potius quam iuris sequentes ».

bens : « multa Ecclesiae principes pro tenore canonum districtius iudicant ; multa pro temporum necessitate patienter tolerant, multa pro personarum qualitate moderanter dissimulant » (1). Ipse etiam dispensationes concedit in materiis in quibus hucusque nondum fuerant concessae. Ter enim dispensat in lege quae praescribit ut Romae tantum (2) pallium archiepiscopis imponatur. PASCHALIS II(a.1099-1118) celeber est ob multiplices facultates dispensandi quas episcopis concessit. In dies etiam crevit numerus illorum qui Romam tendebant, ad dispensationem obtinendam, quae caeteroquin aliquando concedebatur ob solum recursum ad S. Sedem (3).

2. Cur in dies frequentior fuerit usus concedendi dispensationem, facile patet attendenti studio RR. Pontificum *promovendi reformationem.* Quae dispensationes propter crebras violationes canonum ex parte episcoporum et clericorum maxime necessariae erant ; sic enim tuebatur observantia legis pro futuro(4). De caetero impossibile fuisset in omnibus urgere ius rigorosum cum, prout Gregorius VIII declaravit (5), ob relaxatam disciplinam ecclesiasticam etiam inter clericos, nullus fere clericus inveniri esset qui fuisset legitime ordinatus, aut non ab exercitio ordinum receptorum exclusus (6). Innumeri enim clerici tales erant, ob simoniam in ordinante vel ordinato (7), ob investituram laicalem (8), vel ob concubinatus delictum (9).

3. *Ipsa legislatio Ecclesiae* insuper praebet quoddam argu-

JAFFÉ, *Bibliotheca rerum Germanicarum*, t. II, *Gregoriana*, p. 313 et p. 50. « Solvit vel ligat R. Pontifex quem vult, quando vult et prout vult, modo adsit semper causa rationabilis. » JAFFÉ, *o. c.*, t. II, l. I, p. 86.

(1) FOURNIER, *Un tournant dans l'histoire du droit*, in N.R.H.D.F.E., t. 41, p. 166.

(2) JAFFÉ, *Regesta*, n. 5359 et 5540, et 5538 : « praeter consuetudinem Ecclesiae quae nulli hoc dignitatis genus nisi praesenti concedat ». PL, t. 151, col. 310. — STIEGLER, *o. c.*, p. 318.

(3) STIEGLER, *o. c.*, p. 180 et 268 et 316 nota 6.

(4) THOMASSINUS, *o. c.*, *l. c.* — FOURNIER, *Yves de Chartres et le droit canonique*, R.Q.H., t. 63, p. 69 sqq.

(5) STIEGLER, *o. c.*, p. 327-336.

(6) FOURNIER, *art. cit.*, p. 65. THOMASSINUS, *o. c.*, *l. c.*, c. 12.

(7) FOURNIER, *l. c.*

(8) STIEGLER, *o. c.*, p. 316 sqq.

(9) THOMASSINUS, *l. c.*

mentum frequentioris interventus Sanctae Sedis, cum circumscribat potestatem episcoporum (1), aut facultatem dispensandi concedat (2). Ipsa lex canonica et acta RR. Pontificum in quibusdam exigunt ab episcopis observantiam absolutam canonum (3), in aliis omnem dispensandi facultatem sine speciali concessione denegant (4), et poenas comminantur contra illos qui ulteriorem potestatem usurpant (5). Aliis in casibus eis con-

(1) Cf. supra, p. 59.

(2) IOANNES VIII (a.872-82) concedit episcopis facultatem dispensandi cum clericis qui puerum occiderunt in sua iuventute. PL, t. 136, col. 817 ; IOANNES X (914-24) concedit archiepiscopo Coloniensi facultatem dispensandi cum homicida. — *Synodus Beneventana* (a. 1095) dat facultatem episcopis dispensandi cum schismatice ordinatis in quantum durat necessitas pro ecclesia. NICOLAUS II (a. 1059) concedit potestatem dispensandi cum simoniacis bona fide ordinatis.— URBANUS II (a.1094) facultatem dat episcopis dispensandi cum filiis presbyterorum, modo non incontinenter vivant et ALEXANDER II (a.1073) cum homicida.— PASCHALIS II (a.1107) episcopo Attrebatensi concedit facultatem dispensandi cum ordinandis bigamis. Celebris est facultas ab eodem concessa S. Anselmo Cantuariensi, de qua infra. URBANUS II dat episcopis facultatem dispensandi in lege residentiae intra limites iuris, cum presbyteris qui peregrinationem ad Palaestinam instituunt. — Cf. STIEGLER, *o. c.*, p. 197 et 341 sqq.

(3) GREGORIUS VII : « Decreta quae a nobis, imo a Romana Ecclesia, prolata sive confirmata sunt in peragendis vobis eiusdem ecclesiae officiis inconcussa volumus permanere ». JAFFÉ, *Regesta*, n. 4992. — INNOCENTIUS II : « Sanctorum patrum docet auctoritas, quod apostolicis mandatis et institutionibus nulli unquam licuit obviare ». Et : « Quod a nobis exinde statutum est, irrefragabiliter observetis, alioquin tamquam in contemptores decretorum Sedis Apostolicae in vos noveritis vindicandum ». PL, t. 179, col. 346 et 621. — STIEGLER, *o. c.*, p. 336.

(4) Cf. varias leges supra relatas.— GREGORIUS VII recusat ius dispensandi pro filiis presbyterorum ad ordines promovendis. — NICOLAUS II (a.1059-61) scribens ad clerum Sistaricensem, et ei commendans Gennadium episcopum, ait : « Cui Gennadio dedimus in mandatis, ne umquam ordinationes praesumat in eum, qui virginem non est sortitus uxorem, neque illiteratum, vel in qualibet corporis parte vitiatum, aut ex poenitentia...Sed si quis forte huiusmodi compererit, non audeat promovere ». PL, t. 143, col. 1347. Cf. etiam collectiones decretorum *Concilii Ravennatensis* (a. 997), *Lateranensis* (a. 1139), *Rhemensis* (a.1131), cit. apud STIEGLER, *o. c.*, p. 338 sqq.

(5) *Conc. Rhemense* (a. 1131) denegat episcopis et abbatibus, sub poena excommunicationis, ius dandi dispensationem subditis pro studio iuris civilis vel medicinae. *Conc. Ravennatense VIII*, can. 8 : « Ne in

cedunt facultatem, non dispensandi, sed exsequendi tantum dispensationes a RR. Pontificibus concessas (1). Pluries etiam denegant dispensationes ab episcopis petitas, sive pro seipsis, sive pro aliis (2).

4. Fatendum tamen est *episcopos nondum plene agnovisse ius a Pontificibus RR. vindicatum.* Patet ex quaerelis, quas RR. Pontifices movent contra eos episcopos, qui abusive leges relaxabant, vel de poenis comminatis non curabant (3). Plures etiam scriptores, praesertim qui reformationi non favent, dolent de diminutis iuribus episcoporum ; alii, qui ius supremum Pontificum admittunt, eos tamen admonent ut caute et prudenter hoc iure utantur (4) ; alii denique aperte reprehendunt RR. Pontifices et Curiam Romanam, de abusibus qui irrepserunt in disciplina dispensationum, cum haec concedantur non aliorum necessitate, sed voluntate dispensantis ; non ob causam boni com-

dandis sacris ordinibus apostolicae auctoritatis contemptores inveniamus ». Cf. STIEGLER, *o. c.*, p. 216.

(1) Textus facile dignoscuntur ex terminis adhibitis : « Committimus vestrae indulgentiae, vel misericordiae... » Urbanus II scribit episcopo Constantiensi Gennebaldo : « tuae tamen providentiae discretionique committimus, utrum eorum aliqui, qui tamen infamiae notis non fuerunt aspersi, necessitate Ecclesiae urgente, et ipsorum sacerdotum promerente, in suis gradibus recuperari debeant. Hoc autem secundum indulgentiam dico, non secundum imperium ». PL, t. 151, col. 297. THOMASSINUS, *o. c.*, *l. c.*, c. 61, n. 7. — « Item pro praesenti Ecclesiae necessitate *committimus* » JAFFÉ, *Regesta*, n. 5049. — Determinata forma rescriptorum tamen nondum datur. Cf. STIEGLER, *o. c.*, p. 340.

(2) IOANNES VIII recusat alicui episcopo homicidae dispensationem pro ordinum exercitio.— GREGORIUS VII saepe recusat dispensare cum filiis presbyterorum ordinandis ; item recusat dispensare cum homicida voluntario ; cf. STIEGLER, *o. c.*, p. 203-284 et 316.

(3) ALEXANDER II scribit : « ignorant miseri, quod Sanctae Sedis decreta ita pia fide a filiis matris Ecclesiae accipienda sunt et veneranda, ut tamquam regula canonum ab eisdem absque ullo scrupulo admittatur ». JAFFÉ, *Bibliotheca rer. germ.* t. V, n. 24. GREGORIUS VII saepesaepius reprehendit episcopos de usurpatione potestatis : « In toto occidente, vix episcopus inveniri potest, qui in hoc non esset reprehendendus ». Cf. STIEGLER, *o. c.*, p. 334-335.

(4) Cf. *Hincmarus Rhemensis*, et praesertim episcopi Galliae ; FOURNIER, *Le Décret de Burchard de Worms*, in R.H.E., t. 12, p. 167. — *Conc. Seligostadien.* (a. 1021) statuit Pontificem non posse dispensare nisi cum his qui de licentia episcopi Romam tendunt.

munis, sed privati tantum, non pia et misericordi intentione, sed amore pecuniae, vel alio humano favore (1).

Ex his, collatis iis quae scriptores docuerunt, *apparet saeculis XI et XII ius universale dispensandi a RR. Pontificibus fuisse vindicatum, et ad praxim deductum, et quidem ut consectarium potestatis legislativae supremae* (2). Ius exclusivum vero nondum proclamant RR. Pontifices, sed ad illud accedunt, imo illud vindicant in quibusdam materiis, ad abusus episcoporum extirpandos, ad subveniendum lugendis pro Ecclesia temporibus et etiam ad primatum R. Pontificis stabiliendum, et unitatem Ecclesiae promovendam.

CAPUT II

Praxis episcoporum

Quaenam fuerit praxis episcoporum iam magna ex parte praevenimus, praxim S. Sedis exponentes. De hoc tamen breviter est agendum, licet quaedam repetere debebimus, ut melius appareat quomodo ab auctoribus praxis episcoporum explicetur.

In duplicem partem inclinant episcopi circa praxim dispensationum : alii favent, alii reluctant conaminibus quibus S. Sedes

(1) Goffredus Vindocinensis : « Sunt quidam qui Romanae Ecclesiae omnia licere putant, et quasi quadam dispensatione, aliter quam divina scriptura praecipit, eam facere posse. Quicumque ita sapit, desipit. Dispensationes aliquando in ecclesia faciendae sunt, non quidem amore pecuniae vel quolibet humano favore... ». Mon. Germ. Hist., *Lib. de lite*, t. 4, p. 693.

Notetur iam saec. X in usu fuisse oblationes pecuniae seu taxas pro obtentione dispensationum. Cf. Stiegler, *Geschichte der Dispensationstaxen, o. c.*, p. 350-360.

Non recte iudicat Stiegler ubi affirmat S. Bernardum et Goffredum reprehendere R. Pontificem quod recesserit ab usu recepto, concedendo dispensationes unice ob bonum privatum, personae nempe favore, aut amore pecuniae. — Stiegler, *o. c.*, p. 349.

(2) Nicolaus II v. g. ter in rescripto, in quo concedit dispensationem, vel facultatem dispensandi, suam potestatem deducit ex auctoritate a Deo recepta : « Quodcumque ligaveris... etc. » ; cf. Stiegler, *o.c.*, p. 341.

unitatem Ecclesiae firmare et primatum R. Pontificis stabilire satagit.

1. Prior propensio variis ex factis apparet. Saepesaepius *episcopi* a R. Pontifice petunt dispensationem, vel apud illum intercedunt, ut aliis dispensationes concedantur (1). Tendunt ipsi Romam ad illas obtinendas (2), sive pro se, sive pro aliis (3), vel subditos mittunt Romam ad illas petendas (4). Imo, quod maioris momenti est, ius dispensandi R. Pontificis supremum et in pluribus materiis exclusivum praecipue agnoscunt, petendo ab illo facultates dispensandi (5). Celebris est facultas quam Sanctus Anselmus Cantuariensis obtinuerat ab Urbano II (a. 1089) et a Paschali II petierat renovandam, potestatem nempe dispensandi variis in materiis ubi deesset tempus exspectandi rescripta pontificia (6). Respondit Paschalis : « ... tuae deliberationi committimus, ut iuxta datum tibi intellectum, cum Ecclesiae, cui praepositus es, tanta necessitas exposcit, sacrorum canonum et decretorum difficultatem, opportuna et rationabili compensatione valeas temperare » (7). Postea novam facultatem obtinuit dispensandi cum ordinandis illegitimis et filiis presbyterorum (8). Anselmus episcopus Mediolanensis petiit facultatem dispensandi cum clericis simoniace ordinatis (9). Hugo, archiepiscopus Lugdunensis, ab Urbano II petiit facultatem dispensandi cum ordinatis ab episcopo non proprio (10).

(1) Cf. varia exempla citata apud Stiegler, *o. c.*, p. 154 ,162, 202, 209 et 224. *Conférences ecclésiastiques de Paris sur le mariage*, t. III, L. V, § 5.

(2) Thomassinus, *o. c.*, *l. c.*, n. 10-12 ; Stiegler, *o. c.*, p. 209, 239-241 et 342.

(3) *Ibid.*

(4) Thomassinus, *o. c.*, *l. c.*, n. 13.

(5) Stiegler, *o. c.*, p. 343.

(6) Ep. 42 *ad Paschalem II.* « Peto per licentiam vestram... quaedam prout discretionem mihi dabit Deus temperare, quod petii a Domino Papa Urbano, et ipse posuit in mea deliberatione ». PL, t. 163, col. 191.

(7) Paschalis II ep. 43 *ad Anselmum.* PL, t. 163, col. 186. : « Caetera etiam quae in regno illo pro necessitate temporum dispensanda sunt, iuxta gentis barbariem, iuxta ecclesiae opportunitates sapientiae ac religionis tua sollicitudo dispenset ». PL, *l. c.*, col. 191.

(8) PL, t. 163, col. 107.

(9) Stiegler, *o. c.*, p. 342.

(10) *Ibid.*, p. 336. — Item Ivo Carnutensis petiit pro archiepiscopo

Ius universale et exclusivum in certis materiis R. Pontifici etiam agnoscitur a variis *synodis* quae reservationi pontificiae omnino favent. In Synodo RAVENNATENSI (a. 997) archiepiscopus Gerbertus et suffraganei eius, enumeratis variis causis irregularitatis pro ordinatione (1) addunt : « nullus episcopus audeat talem candidatum ordinare » (2). Synodus ROTOMAGENSIS (a. 1072) dicit : « Hoc etiam statutum est, ne in dandis sacris ordinibus apostolicae auctoritatis violatores inveniamur » (3). Synodus LONDONENSIS (a. 1138) statuit : « Dispensatio pro clerico ab episcopo non proprio ordinato, a R. Pontifice unice dari potest » (4).

Reservationi pontificae etiam *favent quidam episcopi,* qui interdum, etsi rarius, ad S. Sedem remittunt illos, qui dispensationem petebant quam ipsi potuissent concedere (5).

2. Ex alia tamen parte ex praxi constat ius pontificium non ubique fuisse agnitum. Episcopi enim et scriptores saepe quaeruntur de innumeris dispensationibus a RR. Pontificibus tum ob bonum privatum, tum ante factum concessis (6), et de iure quod per leges sibi vindicant minuendi ambitum potestatis epis-

Rhemensi facultatem dispensandi. — Cf. FOURNIER, *Yves de Chartres et le droit canonique* in R.Q.H., t. 32, p. 96 sqq.

(1) STIEGLER, *o. c.*, p. 332.

(2) Catalogus irregularitatum continet : irregularitatem ex defectu corporis, aetatis, scientiae ; ex infamia, ex delicto ; et ob bigamiam ; pro neophytis et negotiis saecularibus addictis. *Ibid.*, *o. c.*, p. 333.

(3) *Ibid.*, p. 335.

(4) Iam sub *Innocentio II* (a. 1130-43). LABBE, *o. c.*, t. X, p.994, c. 7.

(5) V.g. *Ivo Carnutensis* mittens aliquem ex subditis Romam scribit : « Huiusmodi precibus assensum dare noluimus, timentes ne et ipsum et multos alios tam facili indulgentia in discrimen adduceremus. Reservantes itaque hanc indulgentiam apostolicae moderationi ». PL, t. 182, col. 145. Cf. etiam *S. Bernardum*, apud STIEGLER, *o. c.*, p.339.

(6) Ita *Bonizo*, cf. FOURNIER, *Bonizo, Urbain II et la comtesse Mathilde*, in B.E.C., t. 76 (1915), p. 291. *Goffredus Vindocinensis* et *Bernardus*, cf. supra, p. 56. — Quoad episcopos Galliae, cf. FOURNIER, *Le Décret de Burchard de Worms*, R.H.E., t. 12, p. 55 sqq. « Cette idée que le Pape est lié par les Canons est évidemment familière à nombre d'Évêques français au cours de cette époque ». Historicis factis proinde non concordat Thomassinus ubi affirmat episcopos Galliae praecipue et libentissime agnovisse ius exclusivum dispensandi R. Pontificis. Cf. *o. c.*, P. III, L. II, c. 49, n. 5.

copalis, quod episcopis videtur usurpatio suorum iurium (1). Insuper episcopi sibi arrogant ius concedendi dispensationes, non obstante denegatione RR. Pontificum (2).

In quibusdam materiis tamen legitime et potestate propria episcopi poterant dispensare, puta in legibus circa poenitentias, ieiunium et abstinentiam, quae potius, ut videtur, tunc erant iuris particularis tantum (3). Quidam scriptores coaevi tamen dicunt eos tunc etiam agere ex potestate delegata (4).

3. *Concludere* proinde licet alios episcopos agnovisse ius universale dispensandi RR. Pontificum, imo iuri exclusivo et reservationi pontificiae revera favisse ; alios contra illam reservationem aegre tulisse, et in praxi saepesaepius non agnovisse, usurpando potestatem ipsa lege scripta eis denegatam.

CAPUT III

Refelluntur doctrinae erroneae

1. Inter theorias quae mutationem in disciplina dispensationum saeculis X, XI et XII peractam explicare conantur, praecipua ob suum influxum in subsequentes scriptores, est doctrina THOMASSINI (5). Censet episcopos servasse ius concurrens cum R. Pontifice ; quod tamen vel nunquam vel raro exercebant, cum sponte et ex reverentia erga S. Sedem abdicaverint usum illius potestatis. Scribit : « Dans cette période jusqu'au 12e siècle, il n'y a eu ni jalousies, ni contestations entre les évêques et les Papes sur le pouvoir, ou plutôt sur l'exercice du pouvoir des dispenses, tout se réglant entre eux suivant les intérêts

(1) Cf. FOURNIER, *Yves de Chartres et le droit canonique*, *l. c.* et *Le Décret de Burchard de Worms*, *l. c.*, p. 56 sqq.

(2) Cf. STIEGLER, *o. c.*, p. 149, sqq. et p. 338 sqq.

(3) Cf. *ibid.*, p. 328 in nota.

(4) Ita BERNALDUS MONACHUS, cf. MON. GERM. HIST., Libelli de Lite, t. 2, p. 141.

(5) THOMASSINUS, *o. c.*, P. III, L. II, c. 489, n. 5 sqq. et P. IV, L. II, c. 67, n. 4 sqq.

de la vérité et de la charité... et c'était uniquement par respect pour le Saint-Siège, que les évêques ne voulaient pas accorder les dispenses qu'ils auraient pu donner. Le Pape leur communiquait quelquefois le pouvoir de dispenser, et ils croyaient que c'était faire honneur à l'église de Rome de la recevoir d'elle » (1). Alibi modum agendi episcoporum vocat : « une *réserve volontaire* faite par les évêques » (2).

Hanc opinionem sequuntur « *Conférences ecclésiastiques de Paris sur le mariage* » quae Thomassinum fere de verbo ad verbum resumunt ; textui tamen quaedam verba addunt, quae doctrinam Gallicanorum sapiunt. Dicunt enim : « Le Pape leur communiquait quelquefois le pouvoir de dispenser, *et ils croyaient que l'ayant déjà par leur caractère épiscopal,* c'était faire honneur... etc. » (3). Doctrinae Thomassini etiam annuit Collet (4), et eam resumit Brandhueber von Etschfeld (5).

Exposita iam doctrina scriptorum, et praxi tum RR. Pontificum, tum episcoporum, paucis tantum haec refellenda sunt.

Si forte nullae aut fere nullae contestationes fuerunt a parte episcoporum de ipsa potestate dispensandi RR. Pontificum, multae tamen fuerunt de eius usu, et de eius potestate exclusiva ; et plures scriptores aegre tulerunt reservationes a Pontificibus introductas, et diminutionem iurium episcoporum (6). Disciplinae mutatio nullo modo sic explicanda est quasi episcopi remisissent « voluntarie et ex reverentia R. Pontificis dispensationes quas suum erat largiri » (7). Constat enim RR. Pontifices suis legibus delimitasse ambitum potestatis episcoporum, eis talem potestatem denegando, nisi ex delegatione pontificia ; contra

(1) *Ibid.*, n. 2, et 12.
(2) *Ibid.*, n. 9.
(3) *O. c.*, t. III, L. V, § 6, p. 332 sqq.
(4) *Traité des dispenses en général et en particulier*, Louvain, 1760, 5e éd., t. I p. 13.
(5) *Ueber Dispens und Dispenswesen*, § 6, p. 51 : « Der Grund dieser Praxis war die Ehrfurcht, welche man für den Nachfolger des H. Petrus hegte, und dass man schon ihm als Träger der reinen christlichen Lehre ansah, eingedenk des Ausspruches des Stifters der Kirche : « Tu es Petrus ».
(6) Cf. supra, p. 57. Fournier, *Le Décret de Burchard de Worms*, in R.H.E., t. 12, p. 67 sqq.
(7) Cf. Thomassinus, *o. c.*, P. II, L. III, c. 24, n. 6, ed. Lat.

violatores legum poenas comminando ; et abusive dispensantes severe reprehendendo (1) ; alia ex parte, episcopi de usurpatione, seu potius de diminutione suorum iurium saepe quaerelas moverunt (2).

2. BOEHMER doctrinam Thomassini impugnat eumque arguit : « non adeo bona fide et sincere egisse, ne quid auctoritati Sedis Romanae detrahere videretur » (3). Affirmat Romanos Pontifices usurpasse potestatem episcoporum « ex indomito pruritu firmandi dominatum, cui in tam densissimis tenebris nemo sese amplius opponere poterat » (4). Haec theoria falso supponit episcopos iure proprio et nativo, ex institutione divina, illimitatam potestatem habuisse dispensandi pro sua dioecesi etiam in lege generali Ecclesiae (5). Usurpatio tamen non est, cum mutatio non sit facta in potestate, sed in usu atque exercitio potestatis. Prior enim usus obtinuit, ut dispensationes pro parte per RR. Pontifices, pro parte per provincialia concilia et episcopos concederentur ; posterior usus, ut RR. Pontifices concessionem ad se revocaverint. Usus et exercitium varia fuerunt, non potestas, quae in episcopis et synodis pro suo modo, in RR. Pontificibus pro eorum summo principatu eadem semper intacta manet. Nihil *novi* potestati summo Pontifici accessit ; si quid ad se revocavit, non fuit alienam usurpando potestatem, sed suam explicando ; non inferiorum munia invadendo, sed eorum defectui supplendo (6). Proinde, in mutanda disciplina non « ex indomito pruritu firmandi dominatum » egerunt RR. Pontifices, sed praecipue ex motivo boni communis Ecclesiae.

3. Nec assentiendum est GALLICANIS et IOSEPHISTIS, ubi affirmant episcopos servasse ius latissimum, S. Sedem tantum ius restrictum, cavendi nempe ne episcopi potestate sua abuterentur (7). Non negamus RR. Pontifices aliquando severe reprehen-

(1) Cf. Supra, p. 63.
(2) Cf. supra, p. 68.
(3) BOEHMER, *o. c.*, t. IV, § 48.
(4) *Ibid.*
(5) Cf. STIEGLER, *o. c.*, p. 76 sqq.
(6) THOMASSINUS, *Responsa ad notas scriptoris anonymi*, ad. L. II, P. III, nota 14 in capite libri I.
(7) Citantur apud STIEGLER, *o. c.*, p. 331, nota 1 in fine. — Cf. KUEBEL, *De Matrimonio*, p. 8. — GMEINER, *Institutiones iuris canonici*, L. I, p. 170.

disse episcopos, qui sine facultate delegata dispensabant ; et poenas contra « invasores alieni iuris » comminasse ; sed satis ostendimus RR. Pontifices de facto exercuisse ius dispensandi supremum et universale,et in pluribus iam vindicasse ius exclusivum (1).

4. FEBRONIUS (2) sub influxu Boehmeri et Gallicanorum, theoriae Thomassini aliena addens, affirmat ipsum consensum episcoporum, suis iuribus renuntiantium,tribuisse RR. Pontificibus potestatem, *quae ex nativo iure ad illos non pertinebat.* Sufficiat notasse, RR. Pontifices iam a saeculo IV illud ius exercuisse ; saepe dispensationes, ab episcopis petitas, denegasse ; et episcopos saepe *invitos* consentiisse in reservationem iuris dispensandi R. Pontifici (3).

(1) Cf. supra, p. 62.

(2) Cf. FEBRONIUS, *o. c.*, t. I, c. VII, § 6. *De iuribus episcoporum.* — *Apologia Febronii adversus quatuor theologos Iohannis a Calore,* t. II, p. 318. — ZACCARIA, *Antifebronius vindicatus*, in MIGNE, *Theologiae cursus completus* t. 27, col. 984 sqq.

(3) ZACCARIA, *o. c.*, c. IV, n. 3, col. 986.

PARS TERTIA

DE DISPENSATIONIBUS A DECRETO GRATIANI USQUE AD GLOSSAM ORDINARIAM DECRETI

SECTIO I

DOCTRINA DE DISPENSATIONE IN DECRETO GRATIANI

PRAENOTANDA.

Doctrina Gratiani explicite et distincte exponenda est, non quasi omnino nova fuerit : in plerisque enim Decretum indubitanter pendet a Bernaldo Monacho, Ivone Carnutensi et Algero Leodiensi. Eius speciale momentum est duplex. Ex una parte, Gratianus novo principio a iure Romano mutuato probavit potestatem dispensandi esse consectarium potestatis legislativae et proinde praerogativam summi legislatoris. Ex alia parte, Glossatores et Decretistae omnes eius dicta commentati sunt, alii eius doctrinam simpliciter assumendo, alii eam ulterius evolvendo vel penitius distinguendo, imo in non paucis ei contradicendo.

Gratianus praecipue tractat de auctore dispensationum et de causis ob quas dispensari potest. Praemissis quibusdam de notione ipsa dispensationis apud Gratianum, fusius agemus de potestate dispensandi Romani Pontificis, de ambitu huius potestatis speciatim in iure naturali, de causa requisita ad dispensationem, de potestate exclusiva R. Pontificis et potestate episcoporum. Quaedam addemus de fontibus doctrinae Gratiani.

CAPUT I

Doctrina Gratiani circa notionem dispensationis

1. In definiendo dispensationem (1) Gratianus non recedit a doctrina recepta. *Notionem enim retinet omnino generalem.* Dispensationem vocat « relaxationem rigoris disciplinae ex misericordia » (2), vel « praeceptorum canonicorum mutilationem et relaxationem ex utilitate vel necessitate Ecclesiae » (3), vel « rigoris relaxationem alicuius constitutionis vel consuetudinis » (4), ita ut comprehendat omnem mutationem iuris existentis (5), etiam eam quae fit per abrogationem vel derogationem legis (6).

(1) Gratianus agit de dispensatione in pluribus dictis et auctoritatibus in corpore Decreti sparsis, praecipue tamen in c. 6-23, C. I, q. 7, ubi examinat « an renuntians suae haeresi sit recipiendus in episcopali dignitate » ; deinde in longo dicto Grat. p. c. 16, C. XXV, q.1, ubi, occasione alicuius contentionis de decimis inter monachos et clericos ecclesiae baptismalis, inquirit de auctoritate R. Pontificis concedendi privilegia et dispensationes contra ius commune ; tertio, in dict. Grat. ad D. XIII, et D. XIV, ubi examinat quomodo firmitate seu immutabilitate ius naturale a iure constitutionis et consuetudinis differat ; demum ad D. L, ubi varias auctoritates allegat ad probandum clericos lapsos vi dispensationis posse exercere ordines receptos.

(2) Dict. Grat. p. c. 5, C. I, q. 7. Leges ecclesiasticae servandae sunt : « nisi rigor disciplinae quandoque relaxetur ex dispensatione misericordiae. Multorum enim crimina sunt damnabilia, quae tamen Ecclesia tolerat... sicut Gelasius, qui cum necessitate temporis viderat Italicam ecclesiam propter belli famisque incursionem fere omnium clericorum officio destitutam, adeoque ut plerisque populis subsidia regendarum deessent animarum, concessit de monachis vel de laicis clericos assumi (quin proinde lex de intersticiis servaretur) ».

(3) Dict. Grat. p. c. 23, C. I, q. 7.

(4) Dict. Grat. p. c. 1, D. XIV. Cf. etiam dict. Grat. a. c. 13. D. XVII.

(5) Ita quando Gratianus ad C. XXXV, q. 8 contendit coniuges bona fide matrimonio coniunctos in sexto et septimo gradu non esse separandos ex dispensatione Ecclesiae, agit de mitigatione generali rigoris iuris antiquioris sed non de dispensatione pro singulari casu. Cf. Freisen, *o. c.*, p. 403.

(6) Cf. Stiegler, *Archiv für Katholisches Kirchenrecht*, t. 77 (1897), p. 665.

Nihilominus non raro loquitur de dispensatione *sensu stricto hodierno*, quae est « relaxatio legis in casu particulari ». Ita ad c. 11, C. I, q. 7, dicit : « rigor canonum aliquando pro persona relaxatur » ; item refert verba Gregorii Papae ad Ianuarium episcopum : « poenae sententia in te fuerat iaculanda, sed quia simplicitatem tuam cum senectute novimus, interim tacemus » ; iterum ad c. 37, D. L. scribit : « casu quoque si clericus homidicium facit, ex dispensatione in ordine permanere permittitur » ; tandem affert exemplum Pelagii Papae ex dispensatione misericordiae permittentis ut bigamus fiat diaconus, quamquam illud « canones vetant » (1).

2. Distinctionem inter dispensationem *ante et post factum* expresse non memorat, sed eam supponit, ut apparet ex variis auctoritatibus quas affert (2). Proinde merito Stiegler reicit doctrinam Esmein, asserentis ab illo tantum tempore dispensationem habitam fuisse ut relaxationem in antecessum obligationis legis in casu particulari quo, decursu saeculi XII, ius ecclesiasticum agnitum fuit ut vera stabilisque legislatio (3), ante illud tempus autem fuisse meram ratihabitionem subsequentem actus contra legem positi (4). Opinioni tamen Esmein favent, at primo intuitu tantum, quaedam verba Gratiani, qui « crimina » vocat actus in quibus dispensatum est et verbo « tolerare » designat dispensationem (5). Huic contradicunt tot auctoritates a Gratiano allatae quibus patet iam saeculis V et VI dispensationes fuisse datas in antecessum. Nec magis est fundata doctrina a Sohm proposita, Ecclesiam in solo iure divino dispensasse, quamdiu viguit doctrina quam antiquam catholicam vocat (6).

(1) C. 7, D. XXXIV : « canones vetant... sed temporum defectui condescendentes, noveris nos concessisse... » et dict. Grat. p. c. 7. cit. : « Hoc ex dispensatione misericordiae,caeterum ex rigore disciplinae intelligitur... »

(2) Dict. Grat. p. c. 5, C. I, q. 7. ; — item in c. 8 ejusdem Causae dispensatio Novatianis concessa in irregularitate ob haeresim contracta ; in c. 17, dispensatio in irregularitate a filiis virginum raptarum contracta.

(3) Proinde praesertim tempore Alexandri III et Innocentii III.

(4) Cf. A. Esmein. *Le mariage en droit canonique*, t. II, p. 317. sqq. Paris, 1891.

(5) Dict. Grat. p. c. 5. C. I q. 7.

(6) « Jede Dispensation ist folglich dem Altkatholizismus Dispensation vom ius divinum, von einem Gültigkeitserfordernis. Durch den

3. Dispensationem *a privilegio* Gratianus non distinguit. Revera dispensatio in prohibita pluralitate beneficiorum ab ipso vocatur : « Speciale ius » (1), sicut et privilegium definitur : «Lex privata praeter (contra) generalem legem aliquid speciale indulgens » (2). Dispensationem igitur videtur habere ut speciem privilegii (3), et ideo in C. XXV, q. 1 et 2, simul agit iisdem capitibus de dispensatione et de privilegio.

4. Denique, insequendo viam ab Hincmaro Rhemensi et praesertim ab Ivone Carnutensi et Bernaldo Monacho stratam, et iuxta methodum « sic et non » tunc temporis iam usus frequentis (4), dispensationem habet *ut medium solvendi contrarietatem* inter varias praescriptiones canonicas discordantes, quarum aliae sunt leges, aliae exceptiones ope dispensationis permissae. Ad hoc medium saepesaepius et logice quidem recurrit, siquidem dispensationem vocat omnem mutationem in iure vigenti, pro loco, pro tempore vel pro personis introductam (5).

5. Novum tamen est, Gratianum doctrinam de dispensatione *in ipsa sua collectione* proposuisse, dum contra Ivo Carnutensis, a quo pendet, de hac re unice egerat in Prologo ad suam collec-

Dispens wird altkatholisch die Nichtigkeit (Invalidität) des Sakramente in Gültigkeit verwandelt ». R. Sohm· *Kirchenrecht* t. II : *Katholisches Kirchenrecht*, (Coll. Binding : *Handbuch der Deutschen Rechtswissenschaft*, VIII, 2). p. 95. München, 1923. — De disciplina quam vocat antiquam catholicam seu ius ecclesiasticum antiquum catholicum, quod iuxta Sohm adhuc reperitur in Decreto Gratiani, cf. R. Sohm, *Das Altkatholisches Kirchenrecht und das Dekret Gratians*, p. 56. München, 1918.

(1) C. 5, C. XXI, q. 1.

(2) Dict. Grat. p. c. 16, C. XXV, q. 1 : « Privilegia dicuntur privata legia, eo quod privatam legem singulis generent... valet ergo sancta Romana Ecclesia suis privilegiis quoslibet munire et extra generalia decreta quaedam speciali beneficio indulgere ». Cf. D. Lindner, *Die Lehre vom Privileg nach Gratian und den Glossatoren des Corpus iuris canonici*, p. 13. Regenburg, 1917. Ostendit Lindner apud Gratianum non requiri ut notam essentialem pro privilegio ut sit beneficium contra ius concessum, licet dispensatio a privilegio non distinguatur.

(3) *Ibid.*, p. 34.

(4) Cf. P. Fournier, *Un tournant dans l'histoire du droit*, in *Nouvelle Revue Historique du droit Français et étranger*, t. 41 (1917), p. 162. — J. de Ghellinck, *Le mouvement théologique du XIIe siècle*, p. 324 et 335 sqq. Paris, 1914.

(5) Dict. Grat. a. c. 13, D. LVI ; dict. Grat. a. c. 5, C. I, q. 7 ; dict. Grat. a. c. 18, C. I, q. 7, et variis in locis.

tionem praescriptionum et prohibitionum canonicarum (1),quasi timuerit de exceptionibus a lege permittendis regulas iuridicas proponere.

CAPUT II

Doctrina Gratiani de fundamento potestatis R. Pontificis

Gratianus valde firme statuit ius dispensandi R. Pontificis, prout pluries iam fuerat vindicatum a scriptoribus et ab ipsis RR. Pontificibus (2). Circa illud ius pontificium clare varia principia stabilit.

1. Romano Pontifici vindicat ius dispensandi. Principium a Bernaldo iam emissum, ius dispensandi R. Pontifici competere *quia est dominus canonum* seu eorum conditor, sequenti modo exponit, sub influxu tum Ivonis Carnutensis, tum iuris Romani (3). Papa est dominus canonum quia est ipsorum conditor ; intime enim cohaeret potestas dispensandi cum potestate legem ferendi. Haec enim includit non tantum ius condendi leges, sed etiam conditas leges mutandi, vel exceptiones ab illis permittendi, ope privilegii vel dispensationis.

Hanc doctrinam optime exponit in dict. p. c. 16, C. XXV, q. 1 ubi ad quaestionem : « An R. Pontifex etiam teneatur observare decreta sanctorum canonum », aliis verbis an possit legitime permittere exceptiones a lege (4), ita respondet : « Sacrosancta

(1) Cf. Stiegler, *Dispensation, Dispensationswesen und Dispensationsrecht im Kirchenrecht*, p. 361.

(2) Cf. *supra*, p. 62.

(3) Cf. Linder, *o. c.*, p. 44. J. Freisen, *o. c.*, p. 904. Stiegler, *o. c.*, p. 367. Alii addunt influxum Pseudo-Isidori, cf. infra, p. 79, nota 1.

(4) Gratianus ex modo ordinandi illam causam, videtur esse conscius de innovatione doctrinae, nam pro methodo sua in c. 1-15 enumerat varias auctoritates quae R. Pontifici denegant ius recedendi a decretis conciliorum : « decreta enim conciliorum neminem magis quam Apostolicum servare oportet » c. 1, C. XXV, q. 1 ; et hoc ad c. 16 omnino reicit. Cf. Freisen, *o. c.*, p. 869. — Attamen innovatio in doctrina Gratiani, de quo loquitur Freisen, non videtur tanta. Cf. infra, p. 78-79.

Romana Ecclesia ius et auctoritatem canonibus impertit, sed eis non alligatur. Habet enim ius condendi canones, utpote quae caput et cardo est omnium ecclesiarum, a cuius regula dissentire nemini licet. Ita ergo canonibus auctoritatem praestat ut seipsam non subiciat eis ». Sed, sicut Christus nunc suam legem, cui non erat alligatus, implevit, ut hominibus legem observandam exhiberet, tunc contra pluries contra legem egit, ut se dominum eius ostenderet ; ita nunc Summi Pontifices « canonibus sive a se, sive ab aliis sua auctoritate conditis, reverentiam exhibent, et eis se humiliando, ipsos custodiunt, ut eos aliis observandos exhibeant » (1) ; nunc contra, statuendo exceptiones a iure communi, ostendunt se esse dominos canonum : « nam, nonnumquam seu iubendo, seu diffiniendo, seu aliter agendo, se decretorum dominos et conditores esse ostendunt ». Intellige ex contextu : dominos quia conditores (2). Et ideo concludit : « licet itaque RR. Pontificibus contra generalia decreta (intellige : ius commune) speciali beneficio concedere quod generali decreto prohibetur ».

Nec dispensando, ait Gratianus, agit R. Pontifex contra ius ; tenet enim in omni lege ecclesiastica subaudiendam esse clausulam : « in quantum Ecclesia aliter non decreverit » (3), imo, eandem clausulam non raro explicite apponi ostendit : « nam, in nonnullis capitibus conciliorum, cum aliquid observandum decernitur, statim subinfertur : nisi auctoritas R. Ecclesiae aliter imperaverit, vel salvo tamen in omnibus iure Romanae Ecclesiae, vel apostolicae auctoritatis » (4).

2. Auctores plures, ut Thaner, quem sequuntur Schulte, Sohm et alii (5) contendunt *Gratianum multum innovasse* in suo dicto post c. 16, C. XXV, q. 1, assignando tamquam fundamentum iuris universalis Romani Pontificis concedendi dispensationes et privilegia eaque irritandi vel revocandi potestatem illimi-

(1) Dict. Grat. a. c. 16, C. XXV, q. 1.

(2) *Ibid.*

(3) *Ibid.* Quidam Decretistae hic advertunt Gratianum intendere inter se concordare ius dispensandi et obligationem canones custodiendi. Cf. Lindner, *o. c.*, p. 51.

(4) Dict. Grat. p. c. 16, C. XXV, q. 1.

(5) Thaner, *Sitzungsberichte der Kais. Akad. der Wiss. in Wien ; philos. histor. Klasse*, t. 71 (1872), p. 849. — Schulte, *Geschichte der Quellen*, t. I, p. 94[1]. — Sohm, *o. c.*, t. II, p. 101[11].

tatam legem ferendi ; hanc autem Gratianum ex solo iure Romano hausisse. Quod probare conantur ex eo quod Gratianus clausulam in conciliis adhibitam « salva in omnibus apostolica auctoritate » audit sensu prorsus alieno a traditione canonica (1), de plenitudine potestatis legislativae. Quem sensum sub pontificatu Caelestini II (a. 1143-1144) Romae vulgatum Curia Romana libenter adhibuit.

Huic theoriae merito SAEGMUELLER opponit formulam sensu a Gratiano intellecto fuisse adhibitam iam temporibus Gregorii VII, consequenter ad principia ipsius circa primatum Romani Pontificis, et proinde ius Papae universale, consequens ad eius ius legem ferendi, dispensandi etiam contra canones antiquos, iam fuisse expressum saeculo ante Gratianum (2). Partes Gratiani in hac materia, iuxta STIEGLER, quem Saegmueller merito allegat, fuerunt expositio magis dilucida ex iure Romano huius principii antehac iam agniti et vindicatio iuridica potestatis RR.Pontificum (3).

(1) « Was das Verfahren Gratians in der Sache betrifft, so läszt sich nicht verhehlen, dasz dieze Bedeutung des Vorbehaltes von ihm erfunden ist, und dasz in der Verbindung derselben mit Konzilbeschlüssen eine Falschung liegt » ; et infra : « Gratian hat den Grundgedanken den Römischen Rechtsquellen über die gesetzgebende Gewalt des Princeps entlehnt... die Formulierung aber ist nach Art Pseudo-Isidors vorgenommen ». Cf. THANER, *l. c.*, p. 856.

(2) *Die Idee Gregors VII vom Primat in der päpstlichen Kanzlei*, in *Theologische Quartalschrift*, t. 78 (1896), p. 608.

(3) « Ihm gebührt das Verdienst, die bereits allgemein anerkannten Grundsätze über die Dispensation in das Rechtssystem selbst eingeführt zu haben, und verhilft die Ausspr'üchen der Päpste über die Dispensgewalt des H. Stuhl zum endgultigen Sieg. » *Zur Entstehung und Bedeutung der Formel « Salva Sedis Apostolicae auctoritate » in den päpstlichen Privilegien*, in *Theol. Quartalsch.* t. 89 (1907), p. 98. Immerito tamen Sägmüller contra Thaner arguit ex tempore compositionis Decreti, quia opinio eius Gratianum conscripsisse Decretum circa a. 1150 sustineri iam non potest.

CAPUT III

De potestate R. Pontificis dispensandi praesertim quoad ius naturale

1. Ius illud pontificium Gratianus affirmat esse *universale*, quatenus se extendat *ad omnem legem ecclesiasticam, non tamen ad legem divinam* (1). Docet enim R. Pontificem non esse alligatum canonibus, seu legibus ecclesiasticis, quia harum est auctor, cum generali modo dicat : « consuetudinis vel constitutionis, i.e. legis ecclesiasticae rigor nonnumquam relaxatur » (2). Porro in terminologia Gratiani idem est ecclesiastica constitutio quod canon.

Potestatem dispensandi et legem ferendi eisdem limitibus circumscribit ita ut neutra se extendat ad ius naturale. Hoc autem intelligit : « ius a Deo definitum, vel in S. Scriptura expressum » vel« ius quod in Lege et Evangelio continetur » (3). Dicit enim : « adversus ius naturale nulla admittitur dispensatio » (4). Unam tamen exceptionem admittit : « nisi forte duo mala ita urgeant, ut alterum eorum eligi necesse sit ». Quo casu sequendum est id quod minori noscitur nexu obligare.

2. Ius naturale intelligendum esse iuxta Gratianum, de eo

(1) Gratianus tamen in sua doctrina de legum divisione omne ius canonicum quodammodo vocat divinum (cf. dict. Grat. p. c. 11, D. IX) ; sed immerito inferretur hoc ius iuxta ipsum esse immutabile, siquidem distinctionem inter ius divinum et legem ecclesiasticam aperte statuit. Unde conclusiones Sohm de doctrina Gratiani non sunt omnino rectae. Cf. Sohm, *Kirchenrecht*, t. II, p. 103.

(2) Dict. Grat. a. c. 2, D. XIV.

(3) Dict. Grat. a. c. 1, D. XIV.

(4) Dict. Grat. a. c. 1, D. XIII. Freisen, *o. c.*, p. 893. Ad p. 904 censet doctrinam circa limites potestatis dispensandi R. Pontificis propositam fuisse *post* doctrinam circa limites potestatis legislativae. — P. Hinschius, *Das Kirchenrecht der Katholiken und Protestanten in Deutschland*, t. III, p. 745, opinatur contra Gratianum prima vice easdem limites assignasse utrique potestati ; addit tamen difficulter posse probari doctrinam circumscribentem potestatem dispensandi ortam esse *ante* doctrinam de limitibus potestatis legislativae. Contra hos, cum Stiegler, *o. c.*, p. 376, tenemus iam longo tempore ante Gratianum scriptores limites de potestate dispensandi proposuisse ; etsi, excepto Bernaldo, utramque potestatem non iuxtaposuerint, prout fecit Gratianus.

quod in Lege seu in Veteri Testamento et in Evangelio seu in Novo Testamento continetur, ita probatur : Duplicem iuris naturalis definitionem tradit. Prior, ex Isidoro Hispalensi desumpta, connexionem habet cum notionibus in iure Romano traditis (1). Etenim ex Libro Etymologiarum tripartitam iuris divisionem admittit : nam ius naturale est, aut civile, aut gentium (c. 6, D. I). Naturale est commune omnium nationum, eo quod ubique instinctu naturae non constitutione aliqua habetur, ut viri et foeminae coniunctio, etc. (c. 7, D. I) ; ius civile ac ius gentium iisdem verbis ac Isidorus describit (c. 8 et 9, D. I). Haec autem prior

(1) Quoniam doctrina de obiecto dispensationis intime cohaeret cum notione iuris naturalis, iuvat hic paucis exponere, quid Ius Romanum, et quid Isidorus Hispalensis docuerint, ut clarius appareat quid Gratianus doceat de iure naturali, eiusque immutabilitate et sub quonam influxu. — Pandectae (a. 533) et Iustiniani Institutiones (a. 533) diversa docent. In Pandectis Gaius (circa a. 160) bipartitam iuris divisionem proponit : ius enim civile est vel gentium. Prius ipsius civitatis proprium est, et illud est quod quisque populus ipse sibi constituit (L. 1, D. I, 9), ideoque positivum est. Aliud est quod naturalis ratio inter omnes homines constituit, et apud omnes homines peraeque custoditur (*ibid.*) ideoque ius naturale est, nec auctoritate Senatus commutari potest (L. 7, § 1, D. V, 2). Ulpianus († 228) contra, tripartitam iuris divisionem (prout iam invenitur apud Ciceronem) statuit : ius civile, ius gentium et ius naturale. Ius civile populis, ius naturale et gentium generi humano proprium est. Ius naturale regit actus hominibus et animalibus communes, et definitur quod natura omnia animalia docuit (L. 1, D, I, 1), ut maris et foeminae coniunctio, liberorum procreatio vel educatio. Ius gentium solis hominibus commune est, et est quo gentes humanae utuntur. — Institutiones Iustiniani tripartitam Ulpiani divisionem referunt, eiusque explicationem iuris naturalis. At ius gentium definiunt prout Gaius fecerat. Inde confusio oritur, ita ut vel eadem vocabula diversa iura designent, vel etiam identidem ius gentium et naturale identificentur. Huius confusionis vestigia invenimus apud canonistas saeculorum XII-XIII, et hodiedum Romanistae adhuc dissentiunt. — Isidorus Hispalensis (560-636) tripartitam iuris divisionem Institutionum assumit, paulisper tamen mutato notionis sensu eiusque ambitu. Ius civile definit quod quisque populus, quaeque civitas, sibi proprium divina humanaque causa constituit ; ius naturale commune est omnium nationum eo quod ubique instinctu naturae, non constitutione aliqua habetur. Quia Isidorus distinctionem inter naturam animalem et rationalem omittit, ambitum iuris naturalis ita describit, ut comprehendat tum quae Ulpianus ius naturale vocabat, prout viri et foeminae coniunctio, liberorum susceptio et educatio, omnium communis possessio et omnium una libertas, tum quae ius gentium vocabant.

notio iuris naturalis Gratiano omnino subsidiaria est, nam eam simpliciter refert inter auctoritates, statim addendo : « est autem et alia divisio iuris ». At simul alteram notionem iuris naturalis, etiam ex Isidoro desumptam, tradit Gratianus, potiorem et magis propriam, cum de ea agat in dictis, in quibus, uti notum est, propriam doctrinam proponit. Isidorus leges distinguit in divinas quae natura, et humanas, quae moribus constant. Gratianus hanc divisionem in notissimo exordio Decreti admittit dicendo : « Humanum genus duobus regitur, naturali videlicet iure et moribus ». Mores comprehendunt tum ius civile, tum ius gentium. Inde ius naturale divinae legi assimilat,illudque nova definitione, quae canonistis propria dicetur, describit : « Ius quod in Lege et Evangelio continetur ». Hanc iuris naturalis notionem et non alteram iuri Romano magis vicinam ulterius explicat, assignando eius differentias cum consuetudine vel constitutione : ius illud primatum tenet tempore, quia coepit ab exordio rationalis creaturae (dict. Grat. a. c. 1, D. V) ; nec variatur tempore sed immutabile permanet, ideoque adversus illud nulla admittitur dispensatio (dict. Grat. a. c. 1, D. XIII). Eodem iure omnia sunt communia, dum constitutione hoc est meum, illud alterius (dict. Grat. a. c. 1, D. VIII) ; dignitate praevalet quia est norma omnis constitutionis vel consuetudinis, ita ut quidquid in contrarium statuatur, irritum sit (dict. Grat. a. c. 2, D. VIII).

3. Supradicta tamen rigorosa iuris naturalis immutabilitas difficulter componi poterat cum definitione quam eiusdem iuris tradiderat : nimis enim cuique manifestum esse debebat in Lege quaedam contineri, quae postea mutata sunt. Quam difficultatem ipse Gratianus solvit *distinctione* : verum est, ait, in Lege et Evangelio contineri ius naturale, sed « non omnia quae ibi inveniuntur, naturali iuri cohaerent ». Quod probat distinguendo praecepta : alia sunt enim moralia, alia mystica. *Moralia*, prout « non occides » ad ius naturale pertinent, et ideo immutabilia sunt ; *mystica* autem, quantum ad superficiem a iure naturali aliena sunt ; quantum ad moralem intellectum, inveniuntur illi annexa, et quoad hoc immutabilia (1).

4. In connexione cum illa doctrina docet etiam *canones ordinationesque apostolorum* esse immutabiles, nam « ab apostolicis

(1) Dict. Grat. p. c., 1, D. VI.

institutis non licet recedere ». Haec principia a Decretistis evolventur, et fundamentum praebebunt doctrinae eorum circa obiectum dispensationis (1).

5. Dispensatio, ut diximus (2), in doctrina Gratiani fieri potest in omni lege ecclesiastica seu canone. Canones autem sunt alii decreta RR. Pontificum, alii statuta conciliorum. De conciliis autem indiscriminatim loquitur. Notanda tamen est eius doctrina *de auctoritate canonum conciliorum generalium*, quae Decretistis erit occasio controversiae, et intime connexa videtur cum eius theoria de iure naturali, cum eo nimirum iure, « quod in Lege et Evangelio continetur ». Postquam enim in XIV prioribus distinctionibus praesertim in dictis suis de legibus egit, in distinctione sequenti « stylum vertit ad constitutiones ecclesiasticas ». Docet quo tempore coeperint canones generalium conciliorum, et duas auctoritates affert ad probandum quatuor dari concilia, « inter omnia venerabilia , et ita momentosa ut quatuor Evangeliis aequiparari possint ». Unde postea deductio facile fiet : cum ius naturale, quod est indispensabile, in Evangelio continetur et illa quatuor concilia Evangeliis aequiparentur, nec in illis dispensatio potest fieri (3).

CAPUT IV

Doctrina Gratiani de causa dispensationis

1. Ad dispensationem pontificiam Gratianus *causam requirit rationabilem*, et arbitrarie dispensationem concedi posse negat. Illud iam apparet ex eo quod in dispensatione non littera legis servatur, sed aequitas, quae est mater iustitiae. « Hac enim considerata aequitatis ratione » legislatori agnoscitur ius vel interpretandi legem, vel, si opus fuerit, permittendi exceptiones. Et ubi exceptio conceditur, non potest in posterum haberi ut regula, quia ad tempus tantum periculo Ecclesiae consulitur ; et « quod

(1) Cf. infra, p. 121.
(2) Cf. supra, p. 80.
(3) Cf. infra, p. 132.

ex dispensatione Ecclesiae introducitur, ad consequentiam regulae trahi non potest » (1).

2. *Qualis autem causa sufficiat,* indicat Gratianus in dictis ad canones C. I, q. 7, referens fere de verbo ad verbum Algerum Leodiensem (2). Enumerat sex causas legitimae dispensationis : leges in suo rigore sequendae sunt « nisi rigor disciplinae quandoque relaxetur ex dispensatione misericordiae. Multorum enim crimina sunt damnabilia, quae tamen Ecclesia tolerat pro tempore, pro persona, intuitu pietatis, vel necessitatis, vel utilitatis et pro eventu rei ». In octodecim capitibus sequentibus eiusdem quaestionis, paulo fusius circumscribens exempla ab Algero allata, ostendit per auctoritates quomodo haec revera causae fuerunt legitimae dispensationis.

3. Quid sint illae sex causae, non adeo clare liquet. Glossa ordinaria Decreti referens textum Ioannis Faventini illas habet ut sex *modos* dispensationis (3), et auctores hodierni variis subtilitatibus conantur probare *eas posse reduci ad duas vel tres causas generales* : necessitatem nempe ac utilitatem (4), et secundum quosdam etiam pietatem (5).

At, quod auctores sic intendunt stabilire, iam clare exprimitur a Gratiano ubi per modum conclusionis ad caput 23 eiusdem quaestionis addit : « ecce quibus de causis quaedam in Ecclesia tolerantur, quae eisdem cessantibus pia severitate vindicantur ; aliquando enim *pro necessitate vel utilitate* Ecclesiae mutilantur et laxantur praecepta canonica » (6). Pressius non deter-

(1) Dict. Grat. a. c. 13, D. LVI.

(2) Cf. *Liber de misericordia et iustitia.* PL, t. 180, col. 860-62.

(3) Dict. Grat. a. c. 6, C. I, q. 7. « Haec est quarta pars quaestionis in qua probatur per 17 auctoritates quod dispensationes fiunt sex modis. Io. de Fa. » Sex modi stricte non possunt vocari « Dispensgründe ».

(4) Stiegler, *o. c.*, p. 364, sqq. — Advertatur tamen Stiegler explicare causam « pietatis » per auctoritates a Gratiano allatas pro « eventu rei » et « utilitate Ecclesiae ».

(5) Fr. Florenz, *De dispensationibus ecclesiasticis,* p. 381.

(6) Inde non perspicimus cur Stiegler *l. c.* per longum et latum conetur probare varias causas a Gratiano allatas posse reduci ad duas : necessitatem et utilitatem. Conclusio enim clare a Gratiano exprimitur ; et infra ostendemus (cf. p. 116) Decretistas intime perscrutatos esse modum reducendi ad duo genera varias causas dispensationum a Gratiano exhibitas.

minat Gratianus utrum requiratur necessitas vel utilitas Ecclesiae *communis*, an vero sufficere possit utilitas *privata* ; sed, ex factis propositis in quibus Ecclesia rigorem legis urgere noluit ob pietatem, intuitu personae, ob hominis senectutem, vel evidentem praerogativam meritorum, elucet causam boni privati sufficere.

CAPUT V

De iure exclusivo R. Pontificis et potestate episcoporum

1. Ad probandum *ius exclusivum* dispensandi R. Pontificis a Gratiano fuisse vindicatum, Stiegler arguit ex dicto eius p. c. 16, C. XXV, q. 1. Hoc ius ei competit quia est « conditor canonum » ; imo ei soli competit, quia « sacri canones ita aliquid constituunt,ut interpretationis auctoritatem Romanae Ecclesiae reservent. Ipsi namque soli canones interpretari valent, qui ius condendi eos habent » (1). Proinde ius Pontificis dispensandi in iure communi dici debet exclusivum. Revera, haec conclusio logice fluit ex praemissis a Gratiano datis, qui ita paravit viam commentatoribus ad stabiliendum ius exclusivum R. Pontificis. At Gratianus illam conclusionem non deducit, nec intendit, ut videtur, vindicare illam potestatem exclusivam. Etenim scopus totius dicti p.c. 16 unice est vindicandi contra multiplices auctoritates in c. 1-15 eiusdem quaestionis allatas, R. Pontifici competere ius agendi contra legem generalem Ecclesiae per concessionem dispensationis vel privilegii.

Alia ex parte, in c. 47, C. XVI, q. 1, expresse agnoscit episcopis ius concedendi privilegia ; et variis in locis sui Decreti plures affert dispensationes ab episcopis concessas, nec ullo modo conatur conciliare hanc praxim cum iure exclusivo R. Pontificis. Tandem

(1) Infra etiam examinabimus quid Decretistae intellexerint per « legis interpretationem ». Ex contextu apprime elucet « interpretari » hic sumi pro permissione exceptionum a lege, sive per dispensationem, sive per privilegium. Cf. Lindner, *o. c.*, p. 45. — Gratianus proinde hic adhibet principium in iure Romano admissum, sed diversum ei tribuit sensum, cf. p. 88.

aliquam saltem speciem dispensationum, nempe ut bigamus ascendat ad ordines superiores,soli R. Pontifici exclusive reservat (1). Constat ergo Gratianum nondum explicite vindicasse ius exclusivum R. Pontificis.

2. Proinde, non videtur stringens probatio confirmativa et indirecta in favorem iuris exclusivi R. Pontificis, quam STIEGLER deducit (2) ex variis dictis, quibus Gratianus episcopis imponit obligationem obsequendi canonibus, ac si consequenter eis viam praecluderet ad dispensationes concedendas. Etenim, aliae auctoritates et alia dicta eiusdem Decreti huic sententiae contradicunt (3).

Itaque concludimus cum HINSCHIUS (4) et LINDNER (5), Gratianum nondum expresse vindicasse ius exclusivum dispensandi R. Pontificis sed enuntiasse principia quae illud logice continent, et sic paravisse viam ad illud stabiliendum, prout decretum fuit ab Innocentio III, anno 1211 (6).

3. Ex supradictis deducitur quid Gratianus docuerit *de potestate dispensandi episcoporum*. Ivo Carnutensis et Bernaldus Monachus vindicaverant episcopis quoddam ius dispensandi (7). Gratianus expresse nec ius exclusivum R. Pontifici vindicat, nec potestatem episcoporum. Imo, plura dicta Decreti (8) non probant quidem directe et modo stringenti, ut statim exposuimus, denegandum esse episcopis ius dispensandi, saltem iure proprio,

(1) c. 7, D. XXXIV et dict. Grat. a. illud c. : « Caeterum, si non talis concubina fuerit, et aetas illius de quo agitur, futurae incontinentiae suspicionem auferre dignoscitur, *apostolica concessione* ad ordinem diaconatus provehi potest ».

(2) *O. c.*, p. 367 : dict. Grat. a. c. 10, D. XI : « Ab apostolicis decretis non licet recedere ». — c. 11, D. XI : « Ab omnibus servari debet, quod servat Romana Ecclesia. » — c. 2, D. XII : « Apostolicis decretis nullus superbe resistat. » — c. 2, D. XII : « Omnes apostolicae sanctiones irrefragabiliter sunt servandae. »

(3) C. 47, C. XVI, q. 1. — c. 7, D. XXIV.

(4) *O. c.*, t. III, p. 746.

(5) *O. c.*, p. 45. Auctor id probat quoad potestatem R. Pontificis concedendi privilegia,sed idem dici potest quoad potestatem dispensandi, cf. SOHM, *o. c.*, p. 101[11].

(6) Cf. HINSCHIUS, *o. c.*, t. III, p. 746. — c. 20, X. de electione, I, 6.

(7) Cf. supra, p. 65 sqq.

(8) Dict. Grat. a. c. 10, D. XI. — c. 11, D. XI. — c. 2, D. XII, etc.

n iure communi, sed indubitanter huic doctrinae favent. De potestate autem delegata a R. Pontifice non loquitur. Cum aliunde Gratianus afferat exempla dispensationum olim concessarum ab episcopis, hi, ut postea ostendemus, de facto dispensabunt in his et omnibus casibus similibus, quin attendant principia a Gratiano posita circa potestatem R. Pontificis ; et mox quidam Decretistae docebunt episcopos habere ius dispensandi in omni materia non expresse reservata R. Pontifici (1).

CAPUT VI

De fontibus doctrinae Gratiani

Ut pauca de fontibus doctrinae Gratiani dicamus, expedit discernere quid ex iure Romano et ex collectionibus canonicis anterioribus mutuaverit ; quae partes denique fuerint circumstantiarum.

1. *Ius Romanum* antiquitus aliqualem habuerat influxum, cum iam in prioribus saeculis scriptores ecclesiastici de dispensatione agentes ab eo deprompserint vocabula, quibus Romani designabant solutionem a lege, et quidem in antecessum concessam. At, saeculo duodecimo, in ipsa elaboranda doctrina canonica de dispensatione maximi fuit momenti. Vocabulum « dispensatio » tamen est iuri canonico proprium. Lex civilis, ait Baldus, eam vocat « indulgentiam ». Occurrit verbum in lege civili, sed raro et constanter intelligitur de dispensatione late sumpta (2).

Dum Ivo et Bernaldus doctrinam de dispensatione, et potestatem eam concedendi determinant per varios textus RR.Pontificum, Gratianus contra, praeter hos textus quos ut auctoritates affert, nititur iure Romano, et hoc quidem praecipue ad vindicandam potestatem universalem R. Pontificis dispensandi in iure communi, utpote conditoris legum. Textus iuris Romani quibus manifeste alludit, ex integro tamen non refert (3). Dispensationi insuper

(1) Cf. Stiegler, *o. c.*, p. 368.
(2) Baldus, *in add.*, *ad Speculum Durantis*, post § 11, De legatis.
(3) Cf. dict. Grat. p. c. 16, C. XXV, q. 1. — Textus praecipui iuris Romani, quibus alludit, sunt ; L. 1, C. I, 17 ; L. 1, D. I, 4 ; L. 1, § 6, Inst., II ; L. 12, C. I. 14 ; L. 9, C. I, 14.

applicat quae Codex Iustinianus docet de constitutionibus personalibus, quae « personam non egrediuntur, et non ad exemplum trahuntur » et ita parat viam Decretistis, qui, utentes eodem iure, perspicue determinatas regulas tradunt circa dispensationum interpretationem (1).

2. *Scriptores* quibus Gratianus utitur iuxta ius Romanum, sunt praecipue Isidorus Hispalensis, Ivo Carnutensis, Bernaldus Monachus et Algerus Leodiensis. Quod Isidorum attinet, Gratianus magna ex parte notiones iuris Romani ab Episcopo Hispalensi desumit (2). Cum illo et ex illo admittit tripartitam iuris divisionem, nec magis quam ipse diligenter determinat differentiam ius naturae inter et gentium (3). Iterum ius naturale vocat « ius commune omnium nationum eo quod ubique instinctu naturae, non constitutione aliqua habetur », et ut exempla iuris naturalis affert « viri et foeminae coniunctionem, liberorum successionem et educationem, acquisitionem eorum quae coelo terra marique capiuntur » (4).

Contra videtur pendere ab Ivone Carnutensi quando circumscribit limites potestatis dispensandi in iure naturali altero sensu intellecto, de iure nempe quod in Lege et Evangelio continetur (5). Ivo tamen « legem aeternam » vocat, quod Gratianus ius naturale. Plura alia notavimus supra, in quibus Gratianus pendet ab Ivone, Bernaldo et Algero Leodiensi (6).

3. Animadvertendum etiam venit *circumstantias historicas* multum contulisse ad evolutionem theoriae circa potestatem universalem R. Pontificis dispensandi in canonibus. Nihil enim erat illa theoria quam expressio et iuridica probatio conaminum de facto in curia Romana inde a Gregorio VII existentium, reservandi R. Pontifici potestatem magis universalem et absolutam.

(1) Cf. dict. Grat. a. c. 13, D. LVI. — L. 1, § 2, C. *de constit.* I, 4.
(2) Cf. CATHREIN, *Recht, Naturrecht und positives Recht*, p. 203.
(3) Cf. supra, p. 81.
(4) c. 7, D. I.
(5) Cf. Dict. Grat. a. c. 1, D. V, et p. c. 3, D. VI. — ISIDORUS, *Etymolog.*, 5. PL, t. 161, col. 47.
(6) Cf. supra, p. 84.

SECTIO II.

DOCTRINA DE DISPENSATIONE APUD DECRETISTAS USQUE AD GLOSSAM ORDINARIAM DECRETI

PRAENOTANDA

I. — *Momentum materiae et ratio divisionis*

1. Plurimum, in ordine ad cognitionem disciplinae canonicae interest ut doctrinam Decretistarum in specie examinemus, tum quia apud illos invenitur fundamentum doctrinae iuridicae quae usque hodie permansit, tum quia e textibus illorum argumenta hauserunt ad falsam doctrinam fulciendam, Gallicani quidem aliique ut Esmein, circa notionem dispensationis, Febronius vero et Van Espen circa eius auctorem.

2. Porro inobvium est processum doctrinae exponere apud Decretistas nisi etiam prioribus Decretalistis fuerit attentum. Ex una parte enim plures ex his, praeter glossas vel apparatus glossarum, quibus decretales in Quinque Compilationibus antiquis insertas ornaverunt, etiam ad Decretum Gratiani glossas scripserunt. Ex altera vero parte Decretistae posteriores, a temporibus Simonis de Bisiniano et praesertim Huguccionis, iam quosdam textus decretalium in suis glossis adducunt, quamvis illae nondum essent in compilationes authenticas collectae. Igitur ne minus rectam expositionem historici processus doctrinae traderemus, necessarium interdum fuit textus ex prioribus Decretalistis afferre in praesenti sectione, quam usque ad adornatam glossam ordinariam Decreti perduximus. Textus tamen pauciores sunt, cum Decretalistae circa doctrinam de dispensatione omittant plura magis theoretica vel a Decretistis iam vulgata, et multo magis in eo versentur ut de practicis inquirant, de modo nempe dispensationem legitime concedendi,de eius auctore eiusque obiecto. Hac de causa huic periodo terminum ponimus glossam ordinariam Decreti confectam paulo post a. 1215 a Ioanne Teu-

tonico. Hic enim dici potest Decretistarum ultimus, siquidem Bartholomaeus Brixiensis glossae illius pauca tantum doctrinalia addiderit, quamvis utique, ut ex sequenti parte patebit, nonnullas opiniones Ioannis Teutonici in materia dispensationum reiecerit.

Sed apprime animadversum volumus hanc chronologicam divisionem non esse omnino rigidam, siquidem in parte sequenti oportebit apud quosdam ex ultimis Decretistis inquirere de primordiis unde variae opiniones posteriores originem duxerunt.

3. Agemus, iuxta ordinem priorum partium, de notione dispensationis eiusque ratione ad materias connexas, de eius variis speciebus et interpretatione ; de causa requisita ad legitimam dispensationem eiusque effectibus ; de legibus in quibus dispensatio concedi potest, praesertim de iure naturali ; de cessatione dispensationum ; denique de auctore dispensationum, de potestate nempe R. Pontificis eiusque ambitu et de potestate episcoporum.

II. — *Series chronologica scriptorum*

Praemittimus seriem chronologicam Decretistarum et Summarum prout recentibus elucubrationibus criticis fuit stabilita, quo in ipsa tractatione ab indicando tempore quo varii iuristae scripserunt abstinere possimus.

1. PAUCAPALEA. *Die Summa des Paucapaleas über das Decretum Gratiani*, ed. F. SCHULTE, Giessen, 1890. — Conscripta intra a. 1144-50 (1).

2. ROLANDUS BANDINELLUS (R. Pontifex sub nomine Alexandri III, ab a. 1159 ad a. 1181).

a) *Die Summa magistri Rolandi, nachmals Papstes Alexander III*, ed. F. THANER, Innsbrück, 1874. — Conscripta circa a. 1148 (2).

b) *Die Sentenzen Rolands*, ed. GIETL, Freiburg in Br., 1891. — Conscripta intra a. 1145-50 (3).

(1) Cf. SCHULTE, *Die Geschichte der Quellen und Literatur des Canonischen Rechts*, Stuttgart, 1875, t. 1, p. 109.

(2) Ita contendit THANER, in prooemio ad editionem huius Summae, p. XLI. SCHULTE dixerat : versus a. 1150 ; cf. *o. c.*, p. 116.

(3) Ita HEYER, in *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung* XI (1921), p. 393, ubi exponit varias

3. OMNIBONUS († 1185). Conscripsit *abbreviationem Decreti*, probabiliter circa a. 1156 (1). *De Decreto ab Omnibono abbreviato*, ed. F SCHULTE, Bonnae, 1892. Conscripsit etiam *Sententiarum summam*. Cod. ms. lat. Monacensis, n. 19134.

4. RUFINUS. *Die Summa decretorum des Magister Rufinus*, ed. SINGER, Paderborn, 1902. — Conscripta probabiliter intra a. 1157-59 (2).

5. STEPHANUS TORNACENSIS (†1203). *Die Summa des Stephanus Tornacensis über das Decretum Gratiani*, ed. F. SCHULTE, Giessen, 1891. — Non fuit absoluta ante a. 1160 (3).

6. GANDULPHUS. Conscripsit glossas in Decretum (4), et Sententiarum libros quatuor. *Magistri Gandulphi Bononiensis sententiarum libri quatuor*, ed. IOANNES DE WALTER, Vindobonae, 1924. — Opus probabilius conscriptum intra a. 1160-70 (5).

7. SUMMA COLONIENSIS. Cod. ms. lat. Bamberg. D. II, 17, Fol. 25-189. — Conscripta intra a. 1169-70 (6).

8. IOANNES FAVENTINUS († 1190, episcopus Faventinus). *Summa in Decretum Gratiani*. Cod. ms. lat. Monacensis, n. 3873. — Summa composita fuit post a. 1171 (7).

9. SIMON DE BISINIANO. *Summa in decretum*. Cod. lat. mbr.

sententias circa hoc propositas a GIETL (1150-53), DENIFLE cum KUHLMANN (1139-42), F. THANER (ante 1148), F. EHRLE (1142-50).

(1) SCHULTE, *o. c.*, t. I, p. 121.

(2) Ut probat SINGER, in prooemio, p. LXXVII et CXVII, contra SCHULTE (*o. c.*, p. 121), qui opinatur istam summam fuisse conscriptam a. 1156. Opinio Singer a GILLMANN admittitur. Cf. *Die Notwendigkeit der Intention auf Seiten des Spenders und des Empfängers der Sakramente nach der Anschauung der Frühscholastik*, p. 174. Derelicta est hypothesis a TANON (*Etude de littérature canonique : Rufin et Huguccio*, Paris, 1889), proposita, qui contendit hanc summam fuisse conscriptam a. 1164-66.

(3) Ita GILLMANN, *Die Notwendigkeit*, etc. p 185. Sic tenet cum SINGER, qui in sua editione Summae Rufini, p. CXV[91], iam ostendit SCHULTE erronee opinari Summam Stephani fuisse compositam ante diem 17 Sept. 1159, diem nempe electionis Alexandri III. (Cf. SCHULTE, in prooemio, p. XX.) Opinionem Schulte admisit THANER, in sua introductione ad textum Summae Rolandi, p. XLI.

(4) SCHULTE, *o. c.*, t. I, p. 132 ; I. DE WALTER, *o. c.*, p. XXXIV sqq.

(5) Ita IO. DE WALTER, *o. c.*, p. LXVIII.

(6) Ita SCHULTE, in *Sitzungsberichte der Wiener Akademie, Phil. Hist. Klasse*, t. LXIV (1870), p. 110 ; et SINGER, in *Archiv für Katholisches Kirchenrecht*, t. LXIX (1889), p. 440.

(7) SCHULTE, *o. c.*, t. I, p. 137.

Bamberg, can. 38. D. II, 20. — Confecta intra diem 8 aprilis 1173 et a. 1176 (1).

10. SUMMA MONACENSIS. Cod. lat. Monac. 16084.— Composita verisimiliter in Carinthia, intra a. 1175-78 (2).

11. SUMMA PARISIENSIS. Cod. lat. Bamberg,. Can. 36 [P. II, 26] D. XIII. — Composita fuit eodem fere tempore ac Summa Monacensis (3).

12. SICARDUS CREMONENSIS († 1215 episcopus Cremonensis). *Summa in Decretum*. Cod.lat. Bamberg. saec. XIII. mbr.D.II, 20. fol. 111-242. — Conscripta ultimis annis pontificatus Alexandri III († 1181), post Summam Simonis de Bisiniano (4).

13. SUMMA LIPSIENSIS. *Summa in Decretum Gratiani, a* IOANNE HISPANO *confecta* circa a. 1186. Cod. lat. mbr. bibliothecae Lipsiensis, n. 986. fol. 1-269 (5).

(1) Ita GILLMANN, *Die Notwendigkeit*, etc., p. 58. — dum ad p. 24 et 26[1] potius admiserat cum SCHULTE *o. c.*, p. 140, ut tempus probabile compositionis a. 1174-79. — Cf. etiam *Von der Hinterlegung des Allerheiligsten im Altarsepulchrum*, A.K.K., t. 102 (1922), p. 34[1].

(2) Hoc probat GILLMANN, in *Spender und aüsseres Zeichen der Bischofsweihe nach Huguccio*, Würzburg, 1922, p. 3. et *Die Heimat und die Entstehungszeit der Summa Monacensis*, in A. K. K., t. 102 (1922), p. 25. Iam admiserat in aliis opellis Cf. *Die Notwendigkeit* etc., p. 213 et *Zur Lehre der Scholastik vom Spender der Firmung und des Weihesakraments*, Paderborn, p. 23[1], summam illam fuisse conscriptam intra a. 1175-80. — SINGER, *Beiträge zur Würdigung der Dekretistenlitteratur*, I, in A.K.K., t. 69 (1893), p. 438-440 dixerat eam fuisse conscriptam a viro ecclesiae Galliae et absque dubio intra a. 1160-70.

(3) Ita GILLMANN, *Das ehemals zwischen der soboles ex secundis nuptiis und den Blutverwandten des verstorbenen Eheteiles bestehende Ehehindernis*, Mainz, 1909, p. 17[1]. SCHULTE contenderat illam fuisse conscriptam versus finem a. 1160-70. Cf. *Sitzungsber. der Wien. Akademie, philos. histor. Klasse*, t. 64 (1870), p. 114, et SINGER intra a. 1160-70. Cf. A. K. K., t. 69 (1893), p. 458.

(4) Cf. GILLMANN, *Von der Hinterlegung des Allerheiligsten im Altarsepulchrum*, *l. c.*, t. 102, p. 10. Idem admittit SCHULTE, *o. c.*, t. 1, p. p. 143. KUNSTMANN, A.K.K., t. 10 (1860), p. 343 et SINGER *ibid.*, t. 69, (1893), p. 391 contendunt eam vix fuisse absolutam ante a. 1183.

(5) SCHULTE, *o. c.*, t. I, p. 149, item HEYER, *Theologische Revue*, t. II (1912), p. 190, et DE GHELLINCK, *o. c.*, p. 361[1]. — SCHULTE prius dixerat auctorem huius Summae probabiliter esse Gallum vel Anglum (*Sitzungsber*. t.68 (1871), p.51). Postea eam ascripsit Jo.Hispano (*Geschichte*, t. I, p. 150 et 176). HEYER, (*Zeitschrift der Sav. Stift., Kan. Abt.* t. 33 (1912), p. 379), reicit opinionem a Schulte propugnatam et contendit auctorem esse quemdam Normannum. Cum tamen, de nostra saltem scientia, probationes promissas nondum dedit adhuc sequimur in textu nostro opinionem a Schulte propositam.

14. HUGUCCIO († 1210, episcopus Ferrariensis). *Summa in Decretum.* Cod. lat. mbr. Paris. n. 3891 et 3892 ; cod. mbr. Vatic. lat. n. 2288. — Non ante a. 1188 fuit absoluta (1).

15. IOANNES TEUTONICUS. *Glossa ordinaria ad Decretum.* — Conscripta fuit post Concilium Lateranense IV a.1215 celebratum ; imo, non omnino immediate post illud, sed aliquod tempus post a. 1215 (2). Ed. glossata G. FERRARIO, Venetiis, 1584.

His adnectimus, quamquam non veniunt nomine Decretistarum, opera sequentia :

16. PETRUS BLESENSIS IUNIOR. *Opusculum de distinctionibus in canonum interpretatione adhibendis, sive ut auctor voluit, speculum iuris canonici,* ed. REIMARUS, Berolinae, 1837. — Circa a. 1180 opus fuit conscriptum (3).

17. *Rhetorica ecclesiastica,* auctoris incerti. *Quellen zur Geschichte des Römisch-kanonischen Processes im Mittelalter,* ed. L. WAHRMUND, Innsbrück, 1906. T. 1, fasc. 4. — Conscripta fuit intra a. 1160-80.

18. *Summa anonyma.* Cod. lat. mbr. Bamberg. can. 18. — Ed. SINGER in A.K.K., t. 69 (1893).

19. *Glossae antiquae* quas F. SCHULTE edidit : *Die Glossa zum Dekret Gratians von ihren Anfang bis auf die jungsten Ausgaben* in *Denkschriften der Wiener Akademie der Wissenschaften,* t. 21 (1872).

20. *Aliae glossae* quas ex manuscriptis bibliothecae Parisiensis et Vaticanae collegimus (4).

(1) Ita GILLMANN, *Die Notwendigkeit* etc., p. 33 ; et praesertim *Die Abfassungszeit der Dekretsumma Huguccios,* in A.K.K., t. 94 (1914), p. 233 s. ; cf. etiam HEYER, *Namen und Titel des Gratianischen Dekrets, ibid.*,p.513[11]. MAASSEN contenderat hanc summam fuisse conscriptam post compilationem primam, cum Huguccio iam erat episcopus Ferrariensis (ab a. 1190). Cf. *Wien. Sitzungsber. phil.-histor. Klasse,* t.24 (1857), p. 42. SCHULTE iam probavit contra Maassen eam fuisse conscriptam sub pontificatu Gregorii VIII (†17 dec. 1187) cf. *o. c.*, t. 1, p. 161.

(2) Ita GILLMANN, *Die Entstehungszeit der Glossa ordinaria zum Gratianischen Decrets,* p. 220, Appendix ad opus : *Zur Lehre der Scholastik vom Spender der Firmung und des Weihesakraments,* Paderborn, 1920. SCHULTE diversis in locis in varias sententias abiit, et de tempore compositionis huius glossae haesitanter loquitur. — Cf. etiam HUGELMANN, *Der Sachsenspiegel und das vierte Lateranische Konzil,* in *Zeitschrift der Sav. Stift., Kan Abt.,* t. 13 (1924), p. 464 s.

(3) Cf. SCHULTE, *o. c.*, t. 1, p. 207.

(4) Cod. lat. mbr. Bibl. nat. Paris. n. 3804 ; 3905 ; 3905A ; 3905B. — Vat. Borghes. n. 280, 287, 370.

CAPUT I

Doctrina de notione dispensationis

§ 1. — *Doctrina priorum Decretistarum, praesertim Rufini*

1. Priores Decreti commentatores, PAUCAPALEA (1140-50) et ROLANDUS (1148) nihil novi proferunt. De notione dispensationis intimius non indagant sed, ut Gratianus eorum magister, videntur eam accipere *pro omni exceptione a lege,* siquidem etiam mutationem in lege adductam ob mutatas circumstantias, vocant dispensationem (1), et pluries rigorem opponunt indulgentiae aut mansuetudini pietatis (2), aut dispensationi (3). Similiter notionem privilegii contra ius cum notione dispensationis identificant (4). Hanc etiam vocant abolitionem vel restitutionem in integrum (5). Ex exemplis tamen quae Rolandus affert in re

(1) *Die Summa Paucapaleas über das Decretum Gratiani,* ed. SCHULTE, ad C. XXVII, q. 7, p. 17. Cf. STIEGLER, A.K.K., 1898, p. 91.

(2) C. XXXV, q. 8, *o. c.,* p. 212. — *Paucapalea* ad C. I, q. 3, *o. c.,* p. 55.

(3) C. XXXV, q. 9, *o. c.,* p. 232.

(4) *Paucapalea* dicit : « privilegium est quod aliquem a iure communi privat, seu immunem facit » et « potest clericus duabus ecclesiis tamquam titulatus praeesse, sed iure speciali, non iure communi ». *o. c.,* p. 10. Cf. D. LINDNER, *Die Lehre vom Privileg nach Gratian und den Glossatoren des Corpus iuris canonici,* p. 24.

(5) *Summa des Paucapaleas,* ad C. XXI, q. 1, p. 95 ; ad C. I, q. 1, p. 52. — Immerito Stiegler contendit Gratianum et Paucapaleam in D. XIII et XIV agere de *absolutione* eamque vocare dispensationem : « Paucapalea kennt wie sein Lehrer Gratian die Dispensation auch auf dem Gebiet der Moral als Absolution ». Arguit ex dict. Grat. a. c. 1, D. XIV « eadem dispensatio ». Cf. A.K.K., t. 78 (1898), p. 93[1]. In his dictis enim Gratianus audit dispensationem sensu generalissimo, de omni derogatione vel exceptione a lege, et nullo modo de absolutione agit. Textus ita sonat : « Adversus ius naturale nulla admittitur dispensatio nisi duo mala ita urgeant ut alterum eorum necesse sit eligi », i. e. obligatio iuris naturalis (seu omnis praecepti moralis in Lege vel Evangelio contenti) de se semper rigorose urget ; relaxatur tantum in concursu duplicis peccati inevitabilis, ita ut agens tunc excusetur a

matrimoniali constat illum optime perspectam habere dispensationem pro casu particulari (1). E contrario RUFINUS (1157-59) (2), celeberrimus canonista, sicut in generali evolutione scientiae canonicae ita in evolvenda disciplina circa dispensationem, maximi est momenti. Nam, ut ipse fatetur, intendit ex professo dare « compendiosum tractatum de dispensatione canonum ». Revera, ultra Decretum Gratiani progreditur, et notiones ex studio iuris Romani haustas iuri canonico applicat, tradens doctrinam completam de dispensatione ecclesiastica.

2. Primus quidem tradit eius *notionem iuridicam strictam* : « Est itaque dispensatio, iusta causa faciente, ab eo, cuius interest, canonici rigoris casualis facta derogatio » (3). Momentosa haec definitio, quae nequaquam obiter sed omnino ex professo proponitur, breviter ita secundum eius doctrinam explicari potest. Est *derogatio* id est relaxatio legis, quia eius obligatio in casu particulari tollitur. Haec derogatio longe distat ab illa qua lex ipsa pro parte aufertur seu legi pars detrahitur (4). Relaxatio autem fit *circa canones*, id est, secundum doctrinam a Gratiano iam propositam, circa canones conciliorum et decreta RR. Pontificum seu, in genere, circa leges ecclesiasticas. Etenim in Decreto suo

servanda lege, cuius observatio in casu constituit minus malum. Haec exceptio a Gratiano vocatur dispensatio, etsi potius sit excusatio. Melius adhuc apparet ex dicto Grat. p. c. 1, D. XIV non agi de absolutione, sed de relaxatione rigoris, siquidem ibi constitutionis et consuetudinis firmitatem opponit immutabilitati legis naturalis : « constitutionis *autem* vel consuetudinis rigor nonnunquam relaxatur ». — Postea canonistae principium Gratiani, ius naturale esse indispensabile, admittent ; sed immerito audient dispensationem in sensu iuridico stricto.

(1) C. XXXII, q. 7, *o. c.*, p. 186 ; C. I, q. 7, p. 15 ; C. IX, q. 1, p. 23.

(2) Cf. *Die Summa Decretorum des Magister Rufinus*, ed. SINGER. Paderborn, 1902.

(3) Gl. ad dict. Grat. a. c. 6., C. I, q. 7, *o. c.*, p. 234. Immerito proinde dicit STIEGLER, *l. c.*, p. 649 : « Zu der Definition, wie sie Rufin aufstellt, fügt Joannes Faventinus hinzu, als Erklärung von Derogatio, *canonici rigoris* ».

(4) Hanc Rufinus tradit ad dict. Grat. a. c. 4, D. IV. « Lex autem rogatur, aut abrogatur, aut surrogatur, aut obrogatur, aut derogatur : rogatur, cum profertur ; abrogatur, cum aufertur ; surrogatur, cum ei aliquid adicitur ; obrogatur, cum una parte detracta, alia ei adicitur ; derogatur, cum una pars ei detrahitur ». SINGER, *o. c.*, p. 14.

Gratianus docuit Decretales epistolas canonibus conciliorum pari iure exaequari (1), et canones alios esse decreta Pontificum, alios statuta conciliorum (2). *Auctor* dispensationis est ille « cuius interest » ; ulterius tamen non determinat Rufinus quisnam habeat hanc auctoritatem. Derogatio illa non potest fieri pro lubitu, sed *iusta causa praecipiente.* Debet esse derogatio *casualis,* non generalis : generalem autem vocat, qua lex in toto vel ex parte aufertur pro communitate, casualem, qua legis obligatio aufertur pro certis personis, rebus vel circumstantiis, de casu ad casum, remanente lege in vigore pro aliis casibus aliisque personis (3).

Hac definitione proinde Rufinus, recedens ab usu recepto, prima vice formula iuridica interpretatus est praxim iam a longo tempore existentem relaxandi leges in casu particulari.

3. In eodem tractatu ulterius explicat notionem datam, eam opponendo notioni *praeiudicationis legis,* quae est ablatio legis per legem vel consuetudinem contrariam, ita ut ipsa regula seu norma agendi obiectiva totaliter vel partim auferatur ; dum in dispensatione non lex, sed eius vis obligatoria tantum casualiter suspenditur. Excipit proinde a notione dispensationis omnes casus, in quibus lex generaliter, sive in toto, sive in parte mutatur, adeoque sub nomine dispensationis non complectitur sive legis derogationem, qua pars legi detrahitur, sive legis abrogationem, qua lex aufertur, sive legis obrogationem, qua una parte detracta, alia ei adicitur. Eam etiam discernit ab *excusatione* a lege, in qua non vinculum legis relaxatur, sed doctrinaliter determinatur casum quemdam sub lege non comprehendi ; etenim quamvis dispensationem in lege naturali reiciat, nihilominus excusationem ab illius impletione omnino admittit (4).

Non excludit tamen ab illa notione *privilegium,* siquidem identificat privilegium speciale cum dispensatione. Dividit enim privilegia in generalia et specialia. Generalia sunt ipsi « quae generaliter omnibus ecclesiis vel ecclesiarum personis a Sanctis Patribus in canonibus, et a christianissimis principibus in legibus indulta sunt... Specialia sunt quae hodie specialiter et determi-

(1) Dict. Grat. a. c. 1, D. IX.

(2) Dict. Grat. p. c. 2, D. III, et dict. a. c. 1, D. III. Proinde non est recurrendum ad textus posteriores Stephani Tornacensis ad id probandum, ut facit Stiegler, *art. cit.*, p. 97.

(3) Singer, *o. c.*, p. 235.

(4) Ad C. I, q. 7, Singer, *o. c.*, p. 234.

natae illi ecclesiae, ita quod non alii, conceduntur » (1). Porro « illa privilegia generalia » ait « vel dispensantur vel praeiudicantur ». « Generalia dispensantur, cum casualiter, id exigente necessitate vel utilitate, speciali privilegio contra ea alicui ecclesiae aliquid indulgetur ; praeiudicantur, quando contraria constitutione generaliter evelluntur ». Ex hoc textu patet Rufinum revera privilegium speciale cum dispensatione identificare. Infra addit : « Generalia dispensantur vel praeiudicantur ; specialia autem praeiudicantur ». Proinde specialia non dispensantur, cum evidens sit dispensationem in dispensatione non dari. Unde plane sibi constans, in Distinctione IV dispensationem in irregularitate ex defectu corporis vocabit : « speciale privilegium » (2).

4. Attamen, ut supra iam innuimus, Rufinus non omnino recedit ab usu recepto audiendi nomine dispensationis *omnem exceptionem a lege*. In D. LVIII, mutationem legis ob mutatas rerum circumstantias introductam dispensationem vocat. Ait enim : « generaliter ex antiquis regulis mandatum est, ut monachi non assumerentur in clericatum, ad publicum officium celebrandum populo. Sed postmodum, in hoc dispensatum est, ut ecclesiarum utilitate sic exigente valeant ordinari » (3). Ex quo concludimus Rufinum verbum « dispensationem » adhibere *duplici sensu*, sensu nempe strictiori et iuridico, et sensu latiori et usuali (4). Dispensatio sensu latiori intellecta saepe vocatur ab ipso « misericordia », « mansuetudo » (5), « indulgentia » (6), « pietas » (7).

§ 2. — *Doctrina Decretistarum posteriorum*

1. Inter Decretistas et Decretalistas subsequentes, alii ut Stephanus Tornacensis (ca. 1159) (8), Simon de Bisiniano (1174-

(1) Ad. C. XXV, q. 1, *o. c.*, p. 422. Cf. LINDNER, *o. c.*, p. 25. — STIEGLER, *a. c.*, p. 99, non recte opinatur, ubi affirmat Rufinum identificare privilegia generalia et ius commune.

(2) SINGER, *o. c.*, p. 423.

(3) *Ibid.*, ad D. LVIII, p. 150.

(4) Cf. STIEGLER, *art. cit.*, p. 102.

(5) SINGER, *o. c.*, ad D. XII, p. 36.

(6) *Ibid.*, ad D. L, p. 128.

(7) *Ibid.*, ad D. XVIII, p. 45.

(8) Cf. *Die Summa des Stephanus Tornacensis über das Decretum Gratiani.*, ed. SCHULTE, ad D. L et D.LXXVII.

1179) (1), Summa Monacensis (2), Summa Parisiensis (3), Summa de matrimonio Tancredi (1210-17) (4), Petrus Blesensis (1180) (5), et Summa Anonyma (6), inter quos quidam tamen certo certius a Summa Rufini pendent (7), vel non definiunt dispensationem, vel eam sumunt sensu illo latiori quo ad illa tempora fuerat in usu, et proinde ex textibus illorum in quibus agunt de dispensatione pauca deduci possunt circa notionem strictam.

Alii ut Sicardus Cremonensis et Bernardus Papiensis, quin definitionem strictam Rufini referant, huic tamen propius accedunt, quum dispensatio definiatur a Sicardo quidem : « rigoris rationabilis derogatio » (8), a Bernardo vero : « canonici rigoris relaxatio pro aliqua rationabili causa » (9). Quamvis non addant relaxationem esse « casualem », ex pluribus tamen ipsorum textibus patet eos dispensationem strictam a mutatione legis omnino distinguere.

Alii denique, qui fusius de dispensatione agunt, doctrinam Rufini sequuntur, illumque in pluribus de verbo ad verbum referunt, ut Ioannes Faventinus (10), Ioannes Hispanus (11), Hu-

(1) Cod. ms. lat. Bamberg. can. 38, D. II, 20. Fol. 25r.
(2) Cod. ms. lat. Monac. n. 16084.
(3) Cod. ms. lat. Bamberg. can. 36, P. II, 26.
(4) *Summa de matrimonio*, ed. Wunderlich, p. 32.
(5) Cf. *Speculum iuris Canonici*, ed. Reimarus, p. 16 sqq.
(6) Singer, in A.K.K., t. 69 (1893), p. 381.
(7) Stiegler, *o. c.*, p. 647, videtur haec nimis urgere.
(8) Cf. Cod. ms. lat. Bamberg. saec. XIII, D. II, 20. mbr. fol. 74o, « Quia de dispensatione sepissime sermo occurrit hic questionem de ea Gratianus latius exaravit ; ideoque quid sit dispensatio videamus, unde dicatur, que statuta dispensentur, que inducant dispensationem, que impediant, cuius sit dispensare, et an dispensata a predecessore possint immutari a successore, quis sit effectus dispensationum. Dispensatio est *rigoris rationabilis derogatio*. Dicitur dispensatio diversorum pensatio, vel diversa a rigore pensatio, et est tractata(?) a procuratore familie ; sicut enim paterfamilias in domo diversis diversa dividit et compensat, sic iudex in iudicio personas et causas et consilia discrete considerat ».
(9) *Bernardi Papiensis Faventini episcopi Summa Decretalium*, ed. E. Laspeyres, p. 254.
(10) Cod. ms. cit. fol. 49v, col. 1.
(11) Cod. ms. cit. fol. 102v, col. 1 ; gl. ad dict. Grat. a. c. 6, C.I, q. 7.

guccio (1) et glossa ordinaria (2). Proinde definitionem Rufini assumunt. A Ioanne Hispano loco « canonici rigoris derogatio » scribitur « relaxatio », et definitiones Rufini et Sicardi in unam coniunguntur (3). Quamvis hoc loco non additur relaxationem illam esse « casualem » seu in casu particulari, tamen ex collato alio textu eiusdem Summae : « dispensantur generalia privilegia cum casualiter exigente necessitate vel utilitate, speciali privilegio contra ea aliquid indulgetur » patet Ioannem Hispanum etiam hanc notionem strictam admittere (4). Summa Coloniensis loco « pro rationabili causa » habet « pro idonea causa (5) ».

2. Huguccio a definitione Rufini non recedit. *Quaedam tamen omittit et alia addit vel ulterius explicat.* Ita omittit loqui de « iusta causa » requisita ob rationem obviam, quia scilicet recedens a doctrina communiter recepta post Rufinum, in partes severiores declinat,ut dicemus agendo de causa legitima dispensationum. Addit autem dispensationem esse iuris relaxationem

(1) Cod. ms.Vat. lat., n.2280, fol.104v, col.1 : « Dispensatio igitur est iure permittente ab eo, ad quem pertinet, iuris relaxatio et dicitur dispensatio per similitudinem a procuratore familie. Sicut enim ibi fit dispensatio, cum diversis diversa pensantur, i. e. penso equitatis et discretionis procurantur et distribuuntur, ita in familia ecclesie pro diversitate personarum et rerum et temporum diverso modo iura relaxantur. Vel dicitur dispensatio quasi diversorum pensatio. Qui enim dispensat,diversa debet pensare et considerare, scilicet quid magis vel minus expediat, vel secundum quod viderit magis vel minus hoc expedire quam illud, debet dispensare vel non ». gl. ad dict. Grat. a. c. 6, C. I, q. 7.

(2) Gl. ad v. *plerisque*, c. 6, C. I, q. 7.

(3) Cod. ms. cit. fol. 102v, col. 1 : « Est itaque dispensatio, iusta causa faciente, ab eo, cuius interest, canonici rigoris facta relaxatio ; vel dispensatio est rigoris canonici rationabilis derogatio. Eius autem est dispensare cuius est condere et interpretari. Dicta autem est dispensatio per similitudinem a familie procuratione. Sicut enim ibi fit dispensatio cum diversis diversa pensantur, i. e. pensio equitatis et discretionis procurantur, ita in familia ecclesiastica, non solum pro diversitate personarum, sed etiam rerum et temporum diverso modo canones laxantur ».

(4) Gl. ad c. 16, C. XXV, q. I. Cod. ms. cit. fol. 227v, col. 1. Idem eruitur ex glossa ad c. 2, D. L : « Disciplina frangitur ut si passim et sine delectu dispensetur. Quandoque frangitur, quandoque temperatur, ut si iusta causa suadente *cum aliquo* dispensetur. Frangi non debet, temperari potest ». Cod. ms. cit. fol. 42v.

(5) Cod. ms. lat. Bamberg. D. II, 17, fol. 33.

ab eo ad quem pertinet, casu quo id permittitur a iure. Textus ille obscurus ita explicari posse videtur, ut agat unice de dispensatione concedenda ab inferiore R. Pontificis in lege ecclesiastica generali (1). Huguccio in ipsa definitione dispensationis intendit inculcare episcopos tunc tantum posse dispensare cum facultas eis a iure conceditur (2). Denique, ut clarius innotescat extensio notionis dispensationis, illam confert cum aliis vocabulis quae, pro more suo, a Iure Romano deprompsit, rigore scilicet et iure. Infra agemus de hac minus perspicua expositione, quae per quattuor fere saecula a canonistis totidem verbis resumetur, cui connectentur variae quaestiones subsidiariae circa ius ad dispensationem (3).

3. Novum elementum in dispensationis definitione inseruit Ioannes Teutonicus in glossa ordinaria Decreti : dispensatio enim ab eo describitur : « iuris communis relaxatio facta *cum causae cognitione* ab eo, qui ius habet dispensandi » (4).

Ius commune hic supponit pro lege universim, nam evidens est glossam non excludere dispensationem in iure particulari. Non clare liquet utrum necne Ioannes ipsam causae cognitionem habuerit tanquam definitionis notam essentialem. Opinamur notam positam ad scopum practicum, impediendi nempe ne subditi concluderent dispensationem tacitam fuisse concessam ex solo facto superioris in casu particulari a lege declinantis (5). Haec causae cognitio a glossa ad ipsam notionem dispensationis

(1) Cod. ms. bibl. nat. Paris. lat. n. 3892, fol. 125v, col. 1. « Est ergo dispensatio canonici rigoris ab eo cuius interest pro idonea causa facta relaxatio. Fit autem pro loco, pro tempore, pro persona, pietatis, necessitatis aut casualis eventus causa... Hinc accipe quod dispensationem duo principaliter suadent: necessitas et utilitas ; quod etiam duo inhibent : rei scil. et persone enormitas ». Proinde immerito contendit Stiegler : « Die wichtige Summa von Huguccio schliesst sich *vollständig* an die Ausführungen Rufins, bei der Frage, die uns hier beschäftigt ». Cfr A.K.K., t. 78 (1898), p. 91[1]. Infra in pluribus hoc adhuc patebit.

(2) Cf. infra, p. 145. — Nisi dicatur Huguccionem hoc definitionis inciso alludere controversiis tunc temporis inter doctores vigentibus, quibus conabantur determinare quaenam iura seu leges admittant dispensationem et quaenam non.

(3) Cod. ms. bibl. nat. Paris. lat. n. 3892, fol. 59v. gl. ad dict. Grat. a. c. 25, D. L.

(4) Gl. ad v. *plerisque*, c. 6, C. I, 7.

(5) Cf. infra, p. 174.

tantopere requisita, postea revera ab auctoribus ut elementum eius essentiale urgebitur (1).

Equidem de *casuali* relaxatione non loquitur glossa ; sed a tempore Rufini doctrina adeo invaluerat ut iam dubitari nequeat quominus ipsa quoque glossa dispensationem stricte sumptam ad casualem relaxationem restrinxerit. Hoc caeteroquin optime elucet ex aliis textibus glossae, ubi v.g. de relatione dispensationis ad ius strictum indagat (2).

4. Definitio glossae communiter fuit admissa a Decretalistis, imo in posterioribus anonymis glossis Decreti frequentius invenitur quam illa olim a Rufino tradita (3). Notandum tamen est glossam ordinariam iam subiisse influxum priorum Decretalistarum, qui magis practica quam theoretica circa dispensationem inquisierant.

§ 3. — *De ratione dispensationis ad privilegium, interpretationem et absolutionem*

1. Plerique Decretistae doctrinae Gratiani et Rufini (4) inhaerentes dispensationem *a privilegio* non distinguunt. Generatim enim speciale privilegium vocant quae collectiones canonicae anteriores nominaverant dispensationes ecclesiasticas, quales erant ordinatio S. Augustini in episcopum Hipponensem vivente Valerio, et relaxatio legis cumulum beneficiorum prohibentis (5).

(1) Cf. Abbas Panormitanus, ad. c. 1, X. *De Schismaticis*, V, 8.

(2) Gl. ad v. *causae*, c. 18, C. I, q. 7.

(3) Glossae definitionem sequuntur v. g . Cod. ms. bibl. nat. Paris. lat. n. 3904, fol. 80r ; n. 3905 A, fol. 77r ; n. 3905, fol. 76v ad v. *ut plerisque*, c.5, C.I, q.7.— Potius Rufinum et Sicardum sequitur cod. ms. n. 3905B. In ms. Vat. Borghes. lat. n. 287 ad C.I, q.7 habetur : « dispensatio est quedam moderatio pene circa delictum».— vel : « dispensatio est quedam dissimulatio animadversionis in opera delictorum ubi contra institutionem suam ipsum ius suggerit esse parcendum ».

(4) Cf. supra, p. 96.

(5) Ita *Stephanus Tornacensis*, apud Schulte, *o. c.*, p. 170 et 206 ; *Summa Monacensis*, Cod. cit. fol. 8, col. 4, gl. ad D. LV, § *Praemonstratum* : « Si (vero) sponte aliquis sibi manus iniecerit, et a suscepto ordine deiciendus et a suscipiendo impeditur. Potest tamen in suscepto ordine, si mors subsecuta non fuerit, adhiberi dispensatio. Si obiciatur

Quidam utramque notionem *explicite* identificant, cum docent privilegium dari per dispensationem et proinde concedi posse contra ius commune per quamdam exceptionem a iure, extra casus praevisos non applicandam. « Privilegium enim, ait SUMMA MONACENSIS, est iuris publici derogatio per dispensationem aliqua ratione subnixa », seu « privilegium est constitutio praeter legem communem aliquid ex dispensatione indulgens » (1). SICARDUS, qui proxime ab hac summa pendet, ait : « privilegium est constitutio aliquid dispensatione sanciens praeter legem communem » (2).

Attamen de solis privilegiis contra ius agunt Decretistae, cum privilegia et dispensationes identificant. Alias species privilegiorum norunt, quae aliis normis reguntur quoad illarum legitimam concessionem (3). Imo quidam iam distinctionem inter privilegium contra ius et dispensationem adumbrant.

SUMMA LIPSIENSIS differentiam innuere videtur, ipsum textum Sicardi sic referendo : « privilegium est constitutio aliquid sanciens praeter legem communem » ; omittit enim verba : « ex dispensatione » (4). Glossa quaedam SUMMAE ANONYMAE BAMBERGENSIS explicite utramque notionem discernit : « similiter dispensatio domini papae non est contrahenda ad consequentiam ; et etiam si dat privilegium » (5). Eodem modo distinguit BERNARDUS PAPIENSIS : « potest autem facere privilegium, qui potest facere legem communem ; nam et is solus potest facere contra

de Marco, qui pollicem sibi abscidit, respondeo cum Ieronimo : privilegia paucorum legem non faciunt communem : similiter de origine ».— *Summa Parisiensis*, Cod. ms. cit. fol 70, col 2 ; *Simon de Bisiniano*, Cod. ms. cit. fol. 14r, col 1 ; *Summa Coloniensis*, cod. ms. cit. fol. 35 ; *Sicardus Cremonensis*, cod. ms. cit. fol. 133r ; *Hugguccio*, cod. ms. cit. fol. 216, col. 2. — Cf. D. LINDNER, *o. c.* p. 25 sqq.

(1) Cod. ms. cit. fol. 25, col. 3.

(2) Cod. ms. cit. fol. 203r.

(3) Indicantur variae regulae a Decretistis datae circa causas et limites privilegii et dispensationis apud LINDNER, *o. c.*, p. 26 sqq.

(4) Cod. ms. cit. fol. 227, col. 2, gl. ad dict. Grat. a. c. 16, C. XXV, q. 1.

(5) Cod.ms.lat.Bamberg,can.42. Haec parva summa videtur conscripta in fine saeculi duodecimi, cf. SCHULTE, *Wien. Sitzungsber. Phil. Hist. Klasse*, t. 65 (1870), p. 60. cf. LINDNER, *o. c.*, p. 27. — Non agitur ergo de Summa Bambergensi de qua supra, p. 93.

ius commune, vel dispensando ,vel privilegiando » (1). Nullus tamen eorum differentiam specificam exquirit (2).

2. Gratianus non distinguebat dispensationem *ab interpretatione legis*, imo potestatem dispensandi deducebat ex potestate legislatoris leges interpretandi. Docebat enim legislatorem interpretari leges quando exceptiones ab illis permittit,sive privilegia, sive dispensationes concedendo. Subsequentes Decretistae hanc materiam silentio praetereunt (3), vel simpliciter principium Gratiani a iure Romano desumptum enuntiant, legislatorem nempe posse in lege sua dispensare, quia « eius est interpretari legem, cuius est eam condere » (4). Distinctio tamen apparet in SUMMA COLONIENSI quae plura assumit ex iure Romano (5) et apud PETRUM BLESENSEM (6). Actus dispensationis vocatur quidem ab illis interpretatio, sed plane diversa ab interpretatione iudiciali et magistrali. Hae sunt actus doctrinales et prudentiales, quibus declaratur rem sub obligatione legis non cadere ; ab inferiori auctoritate exerceri possunt. Dispensatio contra est actus iurisdictionis, quae primae Sedi seu ipsi legislatori reservatur, nam « eius est dispensare cuius est condere et interpretari » (7).

3. Nec plures notionem dispensationis clare distinguunt a notione *absolutionis* in poenis medicinalibus aut vindicativis. Sub nomine dispensationis agunt « de relaxatione poenae », imo et « de mitigatione poenitentiae » (9). Poenitentia tunc tem-

(1) *Summa Decretalium*, LASPEYRES, p. 254 ad § 3, tit. 28, V.

(2) Si tamen aliquid suspicari licet, videtur conformius doctrinae Decretistarum dicere dispensationem concedere ius obiectivum, non merum ius subiectivum, cum ex una parte dispensationem cum privilegio identificent, et ex alia parte privilegium vocent « constitutionem » « legem minorem ». Quod clarius adhuc patet ex eo quod praecipuas dispensationes in primis saeculis Ecclesiae concessas et a Gratiano relatas vocent « leges minores ». Utrum Summa Lipsiensis et subsequentes Decretalistae potius doceant dispensationem concedere ius subiectivum tantum, non liquet. Tamen non loquuntur de « constitutione » vel de « lege minori » quando agunt de dispensatione.

(3) Ita *Paucapalea*.

(4) Plures in glossa ad dict. Grat. a. c. 16, C. XXV, q. 1.

(5) Cod. ms. cit. fol. 35.

(6) Cf. *Speculum iuris canonici*, p. 18.

(7) Cod. ms. cit. fol. 35.

(8) Cf. *Summa Decretalium*, LASPEYRES, p. 271.

(9) Cf. *Huguccio*. Cod. ms. cit. bibl. nat. Paris. n. 3892, fol. 57r.

poris duplici sensu intelligebatur : vel de ipsa cordis contritione, vel de satisfactione poenitentis. De hac ultima vulgo dicebatur aliquem accepisse poenitentiam a sacerdote, i. e. modum satisfactionis. Definiebatur satisfactio pro commissis secundum arbitrium sacerdotis (1). In hac etiam concedebatur poenitentiae relaxatio vel dispensatio. Poena e contra dicebatur iudicialis retributio pro peccato, vel satisfactio delicti (2).

Summa Monacensis (3), Sicardus Cremonensis, qui ab illa intime pendent, et Summa Lipsiensis, quae plura dicta Sicardi refert, inter effectus dispensationis commemorant remissionem poenae inflictae vel infligendae (4). Haec addit Summa Coloniensis : « fit frequentissime dispensatio circa legum adnimadversiones, quia poenae molliendae sunt, non exasperandae. Est autem in iudicis potestate mollire sententiam, et mitius iudicare quam leges » (5).

Huguccio distinctionem inter absolutionem, poenitentiam et dispensationem clare proponit. Commentans textum Ioannis VIII statuentis sacerdotem homicidam perpetuo remanere irregularem etiam post quantamcumque poenitentiam, inquirit utrum cum tali debeat dispensari, si habeat tantam contritionem cordis seu poenitentiam, quantam quis habere potest in hac vita. Ad negativam sententiam inclinat, quia « contritio cordis vel poenitentia non est causa dispensationis, licet facilius tunc concedatur. Poenitentia, enim, etsi peccatum absorbeat, non tamen in pristinum statum restituit, seu aufert irregularitatem » (6). Et

(1) Cf. *Summa Bernardi Papiensis,* ad § 1, tit. 33, V, p. 269.

(2) Cf. *ibid.*, p. 264.

(3) Cod. ms. cit. fol. 16r, col. 2 ad C. I, q. 7. « Tria sunt, in quibus dispensatorie agitur. Nam aut pena remittitur sive minuitur, aut usurpatum conceditur, aut quod prohibitum est permittitur, et hoc aut ratione persone aut intuitu publice honestatis. »

(4) Cf. *infra*, p. 120.

(5) Cod. ms. cit. fol. 35.

(6) Gl. ad c. 4, D. IV. ms. bibl. nat. Paris. n. 3892, fol. 57r. « Quod si haberet tantam (poenitentiam) quantam quis habere potest in hac vita, scilicet, ut si decederet statim intraret ad gloriam, ut fecit latro vel Stephanus, numquid deberet dispensari cum eo ? Non ob hoc : contritio enim cordis vel poenitentia non est causa dispensationis, licet facilius tunc dispensetur cum aliquo, arg. C.I, q.7, Si quis ; penitentia enim etsi peccatum absorbeat, non tamen in pristinum statum restituit... ergo

inde intercedere debet dispensatio, seu ablatio irregularitatis ex delicto provenientis.

4. SUMMA COLONIENSIS denique, doctrinae antea a theologo Hugone a S. Victore propositae inhaerens (1), notionem dispensationis ulterius distinguit a *tolerantia et a licentia seu concessione.* Etenim, cum alio commentario eiusdem fere temporis cui titulus RHETORICA ECCLESIASTICA (2) Summae Coloniensi valde affini, permissionem, quam opponit praecepto et prohibitioni, subdividit in tres species : concessionem, tolerantiam et dispensationem. Concessio « est licitorum permissio, eorum scilicet sine quibus salus esse potest, et non impeditur per ea » (3). Tolerantia est de malo, et locum habet vel « cum minus toleratur ut maius tollatur, ut in Lege Veteri propter duriciam populi permissum est dato libello discidium, ne fieret homicidium » (4) ; vel cum a maiori malo declinatur ut minus eligatur, casu quo quis inter duo mala necessario eligenda perplexus existit (5). Dispensatio autem « est canonici rigoris relaxatio ab eo cuius interest pro idonea causa » (6) vel « alicuius praecepti aut prohibitionis maioris utilitatis ratione facta commutatio » (7).

Ex quibus *concludimus* notionem dispensationis a Decretistis iam esse stricte stabilitam, et a *pluribus* notionibus connexis optime distinctam.

quantacumque sit contritio cordis non sufficit ad tollendam omnem poenam temporalem, licet sufficiat ad tollendam aeternam ».

(1) De doctrina Hugonis a S. Victore agemus in Appendice, ubi de doctrina theologorum circa dispensationem.

(2) Cf. *Die Rhetorica Ecclesiastica,* auctoris incerti. *Quellen zur Geschichte des Römisch-Kanonischen Processes im Mittelalter.* ed. L. WAHRMUND, t. 1. F. IV. Innsbrück, 1906.

(3) Cf. *Rhetorica Ecclesiastica,* p. 20.

(4) Cf. Cod. ms. cit. fol. 32.

(5) Cf. *Rhetorica Ecclesiastica,* p. 20.

(6) Cf. Cod. ms. cit. *l. c.*

(7) Cf. *Rhetorica Ecclesiastica,*p. 20.

CAPUT II

Doctrina de variis speciebus dispensationum

Profectus doctrinae apud Decretistas clarius adhuc apparet ex distinctionibus quas proponunt circa dispensationes. Praeter divisionem supra relatam, in dispensationes sensu latiori et strictiori, quadruplex alia distinctio est notanda.

§ 1. — *De dispensationibus in faciendis et in factis*

Prima distinctio est dispensationum *in faciendis et in factis*, prout conceduntur ante vel post factum : ante factum, seu quibus casualiter aufertur obligatio ex lege oriunda, erga illum qui alias lege teneretur ; post factum, quatenus in casu speciali, postquam actus contra legem fuit positus, lex relaxatur quae statuit inhabilitatem, nullitatem vel prohibitionem, puta in irregularitatibus.

1. Saepe iam innuimus scriptores anteriores saltem implicite agnovisse illam distinctionem (1). Hanc tamen Rufinus iterum primus facit expressis verbis : « Item notandum est quod dispensatio admittitur aliquando in factis, aliquando in faciendis » (2).

2. Explicat Huguccio : « in factis scilicet, ut quae facta sunt tolerentur, quandoque in faciendis, ut quae facta non sunt, fieri permittantur. Et facilius admittitur in factis quam in faciendis ; facilius enim dispensative tolerantur facta, quam fieri permittantur quae facta non sunt, ut patet in copula consanguineorum et in filio sacerdotis qui facilius toleratur factus sacerdos, quam fieri permittatur » (3).

(1) Cf. supra, p. 50.

(2) Omnino errat Stiegler, *o. c.*, p. 656, concludens nullum Decretistam distinctionem facere inter dispensationem in faciendis et in factis. « Einen Unterscheid zwischen Dispensen in factis und in faciendis kennen die Dekretisten nicht ». Petrus Blesensis docet intuitu personae fieri posse dispensationem ante et post factum : « quandoque enim aliquid de iure remittitur, quandoque aliquid praeter ius indulgetur », et probat per exempla : dispensatio ante factum est ordinatio Ambrosii ; post factum est illa a Gregorio papa concessa Ianuario episcopo. *o. c.*, p. 18.

(3) Cod. ms. cit. lat. bibl. nat. Paris. fol. 125v. col. 2. gl. ad dict. Grat. a. c. 6, C. I, q. 7.

3. Ubi Rufinus, et post eum Ioannes Faventinus et Huguccio dicunt : « dispensationes ex post facilius posse concedi » referunt doctrinam iam a saeculis a RR. Pontificibus expressam et ad praxim deductam (1). Eamdem divisionem etiam expresse memorat Summa Coloniensis (2). Eam indirecte exprimunt tum Summa Monacensis, tum duae aliae quae ab illa pendent, Summae nempe Sicardi et Ioannis Hispani, agentes de effectibus dispensationum. Per dispensationem enim, ut aiunt, « quandoque usurpatum conceditur, quandoque inhibitum confertur », ideoque ope legis relaxationis obligatio legis casualiter aufertur, et quod antea erat prohibitum nunc licite ponitur, vel quoad id quod invalide fuit positum,seu « usurpatum » ex benigna Ecclesiae interventione effectus legis violatae post factum aufertur (3).

§ 2. — *De dispensationibus permissis, prohibitis et debitis*

Secundam distinctionem magni momenti, cuius iam vestigium invenimus apud Anselmum Lucensem (4), et vindicationem apud Ivonem Carnutensem et Bernaldum Monachum (5), adumbrat Rufinus, divisionem nempe dispensationum in *permissas, prohibitas et debitas* (6). Decretistae posteriores illam explicant et nova ratione illam fulciunt.

(1) Cf. supra, p. 67 ; et STIEGLER, *l. c.*, p. 192.

(2) Cod. ms. cit. fol. 33 : « Fit autem dispensatio in factis frequenter, utpote ne filius sacerdotis sacerdos factus deponatur ; rarius in faciendis, puta ut promoveatur, quia in loco regulae, necessitate vel utilitate subveniente, preter ius facilius facta toleramus, quam talia facienda concedamus. Fiunt aliquando circa promotionem, frequentius circa depositionem, frequentissime circa animadversionem, quia pene molliende sunt non exasperande ».

(3) Cf. infra, p. 121.

(4) Cf. supra, p. 45.

(5) Cf. supra, p. 46.

(6) Errat STIEGLER cum affirmat : « In jeder Summa haben wir die wichtige Einteilung der Dispensen in geschuldete, verbotene und erlaubte ». Nam nec Paucapalea, nec Rolandus, nec Stephanus, nec Simon, nec Summa Coloniensis, hanc memorant. Imo et Rufinus hanc nondum explicite vindicat. Hanc distinctionem primus facit Sicardus, post illum Summa Lipsiensis, Huguccio, et deinde communiter traditur.

1. RUFINUS tres species nondum clare discernit : quaestioni quandonam dispensatio debeat fieri, unice respondet distinguendo causas quae suadeant et quae prohibeant dispensationes. Secus ac opinatur Stiegler (1), Rufinus nondum loquitur de dispensatione *stricte debita*, i. e. quam auctoritas ecclesiastica debet concedere, si adest causa necessitatis vel utilitatis. Re quidem vera adhibet verbum « debere » sed intelligit « *suadere* », cum dicat : « Ut instruaris, quando haec statuta *debeant* dispensari, et quando non, notum teneas quia duo sunt quae *suadent*, et duo quae prohibent dispensationem ». Et quidem « suadent dispensationem fieri necessitas et utilitas ; prohibent eam enormitas personae et enormitas rei » (2).

Ex exemplis a Rufino allatis deducere possumus *enormem* dici *personam*, ratione criminis ingentis quod commiserit, ex quo irregularis evaserit, et simul fidelibus scandalo esset, si cum ea dispensaretur ; talis esset homicida spontaneus, qui vellet fieri sacerdos. Non apparet quanam norma determinandum sit undenam oriatur *enormitas rei*, cum Rufinus rem simpliciter describat per exemplum « consobrini nempe, qui vellet cum consobrina matrimonio se iungi » (3).

2. SICARDUS CREMONENSIS paulo ulterius progreditur, licet manifesto a Rufino pendet, eiusque doctrinam systematice proponit et explicat. Etenim dispensationes in permissas, prohibitas et debitas *explicite* dividit : « dispensatio, si enormitas excedit necessitatem, prohibetur ; si vero necessitas enormitatem, debetur ; et si utilitas enormitatem, permittitur» (4). Ratio differentiae proinde est momentum causae ob quam dispensatio conceditur.

Quasdam causas prohibentes Sicardus exemplative enumerat :

Minus insistimus in textibus seu glossis in margine Cod. mss. Summae Coloniensis (fol. 34 et 35) et Monacensis, tempore posteriori appositis quia sunt desumptae ex Summa Sicardi. Quod evidens est quantum ad Summam Coloniensem, in qua quamplurimae glossae marginales ex Summa Sicardi relatae sunt, notatim omnes textus in margine appositi ad fol. 32 et 33, in quibus tota tractatio de dispensatione a Sicardo elaborata transscripta est.

(1) *O. c.*, p. 103.

(2) SINGER, *o. c.*, p. 235.

(3) *O. c.*, p. 235.

(4) Cod. ms. cit. fol. 149. Cf. STIEGLER, *l. c.*

« enormitatem personae et rei, perniciem exempli, honoris ambitionem, peccati continuationem, ecclesiae scandalum, canonicae disciplinae rigorem » (1). Hae impediunt dispensationem, non tamen absolute, sed quatenus non adsit urgens Ecclesiae necessitas vel utilitas. Enumerationem hanc concludit, non allegando principium generale, quo dignosci possit enormitas rei vel personae, sed scribendo : «multa adhuc forte alia possent inveniri », potius morali aestimationi superioris relinquens ut diiudicet in singulis casibus. Hic modus procedendi optime intelligitur ex Decretistarum methodo,qua iuridica argumenta quaerunt in textibus legalibus non ascendentes ad principia generalia a ratione dictata.

Doctrina Sicardi, verisimiliter ob eius systematicam expositionem a pluribus glossis anonymis (2), a Petro Blesensi et in Summa Lipsiensi resumitur. Commentatores posteriores autem praesertim in eo versantur ut determinent causas quae prohibitionem, praeceptum, vel permissionem dispensationis inducant (3).

3. Ioannes Hispanus tamen plura, explicationis causa, addit quae Huguccio pro more suo intimius perscrutatur. Ex eorum modo loquendi, quo innuunt varias opiniones inter se contrarias tunc temporis esse vulgatas, iam apparet quantopere conati sint auctores elucidare doctrinam canonicam dispensationum. Nec mirum, nam earum legitimus usus Ecclesiae multum prodesse poterat ; e contra viam aperire poterat gravibus malis earum usus non rite circumscriptus.

Cuicumque accurate inspicienti textus Ioannis Hispani et Huguccionis patet, intimam intercedere connexionem inter utrumque. Ne tamen inde concludatur Huguccionem directe pendere a Summa Ioannis, nam quaestiones subsidiariae circa dispensationes iam a plerisque in scholis movebantur ; insuper ab Huguccione exponuntur modo originali, praesertim ob eius peritiam in iure Romano.

4. Glossis praedecessorum Huguccio tria addit.

Imprimis clarius determinat qua *regula* diiudicari possit, dis-

(1) *Ibid* .

(2) Cf. A.K.K., t. 69, p. 361 ; glossae marginales in *Summa Coloniensi,* ms. cit. fol. 33 et 34 ; et in *Summa Monacensi,* ms. cit. fol.7v. et in mss. bibl. nat. Paris. lat. n. 3904, fol. 80r, et 3905, fol. 76v.

(3) Cf. *Summa Lipsiensis,* ms. cit. fol. 102v.

pensationem esse prohibitam, permissam vel debitam, praesertim nempe ratione publicitatis vel non facti pro quo relaxatio legis est inducenda. Haec enim, iuxta qualitatem et quantitatem ipsius criminis, maxime constituit scandalum et perniciosum exemplum. Principia tamen generalia nec ipse exhibet ; at iuxta methodum iuristarum, doctrinam explicat per exempla desumpta ex textibus legalibus, quibus casus concreti dirimuntur. Simul reicit opinionem quae tenet dispensationem esse debitam in casu criminis occulti, quia « in occultis nulla dispensatio est, cum ex necessitate ita fiat » (1).

Deinde indagat *quo sensu* dispensatio sit debita, et *quibus rationibus.*

Priorem rationem desumit ex ipsa dispositione iuris, quatenus scilicet variae auctoritates seu canones a Gratiano allati praeceptive loquuntur : « necesse est dispensari », « detrahendum est severitati » (2), « canones praecipiunt haereticos reparare » (3). Alteram rationem desumit ex collatis invicem notionibus iuris Romani de rigore, iure et dispensatione. « Rigor est in austeris nimia severitas » et ideo « numquam debet observari nisi forte casualiter ad terrorem,scil. cum multis grassantibus opus est exemplo, ut ff, De poenis, § ult ». « Ius est aequitas scil. iustitia unicuique ius suum tribuens », et « hoc semper est observandum ». Dispensatio contra non est ius sed iuris relaxatio, ideoque per se seu de regula generali « non debet observari, nec secundum eam iudicari, nisi loco et tempore necessitatis, vel causa utilitatis » (4).

(1) Cod. ms. cit. Paris. fol. 59v.

(2) c. 25, D. L.

(3) c. 4, D. L.

(4) Cod. ms. cit. Paris. fol. 59v. : « Notandum quod tria sunt, scil. rigor, ius, dispensatio. *Rigor* est in austeris nimia severitas, scil. quod statutum est tantum ad terrorem ; sicut quod dicitur penitentiam esse imponendam contrahenti secundas nuptias, ut XXXI, q. 1, Hac ; et quod oratio nunquam fiat pro eo qui sacerdotem nominat tutorem in testamento, ut Di. LXXXVIII, Neque ; et sicut est quod communio non debet dari in fine vite his qui defecerunt in accusatione clericorum, ut II, q. 3, Si quis episcopum ; et generaliter ubicumque exaggeratur penitentia ultra quam debeat, vel exercetur severitas sine temperamento mansuetudinis, ut Di. XLV, Sunt namque. Hoc et consimile est rigor et non ius, et numquam debet observari nisi forte casualiter ad terrorem, scil. cum multis grassantibus, opus est exemplo, ut ff, de

Denique, quantumvis interdum sit debita dispensatio, non ideo Huguccio ius agnoscit *illam exigendi*. Nam « licet quandoque debeatur dispensatio, peti non potest ». Illud probat exemplo illius, qui ob suas qualitates certocertius ad determinatum officium esset eligendus, quia lex ad eligendum digniorem obligat. Hic tamen non potest petere seu exigere ut eligatur : « Sicut tali debetur episcopatus, et tamen iniuste petitur... similiter isti tenentur eligere meliorem de se, non tamen ille posset petere ut eum eligerent » (1).

5. Haec Huguccionis doctrina *clarius proponitur et evolvitur* a IOANNE TEUTONICO in glossa ordinaria, et in omnibus tractatibus circa dispensationes deinceps referetur.

Haec enim glossa tripartitam divisionem in permissas, prohibitas et debitas dispensationes synthetice proponit (2). Deinde argumenta Huguccionis brevi formula exhibet : debetur dispensatio primo ob verba praeceptiva in textu legali occurentia, nam ex verbis « necesse » et « praecipiunt canones » legitime deducitur in casibus similibus esse dispensandum (3). Debetur deinde ut vitetur iuris austeritas et servetur aequitas, seu ob praeceptum misericordiae, quod est omnibus commune et potius est rigore legis, nam « dispensatio est quasi quaedam misericordia, et certum est quod quilibet tenetur esse misericors et sententia, quae misericordiam vetat, fugienda » (4) ideoque « cum hic sit rigor,

penis, § ult., et Di. XLV, Set illud. Et nota quod hic proprie dicitur rigor : austeritas, severitas et strictum ius. *Ius* est equitas, scil. iustitia unicuique ius suum tribuens, scil. bonis premia, malis supplicia ; unde merito dicitur equitas, quod est equalitas. Hoc semper est observandum, et secundum hoc iudicandum nisi aliquid impediat, ut C. De iudiciis, Placuit. Hic proprie dicitur ius : equitas, iustitia et quandoque improprie severitas, i.e. rite seviens, i.e. puniens, ut Di. LXV, Disciplina. Similiter et dicitur rigor improprie, ut in hoc capite (c. 25, D. L), et in extra, Intelleximus in litteris. *Dispensatio* ius non est, set iuris relaxatio, arg. Di. LVII, Cenoman. ; et hoc non debet observari, nec secundum eam iudicari, nisi loco et tempore necessitatis, vel utilitatis causa, vel alia de causa ; arg. Di. LV, c. 1 ; et C. IX, q. 1, Ordinationes ».

(1) *Ibid.*,

(2) Gl. ord. ad v. *detrahendum*, c. 25, D. L.

(3) Gl. ord. ad v. *necesse*, c. 25, D. L.

(4) Gl. ord. ad v. *causae*, c. 18, C. I, q. 7. « Cum ergo hic sit rigor et ibi misericordia, potius debet iudex sequi misericordiam quam rigorem... et sic iam videtur quod dispensatio sit debita, quia praeceptum miseri-

et ibi misericordia, potius debet sequi iudex misericordiam quam rigorem, et sic iam videtur quod dispensatio sit debita, quia praeceptum misericordiae omnibus commune est » (1). Ulterius ad practicas conclusiones deveniens, glossa docet in hoc casu superiorem ecclesiasticum habere obligationem dispensandi et consequenter peccare si renuit (2). At, doctrinam Huguccionis iterum magis evolvens, addit : etsi auctoritas interdum debeat dispensare, et subiectus petere non possit, tamen « non est proditum ius, eo quod petatur dispensatio : sicut ad eleemosynam tenemur pauperi, pauper tamen eam nullo iure petit (i. e. exigit) », ita subiecto dispensationem petenti agnoscit non ius strictum, sed quoddam ius recursus ad superiorem casu quo inferior praelatus illicite renuerit illam concedere : nam subditus « ad petendam dispensationem potest implorare officium iudicis, et si nollet episcopus dispensare, petet hoc a superiore » (3).

§ 3. *De aliis speciebus dispensationum*

1. Tertia divisio, minoris momenti, in dispensationem *magnam*, *maiorem* et *maximam* memoratur a Summa Monacensi (4), a

cordiae omnibus est commune... et sententia, que misericordiam vetat, fugienda... quod concedo quod quandoque sit debita et iudex peccaret si non dispensaret, non tamen est proditum ius per quod petatur dispensatio ; sicut ad eleemosynam tenemur pauperi, pauper tamen eam nullo iure petit. Tamen ad petendam dispensationem potest implorari officium iudicis, et si nollet episcopus dispensare, petet hoc a superiore ».

(1) *Ibid.*, cf. Gl. ord. ad v. *miror*, c. 4, D. L. — Hoc principium iam vidimus expressum saeculis anterioribus, et stabilitum a Rufino ubi dicit ad c. 2, D. XIV, : « Notandum quod Patres, cum ex rigore aliquid statuerunt, tacita intelligentia subiunxerunt : nisi dispensatio ecclesiastica aliter ex misericordia providerit. Quippe misericordiam mavult Deus, quam sacrificium, et misericordia superexaltat iudicium ». SINGER, p. 35. — Huguccio hanc rationem etiam insinuavit, ad c. 14, D. L, ms. cit. fol. 58r : « Usus misericordiae communis et necessarius est, et melius est excedere in misericordiam quam severitatem ».

(2) Gl. ord. ad v. *causae*, c. 18, C. I, q. 7.

(3) *Ibid.*

(4) Cod. ms. cit. fol. 16r, col. 1. ad .C. I, q. 5 : « Cum quis ordinatur, vel promovetur ad ordinem vel ad dignitatem. Item cum promove(tur) ad ordinem et simoniace, refert utrum conscius fuerit simonie vel non. Si conscius fuerit, removebitur ex toto ; si non fuerit conscius, poterit cum abrenuntiatione ex dispensatione tolerari. Si vero ad dignitatem,

Sicardo Cremonensi (1), et Bernardo Papiensi (2), qui illam allegant ad ostendendum circa eamdem personam posse fieri triplicem dispensationem diversi gradus, quatenus lex maioris vel minoris momenti relaxatur. Haec divisio deinceps a canonistis saepesaepius exhibebitur.

2. Quarta divisio denique indicatur a Sicardo (3), et a Petro Blesensi, qui distinguunt dispensationem *iuris* et *iudicis*. « Iuris dispensatio est ea quae generaliter a iure indulgetur, ut illa Gregorii de matrimonio Anglorum, Anglis omnibus indulta. Et haec iure suo a quolibet peti potest ». At illa dispensatio est potius privilegium generale. « Iudicis dispensatio est illa quae arbitrio iudicis relinquitur indulgenda. Haec autem a nullo, iure suo, peti potest » (4).

CAPUT III

De interpretatione dispensationum

Ex notione strictà dispensationis, qua « aequitas in casu particulari contra iuris rigorem introducitur » (5), facile deducunt Decretistae quasdam regulas eius interpretationis.

1. Cum sit pro casu particulari facta, relaxatio non valet *pro casu non excepto* ; nec « potest praeiudicare Apostolicae Sedis sta-

refert utrum con(scius) fu(erit) vel non. Nam si fuerit conscius, triplex dispensatio est adhibenda, aliquando magna, maior et maxima. Magna quia in aliis ecclesiis servatis eisdem ordinibus permittitur, maior, quia in propria ecclesia in minoribus ordinibus esse conceditur, maxima, quia in eadem ecclesia in eisdem ordinibus dispensatur. Si vero non fuerit conscius, nihil aliud quam dignitatem amittet ».

(1) Cod. ms. cit. fol. 148.

(2) *Summa decretalium*, ad Tit. *De simoniacis*, c. 5, § c. LASPEYRES, p. 59. — Proinde non recte affirmat STIEGLER, *l. c.*, p. 658 : « zum ersten Male begegnen wir bei Bernhard eine Einteilung der Dispens in eine magna, maior et maxima ».

(3) Cod. ms. cit. fol. 148.

(4) *Speculum iuris canonici*, p. 59.

(5) Vide hanc notionem apud *Archidiaconum* in suo *Rosario* ad c.5, C. I, q. 7. Illam conflavit ex textu Huguccionis et Io. Faventini.

tutis, quae in vigore manent »(1) nec « quod uni indulgetur potest facere legem communem » (2). Dispensationes aequiparant constitutionibus personalibus iuris Romani : « quae nec ad exempla trahuntur, quoniam hoc non princeps vult, nam quod alicui ob merita indulsit, vel si cui poenam irrogavit, vel si cui sine exemplo subvenit, personam non egreditur » (3).

Proinde *interpretationem extensivam*, utpote quia est ultra propriam verborum significationem, non admittunt ; unde negant dispensationem uni personae concessam ad aliam posse extendi, aut ab uno casu ad alium, sed oportet « certis finibus limitetur » (4) et « quae ex dispensatione permittuntur ad consequentiam regulae non trahantur » (5). Est enim dispensatio ius speciale tali concessum, quod non potest extendi, nequidem

(1) *Summa Coloniensis*, Cod. ms. cit. fol. 33. « Non praeiudicantes Apostolicae Sedis statutis quia remissio dispensativa peccati non dat aliis licentiam delinquendi ; nec quod potest aliqua ratione concedi, fas est impune committi, ne quod pro tempore pia lenitate concessimus, iusta postmodum ultione plectamus ».

(2) *Io. Hispanus*, Cod. ms. cit. fol. 286.

(3) L. 1 § 2, C. I. 4. — *Summa Coloniensis*, cod. ms. cit. fol. 34.

(4) *Huguccio*, Cod. ms. cit. fol. 42v, gl. ad v. *nihil*, c. 18, D. XXXIV. « Argumentum quod quando alicui conceditur aliquid vel permittitur non debet se extendere ad alia, arg. VIIII, q. III, Conquestus, et XVIII, q. II, Hoc tantum. E contrario aliquid alicui prohibetur, nisi expressim et nominatim exprimatur in contrarium, bene potest se ad alia extendere ; sed ex eo quod specialiter additur determinatio, videtur quod ubi non additur, licita sit ad alia extensio ; et est ar(gumentum) quod dispensatio debet esse contenta suis finibus, ar. D. XII, Nos consuetudinem, et D. L, Quicumque penitentes... Sed ecce bigamus vel vidue maritus in necessitate permittitur promoveri usque ad subdiaconatum. Sed si ordine illo dignus est, nonne ad ulteriorem poterit promoveri propter eamdam causam ? Non, nisi nova dispensatio intervenerit. Sed nec debet nova dispensatio plus extendi. Dispensationes enim certis finibus limitantur, ut in preallegatis capitulis ».

(5) *Rhetorica Ecclesiastica*, p. 21, ad textum Urbani II, c. 13, D. LVI : « ibi aperte innuitur, quod ea, quae ex dispensatione permittuntur ad consequentiam regulae non trahuntur ». Cf. etiam *Summa Lipsiensis*, Cod. ms. cit. fol. 45r. gl. ad c. *si quis* (22, D. L) : « Secus in dispensatione observatur, quia non trahitur ad consequentiam regulae, et hoc ideo quia dispensatio non est ius sed iuris relaxatio... et derogat iuri». —fol. 28v, ad c. 18, D. XXXIV: « Hic habes quod non debet dispensatio fines suos excedere ».—fol. 27v ad c.6, D. XXXIV: « Haec dispensatio... isti clerico specialiter fuit indulta, unde ad consequentiam trahi non potest ».

ubi eadem adest ratio : « nam licet quaedam dispensative concedantur, non tamen credat quis sibi consimilia licere » (1) ; « non debet quis inde sumere audaciam et confidentiam delinquendi, quia dispensatio, qua impune peccata dimittuntur, non dat licentiam, i.e. laxamentum delinquendi in similibus » (2). Ratio iterum ex iure Romano mutuatur, nam vis et efficacia dispensationis non provenit ab existentia causae quantumvis identicae, sed a voluntate principis. Iamvero « princeps non vult quod ea ad exemplum trahantur » (3).

Huius doctrinae quaedam applicationes apud Decretistas occurrunt : ita, qui ex causa necessitatis dispensationem in irregularitate accepit pro uno ordine recipiendo, etiamsi in illo ordine dignus exstiterit, non potest propter eamdem causam perdurantem ad ulteriorem ordinem provehi, nisi nova dispensatio intervenerit (4). Dispensatio concessa in impedimento matrimoniali valet tantum pro hoc determinato matrimonio, et non pro secundo ab eadem persona contrahendo (5).

2. Non tantum excludunt interpretationem extensivam, sed imponunt *interpretationem strictam*, nam « dispensationes generaliter, cum sint contra ius commune, restringendae sunt » (6).

---

(1) Gl. ord. ad v. *non dat*, c. 18, C. I, q. 7.

(2) c. 18, C. I, q. 7.

(3) *Instit.* II, L. 1, § 6. — *Simon de Bisiniano*, ms. cit. fol. 62. — Stiegler, *l. c.*, p. 649, ex Summa Simonis unicum textum refert, ex c. 16, C. I, q. VII, in quo dicitur non iudicandum esse secundum canones dispensationem continentes, sed secundum illos qui continent merum ius. Ex variis textibus quos ex Simone dedimus apparet quam incorrecte affirmatur : « Dies sind die einzigen allgemeinen Gesichtspunkte, die wir aus der Handschrift haben finden konnen ».

(4) *Huguccio*, cod. ms. cit. fol. 42v. gl. ad v. *nihil*, c. 18, D. XXXIV.

(5) *Io. Teutonicus* in gl. ord. ad v. *fiat*, c. 18, D. XXXIV : « Item habes hic quod licet sit dispensatum in uno ordine, non ideo intelligitur dispensatum in ceteris... sic dispensatur in primo matrimonio,et non in secundo ».

(6) *Summa Coloniensis*, Cod. ms. cit. fol. 34.

CAPUT IV

De causa seu ratione dispensationis eiusque effectibus

Decretistae hanc materiam fuse tractant, praesertim in commentariis ad C. I, q. 7 (1). Omnes admittunt dispensationem non posse fieri pro lubitu, nam « a iure communi intuitu alicuius non est facile recedendum » (2). Diverso modo autem explicant quaenam sit causa pro concessione dispensationis requisita.

1. Rolandus et alii de re non agunt. Dicta Gratiani ad C. I, q. 7, simpliciter referunt Paucapalea (3) et Stephanus Tornacensis (4), qui tamen notant utilitatem et necessitatem saepe permittere declinationem a regula generali.

2. Rufinus magis scientifice quam Gratianus rem tractat. Duas affert causas ob quas dispensatio *licite* conceditur : necessitatem nempe vel utilitatem Ecclesiae ; duas ob quas *illicite* : indignitatem personae et enormitatem rei (intellige : extraordinarium casum) ; dispensatio non permittitur ubi utilitas vel necessitas non adest. « Ut itaque apertissime instruaris, ait, quando haec statuta (intellige : canones) debeant dispensari, et quando non, notum teneas quia duo sunt quae suadent dispensationem, et duo quae prohibent. Et quidem suadent dispensationem fieri necessitas et utilitas, prohibent eam enormitas personae et enor-

(1) Cf. supra, p. 83, doctrinam Gratiani de causa requisita.

(2) *Io. Faventinus*. Cod . ms. cit. fol. 50. — Stiegler incomplete tradit eius doctrinam. Dicit primo : « Die Summa bietet nichts neues ». Iamvero 1) novum est quod requirat cognitionem causae pro legitima concessione dispensationum, cf. infra, p. 120 ; 2) differt a Rufino, ubi tractat de cessatione : cessante causa motiva *frequenter* tantum cessat secundum Ioannem, cf. infra, p. 136 ; 3) pro privata utilitate non admittit dispensationem, cf. infra, p. 119 ;4) circa interpretationem dispensationis non tantum, ut Rufinus, prohibet interpretationem extensivam, sed exigit strictam, cf. infra, p. 114 ; 5) nova est non tantum causa « exemplum salutis » quam affert, sed et tota enumeratio causarum, ad c. 17, C. I, q. 7. Nec in his totaliter pendet a Stephano Tornacensi siquidem hic pauciora tantum de dispensatione habet.

(3) *Summa* ad C. I q. 7. Schulte, p. 95.

(4) *Summa*, p. 156.

mitas rei. Hoc autem ut planum faciamus exemplis : tot fuerunt illi, qui a Bonoso haeretico fuerunt ordinati quod, nisi in suis ordinibus eos Ecclesia recipiat, intolerabile ob id scandalum pateretur. Et ideo hac necessitate suadente dispensatum est, ut Bonosiani ab haeresi redeuntes in suis ordinibus haberentur. Et hoc contra rigorem canonis. Item filii sacerdotum ex rigore canonum non possunt ad sacros ordines promoveri, tamen quia iste filius sacerdotis optimus est scientia et moribus, huic ecclesiae, si promoveatur, erit utilissimus, hac utilitate suggerente poterit ad sacros ordines provehi. Cum autem enormitas personae vel rei vetat dispensationem fieri, tunc magis his duobus obsistentibus dispensatio retardabitur, quam necessitate et utilitate conante (1) admittatur, nisi forte tanta sit necessitas, quae contrariam enormitatem excedat. Enormitas personae impedit ut si tam enormis persona, sicut homicida spontaneus est, ad militiam clericalem vellet ascendere : hoc nulla necessitate stimulante dispensandum esset. Enormitas rei, ut si consobrinus cum consobrina vellet matrimonio se iungi ; in hoc nulla necessitate stimulante, nulla utilitate blandiente dispensandum esset, quia illa coniunctio enormis res est... In omnibus semper est haec discretio adhibenda ut, si aliqua necessitas vel utilitas non suadeat, dispensatio minime fiat. Fiat autem si aliquid istorum duorum affuerit, nisi enormitas personae vel rei impedimentum dederit » (2).

Rufinus proinde unice loquitur de utilitate vel necessitate, sed ex contextu clare apparet eum non agere tantum de causa necessitatis *communis,* sed etiam de necessitate vel utilitate *ordinis privati,* siquidem loquitur « de *isto* filio sacerdotis, qui optimus est scientia et moribus » et concludit dispensationem posse fieri « si *aliqua* necessitas vel utilitas suadeat ».

3. Doctrina a Rufino proposita a variis Decretistis paucis cum mutationibus exhibetur. Omnes ut causas requisitas indicant *necessitatem et utilitatem* (3). Quidam addunt *pietatem* (4). Quas

(1) Sic codd., sed forte emendandum est : cogente.

(2) *Summa,* ad c. I, q. 7, Singer, *o. c.*, p. 235.

(3) Cf. *Stephanus Tornacensis,* Schulte, p. 156 ; *Summa Lipsiensis,* Cod. ms. cit. fol. 102v ; *Summa Coloniensis,* Cod. ms. cit. fol. 33 ; *Io. Faventinus,* cod. ms. cit. fol. 49v ; *Huguccio,* cod. ms. cit. fol. 125v.

(4) *Petrus Blesensis, o. c.,* p. 52-64 ; *gl. ord.,* ad v. *plerisque,* c. 11, C. I, q. 7 ; *Sicardus,* Cod. ms. cit. fol. 149.

causas generales ulterius explicant, sive per exempla, ut Petrus Blesensis (1), sive per enumerationem causarum in specie, ut Sicardus Cremonensis. A Sicardo enim *sexdecim referuntur causae* quae dispensationem inducunt : « necessitas, utilitas, pernicies ecclesiae, evitatio scandali, scientia et bona vita, virtus Sacramenti, dignitas vel potentia, extrinseca merita, privata gratia, aetas senilis, aetas iuvenilis, multitudo, consuetudo, eventus rei, ignorantia rei, pietas ». His sexdecim causis quae inducunt dispensationem opponuntur septem quae eam impediunt (2). Sicardum sequitur Summa Lipsiensis (3) et Coloniensis (4). Glossa ordinaria sex species causarum allegat (5), sed eas reducit, prout plerique fecerunt, ad causam utilitatis vel necessitatis, nam «haec et multa alia possunt inveniri, quae si quis diligenter attendat, inveniet omnia sub articulo necessitatis vel utilitatis contineri ».

4. Fere omnes causam requisitam ita explicant, ut minus iam quam antea provocent ad necessitatem vel utilitatem communem, sed admittant *causam boni privati*, ut patet ex exemplis quae afferunt, et ex ipsis verbis adhibitis, cum loquantur de « idonea causa », de « rationabili causa », de compensatione utili « vel commoditatis » (6). Ratio huius mitigationis in aperto est : Rufinus restrictiorem posuerat notionem dispensationis, relaxationem nempe legis in casu particulari. Cum iam a notione propria

(1) *Speculum iuris canonici*, p. 20-24.

(2) Cod. ms. cit. fol. 149. « Similiter multa alia sunt quae impediunt dispensationem : enormitas personae... enormitas rei...pernicies exempli... honoris ambitio... peccati continuatio... rigor canonicae disciplinae... scandalum Ecclesiae... multa adhuc forte alia possent inveniri. Quae si quis accurate consideret ad enormitatem vel exempli perniciem dicet ea referri ».

(3) Cod. ms. cit. fol. 103r. — In hac tractatione de dispensatione Io. Hispanus fere de verbo ad verbum refert textum Sicardi vel Rufini.

(4) Cod. ms. cit. fol. 33. Pro methodo sua, quia materias magis synthetice proponit, Summa Coloniensis causas a Gratiano allatas enumerat ; easque tunc singillatim explicat per textus antiquorum RR.Pontificum.

(5) Gl. ord. ad v. *plerisque*, c. 5, C. I, q. 7.

(6) Cf. supra, p. 84. *Ioannes Hispanus* scribit ad v. *disciplina* : « haec autem frangitur, ut si passim et sine delectu dispensetur. Quandoque frangitur, quandoque temperatur, ut si iusta causa suadente cum aliquo dispensetur. Frangi non debet, temperari potest ». Cod. ms. cit. fol. 42v.

dispensationis alienam haberent omnem mutationem, etiam generalem, legis sive per abrogationem sive per derogationem, nulla iam erat ratio exigendi causam utilitatis vel necessitatis communis; sufficiebat necessitas particularis, cum utilitate saltem indirecta Ecclesiae. Inde per doctrinam iuridicam stabilitur praxis in dies frequentior in Ecclesia relaxandi leges in casibus particularibus, intuitu personarum et ob motiva privata. Proinde Febronius eiusque sequaces Ecclesiae obiciendo hanc disciplinae mutationem, qua recedit a praxi concedendi dispensationes unice ob causam utilitatis vel necessitatis communis, non sufficienter prae oculis habuerunt hanc notionis variationem.

5. Paulisper rigidiores sunt IOANNES FAVENTINUS et HUGUCCIO. Redeunt ad doctrinam antiquam, cum textus Rufini rigidius interpretantur; sentiunt enim dispensationem non esse faciendam nisi ex *magna causa*, scilicet necessitatis vel utilitatis *communis*. Imo Huguccio requirere videtur, in uno saltem textu, causam publicam, cum « pro privata utilitate non admittitur dispensatio, cui communis utilitas est praeponenda » (1).

6. Quaestio a quibusdam etiam ponitur utrum *in dubio* de sufficientia vel existentia causae, seu ex causa tantum probabili dispensatio fieri possit. ALANUS illud negat, sed glossa IOANNIS TEUTONICI contra illum affirmat causam probabilem pro legitima concessione dispensationis sufficere (2).

7. Mirum videri posset Decretistas ulterius non indagare utrum *valida sit* dispensatio *sine iusta causa concessa*. HUGUCCIO tamen quaestionem tangit affirmando R. Pontificem, qui habet plenam potestatis condendi, abrogandi vel interpretandi canones, semper valide leges relaxare, quia lex « de eius arbitrio et potestate pendet »; non tamen ideo licite, cum addat: « etsi quandoque Pontifex dispensare non deberet » (3).Consentit Laurentius His-

(1) *Huguccio*. Cod. ms. cit. fol. 125v. col. 1. « Sequitur, quando possit fieri dispensatio. Et quidem non est facienda dispensatio nisi ex magna causa, scil. necessitatis vel utilitatis communis. Sed necessitate vel utilitate vel utroque exigente fieri potest, ut i. e.q. Etsi illa, nisi aliquid impediat puta scandalum vel enormitas persone, puta si est publicus homicida qui vult clericus fieri, vel enormitas rei, scil. si consobrinus vult ducere in uxorem consobrinam.Hec et similia pro nulla necessitate vel utilitate facienda sunt ».

(2) gl. ad v. *vel rerum*, c. 23, C. I, q. 7.

(3) Cod. ms. cit. fol. 56v. « In summa hoc est tenendum quod dominus

panus declarando « Papam peccare si contra canones quid permittat sine causa » (1).

8. Priores Decretistae non agunt de quaestione num, praeter existentiam causae, etiam eius *cognitio* requiratur ut licite dispensatio concedatur. Inter posteriores, Sicardus iam loquitur de dispensatione concessa « ex certa scientia » (2). Ioannes Faventinus et Summa Lipsiensis textui ex Rufino excerpto, ubi agitur de concessione dispensationum « ex tenore rationabilis causae » addunt « ex causa cognita ». Iuxta Summam Coloniensem requiritur « ut non sine causae cognitione dispenset, cum a iure communi intuitu alicuius non sit facile recedendum » (3). Huc etiam faciunt plures textus inculcantes ut nonnisi « diligenti consideratione » R. Pontifex dispenset. Ex his omnibus liquet plures Decretistas posteriores exigere causae cognitionem ad licitam concessionem dispensationis. Quod indicare videtur studium auctorum impugnandi praxim praesertim praelatorum inferiorum : hi, ut postea ostendemus, contendunt sese in legibus dispensavisse, ex solo facto quod actum posuerunt legi contrarium.

9. *De effectibus dispensationis* agunt Summa Monacensis (4), Sicardus (5), et post illum simul ac dependenter ab illo Summa Lipsiensis (6). Directe non loquuntur de effectu essentiali dispensationis qui mere negativus est, quatenus aufert legis obligationem, quin pro dispensato novum ius obiectivum statuat. Ad hunc tamen effectum alludunt ubi docent ope dispensationis

Papa, qui habet plenam potestatem condendi, abrogandi, interpretandi canones, etsi quandoque dispensare non deberet, si tamen vult et dispensat, tenet de cuius arbitrio et potestate pendet utrum depositi vel degradati pro quocumque crimine restituantur ».

(1) Citatur textus ab *Archidiacono* in *Rosario* ad C. XXV.

(2) Cod. ms. cit. fol. 149.

(3) *Summa Lipsiensis*, Cod. ms. cit. fol. 228, col. 2. — *Summa Coloniensis*, Cod. ms. cit. fol. 34.

(4) Cod. ms. cit. fol. 16r, col. 2. « Tria sunt in quibus dispensatorie agitur. Nam aut pena remittitur aut minuitur aut usurpatum conceditur, aut quod prohibitum est permittitur ».

(5) Cod. ms. cit. fol. 150. Advertendum est textus Sicardi saepesaepius referri in glossis marginalibus variorum manuscriptorum ; cf. v. g. *Summa Coloniensis*, fol. 33 s., et ms. bibl. nat. Paris. n. 3905. Ex quo apparet influxus doctrinae Sicardi.

(6) Cod. ms. cit. fol. 103v.

impune fieri quod secus prohibebatur (1). Examinant potius quibus modis relaxatio rigoris iuris dari possit, ideoque multiplicem effectum assignant, quatenus dispensatione « quandoque poena infligenda non infligitur, quandoque inflicta remittitur, quandoque usurpatum conceditur, quandoque inhibitum confertur » (2). Dispensationi proinde tribuunt effectus qui hodie adscribuntur absolutioni, qua nempe abstinetur a puniendo delicto contra legem posito vel remittitur poena ob delictum iam inflicta ; qui tribuuntur dispensationi ex post, qua facta contra legem posita non impugnantur ; denique etiam qui tribuuntur dispensationi ad faciendum, qua licite aliquid fit contra legem. Sic confirmantur quae supra diximus (3) de notione dispensationis.

CAPUT V

De obiecto dispensationum

Plura quidem docent Decretistae de obiecto seu de lege in qua relaxatio fieri possit, ad principia tamen generalia non deveniunt. Ut melius appareat in quonam eorum doctrina ultra doctrinam antiquam progressa sit,pauca de eorum methodo sunt praenotanda.

Iam ab integro saeculo mos invaluerat quaerendi viam conciliandi leges antiquas apparenter sibi contradicentes, invocando theoriam de dispensatione. Plures hoc explicant in prologo « Summae » ubi agunt de fine Gratiani in sua « Concordia discordantium canonum ». Item in eodem prologo loquuntur de praeceptis vel legibus quarum aliae dispensabiles, aliae indispensabiles sunt, et alludunt ad divisionem ab Ivone Carnutensi olim propositam (4) vel textus eiusdem referunt. Alii, at indirecte tantum sub influxu

(1) Cf. *Summa Parisiensis*, Cod. ms. cit. fol. 4v col. 1. « ibi enim quod primo erat illicitum, ex dispensatione fit licitum ».

(2) *Sicardus*, Cod. ms. cit. fol. 150.

(3) Cf. **supra** p. 94 sqq.

(4) Cf. supra, p. 48 sqq. — *Summa Stephani Tornacensis*, p. 3 ; *Huguccio*, cod. ms. cit. Paris., n. 3891, fol. 1r, col. 1 ; *Summa Lipsiensis*, Cod. ms. cit. fol. 2r, 2v et 3r.

Ivonis, idem faciunt, mediante nempe textu desumpto ex Hugone a S. Victore († 1141) (1). Omnes proinde ab operis exordio statuunt legum divisionem in dispensabiles et indispensabiles.

At, cum in textibus Ivonis non fuerit tradita regula ad discernendum quae praecise leges sint vel non dispensabiles, in corpore «Summae» omnes Decretistae adlaborant ad ulterius stabiliendum criterium, quo dignosci possit quaenam leges relaxationem in casu particulari patiantur. Magistro Gratiano duce, unanimi consensu proclamant solemne principium *in iure naturali nullam dari dispensationem*. At, magister quid veniat nomine « iuris naturalis » clare non definivit ; imo, ut iam notavimus (2), praeter notionem iuris naturalis quam ex iure Romano, mediante Isidoro Hispalensi, desumpsit, alteram ab eodem Isidoro propositam tradit et approbat notionem, qua ius naturale cum iure divino identificatur : ius nempe quod in Lege et Evangelio continetur. Ex his notionibus apud discipulos nata est confusio, quae et ipsa causa fuit ut intimius examinetur, et exinde progrediatur doctrina circa ipsum obiectum dispensationis. Quem progressum nunc paucis evolvemus.

§ 1. — *Doctrina Rufini de obiecto dispensationum*

1. Missis Paucapalea et Rolando, qui nihil addunt doctrinae Gratiani, RUFINUS praeclaram habet doctrinam : *primus explicat principia* quae Gratianus vel explicite proposuit, vel saltem adumbravit (3). In eius Summa decretorum tria distinguit relate ad obiectum dispensationis seu legem quae relaxationem in casu particulari admittit : ius naturale cuius duplicem definitionem memorat ; canones a Patribus statutos, quod hodie vocatur ius positivum ; canones Apostolorum, de quibus specialis difficultas movetur.

2. De *iure naturali* breviter regulam enuntiat : *indispensabiles* sunt omnes leges quae sunt « partes iuris naturalis ». Vestigiis autem Gratiani inhaerens, duplicem affert iuris naturalis notionem. Imprimis refert notionem in capite Decreti expositam qua..

(1) Cf. infra doctrina theologorum et *Summa Coloniensis*, cod. ms. cit. fol. 32.
(2) Cf. supra, p. 81.
(3) Cf. supra, p. 80.

nempe ius naturae dicebatur « ius quod in Lege et Evangelio continetur » ; dicit enim Rufinus : « ius naturale est quod in S. Scriptura continetur » (1) vel « in libris Veteris et Novi Testamenti est adscriptum » (2). Cum magistro etiam admittit non omne quod ibi continetur excludere relaxationem. Etenim principio a Gratiano posito restrictionem addit : « adversus ius naturale, *exaudias quoad praecepta et prohibitiones*, nulla admittitur dispensatio ». Distinctionem Gratiani inter superficiem et moralem intelligentiam praeceptorum mysticorum Veteris Testamenti omittit, simpliciter affirmando praecepta mystica seu caeremonialia nequidem ad ius naturale pertinere, et proinde omnino esse mutabilia (3). Praeter hanc restrictionem nullam addit aliam et inde optime intelligitur quomodo doceat : « indispensabilia sunt illa, quarum mandata vel interdicta ex lege moralium (intellige : partem moralem Veteris Testamenti), vel evangelica vel apostolica institutione principaliter (i.e. etiam ubi Patres aliquid statuerunt quod iam iure naturali erat statutum) pendent, scilicet ut qui absolute votum fecerit reddat, ut vir vivente uxore aliam non ducat, ut nullus inconsecratus alium consecret vel missam celebret, ut nullus dona ecclesiastica per pecuniam acquirat, et caetera quae prudenti meditatori facillime occurrunt » (4). « Talia neque temporum, neque rerum necessitate ullo casu valent sine peccato violari, nisi forte invincibilis ignorantia excusaret. Et quare hoc? Quia omnia haec sunt partes iuris naturalis, adversus quod nulla dispensatio admittitur » (5).

Quoad alias iuris naturalis notiones, quas obvias habet tum

(1) Singer, p. 16.

(2) Ad c. 6, D. IX, Singer, p. 23.

(3) Ad dict. Grat. a. c. 1, D. V. « Obicitur : in Lege et Evangelio ius naturale continetur, lex autem mutata est in pluribus, ergo nec ius naturale est omnino immutabile. R. Sed in Lege duo sunt, moralia utique praecepta et coeremonialia ; lex ergo secundum coeremonias mutata est, non autem iuxta moralia, in quibus solis — et non in coeremonialibus — ius naturale consistit ».

(4) Ad. c. 6, C. I, q. 7. Singer, p. 234. — Hic Rufinus non recte iudicat ; probatur ex eo quod Decretistae et Decretalistae diverso modo determinant notionem et extensionem iuris naturalis. Inde etiam intelligitur cur Ioannes Faventinus, textum Rufini de verbo ad verbum referens, illud incisum omittat. Cod. ms. cit. fol. 50. Cf. Freisen, *o. c.*, p. 902 sqq. — Stiegler, *o. c.*, p. 107.

(5) Ad c. 6, C. I, q. 7. Singer, p. 234.

in Decreto tum apud civilistas, perspicuam etiam doctrinam proponit. Imprimis notionem quam « legisticam » vocat, secundum quam ius naturale dicitur « id quod natura omnia animalia docuit » reicit, ob « eius generalitatem quae omnia animalia concludit, ideoque non curat de eo quod solummodo generi humano ascribitur » (1). Huic aliam substituit notionem qua ius naturale vocatur : « vis quaedam humanae naturae a natura insita ad faciendum bonum cavendumque contrarium ». Hoc autem ius in tribus consistit, scilicet in mandatis, prohibitionibus et demonstrationibus. Mandat quod prosit ; prohibet quod laedit ; demonstrat quod convenit, uti « omnia in commune habeantur » aut « omnium una sit libertas » et alia huiusmodi ». In ipsa definitione sua proinde includit Rufinus ea quae plerique iuristae ante eum ut effectus iuris naturalis proposuerant (2) ; at iuxta Rufinum improprie tantum ad illud ius pertinent. Demonstrationes enim remote tantum sunt partes iuris naturalis, et ideo non participant de proprietatibus quas omnes huic iuri agnoscunt, qualis est immutabilitas. Rufinus aperte restringit iuris naturalis immutabilitatem ad praecepta et prohibitiones, quae sola non admittunt dispensationem. Ait enim : « mandata et prohibitiones nullam derogationem sentire queunt » et « contra ius naturale, exaudias quoad prohibitiones et praecepta, nulla dispensatio fieri potest ».

Concludere proinde possumus Rufinum a iure naturae intellecto in sensu priori, quoad ea nempe quae in Lege et Evangelio continentur, excludere praecepta caeremonialia, et iam non distinguere cum magistro Gratiano inter praecepti super-

(1) Ad dict. Grat. a. c. 1, D. I. SINGER, p. 6 : « Hoc autem ius legistica traditio generalissime diffinit dicens : ius naturale est quod natura omnia animalia docuit. Nos vero istam generalitatem, quae omnia concludit animalia, non curantes, de eo, iuxta quod humano generi solummodo ascribitur, breviter videamus : inspicientes quid ipsum sit, et in quibus consistat, et quomodo processerit, et in quo ei detractum aliquid aut adauctum fuerit. Est itaque naturale ius vis quaedam humane creature a natura insita ad faciendum bonum cavendumque contrarium. Consistit autem ius naturale in tribus, scilic. : mandatis, prohibitionibus, demonstrationibus. Mandat namque quod prosit, ut : diliges Dominum Deum tuum ; prohibet quod ledit, ut « non occides » ; demonstrat quod convenit, ut « omnia in communi habeantur » ut « omnium una sit libertas » et huiusmodi ».

(2) Cf. supra, p. 81.

ficiem et eius moralem intellectum. Insuper notionem generalissimam « legisticam » reicit. Denique tertiam notionem a civilistis usurpatam, quatenus ius naturae intelligitur de iure omnium nationum communi, ita explicat ut pars saltem huius iuris remote tantum ad ius naturale pertinere dicenda sit, demonstrationes scilicet huius iuris, quae immutabilitate iuris naturalis non gaudent. Itaque in doctrina Rufini indispensabiles dicendae sunt leges omnes, quae constituunt praeceptum vel prohibitionem in Lege vel Evangelio contenta, vel quae ut talia ostenduntur ab hac « vi rationalibus a natura insita ad faciendum bonum cavendumque contrarium ». Hanc autem regulam in sua generalitate admittit, ita ut dicat votum aliaque similia, quae in parte morali Veteris vel Novi Testamenti mandantur, esse indispensabilia.

3. De dispensatione *in iure constitutionis* agens, Rufinus imprimis notat omnes rigorosas prohibitiones et praeceptiones Patrum eam tacitam conclusionem habere : « nisi dispensatio ecclesiastica aliter ex misericordia providerit » (1). Opponit statuta canonum praeceptis indispensabilibus moralibus Veteris et Novi Testamenti, et declarat : « dispensabilia sunt cetera canonum statuta, quae *sola* sanctorum Patrum posteriorumque auctoritate promulgata sunt et firmata » et ideo in iure naturali non continentur, ut « ne monachi publice missam celebrent, ne publice poenitentes et bigami ad clerum promoveantur et similia » (2).

4. Aliunde tamen notionem iuris naturalis Rufinus quodammodo extendit ad priora concilia et canones Apostolorum, commentans c. 2, D. XIV, epistolam scilicet Leonis I ad Rusticum episcopum Narbonensem a Gratiano allatam, in qua Papa dicit « quaedam nulla dispensatione posse convelli, et in dubio non esse recedendum a praeceptis Evangelicis et a canonibus Patrum ». « Hoc non tantum, ait Rufinus, est intelligendum de Scripturis Novi Testamenti, quae nullatenus possunt convelli, sed etiam de quibusdam institutionibus ecclesiasticis, notatim de quatuor conciliis maioribus, et de canonibus apostolorum ». Addit tamen : « nisi rigor aliquid statuit in personis ». Exempla quaedam affert, quibus probat dispensationem posse fieri in

(1) Ad c. 1, D. XIII, Singer, p. 34 ; collata praefatione, *ibid.*, p. 4, et eius glossa ad dict. Grat. a. c. 6, C. I, q. 7.

(2) Ad c. 6, C. I, q. 7.

praeceptis disciplinaribus illorum conciliorum. Insuper admittit dispensationem in permissionibus illorum conciliorum, sed haud dubie intelligit dispensationem sensu lato, de legis mutatione (1).

Haec explicatio intime cohaeret cum doctrina eius de iuris naturalis extensione, et caeteroquin facile intelligitur. Etenim Gratianus inseruit in suo Decreto auctoritates Patrum in quibus affirmabatur pari reverentia tractanda esse Evangelia, canones priorum conciliorum et canones Apostolorum. Unde non mirum est quosdam sic arguisse : si quattuor illa concilia parem vim habent ac quattuor Evangelia, S. Pontifex in his non potest dispensare, sicut id non valet in illis.

§ 2. — *Doctrina Decretistarum posteriorum de dispensatione in iure naturali*

Doctrina Rufini a subsequentibus decretistis paucis mutatis admittitur.

1. Et primo quoad dispensationem in iure naturae. Laboriosa apud omnes fit inquisitio ad stabiliendum *quid sit ius naturale* (2). Ad notionem claram non deveniunt ; at rem considerando

(1) Ad c. 2. D. XIV.

(2) Circa doctrinam de iure naturali apud scriptores saeculi XII et XIII, cf. p. 81 et auctores : HINSCHIUS, *System des Katholischen Kirchenrechts*, t. III, p. 770 ; KUHLMANN, O. P., *Der Gesetzbegriff beim H. Thomas von Aquin, im Lichte des Rechtsstudiums seiner Zeit.* Bonn, 1912 ; GIERKE, *Deutsches Genossenschaftsrecht*, t. III, p. 128[17] ; BONUCCI, *La derogabilita del diritto naturale nella scolastica.* Perugia, 1906 ; CARLYLE, *A History of mediaeval political theory in the West.* t. II, *The political theory of the roman lawyers and the canonists, from the tenth century to the thirteenth century.* London, 1909, p. 102. O. LOTTIN, O. S.B. *Le droit naturel chez S. Thomas et ses prédécesseurs.* Chap. I. *Le droit naturel chez les décrétistes,* in *Ephemerides theologicae Lovanienses* t. 1 (1924), p. 369-88. M. GRABMANN, *Das Naturrecht der Scholastik von Gratian bis Thomas von Aquin,* in *Archiv für Rechts-und Wirtschaftsphilosophie,* t. 16 (1922), p. 12-53.

Hinschius et *Gierke* perpauca docent, et per transennam potius rem tangunt. *Kuhlmann,* uti ex ipso libri titulo apparet, intimius rem indagare debuisset, cum intendat nobis exponere, quaenam habitudo inter legis notionem a S. Thomas datam et studia iuridica huius saeculi intercederit. At, loquitur tantum de Gratiano, Rufino et Hostiensi. *Bonucci* bonam tradit synthesim doctrinae, at minus progressum doctrinae ostendit, cum magnis tantum lineis rem exponat. Eruditione

variis sub aspectibus, notiones multiplicant (1). Omnes tamen ad unum, inquirendo de legibus dispensabilibus, illud ius sumunt in sensu a Gratiano usurpato et a Rufino explicato, qua-

plena sunt opera magis analytica a *Carlyle* et *Lottin* conscripta. Carlyle doctrinam non tantum apud canonistas sed etiam apud civilistas examinat, indeque opus eius sub hoc respectu operi Lottin praevalet. Est enim materia in qua canonistae quam proxime subierunt influxum civilistarum. At, alio sub respectu, minus complete progressum doctrinae de iure naturali tradit quam Lottin, quia tantum examinavit summas decretistarum ante a. 1919 editas ; Lottin contra maxima cum cura textus manuscriptos omnium fere Decretistarum inspexit. Hic forsan non complete perspectam habuit methodum generalem a Decretistis adhibitam. Textibus ab illis allatis addi possunt glossae in *Summa Coloniensi* et *Parisiensi* occurrentes de iure naturali : «Ius ergo aliud divinum, aliud humanum. Ius divinum est quod in Lege et Evangelio. Humanum est hominum constitutio qua equitas servatur, iniuria propellitur, custoditur innocentia, frenatur violentia, et exulatur discordia. Ius *humanum* aut est *naturale* ut quod instinctu nature aput omnes est, puta maris et femine coniunctio, liberorum successio, libera eorumque in bonis nullius acquisitio, violentie pravium continuata et moderata repulsio, depositi seu commodati restitutio ; aut est *positivum*, et hoc si cui civitati sit proprium civile dicitur, ut cultus numinum et ceremoniarum ritus spiritualis. Si enim diversarum sit nationum, ius gentium vocatur, ut sedium devictarum occupatio, legatorum non violandorum religio, belli, captivitatis, servitutis, postliminii et militie ius, utpote belli inferendi solemnitates, fidem faciendi nexus, signo dato egressio... flagitii militaris disciplina, stipendiorum modus, dignitatum gradus, premiorum honor, prede decisio, ac porcio principis... Ius autem est naturale aut morale ; utrumlibet divinum vel humanum ». *Summa Colon.*, Cod. ms. cit. fol. 25. — « Contra ius naturale, i.e. contra voluntatem divinam revelatam, vel contra legem veteris et novi Testamenti, que servari debet ad litteram, non admittitur dispensatio ». *Summa Paris.*, Cod. ms. cit. fol. 4ᵛ.

(1) De Decretistis eorumque methodo nota : 1) inter omnes eminent ratione profundioris et magis originalis doctrinae Rufinus et Huguccio ; uterque etiam maximum in subsequentes influxum habuit. — 2) Plerique unice commentant modo iuridico textum Decreti i.e. tum canones seu auctoritates allegatas, tum dicta Gratiani propriam eius doctrinam exhibentia. Argumenta proinde praeprimis hauriunt ex textibus legalibus ; nullo ferme modo recurrunt ad argumenta rationis. — 3) Nullus fere, exceptis Rufino et illis qui illum transcribunt, varias quaestiones systematice tractat, sed incidenter tantum et variis in locis, cum unum alterumve doctrinae punctum evolvunt, prout verba textus legalis explicatione indigent ; — 4) Saepesaepius minori labore proprio procedunt, sed ea, quae alii canonistae vel civilistae dixerunt vel docuerunt, accumulant et iuxtaponunt, quin curent varias et ali-

tenus omnia praecepta moralia i.e. moribus informantia (1) in Lege et Evangelio contenta declarant indispensabilia. Cum Sicardo enim affirmant : « adversus ius naturale, in praeceptis et prohibitionibus, non admittitur dispensatio ; sed alia saepissime relaxantur pro tempore, pro persona, pro loco et similibus » (2). Aut cum Summa Parisiensi dicunt : « contra ius naturale, i.e. contra voluntatem divinam revelatam, vel contra legem Veteris et Novi Testamenti, quae servari debet ad litteram, non admittitur dispensatio » (3). Fere omnes *ius naturale et divinum identificant,* siquidem haec « sunt tantum diversa nomina idem significantia » ut ait Sicardus (4). Plerique etiam in

quando contrarias doctrinas inter se componere. Quandoque argumenta quae valore destituuntur, per longum tempus occurrunt. Inde non vacat difficultate determinare quid praecise docuerit talis auctor, quia saepe repetit quod alii docuerunt : alii dicunt... alii dicunt... et nova inseruntur inter ea quae obsoleta et in praxi derelicta sunt.

(1) *Io. Hispanus,* Cod. ms. cit. fol. 5v, ad dict. Grat. a. c. 1, D. V. « In hac distinctione agit de iure naturali, ostendens qualiter aliis praeferatur iuribus... Item in dispensatione, quia non potest dispensari contra ius naturale. Sed opponitur ad id quod dicunt quod ius naturale manet immutabile cum in lege mulier menstruata a templi ingressu arceatur. Item in lege continetur de ceremoniis que iam recesserunt. Item de pollutis in sompno qui eiciebantur extra castra usque ad vesperam, hodie non. Unde sciendum est quod precepta quedam sunt *moralia,* que mores informant ut ipsa littera sonat, ut diliges d. d. t. quantum ad ista immutabile manet ius naturale. Item sunt quedam *figuralia,* que sub figura veritatem significant ut preceptum circumcisionis et sabbati. Ista quantum ad superficiem littere mutantur, non quantum ad intelligentiae veritatem. Item sunt quedam ceremonialia, de quibus potest reddi ratio quare erant instituta, ut non arabis in bove et asino ; hec evacuantur ... ».

Iidem conatus Decretistarum principium Gratiani de immutabilitate iuris naturalis recte explicandi apparent in alio textu eiusdem Summae, ad dict. Grat. p. c. 3, D. VI. « Sed opponitur de Sabbato, quod dictum erat momento sanctificare diem sabbati, quia iamiam mutatum est. Dici potest quod licet illius diei observatio praecepta *videatur,* non tamen principaliter precipiebatur, sed potius sanctificatio requiei spiritualis ibi vindicabatur, que a viciis est, et que Iudeis debuit observari, et a populo christiano adhuc observatur ; vel dici potest quod *non est de mandatis,* ut quidam volunt ; *vel non est de moralibus* ; et quod dicitur precepta decalogi esse moralia, pro maiori parte intelligatur dictum ».

(2) Cod. ms. cit. fol. 58v.

(3) Cod. ms. cit. fol. 4v.

(4) Cod. ms. cit. fol. 57r, ad D. I.

aliis locis sequuntur quosdam antiquos civilistas Romanos, qui, ut diximus (1), probabilius non distinguebant ius naturale a iure gentium. Quidam insuper totum ius canonicum vocant divinum (2).

2. Doctrinam Rufini de dispensatione in iure naturae generatim *rigorose* Decretistae *interpretantur*. Ideo non agunt de quaestione utrum Papa de plenitudine suae potestatis huic iuri derogari possit, nec ullo modo distinguunt varia praecepta moralia quae in Lege et Evangelio continentur (3). Doctrinam suam plures antiquiores applicant variis casibus etiam in quibus praxis RR. Pontificum ab eorum doctrina differre videtur.

3. Cum Rufino, plures (4) inhaesitanter docent votum absolute factum esse indispensabile, quia praeceptum illud adimplendi ex lege moralium pendet. Idem Sicardus docet de impedimento consanguinitatis in secundo gradu, quia prohibitio legitur in Veteri Testamento (5). Simon de Bisiniano etiam R. Pontifici denegat potestatem dispensandi in primo et secundo gradu consanguinitatis : « Hoc enim et lex naturalis improbat et Mosaica detestatur, dicens : non revelabis turpitudinem sororis tuae... Contra legem naturalem enim ei dispensare non licet » (6) . Quaestioni utrum Apostolicus cum homicida qui crimen suum sponte commisit possit dispensare, Ioannes Hispanus respondet *quosdam* dicere hanc potestatem ei non competere, ob rationem cum communi doctrina omnino cohaerentem, quia

(1) Cf. supra, p. 81.

(2) Cf. *Sicardus*, Cod. ms. cit. fol. 57r, ad D. I ; etiam fol. 58r ad D. VIII. « ... sed nonne iure divino hoc est meum, illud tuum. Videtur quod iure canonico, quod quidem divinum est. R. Laborat in equivocatione, quia ius divinum dicitur multiplex, ut s. ». — Et revera ad D. I dixit : « ius divinum dicitur a Deo insitum, ut ius naturale ; per Deum conditum, ut ius mosaicum ; a Deo editum, ut ius evangelicum ; pro Deo constitutum, ut ius canonicum ».

(3) Exceptio fit pro mandatis coeremonialibus et figurativis, ut saepe diximus.

(4) *Io. Hispanus, Huguccio,* cf. infra, p. 130.

(5) Cod. ms. cit. fol. 150.

(6) Cod. ms. cit. fol. 48v. « In primo vel secundo gradu dicimus R. Pontificem non posse dispensare. Hoc enim lex naturalis improbat, et mosaica detestatur dicens : non revelabis turpitudinem sororis tuae... contra legem enim naturalem ei dispensare non licet... ». In alio loco scribit : « Nota quod soli Pontifici licitum est consanguineorum coniunctionibus dispensationem adhibere ; qui quidem in tertio gradu et deinceps, iusta causa suadente, dispensare poterit ». Inde Simon illud docet iam ante Sicardum, quod immerito negatur a STIEGLER, *o. c.*, p. 657. Idem docet *Io. Hispanus*, Cod. ms. cit. fol. 261r.

« dixit Dominus (de David homicida) : non emendabit mihi domum, quia vir sanguinis est » ; et « quod ab eo dictum est vel statutum, indispensabile est » (1). Sententiam suam tamen non audet simpliciter affirmare, quia de facto Alexander III, cuius decretalem Ioannes Hispanus noverat, dispensavit cum tali homicida ut post poenitentiam, ad officium tantum, admitteretur.

4. Huguccio hanc doctrinam inter decretistas communem non tantum alte proclamat, sed etiam *applicat.* Ita votum absolute indispensabile declarat, cum reddere votum obligatio iuris naturalis sit, profluens ex praecepto divino per os prophetae in Veteri Testamento tradito : « vovete et reddite ». Ideoque Romano Pontifici potestatem dispensandi in ordine sacro denegat, non ratione ipsius ordinis, sed ratione voti connexi. Nam : « cum iam promotis ad sacrum ordinem non posset [R. Pontifex] dispensare vel constituere ut contrahant matrimonium vel contracto uterentur ; non dico ratione ordinis, sed ratione voti, quo obligati sunt ad perpetuo continendum. Contra quod votum Papa non posset dispensare vel restituere cum ad reddendum votum quisque teneatur ex iure naturali, unde propheta : vovete et reddite » (2). Item negat Papam posse dispensare in iuramento

(1) Cod. ms. cit. fol. 43r.

(2) Cod. ms. cit. Paris. n. 3891. fol. 21r. Cf. etiam Cod. ms. cit. Vatic. lat. n. 2288, fol. 315r. ad C. XXXV, q. 1, *cum igitur* :

« Hic expresse colligitur quod consanguinitas ex sui natura non impedit matrimonium, set constitutio sive prohibitio ecclesie facta propter consanguinitatem, ar. i.e. q. III, Contradicimus. Idem dico de affinitate et cognatione spirituali et civili et de ordine et de errore conditionis et de publice honestatis iustitia, de tempore feriarum, de enormitate delicti et de dispari cultu : nullum enim istorum impedimentorum ex sui natura repugnat matrimonio quando fit matrimonium cum eo et precedat et sequatur ; nec ex sui natura aliquid eorum impedit matrimonium set ecclesiastica constitutio facta propter affinitatem vel cognationem carnalem, sive spiritualem sive civilem, et sic de aliis. Remove prohibitiones sive constitutiones ecclesiasticas vel divinas, nullus istorum impediet matrimonium, quod patet ex eo quod apud Iudeos vel Saracenos, qui tales constitutiones non receperunt, non impeditur matrimonium propter hoc vel illud. De coactione et impossibilitate conveniendi animo suo vel corpore vel utroque et de errore persone ex tempore aliud dico, scil. quod ex se et per se secundum constitutionem ecclesie impediunt et removent matrimonium quia causam

licito « est enim observatio iuramenti praecepta in iure naturali... et in talibus papa dispensare non potest » (1).

5. His Decretistis addere possumus ROBERTUM FLAMESBURIENSEM qui docet R. Pontificem tantum dispensare posse ultra tertium gradum consanguinitatis, « quia in lege inhibetur contractus in primo, et secundo et tertio gradu ; Papa autem contra legem et Evangelium, ut saepius dictum est, dispensare non potest » (2).

Circa applicationem huius principii in casibus specialibus, innumerae ortae sunt controversiae, et praesertim quidem, inter commentatores decretalium, circa ius dispensandi R. Pontificis in variis materiis (3). Ita inquirunt utrum R. Pontifici liceat dispensare in voto, cum bigamo (4), in ordine recepto (5), in solutione decimarum (6), in secundo gradu consanguinitatis (7), in primo et secundo gradu affinitatis (8). Nonobstante enim eorum dissensu circa notionem iuris naturalis, ut diximus, Decretistae et priores Decretalistae in materia dispensationum, sumunt ius

eius efficientem scil. consensum, ex quo enim removent causam scil. consensum legitimum, removetur effectus scil. matrimonium, quod sine illa causa esse non potest... Unde dico quod ecclesia non posset dispensare in his ; enim removet consensum et potestatem commiscendi, sed consentire et non consentire, commisceri posse vel non posse commisceri facti est et non iuris, set in hiis que iuris sunt potest ecclesia dispensare, non in hiis que facti sunt tantum. De voto similiter dico quod ex sui natura videtur repugnare matrimonio scil.ut ipsum contrahi non possit».

(1) Cod. ms. cit. Paris. n. 3891, fol. 191v. Cf. A.J. BOYÉ, *Recherches historiques sur la portée de l'inaliénabilité dotale*, in *Rev. hist. de droit français et étranger*, 1924, p. 511.

(2) Inde merito concludit *Robertus Flamesburiensis* : in impedimento consanguinitatis « dispensari potest, sed a solo Papa, et tantum ultra tertium gradum ». Cf. FREISEN, *o. c.*, p. 882.

(3) Cf. infra, p. 139.

(4) Cf. *Huguccio*, textus supra citati ; *Roberti Flamesburiensis summa*, ed. SCHULTE, cap. XIII, n. 3 ; gl. ord. ad v. *sunt quaedam*, c. 6, C. XXV, q. 1.

(5) Cf. *Simon de Bisiniano*, Cod.ms. cit. fol. 5r ; quaerit : «an Summus Pontifex bigamum ad sacerdotium (ex dispensatione) promovere posset, vel utrum esset sacerdos si eum ordinet de facto ». Solutionem tamen non audet dare cum respondeat : « Is inquirat, quem mundi labor exagitat ».

(6) Cf. supra, p. 128.

(7) Cf. supra, p. 129.

(8) Cf. FREISEN, o. c., p. 898.

naturale pro complexu praeceptorum qui in Lege et Evangelio continentur.

§ 3. — *Doctrina Decretistarum posteriorum de dispensatione in iure apostolorum et conciliorum*

1. A Decretistis etiam ulterius urgetur doctrina Rufini, qua cum iure naturali cohaerere dicebat *canones apostolorum et priorum conciliorum.* Plures illos vocant « partes iuris naturalis ». Ita Ioannes Hispanus : « Sunt autem indispensabilia : partes iuris naturalis, adversus quas nulla admittitur dispensatio... Sunt autem ista : moralia decalogi, Evangelii, doctrina apostolica, quatuor conciliorum praecepta. Haec non possunt dispensari ». « Dispensabilia sunt illa quae a Patribus vel posterioribus sunt promulgata, non tangentia statum Ecclesiae, puta ne monachi publice celebrent, ne poenitentes vel bigami ad clerum promoveantur » (1). Optime ratiocinatur Summa Monacensis, per modum obiectionis dicens : « Si IIII concilia parem vim habent cum IIII Evangeliis, ergo sicut Summus Pontifex non potest contra IIII evangelia dispensare, sic nec contra concilia » (2). His quatuor conciliis eadem Summa addit et quintum nempe Chalcedonense concilium ; et Summa Parisiensis principium applicat octo conciliis oecumenicis prioribus « quae immutilata sunt servanda, et in quibus Dominus Papa non potest dispensare, nec derogare, nec abrogare » (3).

2. Omnes tamen exceptiones admittunt, sed quae praecepta praecise sint dispensabilia *clare non determinant.* Summa Monacensis excipit formam negotiorum, « nam IIII Evangelia formam negotiorum non continent, sed IIII concilia ; et in his pro necessitate, pro tempore, pro loco et huiusmodi dispensatio

(1) Cod. ms. cit. fol. 102^{v}.

(2) Cod. ms. cit. fol. 4^{r}, col. 1 ad D. XV.

(3) Cod. ms. cit. fol. 4^{v}, col. 2. ad D. XIV. « Ius naturale non admittit dispensationem, set alia admittit. Octo enim concilia et alia adnotata, ut habemus in sequentibus, immutilata servantur, set in aliis scripturis suorum predecessorum dominus papa potest dispensare, derogare vel abrogare, considerata ratione. Similiter Parisiensis ecclesia in suis consuetudinibus, set in generalibus non nisi generalis ecclesia ».

admittitur » (1). Summa Parisiensis doctrinam suam dubitative tantum proponit, cum difficultati circa immutabilitatem praeceptorum horum VIII conciliorum propositae respondeat: « forte solutio esse potest, quia VIII concilia illa servanda sunt summo Pontifici, non tamen omnia quae in eis sunt » (2).

Alii Decretistae fere omnes principium generale circa canones illorum conciliorum cum Rufino restringunt dicendo: « nisi rigorem in personis contineant » (3).

3. Doctrina HUGUCCIONIS tamen progressum notabilem manifestat. Quod ad canones IIII priorum conciliorum spectat, incedit viam a praedecessoribus statutam. Difficultatem motam ex eo quod quaedam praescriptiones illorum conciliorum mitigatae sunt, solvit dicendo omnes et solos canones *qui ad generalem Ecclesiae statum pertinent* esse indispensabiles. Ideo restrictiones a Decretistis allatas *regula generali formulat*, at simul admittit *quoddam* ius disciplinare universale esse indispensabile (4). Imo ex textu eius eruere possumus eum quodammodo regulam extendere ad canones aliorum conciliorum, ex eo quod dicit Apostolos et quatuor priora concilia *praecipue* de illo statu generali statuisse. Subintelligendum proinde videtur alias esse normas postea lege canonica inductas, quae participant notae indispensabilitatis (5), utpote ad hunc statum Ecclesiae generalem spectantes.

Quoad praecepta ab Apostolis tradita, iterum ad doctrinam a Decretistis admissam inclinat. At, ab ea recedere cogitur, *ne potestatem R. Pontificis minuere videatur.* Etenim Lucius III (1181-85), tempore quo Huguccio commentarium suum conscribebat, ultra doctrinam tunc communiter receptam, aperte dispensationem contra regulam Apostoli concesserat, bigamo

(1) Cod. ms. cit. fol. 4r, col. 1, ad D. XV.

(2) Cod. ms. cit. fol. 10r, col. 1, ad D. XXVIII, c. 14. § *Hinc conceduntur legales nuptie presbiteris*: «argumentari potes : Hoc decretum est VI Synodi. Octo autem illa concilia servare debet summus pontifex. Istud decretum servandum videtur summo pontifici, ut legales nuptie concedantur presbiteris (!). Forte solutio esse potest, quia VIII concilia illa servanda sunt summo pontifici, non tamen omnia que in eis sunt ».

(3) Ex quo patet « dispensare » hic intelligi tum in sensu suo latiori pro « mutatione legis » tum in sensu suo strictiori pro «legis relaxatione ».

(4) Cod. ms. cit. Vatic. lat. n. 2288, fol. 104v, col. 1.

(5) *Ibid.*

permittendo ut presbyter fieret (1). Non tamen sine haesitatione Huguccio derelinquit communem doctrinam, nam dicit : « ibi *forte* plus fuit facti quam iuris » et « potest R. Pontifex in tali casu dispensare, *saltem de facto* » et « ne videamur diminuere potentiam Papae, dicamus quod *et de iure* potest » (2).

Praxim Sanctae Sedis, et ob eam praxim mutatam doctrinam in scholis,Huguccio hac optima ratione vindicat : RR.Pontifices de iure hac potestate pollent, quia aequali, imo sub respectu praelationis, maiori potestate gaudent quam apostoli. Unde concludit : « in omnibus quae dicit apostolus potest Papa dispensare, nisi in hiis quae pertinent ad fidem et salutem » (3).

Quod hic cernere potuimus, doctrinam scholae sese accomodasse praxi Sanctae Sedis, saepe obviam habebimus, praesertim a temporibus quibus decretales RR. Pontificum in collectiones authenticas coadunabuntur (4).

CAPUT VI

De cessatione dispensationum

Decretistae pauca, sed valde utilia, de cessatione dispensationis docent. Assignant duplicem causam : imprimis cessationem causae motivae, deinde revocationem per legislatorem.

1. Doctrina est recepta dispensationem cessare *cessante causa*

(1) Ex textu Huguccionis supponi debet Lucium III hanc dispensationem dedisse ; infra de hac quaestione agimus.

(2) Cod. ms. cit. Paris. n. 3892, fol. 42v. « Sed nonne papa potest dissare cum bigamo usque ad diaconatum. Potest quidem. De facto nostris temporibus Lucius tertius dispensavit cum quodam bigamo in Sicilia usque ad presbiteratum. Sed forte plus fuit ibi facti quam iuris ; regula enim apostoli non videtur loqui nisi de episcopo, et presbitero et diacono, et ideo dispensatio usque ad subdiaconatum vel presbiteratum aperte videtur esse contra regulam apostoli, et hec est causa quare Martinus noluit ultra dispensare, etsi Martini prohibitione non ligetur. Dispensat tamen et potest dispensare ultra, saltem de facto. Et ne videamus diminuere potentiam pape, dicamus quod et de iure potest ».

(3) *Ibid.*, et fol. 101v. col. 2, dicit : « in multis enim statutis apostolorum licita est dispensatio ».

(4) Cf. infra, p. 152.

ob quam fuit concessa, nam « si quid pro necessitate temporis erat statutum, cessante necessitate pariter cessare debet quod urgebat, quia alius est ordo legitimus, alia usurpatio » (1). RUFINUS tamen optime explicat quomodo cessante causa motiva non aufertur dispensatio, quae non habet tractum successivum, seu per quam aufertur vinculum legis unicum, v.g. quando ex dispensatione actus irrevocabilis est positus. Ita ex dispensatione ab irregularitate ob causam necessitatis concessa, legitime promotus ad ordinem presbyteralem retinet ius ordinis exercendi postquam haec causa necessitatis cessavit. Etenim : « si hunc promovimus pro necessitate, cessante hac necessitate ipsum deponere non debemus » (2). Item SICARDUS irrevocabilem declarat dispensationem legitime concessam pro matrimonio inter consanguineos in tertio gradu contrahendo (3). Hanc doctrinam et alii (4) tenent.

2. Rufinus insuper optime indicat *quomodo* causa cessare debeat, ut dispensationis effectus cesset. Commentando textum Leonis I, a Gratiano allegatum (5) « quod necessitas pro remedio invenit, cessante utique necessitate debet cessare pariter illud *quod* urgebat fieri necessitas » scribit : « istud *quod* refertur simpliciter non singulariter », aliis verbis, non refertur ad singulam dispensationem legitime obtentam, cuius effectus proinde cessare deberet ; sed refertur *ad ipsam dispensationis concessionem*, ita ut cessante necessitate ob quam prius dispensatio fuerit concessa, iam non concedatur nova similisque dispensatio. « Non enim si *hunc* promovimus pro necessitate,...cessante hac necessitate ipsum deponere debemus. Sed puta si pro necessitate ab haeretico ordinatum promovimus, cessante necessitate cessabit promotio in similibus, quia tunc alius ab haeretico ordinatus non promovebitur. Et hoc exaudias, nisi aliquid loco necessitatis succedat, ut utilitas ; si enim, remota necessitate succedat utilitas, tunc non cessabit quod fieri necessitas compellebat » (6).

(1) *Summa Coloniensis*, cod. ms. cit. fol. 33.

(2) *Summa Rufini*, ad c. 5, C. I, q. 7, SINGER, p. 235.

(3) Cod. ms. cit. fol. 150.

(4) *Summa Coloniensis*, cod. ms. cit. fol. 34 ; *Summa Lipsiensis*, cod. ms. cit. fol. 103 ; *Io. Faventinus*, cod. ms. cit. fol. 50 ; *Huguccio*, cod. ms. cit. Paris. n. 3892, fol. 125v, col. 2.

(5) c. 6, C. I, q. 7.

(6) *Summa Rufini*, *l. c.*

Proinde si dispensatio habet tractum successivum, causa motiva totaliter cessare debet, ut dispensatio cesset. Haec non cessat si causa necessitatis fit minus urgens, et evadit causa utilitatis. Idem, eisdem fere verbis, tenent Summa Coloniensis, quae ad interpretationem Rufini alludere videtur (1), et Lipsiensis (2).

Eamdem quoque doctrinam proponunt IOANNES FAVENTINUS (3) et HUGUCCIO (4), nec sibi contradicere dicendi sunt quia generali modo affirmant, « his causis cessantibus *frequenter* dispensatio cessat ». Non enim intendunt affirmare, ut videtur, dispensationem ob cessationem totalem causae motivae nunc cessare, tunc autem remanere in vigore, sed ad doctrinam Rufini alludunt, quatenus cessante causa motiva dispensatio frequenter sed non semper cessat, quia identidem causa motiva pro parte tantum cessat.

3. SICARDUS tractat insuper de cessatione dispensationis *ob eius revocationem per legislatorem*; cuius textum etiam refert Summa Lipsiensis, quae in multis Sicardo affinis videtur. Quaestioni « an dispensata a praedecessore possunt immutari a successore » ita respondet : « Si decessor in aliquo negotio admisit dispensationem, puta pro matrimonio in tertio gradu, refert utrum dispenset ex certa conscientia, propter evidentem necessitatem vel utilitatem et tunc, maxime manente causa, non mutetur a successore, nisi dispensavit contra statuta indispen-

(1) Cod. ms. cit. fol. 103r. « Cessabit in quantum quod urgebat, non ut quos sic promovimus cessante necessitate deponamus, sed similium cessabit promotio, *nisi in locum necessitatis subeat utilitas... Quidam* sic interpretantur textum...». Iamvero alii Decretistae, praeter Rufinum, ante Summam Coloniensem scribentes, hoc non docent.

(2) Cod. ms. cit. fol. 103r «Quod ob necessitatem introductum est, ea cessante debet cessare quod urgebat. Istud quod debet referri simpliciter non singulariter, non enim si ex necessitate aliquem promovimus, cessante necessitate [in marg.] eum deponere debemus ; sed si necessitate instante ab heretico ordinatum promovimus, ea cessante, similis cessabit promotio, et hoc exaudias nisi loco necessitatis aliquid succedat ut utilitas. Si remota necessitate [utilitas] succedat, tunc non cessabit quod fieri necessitas compellebat, verbi gratia, cogente penuria clericorum permissum est ut monachi promoveantur ad clericatum. Cessante hac necessitate non cessabit promotio clericorum, quia loco necessitatis utilitas [in marg.] succedit ».

(3) Cod. ms. cit. fol. 50, col. 2.

(4) Cod. ms. cit. Paris. n. 3892, fol. 125v. col. 2.

sabilia, non enim posset dispensare in secundo gradu quia eius prohibitio est in Veteri Testamento ; ex ignorantia propter falsam suggestionem vel surreptionem,et tunc a successore mutari potest » (1). Agitur de revocatione *per actum particularem*. At, ex exemplo allato de relaxatione legis pro matrimonio contrahendo, regulas propositas restringere videtur ad dispensationes quae tractum successivum non habent. Semper proinde licite potest revocari dispensatio concessa in statutis indispensabilibus ; licite etiam revocatur si ex ignorantia propter falsam suggestionem concessa fuit. Quod fieri nequit si ex certa scientia fuerit concessa, modo maneat causa (2).

4. Utrum relaxatio legis *ab inferiori* concessa in propria lege praeiudicetur per *contrariam constitutionem superioris*, ex textibus non liquet, cum principium a Decretistis saepe enuntiatum, constitutiones nempe et privilegia praeiudicari per contrariam constitutionem superioris, dispensationibus explicite non applicetur. Nisi dicatur de hoc implicite sufficienter constare ex eo quod plures identificant privilegium et dispensationem (3).

CAPUT VII

Doctrina de potestate dispensandi R. Pontificis

1. Decretistae fere unanimiter resumunt doctrinam a Gratiano propositam ad C. XXV, q. 1 (4) ; illam simpliciter referendo, ut

(1) Cod. ms. cit. fol. 150. — Etsi dispensatio in doctrina Decretistarum essentialiter videatur esse temporanea, et cessare debeat cessante causa ob quam fuit concessa, tamen illam non formaliter per hanc minorem stabilitatem a privilegio differre,patet ex eo quod his causis cessantibus etiam cessant indulta privilegia ob easdem causas introducta. Cf. *Summa Lipsiensis*, cod. ms. cit. fol. 227, col. 3.

(2) Propter incohaerentiam inter priorem et posteriorem partem huius textus videtur hic aliquid deesse in manuscripto.

(3) Cf. supra, p. 96 sqq.

(4) Cf. supra, p. 85 sqq.

Paucapalea (1), vel commentando ut Rolandus (2), Rufinus (3) Simon de Bisiniano (4), Sicardus (5), Summa Coloniensis (6). et Lipsiensis (7), Ioannes Faventinus (8), Huguccio (9), imo et Decretalistae antiquiores ut Petrus Blesensis (10), et Petrus Hispanus (11).

Proinde *omnes vindicant R. Pontifici ius dispensandi*, quod fere omnes deducunt ex potestate legem ferendi : nam R. Pontifex auctoritatem canonibus impertit, ita tamen ut eis non alligetur, sed contra mutare eos vel exceptiones ab illis permittere possit. Quidam tamen, ut Summa Monacensis, illud ius non deducunt formaliter ex potestate legislativa, sed ex potestate suprema qua R. Pontifex pollet in Ecclesia. Haec potestas Pontificia clare enuntiatur in decretis tum conciliorum, tum ipsorum RR. Pontificum per clausulas adiectas : « salva in omnibus auctoritate Romanae Ecclesiae» vel « nisi auctoritas Sanctae Romanae Ecclesiae aliter imperaverit » (12). Numquam tamen pro lubitu licet R. Pontifici mutare vel relaxare legem. Dispensationes enim, ut diximus, sine causa concessae vocantur : « prohibitae » vel tales « quibus decoloratur status Ecclesiae »(13). Quamquam ius illud dispensandi saepe vocatur : « jus interpretandi canones », quidam tamen optime distinguunt inter « dispensationem in lege » et « legis interpretationem » (14).

2 Omnes admittunt R. Pontificem habere *ius generale* dispensandi in canonibus, nam « nihil adeo generaliter est statutum, cui per speciem derogari non possit » et « in omni lege ubi Patres

(1) ad C. XXV, q. 1, SCHULTE, p. 106.
(2) *Summa, l. c.*, THANER, p. 103.
(3) ad C. XXV, q. 1. SINGER, p. 421.
(4) Cod. ms. cit. fol. 78, col. 2.
(5) Cod. ms. cit. fol. 203.
(6) Cod. ms. cit. fol. 34.
(7) Cod. ms. cit. fol. 227.
(8) Cod. ms. cit. fol. 106, col. 2.
(9) Cod. ms. cit. Vat. n. 2288, fol. 140v, col. 2.
(10) *Speculum iuris canonici*, ad cap. 9, REIMARUS, p. 45.
(11) Cit. apud LINDNER, *o. c.*, p. 62.
(12) *Rufinus, o. c.*, SINGER, p. 34.
(13) *Sicardus*, Cod. ms. cit. fol. 203.— Gl. ord. ad .v *detrahendum*, c. 52, D. L.
(14) *Summa Coloniensis*, Cod. ms. cit. fol. 35 ; *Petrus Blesensis, o. c.* REIMARUS, p. 45.

aliquid ex rigore statuunt tacite subintelligunt : nisi dispensatio ecclesiastica aliter ex misericordia providerit »(1). Ita HUGUCCIO dicit : « in omnibus dispensabilibus plenam potestatem habet Apostolicus Romanus interpretandi et dispensandi prout sapientissimo suo consilio decreverit » (2). Non tamen adeo generalis est potestas R. Pontificis ut non patiatur exceptiones, prout patet ex restrictione a maximo Decretistarum statim allata. Potestas enim restringitur ad dispensabilia. Quaenam autem relaxari possint, quaenam vero non, alio modo ab aliis exponitur (3).

Ambitus enim huius potestatis pontificiae dispensandi diverso modo restringitur, iuxta doctrinam quam Decretistae proponunt de dispensabilitate praeceptorum iuris naturalis et Sacrae Scripturae, decretorum priorum conciliorum oecumenicorum, canonum apostolorum, et generalium Ecclesiae statutorum prout latius explicavimus agendo de obiecto dispensationum (4).

3. In variis Decretistarum Summis apprime apparet quantopere in dies creverit *influxus studii iuris Romani*, a quo non tantum regulas iuridicas mutuarunt, sed et modum concipiendi potestatem supremam et exclusivam Imperatoris in Romanum Pontificem transtulerunt. Inde paulatim scientia canonica vel ex tali translatione R. Pontifici adscribit iura, quae civilistae Imperatori tribuebant. Potestatem pontificiam iam de facto a saeculis in Ecclesia exercitam, et a Christo Domino institutam, argumento iuridico stabiliunt, magis quam argumentis Revelationis, quae theologis relinquunt (5). Haec autem doctrina in

(1) *Rufinus, o. c.*, SINGER, p. 34.

(2) Cod. ms.Vat.lat.n. 2280,fol.104v. « Sequitur penes quos sit potestas dispensandi. Est quidem penes dominum papam et penes episcopos et penes simplices sacerdotes, set differenter. In omnibus dispensabilibus plenam potestatem habet apostolicus romanus interpretandi et dispensandi, prout sapientissimo consilio suo decreverit, ut XXV, q. I, Sunt quidam. Inferiores autem antistites et episcopi eatenus possunt dispensare, *quatenus eis a iure permittitur* ».

(3) Non recte scribit STIEGLER, *l. c.* : « Sicardus ist der erste, welche die Einteilung der Gesetze in dispensable und indispensable dadurch vervollständigt, da er als letztere ganz allgemein diejenigen bezeichnet welche auf Naturrecht beruhen », nam Sicardus simpliciter textum Rufini refert.

(4) Cf. supra, p. 128.

(5) De his quaedam postea dicemus.

scholis Bononiensi et Parisiensi proposita RR. Pontificibus novum subsidium praebuit ad proclamandam suam supremam potestatem. Hac suprema potestate freti, in materia dispensationum iura exercent quae principia a canonistis antea statuta ipsis non permittunt. Vicissim modus agendi Pontificum ultra et contra doctrinam in scholis receptam, primo dubium ingeret circa doctrinae rectitudinem, deinde et ipsam doctrinam mutabit (1).

4. Nullum videtur dubium quominus Decretistae vindicarint R. Pontifici ius *exclusivum* dispensandi in iure communi. Ultro tamen fatemur id non semper *expressis* verbis fieri ; quaedam difficultates possunt moveri ex nonnullis textibus qui alludunt ad praxim plurium episcoporum qui, nonobstante doctrina, praesertim ob consuetudines particulares, dispensabant in iure communi. Hunc coeteroquin modum agendi RR. Pontifices, doctrina scholae Bononiensis imbuti, acriter impugnabant, interdum declarando tales dispensationes esse omni valore destitutas (2).

Decretistarum doctrina de R. Pontificis potestate exclusiva logice fluit *ex praemissis ab illis generatim admissis,* quatenus statuunt : « ius dispensandi derivare ex supremo iure legislativo » vel « ex potestate qua R. Pontifex auctoritatem canonibus impertit, » vel brevi « ex suprema auctoritate in Ecclesia ». Inde concludunt, et recte quidem, R. Pontificem canonibus non alligari, et contra illos posse dispensationes et privilegia concedere. Huic doctrinae Gratianus viam paravit docens « soli R. Pontifici competere ius interpretandi canones » (3).

Quamquam plures hanc conclusionem logicam suorum principiorum expresse non vindicant, tamen indicia doctrinae expresse asserentis illam exclusivam potestatem dispensandi in iure communi, invenire est apud Rufinum (4) et Simonem de Bisiniano (5) ; item quaestioni « cuiusnam sit dispensare » res-

(1) Cf. infra, p. 153.

(2) Cf. infra, p. 151.

(3) c. 16, C. XXV, q. 1.

(4) Ad C. XXV, q. 2 : « Decreta RR.Pontificum a nullo inferiorum ordinum possunt irritari, nec ab ipsis Apostolicis eos evacuari oportet sine rationabili causa ». SINGER, p. 422.

(5) Cod. ms. cit. fol. 5, col. 2 : « sunt XIX quae soli concessae sunt Summo Pontifici... nisi quis studiosius voluerit indagare... » ; inter illa nominantur : « dispensationis indulgentiae ».

pondet Sicardus (1), et Summa Lipsiensis (2) post illum : « Eius est dispensare cuius est condere et interpretari ». Cui Summa Coloniensis addit : « dispensare pertinet primae Sedi, canones enim suae interpretationis auctoritatem primae Sedi *reservant*. Unde et pleraque conciliorum capitula ita concluduntur : salvo in omnibus iure Romanae Ecclesiae » (3). Illa potestas exclusiva clare vindicabitur a prioribus Decretalistis, Petro Blesensi (4), Bernardo Papiensi (5) et Petro Hispano (6).

5. Potestatem dispensandi exclusivam R. Pontificis *in re matrimoniali* omnes ad unum vindicant. Regula generali admittitur coniuges consanguineos in 5°, 6° vel 7° gradu, qui matrimonium sive scienter, sive ignoranter contraxerunt, de iure et ex

(1) Cod. ms. cit. fol. 150.

(2) Cod. ms. cit. fol. 44v, col. 2. ad c. 22, D. L. « Et nota quod licet *ipse solus* valeat canones interpretari, qui potest eos condere Summus Pontifex, qui plenitudinem habet potestatis... Multociens tamen episcopi possunt canones dispensare,puta fere omnes canones penitentiales mitigare possunt ; canones vero qui suspensionem inducunt vel depositionem in his solis casibus possunt episcopi dispensare in quibus specialiter canones indulgent ». — Idem ait gl. *Io. Faventini* : « Regulare est, ut leges is solus interpretari valet qui potest eas condere, uti solus apostolicus condere et dispensare canones valet, cum solus plenitudinem potestatis habet ; et hoc est generale. Multoties tamen episcopi dispensare canones possunt, puta omnes fere canones poenitentiales, qui scil. satisfactionem iniungunt, mitigare possunt quicumque clavem solvendi habent ; canones vero poenitentiales (?) qui suspicionem vel deponere (*sic*) vel similem poenam irrogant, et cetera canonum statuta in his solis casibus episcopi dispensare possunt, in quibus canones *hoc specialiter eis indulgent* ». *Cod. Trevirensis*, apud SCHULTE, *Die Glosse*, p. 42.

(3) Cod. ms. cit. fol. 33. — Hac tamen in materia sicut et in aliis pluribus quaedam minus logice inter se cohaerentia in glossis adsunt, praesertim ob methodum a glossatoribus adhibitam. Non enim synthetice principia ad idem obiectum pertinentia proponunt, sed fragmentarie et sparsim variis in glossis, ubi explicatio est tradenda cuiusdam dispensationis concessae, vel cuiusdam textus in quo verbum « dispensatio » occurrit. Inde mirum non est quosdam textus reperiri in quibus ius exclusivum R. Pontificis pro determinatis dispensationibus concedendi vindicatur, ac si hoc non sufficienter constaret ex generali doctrina des eius potestate exclusiva.

(4) *O. c.*, ad c. 19, REIMARUS, p. 45.

(5) *Summa*, LASPEYRES, p. 254.

(6) Cf. LINDNER, *o. c.*, p. 61.

rigore canonum esse separandos, quantamcumque prolem susceperint; sed ex dispensatione posse tolerari, si « multis annis simul fuerunt (18 vel 20) et filios habuerunt, et consanguinitatem ignorantes contraxerunt». Haec tamen tolerari possunt « tantum a Summo Patriarcha, et nonnisi maxima causa flagitante » (1). Quod ad dispensationem ante factum in re matrimoniali spectat, ab omnibus etiam statuitur potestas R. Pontificis exclusiva: « Nota, quod soli Pontifici licitum est consanguineorum coniunctionibus dispensationem adhibere, qui quidem in tertio gradu et deinceps, iusta causa suadente, dispensare poterit » (2).

CAPUT VIII

Doctrina de potestate dispensandi episcoporum

Quidam textus tamen occurrunt, qui implicite negare videntur ius exclusivum R. Pontificis, cum admittant, iuxta Pontificem, alios posse concedere dispensationes (3). Proinde penitius examinanda est quaestio de potestate episcoporum.

(1) Cf. *Summa Rufini*, SINGER, p. 517; *Io. Hispanus*, cod. ms. cit. fol. 261r; alii Decretistae ad c. 1, C. XXXV, q. 8. Notetur tamen textus *Tancredi*: « Pone ergo quod aliqui inveniantur coniuncti in septimo gradu vel sexto vel quinto, quid fiet? Quidam dicunt quod tolerandi sunt, si diu simul steterunt, vel filios procreaverunt, et si timetur aliqua discordia suscitari ex separatione... Mihi autem videtur, quod super hoc Summus Pontifex esset consulendus, cui significandum est tempus quanto simul steterunt, qualitas personarum innotescenda, et in quo gradu sibi attinent, et utrum timeatur discordia suscitari vel non, et omnes circumstantiae causae, ut secundum haec instructus respondeat... Non enim debemus commodare peccatum nostrum commodis alienis, ut propter eos simul dimittendos peccemus. Quidquid tamen sit, in quinto gradu copulatos non dimitterem simul manere, licet in aliis duobus gradibus dissimulare possem, si viderem expedire ». WUNDERLICH, p. 30 ad tit. 20.

(2) *Simon de Bisiniano*, Cod. ms. cit. fol. 48v.

(3) *Summa Coloniensis*, cod. ms. cit. fol. 34; *Summa Parisiensis*, Cod. ms. cit. fol. 5, col. 1: « Similiter Parisiensis ecclesia in suis consuetudinibus potest dispensare, abrogare, vel derogare...»; *Simon de Bisiniano*, cod. ms. cit. fol. 16, col. 1, et fol. 25, col. 1: « Ex facto huius capituli potest colligi

1. Decretistae potestatem praelatorum inferiorum, ac praesertim episcoporum, *clare non definiunt.* Quidam, ut Paucapalea et Rolandus, de hac re non agunt; alii, ut Rufinus (1), hanc potestatem dispensandi eis denegant in iure communi; plerique agnoscunt episcopis aliquam potestatem dispensandi, non tamen aequalem potestati R. Pontificis, cum illi non habeant « plenitudinem potestatis » sed tantum « in partem sollicitudinis sint vocati » (2).

2. Ex illis quidam clare distinguunt ius dispensandi episcoporum *in lege propria*: « Haec potestas, ait Sicardus, competit regibus, Apostolico, conciliis, episcopis et aliis ecclesiarum praelatis. Hi suis legibus derogare possunt, si sunt conditores legum, vel maiores iudices, causa iustissima interveniente » (3). Item Summa Parisiensis : « ecclesia particularis in suis consuetudinibus dispensare potest, non in generalibus in quibus tantum potest Ecclesia generalis » (4).

3. Plerique Decretistae, agnoscentes episcopis potestatem dispensandi, non determinant utrum hac polleant in lege generali an vero in particulari tantum. Nodus difficultatis est in determinando quae leges hoc tempore *ut generales agnoscebantur.* Etenim doctrina quae a tempore Gratiani in scholis docebatur, et a RR. Pontificibus applicabatur, non ideo illico universaliter in praxi fuit agnita. Nec etiam ius in epistolis decretalibus constitutum statim agnoscebatur ut ligans episcopos in eorum dioecesi (5). Alia ex parte omnes iuristae magnas partes iuri consuetudinario tribuebant. Ideo mirandum non est episcopos de facto per longum adhuc tempus exercuisse ius dispensandi quod doctores eis abnuerant et RR.Pontifices sibi reservaverant, et intelligitur haesitatio in doctrina et opinionum diversitas circa episcoporum potestatem. Notum est etiam episcopos tunc temporis non uno ore approbasse tendentias Curiae Romanae,quae in pluribus materiis conabatur sibi soli vindicare potestatis exercitium

quoquomodo quod episcopi circa simoniacos valent dispensare »; *Sicardus*, cod. ms. cit. fol. 150., *Huguccio*, cod. ms.cit.Vat.lat. n. 2280, fol. 140v ; *Summa Anonyma*, cf. LINDNER, *o. c.*, p. 54.

(1) Ad C. XXV, q. 1, SINGER, p. 426.

(2) *Ibid.*, p. 422. — *Stephanus Tornacensis*, ad C. XXV, SCHULTE, p. 133 ; *Summa Monacensis*, cod. ms. cit., fol. 150.

(3) Cod. ms. cit. fol. 150. apud LINDNER, *o. c.*, p. 48.

(4) Cod. ms. cit. fol. 5, col. 1.

(5) Cf. SCHULTE, *Die Geschichte der Quellen*, t. 1, p. 100[11].

in universam Ecclesiam. Ne tamen concludamus ex eorum modo loquendi indeterminato *evelli* doctrinam implicite ab omnibus admissam de iure exclusivo R. Pontificis. Qui enim episcopis hanc potestatem tribuunt in determinatis materiis, inquirunt quomodo haec in iure fundata sit, siquidem solus legislator de se et vi muneris sui illam possidet (1). Illam facultatem deducunt sive ex consuetudine (2) sive ex delegatione seu concessione a R. Pontifice eis facta (3) sive ex expressa iuris concessione (4).

4. Quidam textus tamen explicite affirmant potestatem dispensandi tum episcoporum, tum sacerdotum. At minoris sunt momenti, siquidem agunt de dispensatione non tam sensu proprio, quam sensu latiori, de *mitigatione* nempe *canonum poenitentialium*; hi canones in libris poenitentialibus horum saeculorum contenti determinabant satisfactionem iniungendam pro peccato in poenitentia confesso. Hos canones poenitentiales mitigare et dispensare ad quoslibet sacerdotes et episcopos seu ad quoscumque potestatem clavium habentes pertinet (5).

(1) Cf. *Bernardus Papiensis*, *o.c.*, ad tit. 2, L. II, § 6. «Superest videre quae erga simoniacum dispensatio fiat; sed prius videamus quid sit dispensatio. Dispensatio est canonici rigoris relaxatio pro aliqua rationabili causa, puta necessitatis, utilitatis vel pietatis. Solus autem ille dispensare potest, qui et constituere potest, ut Apostolicus et synodus; non ergo episcopus dispensare potest, nisi ubi ei permissum invenitur, ut in canonibus poenitentialibus, non autem in poenalibus, ut depositionis, quod intelligas, sententia lata». LASPEYRES, p. 205.

(2) *Bernardus Papiensis* : « Ex consuetudine tamen possunt episcopi, etsi legem communem condere non valeant, concedere privilegia (et dispensationes) seu in rebus quae sese extendunt ad suam iurisdictionem ». *O. c.*, LASPEYRES, p. 254. *Summa Anonyma, cit.* apud LINDNER, *o. c.*, p. 54.

(3) *Petrus Blesensis* ad c. XIX, *o. c.*, p. 45. « Episcopi permittuntur quandoque canones relaxare ». — Cf. Gl.ord. ad v. *plerisque*, c. 5, C. I, q. 7; ad v. *miror*, D. L.

(4) *Simon de Bisiniano*, cod. ms. cit. fol. 16, col. 1, ad D. LXXXII, c. 5. « Haec dispensatio facienda ab hoc canone conceditur »; item fol. 25, col. 1 ad c. 3, Cuilibet praelato C. I, q. 7. fol. 48v, ad c. 1, C. XXXV, q.8 : « Hic episcopus non auctoritate propria, sed Gregorius... specialiter hoc ei concedit. » *Huguccio*, ms. cit. cod. Vat. n. 2288, fol. 104v. — Glossa ad v. *si quis*, c. 21, D. L.

(5) Cf. *textus cit.* supra, p. 129. *Huguccio* cod. ms. cit. Vat. n. 2288, fol. 104v col. 2. « Sequitur penes quos sit potestas dispensandi. Est quidem penes dominum papam et penes episcopos et penes simplices sacerdotes set differenter. In omnibus dispensabilibus plenam potes-

5. Decretistae etiam generatim agnoscunt episcopis potestatem dispensandi *in canonibus poenalibus* ,in illis scilicet qui poenam depositionis vel suspensionis vel aliam consimilem irrogant, seu in poenis vindicativis latae sententiae. Quamquam et hic actus relaxandi poenam vocatur dispensatio, revera non est nisi remissio consectariorum quae ex actu hominis contra legem posito promanant. Omnes Decretistae ante Huguccionem, imo et ipse Huguccio in principaliori (1) textu suae Summae, hanc facultatem deducunt ex delegatione a iure episcopis facta. Nam omnes explicite docent episcopos in his solis casibus posse dispensare, in quibus « canones hoc eis specialiter indulgent » (2), vel prout Huguccio scribit : « inferiores antistites et episcopi eatenus dispensare possunt quatenus eis a iure permittitur » (3).

6. Huguccio tamen in alio eiusdem Summae textu, fretus praesertim nova decretali Alexandri III (4) circa eamdem potestatem episcopi dispensandi in canonibus poenalibus alludit ad controversiam, quae tunc temporis videtur orta : utrum nempe episcopis haec potestas competat in omnibus *casibus non prohibitis,* vel tantum in *casibus concessis.*

Omnibus inconcussum videtur episcopis denegandam esse facultatem dispensandi in poena *pro criminibus enormibus,* quia haec potestas eis a iure communi aperte denegatur. In diversum sensum abeunt pro determinanda extensione potestatis dispen-

tatem habet apostolicus romanus interpretandi et dispensandi prout sapientissimo consilio suo decreverit, ut XXV, q. 1, Sunt quidam. Inferiores autem antistites et episcopi eatenus dispensare possunt quatenus eis a iure permittitur. Unde circa clericos suos de crimine adulterii vel fornicationis vel furti vel periurii et reliquorum mediocrum confessos vel convictos post penitentiam misericordiam exercere valent... Simplices vero sacerdotes sicut episcopi possunt dispensare et mitigare omnes canones penitentiales qui satisfactionem iniungunt pro peccato confesso in penitentia... Simplices sacerdotes ultra hoc potestatem dispensandi non habent ».

(1) Dico in textu « principaliori » relate ad nostram materiam, quia in illo agit Huguccio de dispensatione stricte dicta, et dependenter a Rufino tractatum parvulum de illa scribit.

(2) Cf. supra, p. 144.

(3) Cod. ms. cit. Vat. n. 2288, fol. 104v, col. 2.

(4) Cf. GILLMANN, *Die Abfassungszeit der Dekretsumme Huguccios,* A.K.K., t. 94 (1914), p. 249, optime probat hanc decretalem (c.22, X. V, 29) esse Alexandri III.

sandi in poenis pro *mediocribus* criminibus. Alii, ut HUGUCCIO innuere videtur, sentiunt talem dispensationem ab episcopis tantum posse concedi in casibus a iure praevisis, seu quotiescumque facultas eis ad hoc fuit collata. Ipse autem hoc loco tenet hanc potestatem eis competere quotiescumque ius illam non specialiter denegavit (1).

In hac controversia reponenda est origo duplicis illius opinionis quae postea erronee applicabitur dispensationi stricte dictae, et magnum influxum habebit in ecclesiasticam disciplinam (2).

7. Formaliter non proponitur opinio, iuxta quam *semel permis- dispensatio* a R. Pontifice etiam in casu particulari includit ius episcoporum dispensandi modo generali in similibus casibus. Hanc tamen insinuat SIMON DE BISINIANO in glossa ad auctoritatem a Gratiano allatam (3) in qua Martinus Papa permisit ut bigamus ad subdiaconatum promoveatur : « Quaeritur an ratione huius dispensationis, quilibet episcopus sua auctoritate possit bigamos ad subdiaconatum promovere », aliis verbis : an possint in hac irregularitate generali modo dispensare. Et respondet : « Nos illud *non* concedimus » (4). Inde intelligitur cur Decretistae facultatem minorem dispensandi concedant episcopis, quam Decretalistae qui, ut postea dicemus, principium a Simone de Bisiniano negatum communiter admittent.

CONCLUSIO PARTIS TERTIAE

Breviter quae in hac Parte exposuimus sic resumi posse videntur.

Decretistae doctrinam iuridicam de dispensatione in collectionibus saeculorum IX et X iam adumbratam et a Gratiano penitius iam expositam, plane evolvunt et plura principia statuunt quae in hodierno Codice iuris canonici inscribuntur. Huius evolutionis causa praecipua fuit applicatio iuri canonico principiorum iuris Romani. Accedunt, praesertim ad proba-

(1) Gl. ad v. *in potestate*, c. 22, D. L.—Cod. ms. cit. Vat. lat. n. 2288 fol. 49v c. 2.

(2) Cf. infra p. 246. — *Glossae* ad c. 5, C. I, q. 7 ; ad c. 4, D. L ; ad c. 21, D. L.

(3) c. 16, D. XXXIV.

(4) Cod. ms. cit. fol. 5r, col. 2.

tionem doctrinae, documenta pontificia in duobus prioribus partibus nostrae disceptationis allegatae. In elaboranda doctrina primum locum tenent Rufinus et Huguccio. In plerisque omnes Decretistae manifeste ab invicem pendent.

Ut iam ad particularia descendamus, haec sunt praesertim notanda.

1. *Notio iuridica stricta* a Decretistis statuitur : « canonici rigoris casualis relaxatio, iusta causa faciente, ab eo cuius interest ». Haec definitio Rufini statim fit inter doctores communis. Quae ab Huguccione et Ioanne Teutonico huic definitioni adduntur, explicanda sunt per controversias inter auctores exortas circa accidentalia, per influxum iuris Romani et per facta particularia quae evenerunt.

Recedendo a doctrina antea recepta, Decretistae discernunt dispensationem a notionibus connexis : abrogatione, obrogatione et derogatione legis, excusatione ab ea, permissione et tolerarantia, a privilegio in genere, non tamen a privilegio contra ius. Eam non distinguunt, contra, ab absolutione a poenis vindicativis aut medicinalibus, nec perfecte saltem ab interpretatione legis. Hanc enim, si auctoritative fit, vocant dispensationem, modo non agatur de interpretatione magistrali vel iudiciali tantum. Denique non quaerunt utrum dispensatio constituat ius obiectivum aut simpliciter ius subiectivum concedat.

Priores Decretistae tamen dispensationem interdum audiunt sensu lato olim usurpato, unde oritur vera difficultas determinandi sensum quorumdam textuum.

2. *Species* dispensationum quod attinet, distinguunt Decretistae dispensationes ante et post factum ; prohibitas, debitas vel permissas, aliasque species minoris momenti.

3. *Regulas interpretationis* mutuati sunt a iure Romano : cum dispensationes aequiparent constitutionibus personalibus Imperatorum, docent illas esse interpretandas secundum sensum proprium verborum, nunquam extensive, semper stricte.

4. *Causam* requiri ad licitam concessionem omnes admittunt : exigunt causam iustam et rationabilem, non iam necessitatis vel utilitatis communis. Haec disciplinae antiquae mitigatio ideo potuit admitti,quia ipsa notio dispensationis fuit coarctata ad relaxationem legis in casu particularis, exclusa generali eius mutatione.

Minus solliciti sunt Decretistae de quaestione quam S.Bernardus solverat : validam nempe sed illicitam esse dispensationem

sine causa a legislatore ipso concessam. Non tangunt quaestionem connexam de validitate et liceitate dispensationis sine causa ab inferiore concessae.

5. *De lege in qua dispensari possit* regulas quasdam generales tradunt, quarum applicationes saepius omittunt, parum solliciti, cum de facto ad ius concludant, conciliandi cum principiis dispensationes ab episcopis vel RR. Pontificibus concessas. Quod maxime elucet in doctrina illorum de dispensatione in iure naturali.

Praecipua quaestio quae movetur versatur circa notionem iuris naturalis et mensuram eius dispensabilitatis. Communiter admittunt definitionem datam a Gratiano : « ius naturale est quod in Lege et Evangelio continetur », illudque indispensabile agnoscunt quoad praecepta et prohibitiones, parum refert sint praecepta Decalogi vel ipsius Apostoli. His assimilant, non tamen omnes eodem modo, canones Apostolorum et priorum conciliorum oecumenicorum. Attamen ipsis argumentis quae afferunt ad doctrinam expolitiorem deveniunt. De iure gentium satis confuse agunt, ut non appareat utrum illud ius sit identificandum cum ipso iure naturae, prout iuxta plures ius Romanum fecerat, vel sit ab illo distinguendum secundum doctrinam Isidori Hispalensis quam Gratianus sequitur. Illud tamen mutabile agnoscunt « per adauctionem et substractionem ». Plures ius divinum et naturale identificant, ut utrique eadem principia applicent.

6. *Duplicem causam cessationis* dispensationum admittunt : primo cessationem totalem causae motivae, non partialem, et nequidem totalem, si dispensatio non habeat tractum successivum, seu ex dispensatione fuerit positus actus irrevocabilis ; secundo dispensatio cessat per revocationem per actum particularem legislatoris.

7. *Potestatem R. Pontificis dispensandi* agnoscunt generalem et universalem in omni lege dispensabili iuxta singulorum placita Decretistarum. Exclusivam potestatem debuissent deducere ex motivo huius potestatis quem ex iure Romano deprompserant : eamdem nempe requiri potestatem ad dispensandum ac ad legem ferendam. Priores saltem Decretistae hanc logicam deductionem non fecerunt, verisimiliter duplici de causa : quia contraria erat praxis episcoporum et ius universale Ecclesiae

nondum exacte erat definitum. Apud posteriores Decretistas praevalet tamen doctrina de potestate exclusiva R. Pontificis dispensandi in iure generali.

8. *De episcoporum potestate* dispensandi eiusque fundamento iuridico est quaedam obscuritas et magna opinionum diversitas. Hanc plures causae,praesertim tamen facta historica, explicant. Quamdam potestatem dispensandi in iure communi episcopo non tamen iure ipsi proprio plerique agnoscunt, licet de eius fundamento non conveniant. Speciatim, episcopus concedere potest quasdam dispensationes sensu lato, absolutiones nempe et mitigationes in canonibus poenitentialibus et poenalibus, iuxta alios quatenus lex generalis illud ei permittit, iuxta alios vero quatenus non positive prohibet. Nullus adhuc contendit nec logice iuxta suam doctrinam contendere potuisset episcopum posse dispensare sensu stricto in omnibus in quibus ius illud ipsi non adimitur ; casus autem in quibus facultas ipsi conceditur inveniunt in fontibus iuris antiquioris, qui per insertionem in Decreto Gratiani non novum sed universaliorem valorem adepti sunt.

PARS QUARTA

DE DISPENSATIONIBUS ECCLESIASTICIS APUD DECRETALISTAS USQUE AD IOHANNEM ANDREAE INCLUSIVE

PRAENOTANDA

Ut expositioni huius partis maiorem lucem afferamus, et divisionis ratio pateat, praemittimus conspectum generalem totius periodi, a temporibus priorum Decretalistarum ad tempora Ioannis Andreae. Duplicis generis sunt fontes qui adhiberi possunt ad doctrinam de dispensationibus stabiliendam : decretales RR. Pontificum et scripta doctorum. De decretalibus summatim indicandum est quis fuerit earum influxus ; de scriptoribus quae relatio intercesserit inter scripta Decretistarum et Decretalistarum, in quibus convenerint, in quibus discrepaverint, quibus fontibus usi fuerint et qua methodo.

I. — *De Decretalibus RR. Pontificum*

1. Decretales RR. Pontificum reperire est in collectionibus privatis vel authenticis huius epochae. Decretistae provocant ad decreta saepe antiquiora a Gratiano collecta,praximque vigentem doctrinaliter explicant et corroborant. Sed, dum Doctores, praesertim Bononiae, doctrinam canonicam exponunt, RR. Pontifices iuxta vel contra illam doctrinam, litteris decretalibus solutiones practicas dederunt. Circa hanc legislationem et praxim RR. Pontificum *duplex quaestio praevia* est solvenda. Prima est *iuridica* : quemnam valorem canonistae agnoverint actibus a RR. Pontificibus emanatis ; altera est *historica* : quousque scripta illa praebuerint fundamentum ad doctrinam immutandam et perficiendam. Consulto dicimus : de valore quem decretalibus agnoverint aucto

res : nam dictae decisiones, quantumvis ex directa intentione solummodo ad causas determinatas ferebantur, implicite et indirecte theoreticas solutiones involvebant et insuper mox ut leges universales ab eisdem RR. Pontificibus in collectionibus authenticis insertae fuerunt. Porro hic illarum decisionum valor universalis non illico ab auctoribus fuit agnitus.

2. *De valore qui documentis pontificiis* a Decretalistis fuit agnitus haec sunt notanda. Ut notum est, inter decretales huius temporis aliae quamplurima dubia solverunt, quae efformabant ius novum vagans extra Concordiam Decretorum Magistri Gratiani. Aliae difficultatibus exortis remedium afferebant concedendo, intuitu horum casuum particularium, iuris rigorosi relaxationem, ita ut dici possit RR. Pontifices tunc temporis praecipue exercuisse supremam in Ecclesia potestatem in lege communi dispensando. His decretalibus RR. Pontifices multas materias iuris canonici de novo ordinarunt, quasdam funditus mutarunt, alias saltem clarius determinarunt. Hae decretales, quibus posteriores Decretistae in suis glossis iam usi sunt, commentariis adornantur praeprimis a Decretalistis. Attamen, doctores Bononienses, licet ob theorias ex iure Romano depromptas fere omnes potestati pontificiae magnopere favebant, aegre tulerunt RR. Pontifices potestate sua uti ad dirimendas quaestiones contra doctrinam in schola receptam. Parum sibimetipsis constantes, alias epistolas decretales allegabant ut auctoritate summi legislatoris doctrinam scholae confirmarent, alias vero epistolas eorumdem Pontificum, quia doctrinae in schola admissae non favebant, vel ut dubiae authenticitatis reiciebant, vel ut referentes opinionem mere privatam valore iuridico evacuabant ; imo quidam non verebantur R. Pontificem arguere de errore, vel contendere R. Pontificem, qui talem dispensationem concessit, non esse Papam.

3. Huius novi iuris seu Extravagantium *innumerae fere collectiones fuerunt factae*, quae compilationes decretalium fuerunt postea vocatae (1). Earum auctoritas crevit, postquam Bernar-

(1) De collectionibus ante saeculum XIII cf. F. Heyer, in *Zeitschrift der Savigny-Stiftung, Kan. Abt.* t. 3 (1913), p. 615-642, in recensione operis H. Singer, *Neue Beiträge über die Dekretalensammlungen vor und nach Bernhard von Pavia.* (*Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften*, t. 171). Wien, 1913. H. Singer, *Die Dekretalensammlung des Bernardus Compostellanus antiquus.* (*Sitzungsberichte

dus Papiensis circa annum 1190, varias decretales collegerat in suo « Breviario Extravagantium », quod postea fuit vocatum compilatio prima inter quinque antiquas (1). Hanc collectionem privatam quatuor aliae subsecutae sunt, quarum tertia et quinta authentice fuerunt promulgatae. Tertia, complectens decretales priorum annorum (1198-1210) pontificatus Innocentii III, iussu ipsius R. Pontificis a. 1210 fuit transmissa universitati Bononiensi ut « absque quolibet dubitationis scrupulo » hac collectione possit uti « tam in iudiciis quam in scholis ». Quinta, complectens decretales Honorii III successoris Innocentii III, iussu ipsius Pontificis authentice fuit transmissa Tancredo archidiacono Bononiensi. Imo quarta, forsan auctoritate Innocentii III, cuius decretales annorum posteriorum continet, fuit promulgata (2). Exinde intelligitur doctores ab illis decretalibus recedere minus ausos esse.

Omnem locum ambigendi de valore documentorum sustulit Collectio decretalium a Gregorio IX anno 1234 promulgata. At simul in non paucis disciplinam dispensationum mutavit et novis dubitationibus ansam praebuit. Etenim plures decretales in antiquis collectionibus insertae, quibus dispensationes concedebantur, vel quae hanc disciplinam spectabant, in hac collectione fuerunt omissae. Quare novae inter magistros ortae sunt controversiae, quarum nonnullae authentice fuerunt solutae in Sexto libro decretalium a Bonifacio VIII a. 1298 promulgato. Parvi momenti sunt in hac materia decretales Clementinae a Clemente V a. 1314, deinde a Ioanne XXII a. 1317 promulgatae.

4. Supradictas decretales seu textus legales examinanti statim apparet quantus fuerit *influxus doctrinae hucusque expositae in praxim RR. Pontificum.* Quidam enim RR. Pontifices huius temporis eximii erant iurisperiti, imbuti doctrinis quas in universitate Bononiensi vel ipsi docuerant, ut Alexander III (Rolandus Bandinellus) et Gregorius VIII (Albertus), vel a magis-

der Wiener Akademie der Wissenschaften, t.171, 2.) Wien, 1914. Ibi recensentur scripta anteriora quamplurima, quorum indicatio ad scopum nostrum non pertinet.

(1) Cf. E. Friedberg, *Quinque Compilationes antiquae*. Leipzig, 1882. — Quae hodie vocatur compilatio secunda opus privatum est continens decretales Clementis III et Caelestini III.

(2) Cf. F. X. Wernz, *Ius decretalium*, I³, n. 238, IV. F. Gillmann, *Zum Lehre der Scholastik*, p. 218-220.

tris audierant, ut Innocentius III. Sed et apud alios RR. Pontifices intimam decretales inter et doctrinas in scholis admissas connexio facile perspicitur.

Hac de causa non pauca explicari possunt, quae in decretalibus de materia dispensationum occurrunt. Scholae influxus ex eo patet quod plures RR. Pontifices, ut Lucius III (1181-85), Gregorius VIII (1185-87), Clemens III (1187-91), Caelestinus III (1191-98) et Innocentius III (1198-1216) in plerisque sequuntur rigorismum quod in iuridicis scholis didiscerant aut docuerant. Hac enim de causa ad dispensandum in materiis, quae doctoribus indispensabiles videbantur, RR. Pontifices sibi potestatem deesse declarant (1). Aliunde Innocentius III, alumnus magni Decretistae Huguccionis, in suis decretalibus non tantum rigidiores sententias a magistro propugnatas in textibus legalibus confirmat, sed etiam ipsum eius modum loquendi adoptat ita ut textus et principia fideliter assumpserit, quae in Parte III supra obvia habuimus (2). Haec autem principia fere ut iuris adagia admittentur, et optima erunt subsidia ad exprimendum formulis iuridicis potestatem universalem et exclusivam ad quam RR.Pontifices, inde a tempore Gregorii VII, paulatim devenerunt.

II. — *Scripta doctorum*

1. Imprimis attendendi sunt, et praecipue quidem ad doctrinae progressum stabiliendum, Decretalistae priores qui *glossas sparsas* vel *apparatus glossarum* in « Quinque Compilationes anti-

(1) Cf. infra, p. 241.

(2) Cf. supra, p.130.—Ita Innocentius III in c.6,X.*De statu monachorum*,III, 35, vestigia magistri insequens, admittit indispensabilitatem voti paupertatis et castitatis. Textum a magistro suo olim adductum (cf. supra, p. 134) ad explicandum modum agendi Alexandri III, qui de facto dispensavit in lege, secundum iuristarum doctrinam indispensabili, refert in decretali : « possumus secundum plenitudinem potestatis de iure supra ius dispensare » (c. 4, X.*De concessione praebendae*, III, 8). Petitioni dispensationis in matrimonio rato non consummato a Galliae rege Philippo Augusto respondet : « non auderemus super huiusmodi casu de nostro sensu aliquid diffinire propter illam sententiam evangelicam : quod Deus coniunxit, homo non separet... et contra praemissam veritatis sententiam nostra non potest auctoritas dispensare ». Cf. ep. 15, PL, t. 216, col. 617.

quas » scripserunt : BERNARDUS PAPIENSIS († 1213) (1), PETRUS HISPANUS (1190-1200) (2), ALANUS (ante a. 1210) (3), IOANNES GALENSIS (ante a. 1216) (4) DAMASUS (circa a. 1215) (5), et LANFRANCUS († 1229) (6). Prae aliis tamen eminent LAURENTIUS HISPANUS (1208-12) (7), VINCENTIUS HISPANUS (1210-

(1) Compilationem primam inter antiquas collegit, et Bononiae praelegens, glossam ad illam conscripsit. Summam de matrimonio confecit probabilius non in ultima parte pontificatus Alexandri III (SCHULTE, *o. c.*, t. I, p. 178). Praecipuum eius opus est Summa Decretalium confecta intra a. 1191-98. LASPEYRES, *Bernardi Papiensis faventini episcopi Summa decretalium*, Ratisbonae, 1861.

(2) Glossam conscripsit ad compilationem primam intra a. 1190-1200, et probabilius versus a. 1193. Cf. GILLMANN, *Des Petrus Hispanus Glosse zur Compilatio prima auf der Würzburger Universitätsbibliothek*, in *Archiv für kath. Kirch.*, t. 102 (1902), p. 73.

(3) Apparatum glossarum completum ad comp. primam confecit ante a. 1210 (SCHULTE, *o. c.*, t. I, p. 188). Etiam glossas ad Decretum composuit (GILLMANN, *Problem vom Privilegium Paulinum*, in *Archiv*, t. 104 (1924), p. 253[1]. In siglis Cod. mss. Vat. lat. 1377 et Borghes. lat. n. 264 saepe vocatur Alanus *Anglicus capellanus*.

(4) Secundum SCHULTE composuit glossas sparsas ad duas priores compilationes et apparatum glossarum ad tertiam ante a. 1216 (*o. c.*, t. I, p. 189). GILLMANN (*Johannes Teutonikus' Lehre über die Bedeutung der justa causa*, in *Archiv*, t. 104 (1924), p. 27[1]) merito contendit auctorem huius apparatus ad compilationem tertiam non esse Io. Galensem sed Teutonicum qui illum conscripsit post glossam ordinariam. Opinio a Gillmann proposita confirmatur per glossas ad comp. tertiam cum sigla *Jo.* signatas, quae occurrunt in ms. Vat. lat. n. 1377, primo ob earum connexionem, ne dicamus identitatem,cum glossa ordinaria Decreti, deinde quia quaedam ex illis signantur *Iohannes Teutonicus*.

(5) Praesertim remittimus ad *Quaestiones Damasi*, circa a. 1215 conscriptas. — Cod. ms. Vat. Borghes. lat. n. 270, fol. 9r ad 45.

(6) Glossam conscripsit ad tres priores compilationes ante glossam Tancredi (SCHULTE, *o. c.*, t. I, p. 199). — Schulte immerito contendit glossas signatas *La.*semper tribuendas esse Lanfranco et non Laurentio (*ibid.*, p. 199[5]) ; nam ex collatione mss. Vat. lat. n. 1377 et 1378 et Borghes. n. 264 constat plures glossas in uno signatas *Laur.* imo *Laurentius*, in alio tantum signari *La.*

(7) Conscripsit apparatum ad Decretum paulo post a. 1210. At praesertim utimur eius apparatu glossarum ad comp. primam et eius glossis ad comp. secundam et tertiam, quae confectae sunt intra a. 1208-12 (?) (SCHULTE, *o. c.*, t. I, p. 191). — Glossae quaedam in ms. Vat. Borghes. n. 264 signantur : *Laurentius Hispanus in utroque iure peritus* ; bis occurrit : *Laurentius episcopus* ; aliquando : *Laurentius curtus et parvus*. — Quaenam glossae Lanfranco et quaenam Laurentio sint tribuen-

15) (1), TANCREDUS (1210-17) (2) et IOANNES TEUTONICUS (3), qui omnes Bononiae ius canonicum docuerunt et apparatus glossarum scripserunt ad unam vel plures ex quatuor prioribus Compilationibus antiquis. Tancredus insuper composuit « Summam de matrimonio » quae eius doctrinam in glossis propositam amplificat(4). Glossae Laurentii, quibus Tancredus abunde usus est, et Vincentii saepesaepius in glossa ordinaria Decretalium Gregorii IX referuntur (5). Ultimus inter Decretalistas priores, IACOBUS

dae melius determinari poterit, ex collatione mss. Vat. lat. n. 1377, cum ms. Vat. Borghes. n. 264. Quae enim in n. 1377 signantur *L* vel *La*, in n. 264 semper signantur *Laur.* vel *Laurentius* ; quae autem in n. 264 occurrunt signatae *La*, desunt in n. 1377.

(1) Apparatum ad comp. primam confecit post an. 1210, sed ante 1215 ; apparatum ad compilat. tertiam confecit ante annum 1216 iuxta SCHULTE (*o. c.*, t. I, p.192) ; ante Conc. Later. IV (1215) iuxta GILLMANN (*Ioh. Teutonikus' Lehre, l. c.*, p. 34[3]). Etiam glossas ad comp. secundam conscripsit et Decretales Gregorii IX glossis ornavit (SCHULTE, *o. c., l. c.*) Insuper composuit apparatum ad constitutiones Conc. Lat. IV (GILLMANN, *a. c., l. c.*, p. 35[1]), et glossas ad comp. quartam (GILLMANN *Problem vom Privilegium, l. c.*, p. 25[5]). — Ms. Vat. lat. n. 1378 ad comp. III continet apparatum *Vincentii Hispani*, uti iam constare potest ex collatione mss. n. 1377 et 1378. Ms. enim 1378 refert quamplures glossas signatas *Vinc.* et alias anonymas. At quae in 1377 ad comp. III inveniuntur cum sigla alia ac sigla *Vinc.* desunt in 1378, et quae in 1378, ut anonymae adsunt fere omnes signantur *Vinc.* in 1377.

(2) Composuit apparatum glossarum ad comp. primam (post a. 1210), ad secundam (ante nov. 1215), ad tertiam a. 1217 secundum SCHULTE (*o. c.*, t. I, p. 200). GILLMANN contra tenet apparatum ad comp. tertiam esse confectum post apparitionem compilationis quartae (*Ioh. Teutonikus' Lehre, l. c.*, p. 36[1]). — Ms. Vat. lat. n. 1377 continet apparatum Tancredi ad comp. I, II, et III.

(3) Conscripsit praeter *glossam ordinariam ad Decretum* de qua supra, p. 93, apparatum glossarum ad comp. tertiam (GILLMANN, *Zur Lehre der Scholastik, etc.*, p. 218 et *Jo. Teutonikus' Lehre, l. c.*, p. 27[5]). Item confecit apparatum ad comp. quartam (SCHULTE, *o. c.*, t. I, p. 175). Hunc autem apparatum probabilius pro parte confecit eodem tempore ac glossam ordinariam, et ante suum apparatum ad compilationem tertiam. (GILLMANN, *Ioh. Teut. Lehre, l. c.*, p. 29[3], et *Zur Lehre*, p. 212). Ms. Vat. lat. n. 1377 continet eius apparatum ad comp. IV. Hac occasione notetur etiam textus huius ms. ad v. *ad solum*, comp. IV, I, 7 : « Hic exprimitur casus ubi episcopis prohibita est dispensatio, alios casus notavi, L. Di. Miror, et I, q. VII, Nisi ».

(4) *Summa de Matrimonio*, ed. WUNDERLICH, Goettingen, 1841.

(5) Cf. SCHULTE, *o. c.*, t. I, p. 191 et 193.

DE ALBENGA (circa a.1190 ad a.1274), episcopus Faventinus ab a. 1258, auctor est glossae ad Compilationem quintam. Eius alumni Petrus de Sampsone et Henricus de Segusio (Hostiensis), in materia dispensationum sicut et in aliis, saepesaepius opinionem magistri referunt.

Ad illos scriptores accedunt PETRI BLESENSIS *Speculum iuris canonici*, ed. REIMARUS, Berolinae, et 1837, ROBERTI FLAMESBURIENSIS *Summa de matrimonio et de usuris*, ed. SCHULTE, Giessen, 1868.

2. Inter posteriores Decretalistas, qui *Decretales Gregorii IX commentati sunt*, maxime attendendae sunt glossae et lectura PETRI DE SAMPSONE (1230-1260) (1), lectura INNOCENTII IV († 1254) (2), glossa ordinaria BERNARDI PARMENSIS seu DE BOTONE († 1263) (3), lectura BERNARDI COMPOSTELLANI IUNIORIS (1250-60) (4), lectura HOSTIENSIS (1250-68) (5), et ABBATIS ANTIQUI (circa a. 1270) (6).

(1) Fuit professor iuris Bononiae intra a. 1230-60. Opiniones eius saepe referunt eius alumni Abbas Antiquus et Io. Andreae. Glossam momentosam scripsit de auctore dispensationum insertam in gl. ord. ad v. *quia* c. 4, X. *De iudiciis*, II, 4.

(2) Innocentius IV seu Sinibaldus Flisco seu de Fiesco fuit electus ad S. Pontificatum a. 1243.A canonistis saepe citatur ; Papa. Alumnus fuit Iacobi Balduini, et postea professor Bononiae. Commentario suo probabiliter finem imposuit a. 1245. — *Innocentii IV in quinque libros Decretalium necnon in decretales per eumdem editas, quae modo sunt in Sexto Decretalium libro, commentaria doctissima*, Venetiis, Scottus, 1510.

(3) Professor iuris fuit Bononiae ubi alumnum habuit Gulielmum Durantis. Glossae ordinariae Decretalium Gregorii IX adlaboravit usque ad diem obitus. — *Editio glossata*, G. Ferrario, Venetiis, 1584.

(4) Natus Vergantinis in Hispania, capellanus Papae († 1264). In fine vitae scripsit Lecturam in primum librum Decretalium. Canonista eminens, sed minoris momenti quantum ad nostram materiam pertinet. — *Bernardi Compostellani doctoris antiqui lectura aurea super libro primo Decretalium*, in *Perillustrium tam veterum quam recentiorum in libros Decretalium aurei commentarii*, t. I, Venetiis, 1588.

(5) Henricus de Segusio seu Hostiensis fuit cardinalis-episcopus Ostiensis († 25 oct. 1271), alumnus Iacobi Balduini et Iacobi de Albenga. Primum vocat « Dominum meum » in materia legum seu iuris civilis ; alterum in materia iuris canonici. Professor fuit in universitate Parisiensi. Lecturam in decretales Gregorii IX et in glossam ordinariam conscripsit circa a. 1268. — *Apparatus sive commentum domini Hostiensis super quinque libris Decretalium*. Argentinae, Io. Scottus, 1512.

(6) Gallus, cuius nomen ignoratur. Probabiliter professor fuit Bononiae. Scripsit lecturam in Decretales Gregorii IX, Minoris momenti est

His adnumerandus est GUIDO DE BAYSIO seu ARCHIDIACONUS († 1313), cuius Rosarium in Decretum Gratiani multas glossas antiquorum scriptorum refert. Insuper Glossam compilavit in *Librum Sextum Decretalium* (1). Eodem fere tempore IOANNES MONACHUS († 1313) commentarium in eumdem Librum sextum Decretalium confecerat (2).

Denique opera IOANNIS ANDREAE († 1348) maximi sunt momenti, praesertim Novella commentaria in Decretales Gregorii IX et in Sextum et Additiones ad Speculum Gulielmi Durantis(3).

3. Expositionem magis systematicam doctrinae de dispensa-

in nostra materia. — *Lectura aurea domini abbatis antiqui super quinque libris Decretalium.* Argentinae, Io. Scottus, 1510.

(1) Guido de Baysio seu Archidiaconus, sic vocatus quia fuit archidiaconus ecclesiae Bononiensis (†1313), professor fuit iuris canonici in eadem civitate. Habuit alumnum Io. Andreae. Absolvit Rosarium seu glossam in Decretum Gratiani, 25 ianuarii 1300 (GILLMANN, *Die Abfassungszeit der Dekretssumma, l. c.*, p. 246). — *Rosarium domini Guidonis archidiaconi Bononiensis super Decreto.* Editio incunabulis sine loco et anno. — Eiusdem commentarium in Sextum, non fuit absolutum ante a. 1306, sed certo ante a. 1311 (GILLMANN, *Von der Hinterlegung des Allerheiligsten im Altarsepulchrum*, in *Archiv*, t. 102 (1922),p. 38[2]; et *Die Abfassungszeit der Dekretsumme Huguccios, ibid.*, t. 94 (1914), p. 246).— *Archidiaconi super Sexto decretalium uberrima commentaria*, Lugduni, 1547.

(2) Natus est in Picardia, creatus cardinalis-presbyter a. 1294. Scripsit apparatum in Sextum ante 16 febr. 1301 (DENIFLE, *Chartularium univ. Parisiensis*, t. II, p. 90). Huic commentario postea additiones adiunxit. (GILLMANN, *Scholastische Auslegung von Mt.* 16, 18 in *Archiv*. t. 104 (1924), p. 48. — Ms. Bibl. Bruxellensis, n. 362.

(3) Io. Andreae composuit *apparatum ad Sextum* ante 16 febr. 1301, siquidem testimonio ipsius Ioannis eodem tempore confectus est ac apparatus Io. Monachi (GILLMANN, *Scholastische Auslegung, l. c.*, p. 48, et *Guido de Baysio und Joannes de Anguissola, ibid.*, p. 55[1]). Confecit etiam *apparatum ad Clementinas* circa a. 1326 ; *quaestiones mercuriales* circa regulas iuris in VI° ; *novella commentaria in decretales Gregorii IX* quae ultima non fuerunt absoluta ante a. 1338 (GILLMANN, *Zur Frage der Abfassungszeit der Novelle des Iohannes Andreae zu denDekretalen Gregors IX*,in *Archiv*, t.104, (1924), p.261). Post illa conscripsit *Additiones ad Sextum* et deinde *Novella Commentaria in Sextum*. Haec autem novella non fuerunt absoluta ante a. 1336 et ad summum ante a. 1339 (*Ibid.*, p. 273). Ante haec duo ultima opera composuit *Additiones ad Speculum iuris Gulielmi Durantis* (*ibid.*, p.274 ; et PAULUS, *Geschichte des Ablasses*, Paderborn, 1922, t. 1, p. 384[2]).

tione tradunt *Summae titulorum* IOANNIS HISPANI DE PETESELLA (5), GOFFREDI DE TRANO (1241-43) (6) et HOSTIENSIS (7).

His summis adiungimus Summam de poenitentia et matrimonio pro foro interno conscriptam a S. RAYMUNDO DE PENNAFORT (1236-45) et glossam eius a GULIELMO RHEDONENSI (circa a. 1254) confectam (8).

(5) Ioannes Hispanus de Petesella, Compostellanus, fuit professor iuris canonici Bononiae et Paduae. Scripsit suam *Summam super titulis Decretalium* a. 1235 vel 36. — Ms. Vat. lat. n. 2343.

(6) Goffredus († 1245) ante confectionem suae Summae scripsit etiam apparatum ad Decretales Gregorii IX (GILLMANN, *Von der Hinterlegung,* etc., *l. c.*, p. 35[1]).— *Summa super titulis Decretalium compilata a Magistro Ganfredo de Trano, domini Papae subdiacono et capellano.* Editio incunabilis, sine indicatione loci vel anni.

(7) SCHULTE probat Hostiensem Summam suam composuisse dum erat archiepiscopus (ab a.1250 ad 1261). GILLMANN pressius determinavit illam a. 1253 absolutam fuisse (*Von der Hinterlegung,* etc., p. 35[4]).

(8) Raymundus fuit professor iuris canonici Bononiae ante a. 1219. Iussu Gregorii IX Romam venit et in unum collegit Decretales ab eodem Pontifice anno 1234 authentice promulgatas. Summam suam pro foro interno confecit intra a. 1236-45. — *Summa S. Raymundi de Penafort Barcinonensis, O. P. de poenitentia et matrimonio.* Romae, Tallini, 1603. — Eidem Raymundo tribuendae videntur glossae ad Compilationem I, quae in Ms. Vat. Borghes. lat. n. 264 signantur *Raym., Raymundus Catalanus bonus frater.* In ms. Vat. lat. n. 1377 quaedam harum glossarum signantur R. Forsan tamen Richardo Anglico tribuendae sunt, et non Raymundo. — Raymundo etiam censemus adscribendam esse Summam iuris canonici quae in Cod. ms. Vat. Borghes. n. 261 (fol. 91[r]-102[v]) inscribitur composita « a Raymundo Catalano, professore iuris canonici ». Prologus enim mire consonat prologo Summae de poenitentia.

Sic incipit : « Frequens instantia et ignita karitas sociorum nexibus aureis indissolubiliter vinculata meum diu pulsarunt animum ut, quasi pignus amoris, aliquid mei laboris memoriale relinquerem, et eis et posteris profuturum ; cumque promtus essem ne viderer ingratus annuere postulans, restitit in faciem temperantia dicens : quid vanus humeros vis transilire gigantum, cur vires cum honere non metiris. Hoc audito, erubui stupefactus, tandem suspiciens in celum, vidi medicam curare volentem...(?) sue lenitatis alloquio stuporem relegavi pariter et pudorem, ita inquiens : temperantie consilio acquiesce, ne de teipso presumens, maiora te inchoes ; set iacta in Domino cogitatum tuum et ipse te enutriet ; ascende cum Zacheo arborem sichomorum ut videas Iesum Christum ; studeas in petre soliditate poni, ut de petra mox merearis Dei faciem contemplari, et ut docearis de omnibus,karitatis habeas unctionem. Librato igitur harum consilio de scientia vel ingenio non con-

4. Denique tres *tractatus speciales circa dispensationem* fuerunt conscripti : unus a IOANNE DE DEO : « Liber dispensationum » a. 1243) (1), alter a BONAGUIDA DE ARETINIS : « Tractatus de dispensationibus et privilegiis » (circa a. 1250) (2), tertius a GU-

fidens, set de sola Dei clementia, que mute asine subiugali humana voce loquendi dedit correctionem prophete. *Ego Raimundus Catalanus professor iuris canonici* opus supra vires agredior per quod in profundo pelago iuris canonici agnus cum agnis peditare et natare valeant elephantes. *Distingui ergo hoc opus per VII particulas* propter sancti Spiritus gratiam septiformem. In prima particula ponuntur varie species et differentie iuris ; in secunda egi de ministris canonum, differentiis et officiis eorumdem ; in tertia de ordine iudiciario ; in quarta de contractibus et rebus tam clericorum quam ecclesiarum ; in quinta de criminibus et penis ; in sexta de sacramentis ; in septima de processione Spiritus Sancti. *Modus agendi* est talis : in singulis particulis premittam rubricas ad ipsas particulas pertinentes. In qualibet rubrica tractabo primo materiam rubrice... dicendo utilia et necessaria, non apponendo superflua, secundo ponam questiones breviter et solutiones earum tam scriptas quam de facto emergentes ; tertio adiungam notulas iuris ad rubricam pertinentes, non in ambiguo set in veritate loquentes ; quarto et ultimo subiungam, propter rudes precipue, in quibus locis *decretorum vel decretalium tractatur tam in textu quam in glossa*, de materia illa, ut qui ex tempore longo nequeunt, per hanc saltem levem doctrinam cuncta valeant invenire. Unde lector mihi precor esto benevolens, et affectum meum considerans linga toxicata non mordeas, utilia soli Deo atribuas, et si qua tibi minus vel prorsus inutilia videbuntur, dicas vel librum mendosum vel te non intelligere, vel a me preter propositum insita cogitans socialiter corrigas et emendes ».

Conscripta fuit haec Summa ante apparitionem compilationis quintae ; revera ad illam numquam remittit, dum quatuor priores citantur. In ms. citato tamen non adsunt nisi duae particulae. Prima rubrica fol. 91r sequentia proponit : de iure naturali, de iure gentium, de iure civili, de origine iuris, de constitutionibus, de conciliis, de rescriptis et eorum interpretatione, de privilegiis, de consuetudine, de differentia iuris naturalis ad alia iura, de differentia constitutionis ecclesiasticae ad secularem; de iuris et facti ingorantia.

(1) Natione Hispanus et canonicus Ulyssiponensis (SCHULTE, *o. c.*, t. II, p. 94 sqq). — Cod. ms. Bibl. nat. Paris. lat. n. 4249, 4604 et 11721 ; Cod. ms. Bibl. Academ. Bonnae, n. 792. — « Principium decretalium » Ioannis de Deo edidit H. KANTOROWICZ (*Zeitschrift der Savigny. Stiftung, Kanon. Abt.* t. 43 (1922), p. 418-444).

(2) Advocatus in Curia Romana sub pontificatu Innocentii IV. — Opus est editum in *Tractatus illustrium in utraque tum iuris pontificii tum caesarii facultate iuris consultorum de censuris ecclesiasticis*, t. 14, Venetiis, 1584. — Cf. SCHULTE, *o. c.*, t. II, p. 110 seq.

LIELMO DURANTIS : « Rubrica de dispensationibus » in eius Speculo iuris canonici ad titulum de legatis (a. 1272) (1). Hi tractatus habent scopum practicum et applicant doctrinam quam scriptores diligenti fontium studio sibi comparaverant.

III. — *De methodo Decretalistarum*

1. Decretalistae vix adducunt *doctrinam Decretistarum*, si seponatur Archidiaconus qui, in suo Rosario, refert praesertim doctrinam Ioannis Faventini et Huguccionis ; hi etiam, sed raro, ab aliis Decretalistis afferuntur. Contra, satis frequenter invocatur glossa ordinaria Decreti Ioannis Teutonici quae totam fere doctrinam resumit Decretistarum maioris momenti, Rufini et Huguccionis. Per glossam ordinariam doctrina posterior cum priori coniungitur. Additiones huic glossae a Bartholomaeo Brixiensi quaedam factae sunt.

2. Ne putemus tamen Decretalistas nude et simpliciter conclusiones Decretistarum assumpsisse. Doctrinam, etiam communiter receptam, *novo examini subiciunt* et penitius de ea inquirunt, non sine notabili scientiae progressu. Huius progressus tres causae assignari possunt.

Prima est influxus in dies crescens *iuris Romani eiusque methodi stricte iuridicae.* Auctoritas Patrum, quae tanti momenti fuerat apud Decretistas, a Decretalistis raro invocatur. Hi afferunt textus iuris, quorum interpretationem per textus parallelos firmant. Ex more tunc recepto, quo ius Romanum habetur ut fons suppletorius iuris canonici et praesumitur cum eo concordare illudque confirmare, iuxta textus canonicos allegant ius Romanum. Qui mos adeo crevit, ut Hostiensis iam, sed praesertim Ioannes Andreae, fere nullam assertionem protulerint, quin illam probaverint textibus iuris tam canonici quam Romani.

Altera causa progressus est ipsa *exigentia praxis dispensationum* in dies frequentiorum. Quis fuerit influxus decretalium RR. Pontificum in doctrinam et vicissim doctrinae in decisiones pontificias supra indicavimus.

(1) *Domini Gulielmi Durandi Speculum iuris, cum Ioannis Andreae, Baldi reliquorumque clarissimorum iuris utriusque doctorum visionibus hactenus addi solitis*, ed. A. DE NEVO, Francofurti, 1592. — Cf. SCHULTE, *o. c.*, t. II, p. 144 sqq.

Ulterius, in fine huius periodi, magni ponderis fuit *doctrina theologorum*, praesertim S. Thomae. Theologi enim materiam dispensationum tractant modo valde diverso. Canonistae arguunt ex textibus iuris, theologi fere unice ex ratione, eo eventu ut in pluribus quaestionibus duae diversae, imo in nonnullis oppositae opiniones oriantur. Has theorias Archidiaconus simpliciter refert, Ioannes Andreae diiudicat et pro parte admittit.

3. Denique *in ipsis materiis quibus speciali modo immorantur*, discrepant Decretalistae a praedecessoribus suis. Decretistae intendunt maxime definire dispensationem, inquirere de eius causa, obiecto et effectu. Decretalistae interpretantur textus iuris et intendunt regulas practicas statuere circa usum validum et licitum dispensationum. Inde plura referunt quae praedecessores docuerunt circa notionem dispensationum, eorum varias species, regulas interpretationis et cessationem. Attamen *notionem* dispensationis a notionibus connexis melius distinguunt, accuratius effectus eius describunt. Latius evolvunt doctrinam circa *causam* ad concedendam dispensationem requisitam, id exigente praxi quotidiana : inquirunt nempe quanta debeat esse causa quoad validitatem et liceitatem dispensationis ex parte legislatoris vel aliorum qui praediti sunt potestate legem relaxandi, qualis cognitio causae praecedere debeat elargitionem favoris. Circa *diversas species* intimius indagant an sit dispensatio debita et an possit esse tacita. Circa *obiectum*, variis distinctionibus mitigant doctriam rigidiorem Decretistarum ; vehementer disputant circa dispensationem in iure naturae, in legibus quatuor priorum conciliorum oecumenicorum, in regulis ab Apostolis statutis. Addunt quaedam Decretistis fere ignota circa *subiectum* cui dispensatio concedi possit. Denique circa *auctorem* dispensationum methodo nova procedunt : dum enim Decretistae quaedam principia dederant circa fundamentum potestatis dispensandi, Decretalistae contra pro singulis gradibus hierarchiae, a Summo Pontifice usque ad simplicem confessarium, potestatem dispensandi in variis materiis eiusque fundamentum conantur stabilire.

IV. — *Divisio huius Partis.*

1. Ex praemissis apparet ratio cur in hac Parte acturi simus de *omnibus* Decretalistis, tum antiquioribus qui glossis suis orna-

verunt Compilationes antiquas, tum recentioribus qui commentaria scripserunt in Decretales Gregorii IX et Bonifacii VIII. Ex una enim parte maxima datur differentia inter Decretistas et Decretalistas etiam antiquiores quoad methodum adhibitam et quoad obiectum glossarum, quod iam non est Decretum Gratiani sed ius novum, ut aiunt, seu Decretales. Diximus tamen, quod doctrinam spectat, priores Decretalistas ab ultimis Decretistis non omnino separari posse. Alia ex parte tam intima viget connexio inter omnes Decretalistas, ut clarae expositioni noceret qui vellet de his separatim agere.

Huic periodo terminum ponimus scripta Ioannis Andreae, quia, in hac materia sicut in pluribus aliis, periodum claud unt scientiae iuris canonici. Caeteroquin postea quaestio nova methodo examinabitur, methodo nempe theologica.

2. Ex praemissis apparet etiam cur longius immoraturi simus in exponenda doctrina de obiecto et auctore dispensationis. Hanc enim fuse exposuerunt Decretalistae. In *priore sectione* agemus de notione, divisione, causa, obiecto, subiecto, interpretatione et effectibus dispensationum. *In altera* tractabimus de eius auctore, seu de dispensationibus quae concedi possunt a R. Pontifice, legatis, metropolitis, episcopis et aliis superioribus ecclesiasticis.

Huic sectioni per modum *Appendicis* quaedam addemus de *exordio influxus theologorum.*

SECTIO I

DOCTRINA DE NOTIONE, DIVISIONE, CAUSA, OBIECTO, SUBIECTO ET EFFECTIBUS DISPENSATIONIS

CAPUT I

De notione dispensationis

Dispensationem in litteris decretalibus *RR. Pontifices* nullibi definiunt, neque semper eodem modo loquendi utuntur ubi unam alteramve concedunt dispensationem. In concedendo dispensationes matrimoniales ex post facto, saepe dicunt se « dissimulando dispensare, vel dispensando dissimulare » (1) vel simpliciter « tolerare ne peius sequatur » (2). Innocentius III conceptum dispensationis describit quin eam expresse definiat : R. Pontifex dispensando « relaxat » legem seu « iuris vinculum » non quidem in generali, sed in casu speciali, seu « in aliquo » in aliis remanente vinculo, « quod in aliis non dissolvit » ideoque ubi dispensat « sic beneficium gratiae specialis inducit, quod rigorem constitutionis non perimit generalis » (3).

Doctores autem dispensationem audiunt nunc sensu stricto, nunc lato, quin tamen utramque formaliter ab invicem distinguant ; sed tum ex eorum modo loquendi ubi agunt de auctore, effectibus et interpretatione dispensationum, tum ex comparatione ipsius notionis quam tradunt dispensationis, cum certis actibus quos vocabulo dispensationis designant, manifestum est eos vocem dispensationem non semper eodem sensu audire.

(1) c. 2, Comp. III, *Qui matrimonium accusare possunt*, IV, 13 (Innocentius III, a. 1205).
(2) c. 5, Comp. I, *Qui clerici vel voventes*, IV, 6 (Alex. III, a. 1159-81).
(3) PL, t. 216, col. 943. ep. 16 (a. 1213).

§ 1. — *De definitione dispensationis sensu stricto*

1. Glossa ordinaria Decreti, ex Rufino definit dispensationem : « iuris communis relaxationem, factam cum causae cognitione, ab eo qui ius habet dispensandi » (1). *Hanc definitionem* omnes ad unum auctores aut verbotenus referunt aut quoad rem saltem admittunt (2) ; nam saepe occurrunt etiam aliae definitiones : « provida iuris communis relaxatio, utilitate sive necessitate pensata » vel « rigoris iuris per eum, ad quem spectat, canonice facta relaxatio » (3). Ulterius vero, ad definitionem latius enucleandam, explicant post Huguccionem, quid sit rigor, quid ius et quid aequitas. *Rigorem* quidam vocant « districtionem iuris sive excessum », et « austeritatem iuris scriptam, aliquando ad terrorem », et quandoque rigorem pro eodem habent ac subtilitatem iuris. *Ius* vero vocant « artem boni et aequi ». *Aequitatem* tandem definiunt « iustitiam dulcore misericordiae temperatam », vel « motum rationabilem regentem misericordiam et rigorem » (4).

Ex commentariis eorumdem auctorum diversis in locis inspectis deducere possumus, quaenam certo ab omnibus admittantur,et quaenam dubie adhuc proponantur circa notionem dispensationis. De causae cognitione et de auctore, de quibus in definitione agitur, postea tractabimus. Progressus doctrinae maxime elucet in hoc quod plura iam non exhibentur ut dispensationes ; talia sunt : legis derogatio, absolutio saltem a censuris, legis interpretatio, quae omnia antea nomine dispensationis veniebant.

2. Licet fere omnes, cum glossa ordinaria, silentio praetereunt notam specificam a Rufino traditam, dispensationem nempe esse

(1) Gl. ord. ad v. *plerisque*, c. 5, C. I, q. 7.

(2) INNOCENTIUS IV, *o. c.*, c. 15, X, *De temporibus ordinationum*, I, 11. — ARCHIDIACONUS, c. *licet canon, De electione*, I, 6 in VI°.— HOSTIENSIS, *Summa*, L. V, tit. *De poenitentiis et remissionibus*, Rubr. *De dispensationibus*, § 1. — DURANTIS, *Speculum iuris*, L. I, partic. 1, *de Legato*. Rubr. *de disp.* § 1. — Saepe etiam repetitur notio ex etymologia desumpta.

(3) HOSTIENSIS,*Summa*, *l.c.* : « dispensatio est rigoris iuris per eum ad quem spectat misericors canonice facta relaxatio, et vocatur vulnus quia ius vulnerat ».

(4) RAYMUNDUS, *o. c.*, L. III, tit. *De lapsis et dispensationibus*. — IOANNES DE DEO, Cod. ms. Bonnensis, fol. 49r, col. 1. — DURANTIS, *o. c.*, *l. c.* § 1.

relaxationem iuris in casu particulari seu casualem (1), nihilominus ex diversis eorum textibus deducere possumus illud elementum ab auctoribus subaudi et supponi. Communiter memorant dispensationem esse « vulnus legis » (2) ; dicunt « a iure communi intuitu alicuius non facile esse recedendum » (3) ; per dispensationem legem relaxatam vigorem servare pro aliis casibus non exceptis, seu, ut dicit Innocentius III : « dispensatio enim sic laxat iuris vinculum in aliquo, quod in aliis non dissolvit, et sic beneficium gratiae specialis inducit, quod rigorem generalis non perimit constitutionis » (4). Proinde, sicut plures Decretistae, ita omnes Decretalistae dispensationem iam non vocant relaxationem iuris communis *per abrogationem, obrogationem vel derogationem legis,* cum lex tunc non relaxetur in casu particulari. Quae doctrina certo sub influxu iuris Romani, in quo notiones illae optime ab invicem erant distinctae, stabilita fuit.

3. Omissis prioribus Decretalistis, qui magis ad doctrinam Decretistarum accedunt, et proinde dispensationem non clare distinguunt ab absolutione, posteriores Decretalistae illas notiones optime ab invicem secernunt, saltem ubi agitur *de absolutione a poenis medicinalibus.* Hoc patet ex textu Hostiensis ubi, de scrutinio in Ordine faciendo, episcopis dat consilium « absolvendi ad cautelam ordinandos publice in Ecclesia ab omni vinculo excommunicationis, et cum eisdem super omni irregularitate dispensandi » (5). Et exinde, ubi de effectibus dispensationis agunt, iam non memorant, ut olim, remissionem poenae inflictae (6).

(1) Cf. supra, p. 95.

(2) RAYMUNDUS, *l. c.* — ARCHIDIACONUS, *Rosarium,* gl. ad v. *relaxatio,* D. L, c. 25. — HOSTIENSIS, *Summa, l. c.*

(3) ARCHIDIACONUS, *Rosarium,* ad v. *nisi,* c. 5, C. I, q. 7.

(4) c. 20, X. *De electione,* I, 6. — JAC. DE ALBENGA, ad c. 7, X. *De statu monachorum,* III, 35 : « haec constitutio generalis est, et ad omnes extenditur, nec refragaris. Quanto magis ergo te confiteri oportet quod cum persona unica valeat dispensari ». — IO. ANDREAE, ad h. l. « Istae sunt constitutiones generales et ad omnes extenduntur, quanto fortius cum uno dispensari potuit ».

(5) HOSTIENSIS, *Summa,* L. I, tit. *De scrutinio faciendo,* § 6. — GOFFREDUS, *o. c.,* L. I, ad tit. *De rescriptis.* — IO. DE DEO : « potestas abbatis circa dispensationem et absolutionem circa ordinandos », Cod. ms. cit. fol. 55r.

(6) Cf. infra, p. 229.

4. Distinctionem inter *dispensationem et interpretationem* seu declarationem legis etiam omnes admittunt (1), etsi promiscue utrumque actum dispensationem vocant. Notat enim Durantis : « quandoque dispensationem sumi pro declaratione iuris, sed improprie » (2). Legislatorem seu superiorem legem declarare seu interpretari dicunt, quotiescumque obligationem dubiam legis divinae vel humanae declarant in determinato casu non existere (3). Nec immemores sunt Decretalistae distinctionis olim a Summa Coloniensi usurpatae, de interpretatione magistrali, iudiciali et principali (4). Principalis illa dicitur, quae fit ab ipso legislatore, et vocatur « necessaria et universalis ». Concessio dispensationis tamen non amplius dicitur actus potestatis interpretationis, sed iurisdictionis (5).

§ 2. — *De definitione dispensationis sensu lato*

1. Decretalistae quamvis dispensationem passim audiunt sensu stricto, nihilominus eamdem etiam sensu latiori adhibent, eo sensu quo Decretistae audierunt, nimirum pro omni « *rigoris mitigatione ex aequitate vel misericordia* », vel « iuris aut querelae relaxatione » (6). Quod duplici ratione explicatur, hinc ex methodo

(1) Goffredus, *Summa*, L. I, ad tit. *De constitutionibus*. —Innocentius IV, *o. c.*, c. 15, X, *De temporibus ordinationum*, I, 11.— Durantis, *o. c.*, *l. c.*, § 1. — Bernardus Parmensis, gl. ad v. *consummatum*, c. 7, X, *De conversione coniugatorum*, III, 32. — Hostiensis, *Lectura*, *e. l.*

(2) Durantis, *o. c.*, *l. c.*, § 1. v. *Dispensatio*.— Negligentia auctorum, quam Durantis increpat, partim causa fuisse videtur acris illius controversiae quae inter eos viguit circa dispensationem in voto et iureiurando. Dicunt enim plures R. Pontificem posse dispensare in illis, sed intelligunt de dispensatione quae est iuris interpretatio vel declaratio. Cf. c. 2, X, *De torneamentis*, V, 13 ; gl. ord. ad c. 6, C. XXV, q. 1.

(3) Durantis, *o. c.*, *l. c.*, § 6, v. *Consequenter* : « Si lex vel constitutio Domini Papae vel legati sit obscura, ad solum Papam pertinet declaratio ».

(4) Goffredus, *Summa*, L. I, ad tit. *De constitutionibus*.

(5) Cf. Innocentius IV, *o. c.*, c. 15, X, *De temporibus ordinationum*, I, 11. — Ioannes de Deo, ms. cit. fol. 50r, col. 1.

(6) Raymundus , *Summa*, L. III, tit. *De lapsis et dispensationibus*. — Durantis, *o. c.*, *l. c.*, § 1.— Archidiaconus, *Commentarium in VI*, c. 6, *De electione*, I, 6. — Io. de Deo, *l. c.*. — Quid auctores intendant

tunc communiter adhibita referendi et repetendi omnia a praedecessoribus exposita, hinc ex scopo omnem iuris rigorosam praescriptionem temperandi per quamdam aequitatem (1), ut ex condescensione in omni actu inspiciatur humana fragilitas, cui per nimium rigorem non medetur.

Usus autem ille non discernendi dispensationem sensu stricto et sensu lato id efficit ut Decretalistae dispensationi stricte sumptae applicent regulas quae tantum valere possunt de dispensatione sensu lato (2).

2. Inde etiam intelligitur *cur licentiae et actus qui nullo modo possunt vocari dispensationes*, ab auctoribus, qui tractatus speciales de dispensatione scribunt, inter dispensationes adnumerentur (3).

3. Pariter intelligitur quod dispensare dicitur *iudex*, qui inspectis circumstantiis aetatis, personae, honestatis, scandali, etc. ex *quadam misericordia poenam a iure statutam relaxat, vel mitigat*, cum oporteat, ut iudex semper prae oculis habeat aequitatem, seu « motum rationabilem qui regit misericordiam et rigorem » (4). Inde insuper explicatur quomodo iidem auctores, qui dispensationem definierunt « relaxationem legis seu iuris communis », i.e. ablationem vinculi revera existentis, remanente vinculo pro aliis, eadem voce dispensationis possint designare *mitigationem poenae*, quae nequidem a iure communi sed ab homine antea fuit inflicta (5).

4. Ulterius adhuc intelligitur quomodo inter illos doctores mota fuerit quaestio utrum *mitigatio poenitentiae* quae a confessariis imponitur sit dispensatio. Qui tenent taxationem poenitentiarum non esse a iure determinatam, sed esse arbitrariam, generatim remissionem illam dispensationem non vocant (6); alii contra,

per « relaxationem querelae » non clare liquet. Non constat an prae oculis habeant varias dispensationes, quas iudex aequitate inspecta facere potest in regulis processuum, ut puta circa auditionem testium determinatorum, vel circa comparutionem testium, an potius designent mitigationem poenae de iure rigoroso imponendae.

(1) Cf. Bonucci, *La derogabilita del diritto naturale*, p. 255.

(2) Cf. infra, p. 245.

(3) Io. de Deo, Cod. ms. cit. passim. — Durantis, *o. c.*, *l. c.*, § 5. — Bonaguida, *o. c.*, *l. c.* passim.

(4) Archidiaconus, *Rosarium*, gl. ad v. *nisi*, c. 5, C. I, q. 7.

(5) Gulielmus Rhedonensis, gl. ad *Summam Raymundi*, ad L. III, tit. 28. — c. 1, X, *De clericis peregrinis*, I, 22.

(6) Cf. de hac controversia: Raymundus, *o. c.*, L. III, tit. *De poeni-*

admittentes poenitentias a iure esse definitas,consequenter confessarios mitiores imponentes dispensare affirmant (1).

At, ut infra melius adhuc patebit, has varias dispensationes non audiunt sensu proprio, nam inter effectus dispensationis proprie dictae iam non memorant remissionem vel mitigationem poenae infligendae. Quod etiam patet ex textibus tum INNOCENTII IV dicentis : « non dicitur dispensare in poenis imponendis » (2), tum IOANNIS DE DEO, qui docet legatos a loco posse dispensare in poenis vel poenitentiis, « non tamen contra ius » seu « nisi esset contra ius » (3).

§ 3. — *De dispensatione et privilegio*

1. Glossatores huius periodi nondum perfecte *dispensationem a privilegio* distinguunt (4). Saepe enim privilegium vocant, quod iuxta definitionem Rufini dicendum esset dispensatio, et promiscue verba « privilegium et dispensationem » adhibent. Ita HOSTIENSIS docens quod « privilegium non subito, sed ex magna deliberatione, nec sine causa,imo ex certa ratione sit concedendum », concludit : « inde non est facienda dispensatio sine causa» (5). ARCHIDIACONUS promiscue loquitur de indulgentia,dispensatione et privilegio ; et quaestionem quomodo sit interpretandum bene-

tentiis et remissionibus ; GOFFREDUS, *Summa,* ad tit. *De his qui filios occiderunt* ; IO. DE DEO, Cod. ms. cit. fol. 50, et alii praesertim ad tit. *De poenitentiis et remissionibus.* — Dico generatim, quia quidam etiam loquuntur de dispensatione in poenitentiis arbitrariis. Cf. GOFFREDUS, *l. c.*

(1) IO.DE DEO : « Sic est tenendum quod pro quocumque mortali debet septennis imponi poenitentia si maior vel minor non invenitur a canone...sed tamen dicimus quod potest moderari a sacerdote ex causa... potest ergo presbyter dispensare in poenitentiis, ratione duce consideratis considerandis ». Cod. ms. cit. fol. 56v.

(2) INNOCENTIUS IV, *o. c.,* c. 15., X, *De temporibus ordinationum,* I, 11.

(3) Cf. Cod. ms. cit. fol. 53v.

(4) Cf. LINDNER, *Die Lehre vom Privileg nach Gratian unden Glossatoren des Corpus iuris canonici.* — Haec thesis a Lindner proposita omnino confirmatur, imo facilius probatur per examen textuum canonistarum, ubi de dispensatione agunt.

(5) HOSTIENSIS, *Lectura,* gl. ad v. *certa ratione,* c. 9, X. *De privilegiis,* V, 33.

ficium « quando dispensatur cum aliquo illegitimo ut ad ordines valeat promoveri » solvit : « privilegium illud est restringendum, cum sit odiosum » (1).

2. Haec *confusio* maxime occurrit ubi sermo est de privilegio contra ius, et de dispensatione in materia beneficiali quae aliquod detrimentum posset inferre tertio, et de interpretatione utriusque. Patet ex Goffredo, qui tenet « dispensationem cum illegitimo ut ad omnes ordines et omnia beneficia possit promoveri, late esse interpretandam, ubi privilegium illud nullum praeiudicium facit alteri » (2). Ex facto quod ambas notiones non apte distinguunt, forte etiam explicatur quosdam auctores, iuxta privilegia contra, praeter vel etiam secundum ius commune (3), etiam memorare dispensationem quae fit secundum, praeter vel contra ius (4). Quod manifeste sensu improprio dicitur.

Attamen aliis in locis, sequendo potius priores Decretalistas, qui ambas notiones distinxerunt, videntur commentatores tenere illas notiones esse *ab invicem secernendas* ; revera aliquando duas illas notiones ut ab invicem distinctas iuxtaponunt, uti facit Innocentius IV : ad quaestionem « an dispensatio sit semper necessaria, ubi excipitur vel accusatur contra aliquem ? » respondet : « videtur quod sic... sed alia ratione videtur hoc non posse stare, sicut enim pendente lite non valet impetratum privilegium... eadem ratione nec dispensatio... sed hoc fateor verum esse, si ex dispensatione alteri fieret praeiudicium sicut ex privilegio » (5). Item Hostiensis, qui hic aperte distinguit dispensationem et privilegium, docet in utroque regulam « concessum est in maiori, ergo et in simili vel minori » non valere (6).

(1) Archidiaconus, *Rosarium*, gl. ad v. *nisi* c. 5, C. I, q. 7. — Cf. etiam Hostiensis, *Summa*, L. I, tit. *De filiis presbyterorum*.

(2) Goffredus et Raymundus, *o. c.* ad tit. *De filiis presbyterorum*. — Innocentius IV, *o. c.*, c. 54, X, *De electione*, I, 6.

(3) Cf. Lindner, *o. c.*, p. 35 sqq. et p. 29. — Innocentius IV, c. 1, X, *De rescriptis*, I, 3.

(4) Io. de Deo, Cod. ms. cit. fol. 53r.

(5) *O. c.*, gl. ad v. *per concessionem*, c. 54, X, *De electione*, I, 6. — Goffredus, *o. c.*, ad tit. *De rescriptis* : « si privilegium, si dispensatio... concedatur ».

(6) Hostiensis, *Lectura*, c. 27, X, *De rescriptis*, I, 3. « Sed et in dispensationibus et privilegiis fallit hoc argumentum : dispensatum est in maiori ergo et in simili vel minori,... nisi et illud minus sub maiori includatur, nam si concedatur filio sacerdotis quod possit in episcopum

3.Nullus tamen est qui theoretice inquirat, quae sit praecise *differentia inter utrumque conceptum.* Docent dispensationem et privilegium concedere « ius privatum », nam indagando utrum aliquis possit habere ius ad dispensationem, non respondent dari ius seu actionem ad illam petendam vel exigendam, sed dispensationem iam concessam dicunt esse « ius privatum, non autem commune, sicut de privilegio dici potest» (1). Privilegium tamen communiter definiunt « legem privatam », dispensationem autem numquam vocant legem. Utrum inde possimus argumentum desumere ad affirmandum Decretalistas docuisse dispensationem concedere ius subiectivum tantum, non autem obiectivum, non constat (2).

CAPUT II

De variis speciebus dispensationum

In hac Decretalistarum periodo plures novae species dispensationum exponuntur ; aliae iam antea propositae controversiis dant locum.

promoveri, bene videtur et hoc concessum de omnibus sacris ordinibus, cum non nisi ipsis primo receptis debeat quis in episcopum consecrari. Vel dicas quod in gratiis favorabilibus hoc argumentum possit locum habere, non tamen in odiosis sicut sunt dispensationes super multitudine beneficiorum obtentae ». —Annon inde esset dicendum Decretalistas res ipsas distinguere,sed dispensationem et privilegium contra ius aequiparare, non in se, sed quoad consectaria practica, quatenus utriusque eadem interpretatio sit facienda, cum ambo praecise in hoc conveniant quod sint inducta contra ius commune?

(1) DURANTIS, *o. c.*, *l. c.*, § 1, in fine. ARCHIDIACONUS, *Rosarium*, gl. ad v. *nisi*, c. 5, C. I, q. 7.

(2) GULIELMUS RHEDONENSIS in gl. ad Summam Raymundi. Ms. cit. fol. 201 ad tit. 28. L. III, ubi explicat quid sit « dispensatio concedens ius privatum », videtur innuere tantum agi de *iure subiectivo*, cum dicat : « ius privatum, i.e. licentia seu permissio quaedam alicui specialiter facta contra rigorem canonum ».

§ 1. — *De dispensatione expressa et tacita*

1. Quaestio, in praxi magni momenti, ab omnibus Decretalistis tractatur, utrum nempe detur dispensatio *tacita*, aliis verbis utrum superior eo ipso quod agit contra ius commune dici possit intendere dispensare, etiam quin hoc exprimat (1). Huic plures aliae quaestiones connectuntur, notatim : utrum requiratur cognitio causae pro dispensatione concedenda ;— utrum et factum quod involvit dispensationem tacitam, impugnari possit ; — utrum et ipse superior tacite dispensans possit et debeat illam dispensationem servare ; — utrum de essentia formae dispensationis sit quod expresse fiat.

2. VINCENTIUS HISPANUS (2) et TANCREDUS (3) in suis glossis ad compilationes antiquas, ut « probabilem » non autem « ut necessariam » — sic ipsi fatentur — sequentem doctrinam proponunt, quam doctrinam ex opposito Damasus et Lanfrancus reiciunt (4), « ubicumque facit episcopus *scienter* quod non debet, et est tale factum super quo potuit dispensare, intelligitur dispensare ».

(1) GOFFREDUS, *Summa*, tit. *De consanguinitate et affinitate* ;—INNOCENTIUS IV, *o. c.*, ad v. *veniens*, c. 5, X, *De schismaticis*, V,9 ;—DURANTIS, *o. c.*, *l. c.*, § 9 ; —ARCHIDIACONUS, ad c. *Licet canon*, *De electione*, I, 6, in VI° ; IOANNES ANDREAE, ad v. *dispensare*, c. unic. *De aetate et qualitate*, I, 10, in VI°.

(2) Citatus apud ARCHIDIACONUM, *Rosarium*, gl. ad v. *poenitentes*, D, L.

(3) Gl. ad v. *restitues*, Comp. I. c. 6, *de filiis presbiterorum*, I, 9 : « Unde talem trado doctrinam, etsi non necessariam, probabilem tamen, quod ubicumque episcopus facit scienter quod non debet, et est tale factum super quo potuit dispensare, non potest contra factum suum venire, quia dispensasse praesumitur... sed successor eius poterit venire contra ipsum nisi probetur di[spensatio]... ubi vero non habet locum dispensatio ipsemet potest contra venire, ut dicitur in primis concordantiis ». Ms. Vat. lat. n. 1377, fol. 14.

(4) Cf. *Quaestiones Damasi*. «Q. an agendo contra canonem tacite dispensat et proinde non est puniendus... Sol. numquam episcopum praesumendum est dispensare, nisi hoc exprimat ». Ms. Vat. Borghes n. 270, fol. 34r.—Idem affirmat LANFRANCUS, in gl. ad v. *misericorditer*, Comp. III, c. 1, *De schismaticis*, V, 5. « Non sufficit ad probandam dispensationem cum aliquo factam si ordinatus probatur a tali qui sciebat indignum eum, et qui poterat cum eo dispensare... exigitur ergo ut intendat dispensare quod expressa causa presumitur ». Ms. Vat. lat. n. 1377, fol. 237.

Inde concludunt quod episcopus « tunc non possit contra factum suum venire ». Addunt tamen « successorem posse venire contra illud factum, casu quo illa dispensatio non posset probari ». Proinde admittunt dispensationem tacitam valere, sed indigere probatione, qualis est scriptura episcopi post concessam dispensationem eiusque usum confecta, qua constat dispensationem ab ipso fuisse concessam.

Goffredus (1) et Innocentius IV hanc eamdem regulam etiam ipsi admittunt, imo iam non ut probabilem tantum, sed ut certam. Addit tamen Innocentius IV regulam illam tunc « maxime » valere, quando ex dispensatione nemo laeditur (2).

3. Pro more suo, Innocentius IV rem intimius perscrutatur. Quod iam Ioannes de Deo et alii modo confuso indicaverant (3), ipse clare proponit, nimirum : scientia ad huiusmodi dispensationem praerequisita non est simplex cognitio existentiae impedimenti, sed talis esse oportet quae involvat *praeviam cognitionem super causas dispensationis* : « oportet enim, sic ait, ut praecedant ea quae episcopum praescium faciant, scilicet ut praecesserit cognitio summaria super causas dispensationis, puta an sit necessitas vel utilitas vel alia iusta causa » (4). At, formalem actum dispensationis non exigit, ne quidem ad probationem ; unde tenet ex ipso actu episcopi de dispensatione constare posse, modo tamen actus sit talis ut involvat dispensationem, non simplicem patientiam. Ideo « audiens missam alicuius illegitime nati, vel alias utens eius ministerio, episcopus non intelligitur dispensare » (5). Proinde ad dispensationem tacitam talis requiritur

(1) Goffredus, *Summa*, ad tit. *De filiis presbyterorum.*

(2) *Commentaria in quinque libros decretalium*, gl. ad v. *veniens*, c. 5, X, *De filiis presbyterorum*, I, 17.

(3) Ioannes de Deo, *Liber dispensationum*, ms. cit. passim.

(4) *Commentaria in quinque libros decretalium*, ad c. 5, X. *De filiis presbyterorum*, I, 17. « Alii dicunt, et securius, et sic fieri consulo, quod ad hoc quod intelligatur dispensare, oportet quod praecedant ea quae hunc praescium faciant, scilicet quod praecesserit cognitio summaria super causis dispensationis, puta an sit necessitas, vel utilitas, vel alia iusta causa... Imo plus dicunt quidam, quod necessaria est sententia dispensationis, vel potius decretum est necessarium super dispensatione concessa, scilicet dicendo, decernimus eum idoneum ad ordinem... Aliter praesumitur temerarium factum episcopi, nec dispensatio habetur, imo episcopus punietur, quod non fiet si dispensasset, sicut deberet in casu sibi dispensabili ».

(5) Innocentius IV, *l. c.* : « Item non sufficit patientia ut videatur

actus superioris, ut involvat causae cognitionem vel diligentem examinationem ; talis actus v.g. erit collatio Ordinis, vel administratio sacramenti confirmationis. Nam episcopus inquirere debet de ordinando, ideoque si talem ordinat, videtur « de hoc inquisivisse et ex certa scientia dispensasse » (1).

4. Hostiensis, Lanfrancum (2) potius sequens, cum Domino suo Iacobo de Albenga, recedit ab hac opinione communius iam recepta, quasi nimirum ex mero facto ad dispensationem concludi posset (3) ; huic enim opinioni obstare Hostiensi videtur c. 5, D. LXXXI, quod poena depositionis plectit lapsum ordinatum ab episcopo, qui cum illo poterat dispensare ; inde enim aestimat logice sequi, actum contra legem positum ab eo qui poterat dispensare, non necessario involvere dispensationem : « non ergo eo ipso quod episcopus ordinat, dispensat ». Unde iuxta ipsum praeter scientiam vitii seu defectus et potestatem dispensandi, requiritur intentio dispensandi (4). Haec autem « ex expressione causae dispensationis, et ex ipsa dispensatione expressa praesumitur » (5). — Practice ergo Hostiensis reicit dispensationem tacitam.

dispensare ». — Hostiensis, *Lectura, ad eumdem locum* : «Alii dicunt quod etiam sola patientia dispensationem inducit. Tu dicas quod nec ordinando, nec confirmando, nec alio modo intelligitur episcopus dispensare nisi exprimatur ».

(1) Innocentius IV, *l. c.* — Archidiaconus, *Comm. in VI.* ad c. *Licet canon, De electione*, I, 6.

(2) Cf. supra, p. 171.

(3) Controversia tamen renascetur post Io. Andreae.

(4) Hostiensis, *Lectura*, gl. ad v. *dispensatum*, c. 2, X, *De schismaticis*, V, 8.

(5) Cf. etiam Hostiensis, *l. c.*, et in c. 5, X, *De filiis presbyterorum*, X, 17. « Secundum Goffredum episcopus scienter ordinans intelligitur dispensasse, cum tale factum sit in quo potuisset ab initio dispensare... quod non placet. Ad hoc enim ut dispensatio rite fiat, considerandum est utrum utilitas vel necessitas Ecclesiae id requirat, vel an alia iusta causa subsit... et quod ipsa causa exprimatur in dispensatione... nam dispensatio est iuris communis relaxatio. Hoc autem regulare est quod, quantumcumque iudex a iure communi recedit, causa est exprimenda. Dicitur autem dispensatio quasi discreta pensatio quando scil. iudex in lance mentis suae discrete pensat et ponderat quid magis ecclesiae expedit, scil. sequi rigorem iuris, vel ei aequitatis dispensationem praeferre. Quare dicendum est quod non intelligitur dispensatum nisi hoc probetur... et in hoc etiam concordat d. n. ad idem... Si igitur vis in-

Tanta videtur fuisse Hostiensis auctoritas, ut plures canonistae posteriores doctrinam eius amplexi fuerint, inter quos Durantis (1), Archidiaconus (2), et Ioannes Andreae (3). Hi enim exigunt *dispensationem expressam.* Dicunt episcopos esse puniendos, si dispensant quin exprimant causam ipsius dispensationis. Imo Durantis negat episcopum dispensationem tacite concessam posse probare post factum ; nam « semper diceret episcopus se dispensasse, ut non puniretur ... et si dicat se dispensasse, non est ei credendum, nisi probet » (4).

§ 2. — *De dispensatione tacita et dissimulatione*

Dispensationem tacitam distinguunt Decretalistae *a dissimulatione et a tolerantia.* Porro haec tolerantia ipsis est « alicuius illiciti permissio,ut maius illicitum vitetur » ; superiorem vero dissimulare dicunt ubi abstinet ab impugnando factum contra legem positum, quod quidem ut valide vel licite fieret, indiguisset dispensatione, dum revera huiusmodi dispensatio ante factum ne tacite quidem fuit concessa.

1. *Occasio* quae huic Decretalistarum doctrinae ansam praebuit quaerenda est in quibusdam decretalibus, in quinque compilationibus antiquis insertis, quae tangebant modum agendi Ecclesiae in re matrimoniali, praesertim erga subdiaconos, qui contra canonum praescripta matrimonium inierunt, et erga consanguineos in gradibus prohibitis coniunctos.

Notum est a tempore Gregorii VII in Ecclesia Occidentali introductam esse legem caelibatus pro subdiaconis, eamque non

telligere quod episcopus cum isto dispensaverit : dicas quod hoc expressit, et scienter etiam ex causa hoc fecit ». — Idem tenet ARCHIDIACONUS, *Comm. in VI,* c. 15, *De electione,* I, 6.

(1) DURANTIS, *o. c., l. c.,* § 9, v. *qualiter* : « Necessaria est ergo expressa dispensatio». Et deinde arguit : «Numquid episcopus promovendo indignum intelligitur dispensare cum illo ? Videtur quod non... semper enim diceret episcopus non dispensare, ut non puniretur... » et infra : « Tu dic, quod si episcopus dicat se dispensasse, non est ei credendum nisi probet ».

(2) ARCHIDIACONUS, *l. c.*

(3) *Novella comm.,* gl. ad c. 6, X, *De statu monachorum,* III, 35.

(4) DURANTIS, *o. c., l. c.,* § 9.

ubique locorum illico servatam fuisse. In his difficultatibus episcopi quidam R. Pontificem interrogarunt de ratione agendi cum subdiaconis suae dioeceseos, qui contra dictos canones matrimonium contraxerunt. Alexander III duplici decretali respondet eos ab uxoribus esse separandos, at episcopos posse *dissimulare* ut cum suis uxoribus remaneant, si ex anteacta vita dissoluta tales esse appareant ut pluribus abuterentur, casu quo ab una illa separarentur (1). Idem Alexander III et etiam Innocentius III episcopis inquirentibus de modo tractandi eos qui, postquam per plures annos in matrimonium vixerunt, conscii fiunt se esse consanguineos in quarto gradu, respondent : « si per XVIII vel XX annos insimul sine quaestione manserunt, non est admittenda accusatio de matrimonii illegitimitate. Tunc enim Ecclesia propter diuturnitatem temporis *quodammodo dispensando dissimulat, et dissimulando dispensat* » (2).

2. Ex hisce decretalibus inter Decretalistas oritur quaestio *de notione dissimulationis*. Tancredus primus rem tangit, et investigationi optimam distinctionem praemittit. Docet enim dissimulationem esse duplicis speciei : unam, quae continet tacitum consensum, et proinde a peccato excusat ; alteram, quae fit cum tacito dissensu, et a peccato non excusat (3). Prioris exem-

(1) Comp. I, c. 3, *Qui clerici vel voventes*, IV, 6 (Alex. III, 1159-81) « ... Quoniam sacrorum canonum obviat institutis, ... si eos honestae vitae ante contractum matrimonium fuisse, aut dimissis illis, quae uxores illorum dicuntur esse, caste victuros credideris, tu ipsos mulieres a se dimittere moneas diligentius et appellatione remota districte compellas. Si autem antea dissolutae vitae fuerint, aut illis quas tenent dimissis, in deteriora lapsuri creduntur et plures pro una frequentare, tu id *dissimulare* poteris et pro graviori lapsu vitando, quod insimul maneant sustinere ». *Ibid.*, c. 5. *Qui clerici vel voventes*, IV, 6 (Alex. III, 1159-81).

(2) Comp. III, c. 2, *Qui matrimonium accusare possunt*, IV, 13 (Innoc. III, 1205). — Comp. I, c. 2, *eod. tit.* IV, 19 (Alex. III, a. 1159-81). His possemus addere : Comp. I, c. 1, *De consanguinitate et affinitate*, IV, 14, in quo Lucius III (1181-85) permittit « propter duritiam populi matrimonia, licet contra sacrorum canonum institutionem contracta, sub silentio et dissimulatione praeterire ». Item Comp. II, c. 1, *Qui matrimonium accusare possunt*, IV, 12, in quo Clemens III (1187-91) permittit ut legitimum, matrimonium in quinto gradu consanguinitatis contractum quia per XXV annos ut legitimum habitum fuit.

(3) Gl. ad v. *dissimulare*, c. 2, *De clericis coniugatis*, III, 3. Comp. I : « Nota quod dissimulatio duplex est : una cum tacito consensu et haec excusat a peccato, ut hic, et infra, *De dispensatione impuberum* (c. 5,

pla sunt dissimulatio circa acolythos qui postquam matrimonium contraxerunt suo beneficio ecclesiastico non fuerunt spoliati (1). Alterius exempla sunt dissimulatio a Lucio III permissa erga matrimonium in quinto gradu consanguinitatis contractum (2), ab Alexandro III erga subdiaconos coniugatos (3), ab Innocentio III erga matrimonium in quarto gradu consanguinitatis (4). Hanc alteram dissimulationem vocat Tancredus *comparativam permissionem*, negatque eam esse dispensationem. Ratio tamen eius assertionis stringens non videtur, cum dicat dispensationem non posse fieri cum ignoto (5).

3. Ad hanc Tancredi doctrinam, quae apud priores Decretalistas communior videtur, etiam IOANNES TEUTONICUS alludit, qui insuper exinde concludit episcopis vi talium decretalium, quibus ipsis facultas conceditur dissimulandi seu abstinendi ab

X, IV, 2, in parte decisa) ; alia cum tacito dissensu, et haec non excusat a peccato, ut infra, *Qui clerici vel voventes* (c.3 et 5, Comp. I, IV, 6) ». Cod. ms. Vat. lat. n. 1377, fol. 76.

(1) Comp. I, c. 2, *De clericis coniugatis*, III, 3.

(2) Comp. I, c. 1, *De consanguinitate et affinitate*, IV, 14.

(3) Comp. I, c. 3 et 5, *Qui clerici vel voventes*, IV, 6.

(4) Comp. III, c. 2, *Qui matrimonium accusare possunt*, IV, 13.

(5) Gl. ad v. *dissimulatione*, c. 1, Comp. I, IV, 14. « Huiusmodi tacitam dissimulationem non dico esse dispensationem. Quomodo enim dispensaretur cum ignoraret cum quo dispensaretur, non video. Sit ergo permissio comparativa... » Cod. ms. Vat. lat. n. 1377, fol. 143. — Ita optime explicatur cur Tancredus non ausus sit admittere dissimulationem pro impedimento consanguinitatis in quinto gradu, cum impedimentum in hoc gradu haberet ut dirimens. « Pone ergo, ait, quod aliqui inveniantur coniuncti in septimo gradu vel sexto vel quinto, quid fiet? Quidam dicunt quod tolerandi sunt, si diu simul steterunt, vel filios procreaverunt, et si timetur aliqua discordia suscitari ex separatione... Mihi autem videtur, quod super hoc summus pontifex esset consulendus, cui significandum est tempus quanto simul steterunt, qualitas personarum innotescenda, et in quo gradu sibi attinent, et utrum timeatur discordia suscitari vel non, et omnes circumstantiae causae, ut secundum haec instructus respondeat. Et hoc quod dico, satis innuitur in illo decreto, C. XXXV, q. 8, *De gradibus* (c. 1). Non enim debemus commodare peccatum nostrum commodis alienis, ut propter eos simul dimittendos peccemus. Quidquid tamen sit, in quinto gradu copulatos non dimitterem simul manere, licet in aliis duobus dissimulare possem, si viderem expedire ». (*Summa de Matrimonio*, ed. WUNDERLICH, ad tit. 20, p. 30). — SCHARNAGL, *o. c.*, p. 169, erronee proponit doctrinam Tancredi, quam non sufficienter totam examinavit.

impugnando facto illicite vel invalide posito, *non ideo committi potestatem dispensandi* in matrimonio. Etenim vi talis permissionis comparativae, quae non involvat dispensationem, non conceditur ipsis potestas dispensandi sed mera potestas permittendi taliter matrimonio coniunctos remanere in peccato mortali (1). Hoc autem IOANNI nimium videtur, sed quia non perspicit quomodo difficultas solvenda sit, dicit in consimilibus casibus R. Pontificem nec vere dispensare, nec vere dissimulare, sed quodammodo dispensare, quatenus defendit matrimonium refellendo accusatorem ac si dispensasset (2). DAMASUS contra, lo-

(1) Gl. ad v. *tuae discretioni*, c. 4, Comp. III, IV,10. « Quatuor enim sunt quae inducunt dispensationem in matrimonio : reformatio pacis.. item numerus annorum et proles suscepta... item iuventus... quintum quod inducit simulationem scil. maius malum, ut supra, *Qui clerici vel voventes*, Supra e. t. *Significatum*, l. I (c. 3, Comp. I, IV, 6). Si autem appelletur hic dissimulatio, i.e. permissio comparativa, secundum hoc non daretur potestas dispensandi [episcopis] sed potius permittere eos esse in mortali peccato. Et de tali dispensatione loquitur supra, *De frigidis et maleficis*, c. 1, l. II (Comp. II, IV, 9)... et sic intelligunt quidam quod hic dicitur. Si enim vera esset dispensatio non separetur matrimonium sic dissimulatum, ut infra, *Qui matrimonium accusare possunt, Per tuas* (c. 2, Comp. III, IV, 13). Sed ad hoc potest responderi quod aliud iuris est [in] tacita dispensatione quam in expressa, ut ibi dicam ». Cod. ms. cit. Vat. lat. n. 1377, fol. 216.

(2) Gl. ad v. *dissimulando dispensat*, c. 1, Comp. III, IV, 13. « Videtur hic multa elici posse specialia (?), ut scil. Ecclesia compellatur dispensare, quia compellitur admittere exceptionem, et ita dispensat dissimulando et e contrario. Item, quia dispensat cum invito, scil. cum alter coniugum vult separari ab altero et non stare cum illo. Item quia dispensat super impedimento sibi incognito. Preterea queritur utrum Ecclesia vere dispenset in hoc casu, an solummodo dissimulet ; et si hec [est] dissimulatio, utrum sit comparativa permissio vel libera. Ad hoc dicunt quidam quod Ecclesia vere dispensat, nec cogitur admittere illam exceptionem nisi dispenset propter diuturnitatem temporis ; alii dicunt quod in hoc dicitur Ecclesia dispensare, quod non admittit accusationem contra matrimonium, et dicunt quod post expressam dispensationem admittitur accusator, sed non post tacitam. Ego dico quod Ecclesia non dispensat vere, nec etiam vere dissimulat, sed dicitur quodammodo dispensare, quia defendit matrimonium refellendo accusatorem ac si dispensasset. Quoniam si vere dispensaret, statim post dispensationem, esset legitimum matrimonium inter illos. Quod est absurdum, quoniam ante tempus illud nullum erat matrimonium, nec de novo consentiunt, unde non est matrimonium, quod de plano concedo. Et si ille qui obicit exceptionem propter temporis diuturnitatem sciat quod male coniuncti sunt, mortaliter peccat sic excipiendo, quia nul-

quens de decretali qua R. Pontifex subdiaconis permittit stare in matrimonio, inhaesitanter declarat hanc dissimulationem *involvere dispensationem.* Si enim hanc non contineret, Papa dissimulando permitteret taliter coniunctos in peccato mortali stare, quod est absurdum (1).

lus numerus annorum defendit in talibus ». Cod. ms. Vat. lat. n. 1377, fol. 220. — Haec doctrina intime cohaerere videtur cum theoria de sanatione in radice, quae hic omnino reicitur. — Haec glossa erronee signatur in ms. cit. ut videtur, littera T[ancredus],cum potius assignanda sit Ioanni, prout patet tum ex textu sub nota praec. allato, tum ex oppositione cum doctrina a T. proposita sub nota 5, p. 176.

(1) *Quaestiones Damasi,* ad tit. *Qui clerici vel voventes* (c. 3, Comp. I, IV, 6). « Quaeritur circa decretalem *Significatum* (c. 3, Comp. I,IV, 6) ... utrum papa intelligatur dispensasse cum illis ; et videtur quod sic, quia si papa non dispensasset in illis, et permitteret eos stare in fornicatione, occideret eos in anima, quia cum possit liberare eos ab illo peccato mortali separando eos ab illis mulieribus,permittit eos simul esse... Imo potest eos educere de illo mortali peccato dispensando cum illis, cum subdiaconi teneant contineri ex constitutione ecclesie, et papa possit contra constitutionem ecclesie dispensare... et ita cum possit dispensando liberare illos a morte animi, [permittendo] in fornicatione stare sine dispensatione occideret eos in anima ». Ms. Vat. Borghes. n. 261, fol. 40v. — Ex his constat quomodo canonistae saec. XII controversiam quae inter modernos existit dirimendam putarunt. FREISEN (*o. c.*, p. 405), enim et STIEGLER(A.K.K., *l. c.*, p.667), diverso in sensu explicant dictas decretales in quibus agitur de dissimulatione. FREISEN potius Ioanni Teutonico assentire videtur, cum dicit : « Es wäre unrichtig, diese Dekretalen unter den Begriff Dispensation zu setzen, die Kirche dispensirte hier nicht auf Bitten der betreffenden hin, sondern in einigen der Stellen werden die Betreffenden sogar gegen ihren Willen gezwungen zusammen zu bleiben ; die Kirche dissimulierte, was nicht Dispensation ist. » STIEGLER contra potius cum sententia *tunc temporis* communiore respondet : « Es ist nicht notwendig, dass auf besondere Bitten hin die Dispens zu erteilen ist. Wenn ein Bischof in Rom anfragt, was mit Eheleuten zu thun sei, welche in verbotenen Verwandschaftsgraden sich geheiratet haben, und der Papst dann erklärt, dass man sie ruhig zusammen leben lassen könne, warum sollte dies keine Dispensation sein ? Uebrigens ist es gerade Regel, dass die Eheleute selbst oder Verwandte von ihnen um Nachsicht bitten. Und werden die Ehegatten... selbst gegen ihren Willen gezwungen, das gemeinschaftliche Leben fortzusetzen, so geschieht auch das nur,wenn eine geraume Zeit seit den Eheabschluss vergangen (18, 20, 25 Jahre), so ist das trotzdem eine Dispens. Was hier unter Dissimulation als einem von den Dispens technisch verschiedenen Ausdruck zu verstehen ist, lässt sich nicht einsehen. Höchstens könnte man ihn auffassen als eine Dispensation, bei welcher

4. Dissensus ille circa notionem dissimulationis minor evadit, resque *minoris momenti* fit post promulgationem collectionis Gregorii IX cum, prudenti opere Raymundi de Pennafort, pleraeque decretales huiusmodi textus continentes ex integro (1), vel saltem ut partes decisae (2) omissae sint.

5. Ubi tamen haec quaestio adhuc occurrit (3) communiter admittitur opinio Damasi. Ita GOFFREDUS ostendit dissimulationem esse actum omnino specialem, talem nempe qui *dispensationem* involvat; et hoc quidem ostendit agendo de difficultate practica, quae tunc temporis ob mutatam legislationem matrimonialem in Concilio Lateranensi IV (a. 1215) orta est (4). Inquirit enim utrum ipsa restrictio impedimenti consanguinitatis ad quartum gradum, eo ipso per «quamdam dissimulatam dispensationem» legitimaverit omnia matrimonia ante « nova iura » in gradu tunc prohibito contracta. Huic quaestioni Tancredus solutionem dare ausus non erat; dixerat enim « principem esse consulendum, quia casus novus est » (5). Goffredus contra optime

der Rechtssatz seine Wirkungen bereits geäussert hat, diese aber nachträglich vernichtet werden ». Inde apparet quam utile sit methodice exponere quid coaevi de sensu verborum in his decretalibus adhibitorum senserint.

(1) Tales sunt: Ex Comp. I: c. 1, *De renuntiatione*, I, 5; c. 9, *De filiis presbyterorum*, I, 9; c. 2, *De clericis coniugatis*, III, 3; c. 3 et 5, *Qui clerici vel voventes*, IV, 6; c. 5, *De eo qui cognovit consanguineam suae uxoris*, IV, 13; c. 1, *De consanguinitate et affinitate*, V, 14; c. 3, *Qui matrimonium accusare possunt*, IV, 19.

Ex Comp. II: c. 1 et 2, *Qui matrimonium accusare possunt*, IV, 12.

Ex comp. III: c. 2, *Qui matrimonium accusare possunt*, IV, 13; c. 4, *De consanguinitate et affinitate*, IV, 10.

Ex comp. IV: c. 1, *De consanguinitate et affinitate*, IV, 3.

(2) Tales sunt: c. 2, X. *De eo qui cognovit consanguineam*, IV, 13; c. 2 et 3, X. *De frigidis*, IV, 15; c. 5, X. *De desponsatione impuberum*, IV, 2; c. 2, X. *De clericis coniugatis*, III, 3.

(3) Inserta est tamen in collectione Gregorii IX decretalis qua Innocentius III permittit dissimulare, ob grave imminens scandalum, si matrimonium invalide fuerit contractum ob impedimentum consanguinitatis in quinto gradu, quod non fuit ablatum per dispensationem. Dispensatio enim irrita erat ex falsa allegata causa. (C. 2, X, *De consanguinitate et affinitate*, IV, 14).

(4) Similis controversia post mutationem legislationis matimonialis per Codicem introductam orta est.

(5) Cf. HOSTIENSIS, *Summa*, L. IV. tit. *De consanguinitate et affinitate*, § 9. « Quod si hodie inveniantur aliqui coniuncti in quinto gradu,

solvit dicendo matrimonia illa iudicanda esse secundum antiqua iura et per illa dirimenda, nam « leges et constitutiones futuris dant formam negotiis, non ad praeterita revocantur ». Addit tamen « de istis ita separatis tolerari posse ut, si de novo consentiant, valeat matrimonium ut ex nunc, non ut ex tunc » (1).

Posteriores Decretalistae cum Innocentio IV communiter admittunt talem dissimulationem *omnino involvere dispensationem*, arguendo ex absurdis, quae essent admittenda, in casu contrario (2). At, contendunt id non posse fieri nisi de certa scientia superioris vel cum causae cognitione, prouti dispensatio a R.Pontifice vel ab episcopis conceditur.

6. Haec dissimulationis notio, ut ex citatis textibus iam constat, occasio fuit prioribus Decretalistis elucidandi varios conceptus *permissionis*. Porro triplici modo dicunt aliquid permitti : permissione nempe sive libera, sive absoluta, sive comparativa. *Libera* est permissio, seu improprie dicitur aliquid permitti, ubi agitur de ponendo actu, qui nullo iure prohibebatur, ut contrahere

sed tamen contraxerunt ante istam constitutionem, dixit T(ancredus) consulendum Principem cum novus casus sit, cui significandum est tempus quando simul steterunt, qualitas personarum, numerus liberorum et in quo gradu attinent sibi, et utrum timeatur discordia suscitari vel non, et omnes aliae circumstantiae,ut secundum hoc instructus respondeat, nec enim debemus peccatum nostrum modis alienis accomodare, ut propter eos simul dimittendos peccemus ». — Concludit Hostiensis : « primus enim consensus illegitimus fuit,et sic potest confirmari ex post facto ».

(1) Cf. GOFFREDUS, *Summa*, ad tit. *De consanguinitate et affinitate.* « Item queritur an matrimonium olim contractum in septimo gradu legitimetur hodie per iura concilii generalis secundum que licet contrahere in quarto gradu... Ita tamen si per totum tempus ante nova iura duraverat, quod per nova iura inducta sit quedam dissimulata dispensatio ... R. Matrimonium istud iudicandum est secundum antiqua iura, et per hoc dirimendum... leges enim et constitutiones futuris dant formam negociis, non ad preterita revocantur... Item queritur an isti,de quibus. proxime quesitum est,separati possint inter se contrahere matrimonium. Et videtur quod non, ut probatur C. XXXV, q. 6, Ab isto (c. 6). Posset tamen satis tolerari ut si denuo et de novo consentiant, valeat matrimonium, ut ex nunc non ut ex tunc ».

(2) Cf. INNOCENTIUS IV, *o. c.*, ad c. 6, X, *De consanguinitate et affinitate*, IV, 4. « Sed ista dissimulatio (nempe in matrimonio invalido ex praesentia quinti gradus) habet vim dispensationis, ita quod de caetero non potest separari ipsum matrimonium, nam stultum esset dicere quod maneant in adulterio ».

secundas nuptias ; *absoluta* seu vera est permissio, ubi aliquid contra constitutionem humanam indulgetur, ut puta contrahere in quinto gradu ; *comparativa* denique est permissio, ubi aliquid illicitum permittitur ut magis illicitum vitetur, ut puta cum subdiacono permittitur habere unam foeminam ne peccet cum pluribus, et secundum hanc permissionem dicit canon quod « ea permittimus quae non approbamus..., et multa toleramus quae si in iudicium deducerentur, cassarentur » (applicando nempe ius rigorosum) (1). Proinde permissio absoluta vocatur dispensatio ad faciendum, comparativa dispensatio in factis. Inde plures agunt de dispensatione tolerantiae, praesertim in re matrimoniali, vel etiam in genere, ubi referunt distinctionem, a Rufino olim expressam, dispensationis in factis et in faciendis (2). Admittunt etiam regulam eiusdem Rufini, maiori facilitate concedendas esse dispensationes in factis. Ita Innocentius IV dicit : « episcopo non licere dispensare super faciendo, scilicet ut aliquid fiat contra canones... super eo autem quod factum est, dispensare potest ut toleretur » (3), et Archidiaconus : « facilius dispensatur in tolerando quam in promovendo » (4).

§ 3. — *De dispensatione debita, prohibita et permissa*

Alia divisio antea iam adhibita in dispensationem debitam, prohibitam et permissam, in hac periodo speciale momentum obtinet. Glossa ordinaria Decreti, nitens praesertim textibus Huguccionis, praebet fundamentum solutionis huius quaestionis apud omnes commentatores, qui de ea agunt (5). Raymundus in Summa sua, post tractatum de qualitatibus promovendorum titulum « de lapsis et dispensationibus » inserens, doctrinam glossae evolvit et primus regulas generales enuntiat, sed de foro interno tantum agit (6). Hostiensis easdem resumit et evolvit,

(1) Gl. ad v. *non postponas*, c. 5. X, *Qui clerici vel voventes*, IV, 6 ; Item gl. ad v. *permittit*, c. 3, D. III ; item DURANTIS, *o. c.*, *l. c.*, § 3, in fine.

(2) Cf. *supra*, p. 106.

(3) INNOCENTIUS IV, *o. c.*, ad c.15, X. *De temporibus ordinationum*, I, 11.

(4) ARCHIDIACONUS, *Rosarium*, gl. ad c. 68, D. L.

(5) Cf. *supra*, p. 107. — Gl. ad v. *detrahendum*, c. 25, D. L ; ad v. *necesse*, c. 28, D. L.

(6) RAYMUNDUS, *Summa*, L. III, tit. 28 : « Item pone quod dispensa-

eas omnibus dispensationibus applicando (1). Durantis textum Hostiensis ex integro refert, paucis tamen mutationibus additis (2).

1. RAYMUNDUS declarat dispensationem esse *debitam*, vel « ratione multorum scandali quod timetur, vel ratione temporis, personae, pietatis, necessitatis vel utilitatis Ecclesiae, aut eventus rei », verbo : « ubicumque subest iusta causa » (3). HOSTIENSIS insuper, et post eum DURANTIS, urgendo doctrinam Ioannis Teutonici et Laurentii, qui tenebant dispensationem *posse* dari ob causam quamdam probabilem, addunt eam, etiam ex huiusmodi causa probabili, esse debitam (4). Ex opposito, omnes admittunt eam esse *prohibitam*, ubicumque non potest fieri sine manifesta Ecclesiae decoloratione, et brevius : ubicumque non adest iusta causa dispensandi (5).

2. Raymundus deinde docet *quo sensu* dispensatio *possit esse debita* : « Licet autem sit debita ex causis praedictis, et praelatus peccet non dispensando, tamen subditi non possunt petere nisi forte supplicando ». Ex additis textui glossae his ultimis verbis : « nisi forte supplicando » patet Raymundum non agere de iure stricto, sed de misericordia. Et huius loquendi modi rationem ex Glossa coeteroquin depromptam dat Hostiensis : debitum non est iustitiae sed misericordiae, quia « dispensatio

tio alia est debita, alia est prohibita, alia permissa. Debita est ubi multorum scandalum timetur...cave tamen ne decipiaris in scrutando. Item debita est ratione temporis, vel personae, vel pietatis, vel necessitatis ecclesiae aut utilitatis, vel eventus rei... et breviter ubicumque subest iusta causa dispensandi est debita dispensatio... Licet autem debita sit ex causis praedictis, et praelatus peccet non dispensando (praelatus non peccat in dispensando) tamen subditi non possunt petere nisi forte supplicando ».—*Nota textum manuscriptorum huius summae sonare* : « praelatus peccat non dispensando »... sed rasuris et additionibus fere coaevis ut videtur, textus mutatus est : « praelatus non peccat in dispensando », quod videtur indicare controversiam tunc temporis existentem. — Cf. v.g. ms. cit. Bibl. reg. Bruxellensis, n. 8521, fol. 200.

(1) *Summa*, L. V, tit. *De poenis et remissionibus*. rubr. *De dispensationibus*, § 2.

(2) DURANTIS, *o. c.*, *l. .c*, § 3, Genera.

(3) *Summa*, *l. c.*

(4) Cf. supra, p. 110. HOSTIENSIS, *l. c.*, et DURANTIS, *l. c.*

(5) RAYMUNDUS, *Summa*, *l. c.*, HOSTIENSIS, *Summa*, *l. c.* — DURANTIS, *o. c.*, *l. c*,

est quaedam misericordia » et « certum est quod quilibet debet esse misericors ». Inde recte ambo arguunt : cum sit debitum, praelatus *peccat* non dispensando ; cum tamen non sit debitum iustitiae, sed tantum misericordiae, subditus non habet ius strictum ad illam, non potest eam petere nisi forte supplicando ; seu, non habet actionem ad illam exigendam.

3. Durantis, ulterius arguendo, indicat illud debitum non esse sensu nimis stricto intelligendum ; est enim potius de *convenientia.* Quaestioni utrum episcopus teneatur dispensare cum criminoso post peractam poenitentiam, respondet non esse debitum strictum, sed convenientiam ex aequo et bono ; etiam subdito cui fuerit denegata dispensatio, denegat ius adeundi superiorem, ut eum compellat, quia « nemo cogitur facere beneficium » (1). Debitum illud non haberi ut strictum clarius adhuc apparet ex eo quod, iuxta dispensationem debitam, ubi adest iusta causa, et prohibitam, ubi ea deest, quidam Decretalistae admittunt et alteram speciem, nempe *dispensationem permissam.* Huius tamen notionem claram non tradunt. De hac Raymundus omnino haesitanter loquitur (2) ; alii eam non definiunt, sed exemplis illustrant.

Obvie apparet hanc tertiam dispensationem, permissam nempe, non esse, qua species dispensationis, in eodem ordine cum debita et prohibita collocandam ; dum enim hae duae sibi invicem opponuntur ratione causae sufficientis quae vel adest vel deest, permissa contra dicitur ratione potestatis alicui factae dispensandi, quocumque titulo, in lege superioris : *huic* ergo *dispensanti permissa* est dispensatio. Porro haec ipsa dispensatio permissa, pro diversis casibus, erit vel debita vel prohibita.

4. Cum hac quaestione connexa est alia controversia, iam a tempore Decretistarum saepe agitata, utrum nempe *dispensatio sit ius,* id est regula qua quis uti valeat ad exigendam dispensa-

(1) Durantis, *o. c., l. c.,* § 3. « Numquid ergo tenetur episcopus ex debito cum criminoso dispensare post peractam poenitentiam ?... Sed dic quod debet de bono et aequo... Et si nolit, potest subditus adire superiorem, ut eum compellat... quod non placet, quia nemo cogitur facere beneficium ».

(2) *Summa, l. c.* : « Permissa etiam aliquando *videtur* dispensatio... quod *forte* potest intelligi, quando aliquis ad actionem alterius convictus est surripuisse vasa Ecclesiae, vel aliam rem ecclesiasticam, tunc si subest aliqua causa dispensandi, permittitur episcopo dispensare »,

tionem. Porro ad hanc quaestionem alii affirmative respondent, sed intelligunt de iure misericordiae, « quo proinde superior uti potest, quod inferior petere nequit » (1) ; alii contra negative, quia ius intelligentes obiectivum seu legem, sic arguunt : dispensatio est indulgentia, seu beneficium quo lex relaxatur ; indulgentia autem non est lex seu regula, sed regulae in casu particulari relaxatio et ideo non est ius, quia ius seu regula est canon, « unde canon vocat eam vulnus » (2). RAYMUNDUS, et post eum ARCHIDIACONUS ad clariorem rei intelligentiam (3) distinguunt subiectum activum et passivum dispensationis : in subiecto activo, seu secundum quod est actio, seu, ut ait, « secundum quod est dispensare » non est ius, sed potestas a iure concessa. In subiecto passivo, seu « secundum quod est passio, i.e. secundum quod est in eo cum quo est dispensatum » est « ius privatum, sed non est commune, sicut de privilegio dici potest ». DURANTIS triplex genus dispensationum distinguit : « ubi est dispensatio debita, tunc est ius, cum sit exsecutio iustitiae ; si est prohibita, tunc non est ius, sed dispensatio iuris ; si autem est permissa, tunc non est ius sed misericordia » (4). Haec tamen aegre componi possunt cum textu supra allato, in quo docebat « tantum agi de debito ex aequo et bono ».

5. Attento modo loquendi obscuro canonistarum, et sensu diverso quo adhibent voces ius et debitum, sequenti modo doctri-

(1) Hanc opinionem sequi videntur Decretalistae supra citati. Sed plures in uno loco sic, in alio aliter loquuntur. — Hanc controversiam addimus, quia secus tractatio nostra non esset completa, sed fatemur textus non indicare quid praecise velint auctores per hanc distinctionem.

(2) Sic tenent Huguccio (cf. supra, p. 110), et Martinus citati apud DURANTIS, *l. c.*, § 1, n. 5 : « Alii ut H. et M. dicunt contrarium... nam indulgentia non est regula... ergo nulla dispensatio est ius, quia regula est canon seu ius ».

(3) RAYMUNDUS, *Summa, l. c.*, « Dispensatio est idem quod iuris relaxatio ; unde canon vocat eam vulnus... Sed numquid dispensatio est ius ? Quidam dicunt quod sic,quidam contra ; tu dicas quod dispensatio activa, id est secundum quod est in dispensante, non est ius, sed est potestas data a iure. Dispensatio passive, idest secundum quod est in eo, cum quo dispensatur, est privatum ius sed non commune, sic et de privilegiis potest dici ». — ARCHIDIACONUS, *Rosarium*, gl. ad v. *poenitentes*, D. LV.

(4) DURANTIS, *o. c., l. c.*, § 1, n. 5. — ARCHIDIACONUS, *l. c.* affirmat hanc opinionem fuisse Durantis propriam.

nam proponeremus : generatim in subiecto passivo dispensationis denegant ius strictum ad illam ; pro superiore autem dispensante, admittunt obligationem saltem « ex aequo et bono », non tantum ubi ex textibus praecipientibus legis debita est dispensatio, sed ubicumque adest iusta causa.

6. *Modum loquendi* IOANNES ANDREAE *mutavit* ; et cum canonista sat ignoto, PHILIPPO, affirmat : « dispensatio respectu superioris est voluntatis, non autem necessitatis » (1).

Huius regulae tamen vestigia invenire est in altera divisione dispensationum, ab Hostiensi proposita, de qua nunc est agendum.

§ 4. — *De aliis dispensationum speciebus*

1. Secundum HOSTIENSEM, alia dispensatio dicitur *voluntaria* (libera), alia *rationabilis,* et illa subdividitur in necessariam et non necessariam (2). Quid importet illa divisio, ex textu Hostiensis difficile intelligitur, cum tantum indicet quis voluntariam concedere possit: solus nempe princeps ; et cuinam materiae applicetur : « in duplicibus beneficiis et summis ». An etiam in dispensationibus aliis usu veniat, praeterquam in materia beneficiorum, ex textu erui nequit. Ubi ex professo de speciebus dispensationum agit, Hostiensis hanc divisionem non memorat (3).

Voluntaria illa videtur esse, quae a sola voluntate legislatoris pendet, et quae proinde valet etiam si sine causa lex relaxatur. Hic sensus innui videtur his verbis quae Hostiensis huic divisioni subnectit : « verumtamen non omitto quod, quamvis Papa sine

(1) *Addit. Ioannis Andreae* ad § 1. DURANTIS, *l. c.* — Philippus erat coaevus Bernardi Parmensis, et scripsit Lecturam in Decretales Gregorii IX. Pauca de eius vita nota sunt. Cf. SCHULTE, *o. c.*, II, p. 80.

(2) HOSTIENSIS, *Summa,* L. I, ad tit. *De filiis presbyterorum :* « Dispensationum alia est voluntaria, et hanc solus princeps facere potest, in duplicibus beneficiis et summis... Alia rationabilis non necessaria, puta quando fit propter praerogativam meritorum, et hanc solus princeps in duplicibus exercet... Alia rationabilis et necessaria, et hanc episcopus in duplicibus exercere potest... Verumtamen non omitto quod quamvis Papa sine causa dispensare possit de plenitudine potestatis, pro eo quod non habet superiorem in hoc mundo,... attamen cum homo sit, peccare potest ». — Ad hanc divisionem remittit DURANTIS, *l. c.*

(3) Cf. *Summa,* L. III, Rub. *De dispensationibus,* § 2.

causa dispensare possit de plenitudine potestatis, pro eo quod non habet superiorem in hoc mundo... attamen cum homo sit, peccare potest ». *Rationabilis non necessaria* illa videtur esse quae licite fieri potest a principe, cum adsit iusta causa, puta merita subditi, et ideo rationabilis dicitur ; ideo autem dici videtur non necessaria quia non respicit bonum commune, cum fiat intuitu personae (1).

2. Aliae *divisiones minoris momenti* denique memorandae sunt. GOFFREDUS distinguit dispensationem *pietatis, iuris* et *iudicis* (2). Iuris vocat illam quae nulli neganda est ; iudicis quae arbitrio iudicis committitur facienda. Hae dispensationes iuris et iudicis, quas alii vocant debitas et permissas, non idem sonant ac dispensationes *a iure* et *ab homine* concessae de quibus alii loquuntur. Dispensatio a iure secundum quosdam nullum interventum superioris postulat, sed ipso iure adnectitur quibusdam factis ; ita ipso iure cum illegitimis dispensatur per ingressum in religionem (3). Contra dispensatio *ab homine* ea vocatur quae conceditur per actum superioris.

3. In fine addendum est Decretalistas, eo modo quo locuti sunt Decretistae, saepesaepius loqui de dispensatione *magna, maiore, maxima*, vel semiplena, plena, pleniore et plenissima ; quibus omnibus indicare intendunt dispensationem maiorem vel minorem effectum habere (4).

(1) Hoc confirmatur ex textu in *Lectura* posito, in gl. ad v. *incauta*, c. 44, X. *De electione*, I, 6, ubi opponit dispensationem voluntariam dispensationi ex causa factae : « Incaute : quia non praemissa examinatione ; vel sine dispensatione : quamvis necessitas immineret ; vel ex *voluntaria* dispensatione. Alias si ex dispensatione interveniente ex causa facta ».

(2) Cf. supra, p. 113. Cit. apud ARCHIDIAC., *Rosar.*, in gl. ad v. *mansuetudinem* c. 11, C. XII, q. 2.

(3) Alii tamen dicunt, non ipso iure cum talibus dispensari per ingressum religionis, sed eis prodesse religionem ad dispensationem facilius obtinendam. Cf. GOFFREDUS, *Summa*, ad tit. *De filiis presbyterorum* :« Circa filios sacerdotum et alios illegitimos nota : dispensatur aliquando ipso iure, aliquando per hominem. Ipso iure per ingressum religionis ».

(4) Cf. v. g. GOFFREDUS, *Summa*, ad tit. *De homicidio*, ad tit. *De haereticis*, ad tit. *De cohabit. clericorum et mulierum.* — ABBAS ANTIQUUS, c. 9, X. *De filiis presbyterorum*, I, 17. — PETRUS DE SAMPSONE, *ibidem* citatus. — HOSTIENSIS, *Summa*, ad tit. *De cohabitatione clericorum*,

CAPUT III

Doctrina de causa dispensationum

Doctrina Decretalistarum circa causam pro concessione dispensationis requisitam, nititur auctoritatibus a Gratiano allatis in C. I. q. VII, et praecipue glossis his textibus adnexis, quae doctrinam Decretistarum resumentes, summatim ad haec reduci possunt : dispensatio fieri potest pro persona, pro tempore, pro loco, pro eventu rei, ex necessitate vel utilitate ; et haec omnia directe vel indirecte reducuntur ad causam necessitatis vel utilitatis Ecclesiae (1).

Cum hac doctrina a Decretistis stabilita consonant ea quae Innocentius III in variis suis decretalibus de causa ad licitam dispensationis concessionem requisita scripsit, quamvis priori aspectu severiori doctrinae potius favere videantur. Et revera, rigidioris magistri sui Huguccionis opinionis memor, in quibusdam decretalibus causam necessitatis vel utilitatis Ecclesiae requirit ad licitam illam concessionem. At immerito inde concluderetur Innocentium admisisse, prout Huguccio olim dixerat, requiri « magnam causam, scil. Ecclesiae necessitatis vel utilitatis communis » (2), nam ex una parte iam non loquitur de « causa necessitatis communis », ex alia in aliis dispensationibus aperte declarat eas fieri ob causas, quae potius utilitatis privatae dicendae sunt, ut « litterarum scientia, morum honestas, vitae virtus et fama personae » (3).

Decretalistae minus insistunt tractationi cui Decretistae praecipuas partes tribuerunt ; tractatus systematici de dispensationibus pauca de hac materia habent (4). Generatim ad quaestionem qualiter dispensatio sit facienda respondent simplici-

(1) Cf. supra, p. 118.

(2) Inde doctrinam Innocentii III nimis urgere videtur Hinschius *o. c.*, t. III, p. 674 : « Immerhin ist aber auch von Innocenz III noch principiell anerkannt worden, dass die Ausübung dieses Vorrechtes nur im Falle einer Nothwendigkeit oder eines Nutzen der Kirche statthaben dürfe ».

(3) C. 20, X. *De electione*, I, 6.

(4) Cf. supra, p. 147.

ter, eam debere fieri ex iusta causa (1). Alii addunt « ex certa, iusta et magna causa » (2). Omnes afferunt textum sancti Bernardi : « Dispensatio sine iusta causa, non dispensatio, sed dissipatio est dicenda » (3), vel alludunt ad textum Gratiani : « dispensatio indiget magno negotio » (4).

Usque ad Ioannem Andreae, Decretalistae, parum attendunt ad doctrinam theologorum, circa causam ad dispensandum requisitam ; manifestus contra est influxus iuris Romani. Plura tamen docent quae theologi et canonistae post Io. Andreae evolvent, et regulis abstractis enuntiabunt. Pluribus in locis Innocentius IV, Hostiensis, Durantis et Ioannes Andreae, agunt de notione causae iustae, de eius divisionibus, de causa requisita apud legislatorem vel eius inferiorem ad valide et licite dispensandum, de causae cognitione et de usu dispensationis sine causa concessae.

§ 1. — *De causa iusta requisita*

1. *Causam requiri ad* dispensationem omnes admittunt, eo quod a iure communi non facile est recedendum. Dissentiunt vero Decretalistae ubi indagant *qualis* causa requiratur. Omnes exigunt, ut sit causa « iusta » i.e. rationabilis (5) ; quidam, ut sit « iusta et magna » (6) ; alii, ut sit insuper « certa » (7).

Omnes ad unum « iustam » causam inveniunt ubi adest necessitas vel utilitas Ecclesiae, non tamen requirunt causam boni communis. In quibusdam tamen materiis, v.g. pro dispensatione

(1) Io. DE DEO, *o. c.*, passim ; DURANTIS, *o. c.*, *l. c.*, § 9.—HOSTIENSIS, *Lectura*, variis in locis ; *Summa*, *l. c.* ad rubr. *De dispensationibus*, § 3.

(2) DURANTIS, *o. c.*, *l. c.*

(3) Cf. *De consideratione*, L. III, c. 4.

(4) c. 6, C. I, q. 7.

(5) TANCREDUS, gl. ad v. *rationabilis*, c. 2 (Comp. II), III. 21. « Nota eos hoc non posse nisi iusta causa, et est argumentum quod dispensatio non debet fieri nisi iusta causa ». Ms. cit. Vat. lat. n. 1377, fol. 55. — Gl. ad v. *dissimulare*, c. 2 (Comp. I), III, 3. « Numquid episcopus potest dispensare cum coniugato ut ei concedat beneficium. Videtur quod sic,... peccat tamen nisi ex iusta causa hoc faciat ». INNOCENTIUS IV, *o. c.*, C. *cum ad*, X. *De statu monachorum*, III, 25.

(6) HOSTIENSIS, *Summa*, *l. c.*, § 5, «qualiter facienda est dispensatio ?... et quidem iusta ac certa causa hoc exigente ».

(7) DURANTIS, *Speculum*, *l. c.*

in beneficiis cumulandis, distinguunt bonum Ecclesiae commune, et bonum saltem directe privatum (1). Quidam hanc causam iustam determinant enumerando causas a Gratiano adductas in C. I, q.VII ; alii istis alias adhuc causas exempli gratia addunt, ut puta Durantis qui duodecim species causarum affert (2).

Quod autem quidam auctores causam « certam » et « magnam » requirunt, hoc non ita est urgendum, ac si excluderent causam dubiam vel probabilem, vel causam boni privati ; et revera iidem illi auctores hinc agnoscunt dispensationem fieri posse, imo debere secundum quosdam (3), ex causa probabili ; hinc vero tenent causam « magnam » aliquando adesse ob rationem omnino privatam, v.g. ob aetatem (4).

Causam exigunt proportionatam momento legis et quidem ita ut in certis legibus requirant causam necessitatis vel utilitatis pro validitate dispensationis etiam a S. Pontifice concessae (5).

2. Ex eo quod causam « iustam » requirere videntur et simul docent talem causam inducere dispensationem « ex debito », falso quis deduceret causam « iustam » sumendam esse stricte, i.e. ut talem causam *quae ex iustitia relaxationem exigat.* Etenim ex supradictis iam constat causam « iustam » auctoribus illis idem esse ac rationabilem seu aequam (6). In hoc modo loquendi invenitur aequivocatio in verbo « debitum », quod nunc stricte, tunc late sumunt. Tunc tantum causam iustam stricto sensu intelligunt, quando ex praecepto legislatoris, lex debet relaxari, ob causam ipsa lege determinatam (7). Sed nec in hoc casu, si superior dispensationem denegat, subditum tamquam a lege exemptum habent, ut patet exinde quod aliud adhuc remedium

(1) Cf. varios Decretalistas ad c. 28, X. *De Prebendis*, III, 5. Dicimus : « saltem directe » ut infra melius pateat quid S. Thomas velit distinguendo bonum commune directum et indirectum. Bonum enim privatum directum Ecclesiae indirecte prodesse potest.

(2) *Specul. l. c.*, § 3.

(3) HOSTIENSIS, *Summa, l. c.*, Rubr. *De dispensationibus*, § 2.— DURANTIS, *Speculum, l. c.*

(4) DURANTIS, *ibid.*

(5) Cf. infra, p. 191.

(6) Cf. supra, p. 182. — Huic difficultati alludit Suarez, *De Legibus*, L. VI, c. 18, n. 19.

(7) Cf. supra, p. 183.

ei assignant et hoc quidem unicum, nimirum « ius recurrendi ad superiorem » (1).

3. *Duplicem classem causarum* distinguunt, alias nempe finales et alias impulsivas seu suasivas. Qua causas *finales* eas habent « quae dispensationem inducunt » seu « quae finaliter compellunt ad faciendum, quod aliter facturus non erat superior » ; quas causas finales ulterius subdividunt in alias, simpliciter inducentes seu sufficientes ad hoc ut inferior potestate delegata utatur ad dispensandum in lege superioris (2) ; et alias maiores seu summas, quae sufficiunt ad hoc ut inferior legitime dispenset in lege superioris, etiam deficiente concessione iuris ; tales causae maiores sunt evidens utilitas et urgens necessitas (3). Qua causas *impulsivas* habent eas « quae superiorem inducunt ad facilius dispensandum », seu « quae compellunt ad facilius faciendum, quod tamen alias facturus erat ». De his auctores saepissime agunt, et plures huiusmodi causas enumerant (4).

§ 2. — *De influxu causae in dispensationem*

1. Circa *validitatem vel liceitatem dispensationis sine iusta causa factae* ab episcopo, nullus exstat dissensus inter Decretalistas : regula omnino generali statuunt dispensationem ab episcopo vel alio inferiore concessam, esse illicitam, imo et invali-

(1) Cf. Archidiaconus, *Rosarium*, gl. ad c. *Poenitentes*, D. LV. Divisiones causarum quas olim invenimus apud Io. Faventinum, non reperiuntur nisi apud Archidiaconum in suo Rosario, qui, secundum doctrinam Huguccionis, causam boni communis exigit pro legitima concessione dispensationis. Haec tamen minorem habent valorem pro expositione doctrinae huius temporis, cum in suis glossis Archidiaconus faciat compilationem fere omnium opinionum praecedentium, etiam Decretistarum, quin eas diudicet.

(2) Hostiensis, *Lectura*, c. 6, X. *De concessione prebendae*, III, 8 ; c. 24, X. *De electione*, I, 6.

(3) Cf. varios Decretalistas passim, et praesertim ad c. 28, X. *De prebendis*, III, 5.

(4) Goffredus, *Summa*, ad tit. *De statu monachorum*. — Abbas Antiquus, c. 20, X. *De electione*, I. 6. c. 9, X. *De regularibus*, III, 31. — Innocentius IV, *o. c.*, c. 54, X. *De electione*, I, 6. Hostiensis, c. 54, X. *De electione*, I, 6. — Io. Andreae, c. 2, X. *De statu monachorum*, III, 35.

dam si fiat in lege superioris sine iusta causa (1). Quod autem attinet *dispensationem* a R. Pontifice concessam nonnulli movent quaestionem, imprimis utrum valeat sine iusta causa ; deinde utrum ipsa eius voluntas possit esse causa sufficiens ad licite legem relaxandam.

Haec quaestio quam plures ex professo non movent, aliter ab aliis solvitur occasione suae applicationis casibus specialibus.

2. Praevalet opinio Iacobi de Albenga et Innocentii IV(2). Nimirum Iacobus distinguit dispensationem quae fit *in iure simpliciter positivo*, et illam quae fit *in voto, in statuto generali Ecclesiae* (quod tamen immerito a iure positivo distinguit), *et in praeceptis Evangelii.* Iuxta principia iuris Romani, declarat *sola* iura positiva admittere dispensationem Papae, et docet huiusmodi dispensationem *validam* fore etiam si fiat sine causa. Solam enim voluntatem dispensantis sufficere autumat, « nam ubi sola voluntaria constitutio est causa quare aliquid prohibetur, per consequens sola voluntas contraria causa erit quare prohibitio relaxetur... Eius enim est destruere et interpretari ius, qui illud condidit ; et princeps suis legibus non ligatur, quamvis ipsas deceat observare » (3).

Contra, dispensationem a R. Pontifice concessam in voto, in praecepto Evangelii, vel in statuto generali Ecclesiae ut *invalidam* habet nisi fiat ex causa, imo pro quibusdam « ex vera et magna » causa. (4). Haec doctrina ab Hostiensi admittitur,

(1) Raymundus, *Summa, l. c.*, Hostiensis, *Summa, l. c.* De invaliditate talis dispensationis constat ex textibus in quibus non tantum requiritur causae existentia sed et eius cognitio.

(2) Gl. ad v. *summus Pontifex.*, c. 6, X. *De statu monachorum,* III, 35.

(3) Innocentius IV, *Commentarius*, c. 6, X. *De statu monachorum,* III, 35. — l. I, 4, D. *De re iudicata,* XLII, 1. : « Quod iussit vetuitve praetor, contrario imperio tollere et repetere licet». — l. 4, C. *De legibus,* I, 14.

(4) Hostiensis glossam Iacobi citat ad c. 6, X. *De statu monachorum,* III, 35. et Innocentius IV, *ibid.* : « Nota quod quidam dicunt et forte non male, quod sicut et his quae sunt contra votum tacitum vel expressum, vel contra Evangelium, non prodest Papae dispensatio, nisi ex causa fiat ; et forte idem intelligendum est si dispensatio detur in his, quae sunt contra statum generalem Ecclesiae. Hoc tamen non est verum in his dispensationibus,quae fiunt contra ius positivum tantum, sicut apparet in statutis quae facta sunt de ordinibus intra certa intersticia temporum faciendis... vel quod quis non possit habere duas curas ». — Cf. etiam Io. Andreae ad *h. l.*

cum glossam Domini sui Iacobi de Albenga praecise adducit in confirmationem suae opinionis ; item admittitur ab Innocentio IV, etsi cum haesitatione, et categorice a Ioanne Andreae (1). Hic enim ultimus, merito reiecta distinctione inter iura positiva Ecclesiae et statuta Ecclesiae generalia, etiam his ultimis primam regulam applicat (2), cum Papa etiam talia sola voluntate constituat.

3. *Ad liceitatem* requiri iustam causam, etiam apud R. Pontificem, omnes admittunt (3). Quidam innuere videntur *solam* voluntatem legislatoris, sine alia causa, sufficere ad licitam dispensationem in iure positivo, seu ipsam eius voluntatem constituere iustam causam (4). Ex textibus enim non clare liquet utrum praeter illam voluntatem seu potestatem, aliam causam requirant ; dicunt enim : « In his dispensationibus solam voluntatem sufficere etiam sine causa », et huic textui statim subiungunt : « Aliis tamen quam Papae contra iura sine causa dispensare non

(1) *Novella com.* gl. ad c. 6, X. *De statu monachorum,* III, 35.

(2) *L. c.* : « quosdam dicere quod sicut Papa sine causa non dispensat in his, quae sunt contra votum tacitum, vel expressum, vel contra Evangelium, sic esse dicendum de his quae sunt contra generalem *statum* Ecclesiae (nota Hostiensem dixisse : generale statutum Ecclesiae). Quod non est verum, in his, quae fiunt contra ius pontificium sicut patet in *statutis* de intersticiis temporum... vel quod non possit plures curas habere ; sicut enim talia sola voluntate statuit, sic sola voluntate relaxat, nec princeps sua lege ligatur. Et licet conditori constitutionis *ex certa scientia* liceat dispensare contra suam constitutionem, aliis tamen... »

(3) Cf. varios Decretalistas ad hunc locum. — HOSTIENSIS, *Summa,* ad tit. *De filiis presbiterorum* : « Verumtamen non omitto quod quamvis Papa possit sine causa dispensare de plenitudine potestatis pro eo quod non habet superiorem in hoc mundo, nec est qui corrigat vel emendet . Attamen, cum homo sit, peccare potest, et a Dominorum Domino et Pontifice, omnium Pontifice si sine poenitentia discesserit punietur, ideo noverit sibi terribilius iudicium quam aliis imminere ».

(4) INNOCENTIUS IV, *Commentarium, l. c.* « In his enim dispensationibus (in iure nempe positivo) sufficit sola voluntas dispensatoris, etiam sine causa. Quod probo : nam si sola voluntaria constitutio erat causa quare aliquid prohibeatur,et sola voluntas erit causa quare prohibitio relaxetur ; quia eius est destruere ius qui illud condidit, nec tenetur princeps sua lege, ... ipse tamen bene facit si suam legem servat. » HOSTIENSIS et IOANNES ANDREAE, *ibid.*

licet, et si praesumpserunt, non valet » (1). At, cum insistant dispensationem a R. Pontifice non posse fieri, nisi ex « certa scientia » etiam in his quae sola voluntate sunt constituta, videntur potius dicere solam voluntatem non sufficere pro liceitate.

§ 3. — *De causae praevia cognitione*

1. Cum hac quaestione de causa requisita ad validam licitamque concessionem dispensationis, connexa est haec alia, utrum insuper requiratur *cognitio huius causae.* Praeter Goffredum, qui dispensationem tacitam admittit nec aliquid docet de causae cognitione, omnes hanc cognitionem praerequirunt, saltem pro liceitate dispensationis quam inferior in lege superioris concedit (2), quia secus, ut aiunt, episcopus praesumeretur posuisse actum temerarium, et puniendus seu deponendus esset (3). Imo pro pluribus non sufficit qualiscumque cognitio, sed « processus inquisitionis saltem summarie est instituendus » (4), ita ut, hac cognitione deficiente, iuris relaxatio per superiorem vel successorem revocari possit (5) ; imo, quidam eam ipso facto invalidam esse tenent (6).

(1) Innocentius IV, *ibid* : « Item licet conditori constitutionis dispensare sine causae cognitione ex certa scientia contra suam constitutionem,non tamen aliis quibus concessum est dispensare, licet dispensare,nisi cum causae cognitione ; et si dispensant non valet dispensatio vel revocatur, et ipsi peccant et punientur ».

(2) Cf. supra, p. 190.

(3) Io. de Deo, Cod. ms. cit. fol. 56v. — Innocentius IV, *o. c.*, c. 5, X. *De filiis presbyterorum*, I, 17. — c. 5, X. *De clericis coniugatis*, III, 3. — Archidiaconus, *Rosarium*, ad c. 5, C. I, q. 7.

(4) Innocentius IV, ad c. 5, X, *De clericis coniugatis*, III, 3 : « et credunt quod in hoc casu propter inordinatum processum, puta quia non praemissa cognitione est dispensatum, possit revocari dispensatio... » Cf. etiam c. 5, X,I,17, ubi exigit « factum solemne ». — Alibi tamen in contrarium sensum loquitur.

(5) Innocentius IV, o.c., *l. c.* « Aliter praesumitur temerarium factum episcopi, nec dispensatio habetur, imo episcopus punietur, quod non fieret, si dispensasset sicut deberet, in casu sibi dispensabili ».

(6) Innocentius IV, in textu citato ad notam 1, et Durantis, *l. c.*, § 9.

2. Hanc tamen necessitatem cognitionis non *ex natura rei* deducunt, sed per textus iuris Romani demonstrant (1), et per auctoritates a Gratiano allatas in C. I, q. 7. Et nondum urgent verba a glossa ordinaria in definitione dispensationis inserta, qua nimirum dicitur dispensatio « relaxatio iuris, facta cum causae cognitione » ; — ex quibus verbis postea doctores concludent cognitionem causae esse de essentia dispensationis. Inde forte explicatur cur plures in tradenda hac definitione illud incisum omittant (2).

Utrum hanc cognitionem praerequirant etiam penes ipsum legislatorem dispensantem in propria lege, non clare liquet. Potius videtur negandum, ex textu Hostiensis, in quo unice existentiam causae, non eius cognitionem requirere videtur (3). Innocentius IV tamen et Ioannes Andreae docent « conditori constitutionis licere dispensare contra eam, sed *ex certa scientia* » (4).

§ 4. *De usu dispensationis sine causa concessae*

1. Ultimo agendum est *de usu dispensationis sine iusta causa concessae*. Principia generalia hac de re a Decretalistis non statuuntur ; at, ex casibus quos data occasione solvunt, optime quaedam deduci possunt. Regulae enim quas applicare videntur, ad hoc reducuntur : subditus licite utitur dispensatione valida, quamquam dispensans forte peccaverit dispensando ; conditionibus quas Decretalistae praerequirunt pro legitima concessione non servatis, subditus tamdiu impune utitur suo beneficio quamdiu dispensatio non revocetur. — Praeter haec nitida, alia quaedam minus cohaerentia tradunt, ut ex exemplis iam afferendis patebit.

2. Ita quidem si Papa sine causa dispensat in his quae non sunt iura mere positiva, peccant tum ipse Pontifex dispensando, tum subditus dispensatione utendo (5). Et ideo, si Papa, causa

(1) L. *Libertis*. D. *De in ius. voc.*

(2) Cf. supra, p. 164.

(3) Gl. ad c. 6, X. *De statu monachorum*, III, 35.

(4) INNOCENTIUS IV, ad c. 6, X. *De statu monachorum*, III, 35. Io. ANDREAE, *ibid.*

(5) IACOBUS DE ALBENGA, glossa ab Hostiensi citata, ad c. 6, X. *De statu monachorum*, III, 35. — INNOCENTIUS IV et Io. ANDREAE ad eumdem locum.

non subsistente, dispensative concedit monacho ut proprium habeat, dispensatio nulla est, nec monachus a lege eximitur (1). Si autem sine causa dispensat in voto castitatis, eo fine ut monachus matrimonium contrahere valeat, matrimonium (quod logice deberet dici nullum) nihilominus valet, ne nempe praeiudicium mulieri bonae fidei inferatur, sed monachus peccat exigendo debitum (2). Si in beneficiis dispensatur sine causae cognitione, secundum doctrinam communiorem quae tenet dispensationem esse revocabilem (quidam enim actum invalidum esse tenent) — beneficium retineri potest sine peccato quousque concessio revocetur (3).

CAPUT IV

De obiecto dispensationum

Quaestio momentosa de obiecto dispensationis, seu de lege in qua relaxatio potest fieri, optime a Decretalistis tractatur, quamvis non systematice, sed incidenter tantum.

Duplex est apud eos controversia : utrum nempe dispensari possit, *primo* in statuto generali Ecclesiae, necnon in legibus quatuor priorum conciliorum generalium ; *secundo* in variis praeceptis legis naturalis.

§ 1. — *De dispensatione in statuto generali Ecclesiae et quatuor priorum conciliorum*

Prima regula, ab omnibus admissa haec est : « Omnia iura quae sunt *tantum positiva*, sunt dispensabilia ». Iura simpliciter seu positiva tantum opponuntur illis quae non mediate solum, sicut omnis lex, sed plus minusve immediate (4), ad ius naturale

(1) HOSTIENSIS, *l. c.*
(2) HOSTIENSIS, *l. c.*
(3) INNOCENTIUS IV, *o. c.* ad c. 5, X. *De filiis presbyterorum*, I, 17.
(4) Dico plus minusve immediate, quia res varie a variis auctoribus explicatur, ut ex infra dicendis patebit.

vel divinum pertinent. At dissentiunt priores Decretalistae in determinando quid nomine iuris positivi sit intelligendum, et notatim utrum necne ius positivum in quatuor prioribus conciliis generalibus decretum, et leges ad statum generalem Ecclesiae pertinentes annumeranda sint iuri simpliciter positivo seu humano (1), quod proinde dispensationem saltem a Papa admittit. Equidem non negant iura illa esse quodammodo positiva, sed tamen huic sententiae varios opponunt textus Decreti Gratiani in quibus RR. Pontifices immutabilitatem harum legum modo absoluto affirmare videntur.

1. *Quoad statutum generale Ecclesiae*, ex textu Leonis I (2) : « quae ad perpetuam utilitatem generaliter instituta sunt, nulla commutatione varientur ; nec ad privatum trahantur commodum, quae ad bonum commune sunt praefixa », deducunt TANCREDUS (3) et LAURENTIUS (4), et post eos IOANNES TEUTONICUS « Papam non posse contra generale statutum Ecclesiae dispensare » (5). BARTHOLOMEUS BRIXIENSIS oppositum tenet, ob praxim Romani Pontificis : « quidquid dicat Ioannes Teutonicus, quandoque dispensat Papa contra generale statutum Ecclesiae, sicut Innocentius III fecit in Lateranensi Concilio » (6). Ipse

(1) Dico positivo seu humano, quia et ipsi canonistae sic loquuntur. De iure positivo divino non agunt, sed unice de iure positivo seu humano, quod subdividunt in caesareum et pontificium. Cfr HOSTIENSIS, *Summa*, in *Prooemio*.

(2) c. 3, C. XXV, q. 1.

(3) Gl. ad v. *dispensare non potest*, c. 3, Comp. III, IV, 6 : « Id est : non vult, vel non consuevit vel non expedit... quoniam dominus Papa potest dispensare in omnibus que non sunt contra articulos fidei, vel generalem statum Ecclesie ». Cod. ms. cit. Vat. lat. n. 1377. fol. 94 Haec Tancredi glossa resumitur a *Bernardo Parmensi* in gl. ord. ad c. 73, X, *De restitutione spoliatorum*, II, 13.

(4) Gl. ord. ad v. *nulla commutatione*, c. 3, C. XXV, q. 1.Testimonio *Archidiaconi* glossa ad hunc locum est *Laurentii*. « Ex hoc patet quod papa non potest contra generale statutum ecclesiae dispensare, nec contra articulos fidei, nam et si omnes assentiant ei, non valet statutum et omnes haeretici essent... sed contra statutum ecclesiae quod non est ita generale sicut de continentia sacerdotum, bene potest dispensare ». — Ex priori parte huius textus videtur Laurentius agere tantum de articulis ad fidem pertinentibus ; at in secunda parte agit etiam de legibus disciplinaribus modo sint in tota Ecclesia receptae.

(5) Gl. ord. ad v. *apostoli*, c. 6, C. XXV, q.1.

(6) *Ibid.* et c. 6, X, *De consanguinitate*, IV, 14. Innocentius III enim

quoque proinde, prout in materia dispensationum canonistae huius temporis saepe faciunt, ex facto R. Pontificis concludit ad eius ius, nonobstante doctrina contraria Decretistarum et priorum Decretalistarum, qui retinent principia de immutabilitate legum a Gratiano modo sat rigido expressa. HOSTIENSIS adhuc distinguit ius positivum tantum et statutum generale Ecclesiae (1) ; INNOCENTIUS IV dubitative loquitur et IOANNES ANDREAE hanc distinctionem definitive reicit (2).

2. Dispensationem *in legibus a prioribus generalibus conciliis statutis* fieri posse negant plures, ut supra diximus (3), ob textum a Gratiano allatum ex Gregorio Papa ; hic enim dixerat : « se quatuor illa concilia suscipere et venerari sicut quatuor libros Evangelii, et proinde sibi non licere his praeceptis tangere » (4). Sed iam TANCREDUS (5), et IOANNES DE DEO (6), textum sensu mitigato explicant, ita nempe ut haec decreta eatenus immutabilia dicenda sint, quatenus non possint *penitus auferri*, minime vero quatenus *in casu particulari* relaxari non possint. HOSTIENSIS controversiam dirimit, distinguendo decreta, alia quae fidem spectant, alia quae disciplinam : priora, quae articulos fidei continent, absolute sunt indispensabilia ; disciplinaria autem decreta eo ipso quod constituunt ius positivum seu humanum, ut dicit, dispensabilia sunt saltem a R. Pontifice.

reduxit impedimentum consanguinitatis a VII ad IV gradum. — Nota plures non agere de statuto Ecclesiae generali, sed de lege ad statum generalem Ecclesiae pertinente. Nulla tamen distinctio inter haec duo fuisset ponenda, ut patet vel ex eo quod utrinque, ut exemplum tradant statutum de intersticiis servandis. — Etiam in his textibus dispensatio saepe sumitur in sensu latiori pro legis mutatione.

(1) *Lectura*, gl. ad v. *cum ad*, c. 6, X, *De statu monachorum*, III, 35.

(2) INNOC. IV, *Commentarium* ad loc. cit., et ad c. 2, X. *De bigamis*, I, 21 : « Et *forte* non dispensabat in his quae pertinent ad generalem statum Ecclesiae ». IOANNES ANDREAE, *Novella commentaria*, gl. ad *h. l.*

(3) Cf. supra, p. 133.

(4) c. 2, D. XV.

(5) Gl. ad v. *abdicatio*. c. 2, Comp. III, III, 27. « Item nec contra quatuor concilia... quod non est usquequaque verum, quoniam papa dispensat contra apostolum, ... et etiam contra multa statuta quatuor conciliorum dispensare potest, quamvis ipsa IV concilia non audeat reprobare ». ms. cit. Vat. lat. n. 1377, fol. 191.

(6) *Liber dispensationum*, ms. cit. Bibl. Bonn. n. 792, fol. 42r.

Assertum probat per decretalem Innocentii III : « Omnia concilia per Romanae Ecclesiae auctoritatem et facta sunt, et robur acceperunt, et in eorum statutis R. Pontificis patenter excipitur auctoritas » (1). Obiectionem ex auctoritate Gregorii factam solvit dicendo per restrictionem iam olim ab Huguccione factam : « textum esse intelligendum quoad transgressionem et articulos fidei quae ibi continentur » (2).

§ 2. *Conspectus generalis de dispensatione in iure naturali*

Altera regula circa dispensationem eiusque obiectum invenitur in dicto Gratiani, quod a Decretistis et Decretalistis saepesaepius repetitur : « adversus ius naturale non admittitur dispensatio » (3). In hac tamen regula explicanda et applicanda multum proficiunt Decretalistae.

1. Distinctionem Rufini inter praeceptiones et prohibitiones iuris naturalis indispensabiles et eius demonstrationes dispensabiles, admiserant Decretistae ; ubicumque de illis praeceptis in specie agebant, tunc generatim rigide haec principia applicuerant, paucis additis novis (4). Eos proxime sequuntur quidam ex prioribus Decretalistis, qui etiam, auctoritate huius principii, *indispensabile affirmant omne praeceptum quod in Lege vel Evangelio continetur.* Ad severiorem et rigidam illorum doctrinam saepe alludunt Decretalistae posteriores, dicendo post Ioannem de Deo : « quidam tenent non posse dispensari nec contra Apostolum, nec contra Evangelium, nec contra ius divinum, nec contra quatuor concilia » (5). Sed *ab hac doctrina recedunt,*

(1) C. 20, X, *De electione,* I, 6.

(2) *Summa,* L. V, tit. *De poenitentiis,* Rubr. *De dispensationibus.* « Aliqui etiam dicunt quod contra quatuor concilia dispensare non potest... Quod falsum est, ut patet ex praemissis,... nec obstat illud Gregorii : sicut sancti, etc... quia illud intelligendum est quoad transgressionem et articulos fidei, qui ibi continentur, contra quos papa dispensare non potest ». — Quoad alia praecepta tamen addit « papam non posse in his *regulariter* dispensare ».

(3) Cf. *dict. Grat. a. c.,* 1, D. XIII. Cf. supra, p. 80.

(4) Cf. supra, p. 130 et p. 133.

(5) Cf. Io de Deo, o. c., ad c. 2. *de disp. Papae,* Cod. ms. cit. Bibl. Bonn. n. 742, fol. 52v. col. 2. — Hic apparet quam caute sit utendum

et contendunt eam non esse absolute veram, et multas pati distinctiones. Regulam generalem non tradunt, ex qua erui possit quae leges praeter simpliciter positivas habendae sint qua dispensabiles. Sed in duobus doctrina antiqua mutatur: primo, notionem iuris naturalis restringunt, ita ut plura quae iuxta Decretistas ad ius naturale pertinebant, ab eodem ipsi excludant; secundo, admittunt ipsum ius naturale non esse absolute indispensabile. Huius mutationis duplex est causa: praxis nempe RR. Pontificum et postea, praesertim a tempore Hostiensis, sub influxu theologorum, accuratior notio iuris naturalis.

De utroque elemento, de praxi RR. Pontificum et de notione iuris naturalis quaedam praevie dicenda sunt, quibus sequentia melius intelligantur.

2. Quoad *praxim RR. Pontificum* iam supra ostendimus ipsos RR. Pontifices in pluribus influxum canonistarum subiisse. Nunc autem in sequentibus ostendemus, ipsam eorum praxim e converso causam exstitisse progressus doctrinae. Etenim ideo praecise iuristae pluribus in materiis, in quibus Decretistae dispensationem tamquam iuri naturali contrariam reiecerant, ipsi eamdem admittunt quia RR. Pontifices de facto in his materiis dispensaverant. Haec ratio iam priores Decretalistas movet, quamvis tamen hi satis ancipites haereant. Ita LAURENTIUS, doctrinae Huguccionis inhaerens, ansam sumens ex aliqua dispensatione Papae qua bigamus ad presbyteratum promoveri poterat, — dum hucusque communius admissum fuerat Papam non posse dispensare cum bigamo, ut vel ad subdiaconatum ascendere posset, — sic dicit: « facta fuit haec dispensatio nostris temporibus, sed ibi fuit forte plus facti quam iuris. Et ne videamur diminuere potestatem Papae, dicamus quod de iure potest ultra dispensare » (1). Etiam in aliis materiis praxis Sanctae Sedis a doctoribus Bononiensibus non sine quadam dubitatione fuit probata. Alia ex parte ad explicandum modum

fontibus in stabiliendo progressu doctrinae. Ita Durantis transcribens varias paragraphos ex tractatu Io. de Deo, nullo modo doctrinam apud canonistas vigentem tradit cum non sufficienter indicet progressum a tempore Io. de Deo per Innocentium, Bernardum Parmensem et Compostellanum, Hostiensem, etc. realisatum. Inde etiam explicantur contradictiones quas apud Durantis invenire est.

(1) Citatus apud ARCHIDIACONUM in suo *Rosario*, ad c.17, D. XXXIV.

agendi RR. Pontificum ad varia media, imo ad indebitam extensionem eorum potestatis, recurrunt. Ita Laurentius, occasione eiusdem dispensationis cum bigamo, dicit : « papam posse dispensare contra Apostolum quia ipse maior est potestate apostolo » (1). Petrus de Sampsone autem distinguit ea quae evangelista dixit nomine Dei, et nomine proprio, et concludit : « talis prohibitio non est facta a Deo, sed ab homine, et proinde Papa potest dispensare, nam huic prohibitioni non adstringitur, cum eius potestas non sit ab homine sed a Deo » (2). Quidam contra retinentes doctrinam antiquam, et huiusmodi dispensationem qua impossibilem habentes, modum agendi Pontificum simpliciter improbant (3) ; vel affirmant se numquam decretalem in qua talis dispensatio concederetur vidisse (4), vel decretalem ut apocrypham reiciunt (5), imo aliquando contendunt R. Pontificem qui talem dispensationem concessit non fuisse Papam (6), vel eam « de conscientia Papae » non emanasse (7).

Omnis haesitatio evanescet apud subsequentes magistros, praesertim sub influxu iuris Romani, necnon in quibusdam materiis, theologorum ; sub his enim influxibus, ut ex sequentibus patebit, ad nitidiora principia devenient.

3. De *notione iuris naturalis* de qua Decretistae fuse agunt in commentariis ad priores Distinctiones Partis Primae Decreti Gratiani, Decretalistae, si unum Hostiensem excipias (8), ex professo non agunt, sed de multiplicibus applicationibus indagant.

Tunc temporis, duplex notio iuris naturalis circumfere-

(1) Cf. gl. cit. *l. c.*
(2) Cf. gl. cit., ad *e. l.*
(3) Cit. ap. FREISEN, *o. c.*, p. 713.
(4) Cf. gl. TANCREDI, ad v. *contra*, c. 2, Comp. I, II, 13, infra, p. 214.
(5) Cf. Io. DE DEO, *Liber dispensationum*, ms.cit.Bibl. Bonn. n. 72 6 fol. 51v. col. 2.
(6) Cf. gl. cit. TANCREDI.
(7) Cf. gl. ad v. *cum instituisset*, c. 4, Comp. I, IV. 6. « P. Yspanus dicit se audivisse ab illo cui credere potuit, qui qualiter istud sacrum processerat noverat, quod hec de conscientia pape non emanavit ». Cod. ms. Vat. lat. n. 1377, fol. 137.
(8) Cf. *Lectura*, c. 1, X. *De Summa Trinitate*, I, 1. —*Summa, In prooemio.*

batur. Prima *legistarum* (1), altera *canonistarum*, ex Decreto Gratiani desumpta : « Ius naturale continetur in Lege et Evangelio », quod principia moralia saltem attinet, exclusis caeremonialibus. Illud ius cum Decretistis indifferenter naturale et divinum vocant (2). Naturale ipsi appellant quod nos hodie vocamus ius divinum positivum ; ius vero positivum communius intelligunt humanum tantum (3). Si quidam ius naturale a divino distinguunt (4), tunc audiunt ius naturale : « quod natura omnia animalia docuit », et ius divinum : « quod in Lege et Evangelio continetur ». Quidam adhuc tenent ius canonicum ad ius divinum pertinere (5).

§ 3. — *Doctrina Decretalistarum de dispensatione in iure naturali in genere*

Ubi Decretalistae inquirunt de dispensatione in iure naturali, illud intelligunt secundum hunc duplicem sensum quem statim supra descripsimus.

(1) Cf. supra, p. 123. Decretalistae utuntur praesertim textibus iuris Romani, in quibus aequiparant ius naturale iuri gentium. INNOCENTIUS IV, *o. c.*, gl. ad v. *quae in*, c. 7, X. *De constitutionibus*, I, 2 : « Ius autem naturale i. e. gentium, non potest tollere in totum ius civile... de iure autem naturali dixi dominia ad aliqua pertinere, i. e. de iure gentium, quod dicitur naturale, quia naturali ratione inductum est ». Cf. etiam BERNARDUS COMPOSTELLANUS, HOSTIENSIS et IO. ANDREAE ad *h. l.*

(2) Textus iuris civilis sunt : Inst. *De iure naturali*, I, 2, l. 1, § 4 et D, *De iustitia et iure*, I, 1, l. 9. Cf. RAYMUNDUS, *o. c.*, L. I. tit. 15 : « Ius autem naturale seu divinum est praecepta seu prohibitiones Domini. » HOSTIENSIS, *Lectura*, gl. ad v. *exemptus*, c. 24, X. *De decimis*, III, 30 : « Nam hoc praeceptum est de iure naturali i.e. divino quod immutabile permanet ».

(3) HOSTIENSIS, *Lectura*, gl. ad c. 1, X. *De Iuramento*, II, 7.

(4) GOFFREDUS, ad tit. *de Haereticis* : « Nullo iure possunt haeretici possidere, nec iure naturali, nec iure divino. Iure naturali non, quia secundum illud omnia sunt communia ; nec iure divino, unde ipse Dominus : auferetur a vobis regnum, et dabitur genti facienti fructus ».

(5) Sequuntur in hoc *Sicardum Cremonensem* : cf. supra, p. 125. HOSTIENSIS, *Lectura*, gl. ad c. 1, X. *De Iuramento*, II, 7 : « Nota quod omnis lex in haec duo membra dividitur ut hic patet... Sed certum est quod lex canonica non est humana, ergo est divina, et sub theologia comprehenditur ».

1. Ubi agunt de iure naturae *sensu legistarum*, illud sumunt praesertim illo sensu quo etiam ius gentium intelligunt. Et circa illud admittunt ius civile (vel canonicum), non posse simpliciter seu, ut ipsi dicunt, in totum ius naturale auferre ; posse tamen « illud distinguere, addere, detrahere, vel adiuvare » (1). Hanc iuris naturalis mutabilitatem canonistae generatim demonstrant recurrendo ad praeceptum Evangelii quod lege positiva humana mutatum est. Recurrunt enim ad principium in Evangelio statutum : « in ore duorum stat omnis veritas » quod per canones (i.e. ius ecclesiasticum), et leges (ius civile) quae quandoque plures testes requirunt, mutatum est (2). Et illa partiali mutabilitate iuris naturalis, sensu legistarum pro iure gentium intellecti, per exemplum mutationis alicuius praecepti evangelici demonstrata, ex eadem immutabilitate ulterius deducunt ius naturale sumptum in sensu canonistarum etiam quodammodo esse mutabile seu dispensabile.

2. Quoad *praecepta moralia in Lege et Evangelio* contenta, Decretalistae retinent principium ius naturale immutabile permanere (3). Attamen illam immutabilitatem quidam, ut Lanfrancus (4), Bernardus Parmensis, Innocentius IV, Hostiensis et Ioannes Andreae (5), ita explicant ut, sicut pro iure naturali gentium, principium tantum verum sit « in simul, et non in individuis » seu, immutabile sit quatenus non admittat abroga-

(1) Cf. BERNARDUS COMPOSTELLANUS IUNIOR, *o. c.*, ad c. 7, in X. *De constitutionibus*, I, 2.

(2) INNOCENTIUS IV, HOSTIENSIS, ABBAS ANTIQUUS, et IO. ANDREAE ad c. 7, X. *De constitutionibus*, I, 2. « Ius autem naturale i. e. gentium non potest tollere in totum ius civile, sed potest detrahere, distinguere, addere, et adiuvare, nam dicit Evangelium : in ore duorum... et tamen canones et leges quandoque plura requirunt ». Cf. supra,p.123 ; est enim doctrina iuris Romani, iam a Rufino proposita.

(3) Cf. HOSTIENSIS, *Lectura*, gl. ad v. *a nobis*, c. 24, X. *De decimis*, III, 30 : « Nam hoc praeceptum est de iure naturali, quod immutabile permanet ». — BERNARDUS PARMENSIS, *o. c.*, ad *e. 1* : « quia ius naturale immutabile permanet ». — RAYMUNDUS, *Summa iuris*, ms. cit. Vat. Borghes. n.261, fol. 92v : « Potest ergo papa interpretari ius naturale sive divinum, potest commutare interdum,potest et ipsum quandoque modificare dispensando cum aliquo vel aliquibus circa decimas ».

(4) Gl. ad v. *pervenit*, c. 2, Comp. I, III, 26. Ms. cit. Vat. lat. n.1377, fol. 96.

(5) *Ibid.*

tionem totalem alicuius praecepti moralis, non autem quatenus super illo praecepto in casu particulari, numquam dispensaretur. Hoc principium applicant in specie praecepto morali de decimis dandis, quod, secundum eorum doctrinam, certo ad ius naturale pertinet ; et ideo « contra ius naturale dispensare potest Papa remittendo decimas alicui specialiter, non tamen constitutionem posset facere, quae omnino tolleret illud praeceptum, quia ius naturale immutabile permanet » i.e. non potest omnino tolli, sed in quibusdam potest remitti (1). Quae doctrina nititur hoc effato iuris Romani : « ius naturale, quo tunc (ab exordio creaturae) omnes liberi nascebantur, in quibusdam immutatum est sed non in omnibus » (2).

3. HOSTIENSIS clarius rem exponit. Distinguit *varia praecepta moralia*. Alia, prout decem praecepta decalogi, in quibus « versatur honor Dei irremissibilis vel utilitas publica humanae dignitatis », omnino indispensabilia sunt. Nullum enim ex illis praeceptis potest remitti, sive in toto, sive in parte, sine manifesta Dei offensione, aut proximi laesione. Argumentum desumit non ex iure Romano, sed ex ipsa ratione naturali : « nam ratio naturalis ostendit talia remitti non posse ». Alia praecepta, in quibus praeter honorem Dei alia considerari possunt, puta bonum Ecclesiae in praecepto de decimis, aut difficultas voventis in praecepto de votis reddendis, dispensationem admittunt, sed non possunt in totum tolli, nam ubi illa per constitutionem generalem Ecclesiae abrogarentur, « deleretur praeceptum », et « hoc non fieret sine exhonoratione Dei » (3).

(1) BERNARDUS PARMENSIS, *l. c.* « ... vel dic quod contra ius naturale dispensare potest, remittendo decimas alicui specialiter, non tamen constitutionem posset facere, quae omnino tolleret illud praeceptum, quia ius naturale immobile permanet... verum est in simul, non in individuis, i.e. non potest omnino tolli sed potest in quibusdam remitti, sicut illud ius naturale quod homines ab initio sint liberi,... immutatum est in quibusdam, sed non in omnibus, hoc enim esset impossibile, quod omnes essent servi propter naturam correlativam ». Adverte Bernardum hic resumere textum Lanfranci.

(2) Cf. Auth. LXXIV, *Quibus modis naturales filii efficiuntur legitimi*, C. 1, *Si quis ergo.*

(3) *Lectura*, ad v. *exemptus*, c. 24, X. *De decimis*, III, 30 : « Papa in decimis dispensare potest... etsi sit praeceptum morale... Nam potest dici quod speciale est in hoc praecepto ut admittat dispensationem et interpretationem Papae : quod non est in aliquo morali alio reperiri. Ratio specialitatis haec est :quia in omnibus aliis moralibus versatur

Hanc Decretalistarum doctrinam melius perspiciemus examinando varias materias in specie ; nam, etsi quaestio posita sit de multiplicibus praeceptis S. Scripturae seu iuris naturalis, quaedam tamen speciali controversiae locum dederunt (1).

§ 4. — *De dispensatione in matrimonio rato non consummato*

Omnes Decretalistae matrimonium *ratum et consummatum* ideo indispensabile declarant, quia omnes praeceptum divinum de indissolubilitate matrimonii in Evangelio, et proinde secundum suam doctrinam, in iure naturali contentum, saltem matrimonio consummato applicant (2).

1. Quoad *matrimonium ratum non consummatum*, Decretalistae priores Decretistas sequentes silentio praetereunt dispensationem qua medium matrimoniale vinculum solvendi (3), usque dum decretalis Alexandri III (1159-81), in compilatione prima inserta, decreverit : sponsae de praesenti non cognitae licitum esse transitum ad religionem, et statuerit regulam, — quae tanti momenti erit pro evolutione doctrinae circa dispensationem, — prohibitionem nempe Evangelii, qua non licet viro nisi ob causam fornicationis uxorem suam dimittere, intelligendam esse de his tantum « quorum matrimonium carnali copula est consummatum, sine qua consummari non potest » (4).

honor divinae maiestatis irremissibilis,vel utilitas publica humanae dignitatis indispensabilis sicut videre est in decem praeceptis Decalogi.. Nullum enim est ibi quod remitti posset in totum vel in partem, sine manifesta offensione Dei, ut patet in illo : Non habebis deos alienos... et similibus... aut etiam laesione proximi, sicut patet in alio : non occides et similibus, nam et naturalis ratio ostendit talia remitti non posse ».

(1) Hoc patet v.g. ex ratione, ob quam denegant dispensationem posse fieri cum homicida voluntario, quia inveniunt in Lege prohibitionem factam homicidae tali ministrandi ad altare. Cf. Io. de Deo, *Liber dispensationum*, ms. cit. Bibl. Bonn. n. 742, fol. 51v.

(2) Cf. Freisen, *o. c.*, p. 901.

(3) Cf. I. Fahrner, *Geschichte des Unauflösichkeitsprinzips und der volkommenen Scheidung der Ehe in kanonischen Recht*, p. 195-208.

(4) Est anni ignoti, c. 7, Comp. I, III, 28. (c. 7, X, III, 32).

2. ALANUS, primus glossator Compilationis primae, viam aperit ad propugnandam *possibilitatem dispensationis* in iure divino naturali. Auctoritati illius decretalis innixus, affirmat praeceptum divinum de non separando quod Deus coniunxit in casu non valere, illudque ita explicat ut matrimonium non consummatum naturam et efficientiam seu firmitatem sortiatur ex constitutione Ecclesiae,et ideo potestas Papae latissime circa illud pateat(1). Consequenter R.Pontifici vindicat potestatem tum dissolvendi illud matrimonium per dispensationem, tum statuendi per secundum matrimonium consummatum rumpi primum non consummatum. Circa consummatum quod ex lege divina suam firmitatem sortitur, Papa gaudet potestate interpretandi, non autem dispensandi vel contrarium constituendi(2). Idem admittit TANCREDUS (3) et GOFFREDUS (4) et etiam, ut videtur, BERNARDUS PARMENSIS (5). Hanc controversiam non tangit INNOCENTIUS IV,licet opinionem Alani confirmare videtur, cum admittat circa matrimonium ratum non consummatum valere constitutiones ecclesiasticas(6).PETRUS DE SAMPSONE verba refert pro-

(1) Gl. ad v. *consummatum*, c. 7, X, *De conversione coniugatorum* III, 22. — Cf. FAHRNER, *o. c.*, p. 180-195. — Quae in hac gl. ord. Vincentio adscribuntur potius Alano tribuendae sunt. Cf. GILLMANN, *Vom Privilegium Paulinum*, in A.K.K., t. 104 (1924), p. 254[1].

(2) Gl. ad v. *consummatum*, *ibid.* Gl. ad c. 7, Comp. I, III, 28. « Hic nota, quod sepius dicimus, matrimonium non consummatum sortiri naturam ecclesie constitutione et ideo circa illud latissime patet pape potestas.Unde per dispensationem tale matrimonium posset dissolvere, posset etiam statuere, quod per secundum rumperetur. Secus de consummato, quod ab ipso domino naturam sua sortitur, et ideo sola interpretatio circa illud est pape concessa, non dispensatio vel contraria consuetudo ». Cod. Fulden. D. 5, fol. 45, col. 1. — Et ad c. 3, Comp. I, IV, 13 scribit Alanus : « hanc dispensationem puto soli pape competere ». *ibid.*, fol. 60, col. 1. — Textus citantur a GILLMANN, *l. c.*, p. 254 [1].

(3) Cod. Bamberg. Can. 19 [P. II. 6] fol. 43, col. 1. cit. a GILLMANN, *l.c.*

(4) Citatus apud HOSTIENSEM ad *h. l.*

(5) Gl. ad v. *consummatum*, *ibid.* Bernardus tamen argumentum in contrarium affert.

(6) INNOCENTIUS IV, *o. c.* ad c. 7, X. *De conversione coniugatorum*, III, 32. — FAHRNER, *o. c.*, p. 211, sqq. omnino errat. Deducit doctrinam Abbatis *Panormitani* (a. 1433) ex textu ad c. 7, X, III, 32, et affirmat : « Es fehlt nicht an Kanonisten, welche die Dispensationsbefügnis des Papstes hinsichtlich der nicht konsommierten Ehe anzweifelten. Einer der ältesten und bedeutesten ist Nikolaus de Tudeschis

babiliter ab Innocentio III prolata, ex quibus conicere licet illum Pontificem reiecisse dispensationem in matrimonio rato non consummato. Refert enim Petrus quemdam principem petiisse ut, vivente sponsa de praesenti, quam non cognoverat, posset ex dispensatione cum alia contrahere ; et cum Innocentius res-

genannt Panormitanus ». Hoc probat per textum sequentem : « unde dicit (Hostiensis), mirabile verbum, quod cum consensu utriusque sponsi potest Papa potestate absoluta dissolvere tale matrimonium nulla alia causa existente, et potestate ordinaria ex causa etiam potest... Petrus (de Ancharano) tamen hic recitat, quod dum quidam princeps peteret ab Innocentio Papa, ut dissolveret matrimonium non consummatum per eum contractum, Papa respondit se non posse. Princeps allegavit hanc glossam ; respondit Papa : maledictus qui te docuit. Dicit se tamen ignorare, an papa dispensaverit, nec refert quare maledixit docentem, sed forte ex eo quia sine causa maxima non deberet papa hoc facere ». FAHRNER tamen non advertit Panormitanum hunc textum de verbo fere ad verbum, (praeter illa ultima verba, quae caeteroquin etiam mutationem indicant), resumpsisse ex Io. ANDREAE, *Novella commentaria*, c. 7, X, III, 32.

Proinde quaedam falsa statuit, prout pro parte iam ostendit GILLMANN, *Vom Privilegium Paulinum*, p. 251[1] :

a) « Petrus de Ancharano, welchen der Panormitanus nacherzält.. » Impossibile est quod sit Petrus de Ancharano, cum ille tantum natus sit a. 1330 (cf. SCHULTE, *o. c.*, t. II, p. 278), et Io. Andreae scripserit novella in Decretales, paulo post a. 1321. Proinde, ut videtur, agitur de Petro de Sampsone (docuit ab a. 1230 ad a. 1260. — SCHULTE, *o. c.*, t. II, p. 148).

b) « Welchem Papst Innocenz die obigen Worte in den Mund zu legen sind ist aus der Erzählung nicht ersichtlich, und Panormitanus gibt uns darüber auch keinen Aufschluss...». Ratio patet ex praecedentibus.— Agitur probabiliter de Innocentio III,qui obiit a. 1216 dum Vincentius primum suum apparatum scripsit a. 1210-15. Talis enim responsio optime congruit rigiditati quam Innocentius, sub influxu Huguccionis, pro dispensatione concedenda in certis materiis ostendit (cf. supra, p. 153). Verba haec autem non sunt referenda ad Innocentium IV quia non congruerent cum doctrina quam profitetur de potestate Ecclesiae circa matrimonium ratum non consummatum (cf. supra, p. 205).

Ulterius FAHRNER non recte diudicat quaenam fuerit doctrina Io. ANDREAE. Dicit enim eum dispensationem in matrimonio rato non consummato admisisse, dum ex eodem textu praecitato deducit Panormitanum non favere huic doctrinae : « Die Tatsache, dass letzterer die unverbürgte Erzählung aufgenommen hat, zeigt sattsam dessen Abneigung gegenüber der päpstlichen Dispensationsgewalt ». *o. c.*, p. 214.

pondisset se huiusmodi facultate dispensandi non gaudere, principem induxisse praecitatam decretalem Alexandri III et glossam Vincentii (1) ; sed Papam respondisse : « maledictus qui te docuit ». Petrus tamen addit se nescire utrum Pontifex dispensaverit necne (2).

3. Hostiensis potius sequitur Alanum eiusque sequaces, cum etiam ipse teneat matrimonium ratum non consummatum *esse dispensabile* ; rem tamen modo valde diverso explicat. Dum enim Alanus affirmabat matrimonii consummati absolutam firmitatem ex iure divino profluere, et matrimonium non consummatum firmitatem habere ex iure ecclesiastico tantum ; Hostiensis contra tenet utrumque matrimonium ex ore Dei sumpsisse efficientiam, quia iam ante legem Ecclesiae, imo ante Incarnationem Christi, consensus matrimonialis erat verum sacramentum, et per copulam consummabatur (3). Nihilominus, Ecclesia gaudet potestate dispensandi in matrimonio rato non consummato, qua non gaudet relate ad matrimonium consummatum ; revera Ecclesia consensui illo, quo matrimonium ratum tantum contrahitur, quamdam firmitatem seu ratificationem adiungit, quam consequenter etiam auferre potest, vel in qua valet dispensare.

Vis istius ratificationis tanta est ut unus duorum fidelium coniugum, altero vivente, regulariter aliud matrimonium contrahere non possit. Sed Papa, de potestate sua absoluta, seu de plenitudine potestatis, et etiam de ordinata potestate modo causa subsit, potest hanc virtutem auferre vel in ea dispensare. Unde sequitur sponsos de praesenti ante carnis copulam, auctoritate Papae se invicem posse absolvere (4).

(1) Merito, ut ex supra dictis patet, Fahrner dicit : « Die Glosse des Alanus », quamquam Io. Andreae expresse glossam Vincentii memorat.

(2) Textus citatur a Ioanne Andreae, *Novella commentaria*, ad c. 7, X, *De conversione coniugatorum*, III, 32.

(3) *Summa*, L. III. ad tit. *De conversione coniug.*, § 7.

(4) *Lectura*, gl. ad c. 7, X. *De conversione coniugatorum*, III, 32 : « Dices ergo quod (non dico matrimonium, sed ratificatio matrimonii) ex constitutione Ecclesiae firmatur propter virtutem sacramenti baptismi. Ideoque, apud infideles non est ratum. Unde virtutem illius ratificationis (quae est tanta quod alter duorum fidelium coniugum altero vivente, regulariter contrahere non potest), papa potest tollere, vel circa eam in aliquibus dispensare ». Hic notetur Hostiensem hac occa-

Duplex enim assignat Hostiensis fundamentum matrimonii rati non consummati, consensum nempe mutuum et ratificationem Ecclesiae ; utrumque autem admittit actum contrarium (1), et concursus utriusque generatim requiritur (2). Ulterius ad obiectionem talem dispensationem esse contra ius naturale seu contra praeceptum Dei, qui vetuit separare quod Ipse coniunxit, respondet Hostiensis : « textum intelligendum esse de coniunctione non tantum animorum, sed et corporum ». Anceps tamen addit : « Non expedit quod in hoc casu [Ecclesia] nimis laxet habenas, nec etiam tutum est » (3).

sione optimo iure reicere argumentum quo Innocentius III rationem reddere volebat potestatis Ecclesiae circa privilegium paulinum. Conversus, ait Innocentius, etiam consummato in infidelitate matrimonio, cum christiana contrahere posset, quia « aliud matrimonium non erat ratum ». « Secundum hanc rationem, respondet Hostiensis, ratificatio videtur fortior quam consummatio. Sed Dominus Innocentius in hac materia videtur titubasse, ut patet, ... Tu vero dicas quod alia est ratio : divina scil. revelatio, qua illa constitutio sive interpretatio facta videtur ad exemplum Sanctorum qui sic conversi sunt ab antiquo... quae et approbatur primo per apostolum dicentem : si infidelis discedit.. secundo per Ambrosium et Augustinum, qui et reddit veram rationem quod hoc scil. fit favore fidei... ne scil. infideles retrahantur a conversione, et ne conversus infideli adhaereat cum contumelia Creatoris... Ideo non facit hoc constitutio canonica sed divina et si omisisset dom. Innoc. subtilitatem ratificationis satis sine ipsa cena poterit duci, quia quantum ad illam potest papa dispensare quidquid placet ». *Lectura, l. c.*

(1) Nititur iure Romano : « quia utroque consentiente in dissensu, actus contrarius congruus intervenire potest. Argumentum est regula iuris : per quas causas res nascitur, per easdem et resolvitur ». Sed post carnis copulam hoc non posset fieri, quia nec actus contrarius posset fieri, nam in facto consistit et ex quo semel factum est infectum fieri non potest.

(2) Dico *generatim*, quia via dispensationis non potest dissolvi, nisi utroque consentiente et auctoritate Papae, ita ut nec Papa, nec coniuges per se solos possent dissolvere.

Fahrner tamen non attendit ad progressum doctrinae, quam Hostiensis in *Lectura* proponit. Ibi enim addit *Summae* « quod ecclesia etiam statuere posset quod coniux ante carnis copulam, etiam invito consorte posset religionem intrare, et alius in saeculo remanens cum alia contrahere, hoc impedimento non obstante ».

(3) Nec attendit Fahrner Hostiensem iam mitius loqui in *Lectura*, cum omittat : « a patrum tamen responsionibus non debemus omnino recedere in hac parte ».

4. DURANTIS, ad quaestionem « utrum Papa possit solvere matrimonium per verba de praesenti contractum », simpliciter remittit ad decretalem Alexandri III, qua decrevit, ut diximus, sponsam de praesenti non cognitam, quae dicit se velle ingredi religionem, compellendam esse ut infra certum tempus profiteatur, vel marito adhaereat (1).

5. IOANNES ANDREAE, in additione ad Speculum Durantis, remittit ad Archidiaconum, et Iacobum Balduini(2), qui sequuntur Alanum. Ex illo loco tamen non posset probari Io. Andreae idem tenere (3). Contra huic doctrinae illum non magnopere favere, patet tum exinde quod textum Petri de Sampsone supra relatum etiam ipse affert, tum ex eo quod sub influxu theologorum, reicit distinctionem Alani. Dum enim ille docuerat matrimonium ratum non consummatum firmitatem accipere ex constitutione Ecclesiae, consummatum contra ex lege divina, Ioannes improbando dicit : « Haec differentia sic improbatur, quia matrimonialis coniunctio, quae est essentia matrimonii, et commixtio carnalis differunt sicut esse et operari ; et cum operatio rei dependeat ab ipsius esse, ergo a quo dependet esse et operatio, et sic si matrimonium ratum pendet a constitutione Ecclesiae ergo et consummatum ; sed haec opinio destruit consequens scil. quod consummatum non pendet a constitutione Ecclesiae sed a Deo ; ergo et destruitur et antecedens, quod ratum a Deo dependet, non a constitutione Ecclesiae » (4).

§ 5. — *Doctrina de dispensatione in voto*

Doctrina Gratiani de indispensabilitate iuris naturalis seu praeceptorum quae in Lege et Evangelio continentur, occasio fuit vehementis controversiae in materia votorum.

1. Decretistae qui hanc quaestionem movent, negant posse fieri dispensationem in voto absolute facto (5). Generatim, fac-

(1) DURANTIS, *o. c.*, *l. c.*, § 7 ; et additio Io. ANDREAE ad *h. l.*

(2) BALDUINUS ad l. 54, *Deo nobis*, C. *De episcopis*, I. 3.

(3) Simpliciter enim ad illos auctores remittit, eos nec approbando, nec improbando ; et ex modo quo alibi opinionem suam proponit apparet non posse argumentum desumi ex hoc textu, prout fecit FAHRNER, *l. c.*

(4) *Novella comm.*, ad c. 7, X. *De conversione coniugatorum*, III, 32.

(5) Cf. supra, p. 129.

ta distinctione inter votum simplex et votum solemne religionis, declarant *omne votum castitatis impedire* matrimonium contrahendum, sed solum *votum solemne dirimere* contractum, ita ut tantum in casu talis voti coniuges sint separandi (1). Sed nec hic, movent quaestionem de dispensatione in illo impedimento.

Ut autem ulterior modificatio doctrinae melius intelligatur, notanda est distinctio a quibusdam Decretistis et ab omnibus Decretalistis inducta qua nimirum vota distinguunt alia *voluntaria,* alia *necessaria.* Voluntaria illa sunt « quae fiunt de illo quod, ante emissionem voti, potest fieri vel non fieri sine peccato ». Necessaria sunt « quae emittuntur in baptismo, puta : tenere fidem, servare Decalogum, et etiam alia sine quibus salus non est » (2). Omnes Decretalistae admittunt dispensationem non posse fieri in votis necessariis, « quia non est dispensatio vel commutatio contra Deum » (3).

2. A tempore Decretalistarum, *novum elementum* ad dirimendam quaestionem dispensationis in voto voluntario intervenit : legislatio nempe Alexandri III (1159-81), quam ipsi commentariis exornant quaeque ideo exponenda est.

Durante suo pontificatu (nescitur enim, quo praecise anno decretalis fuerit edita), ALEXANDER III statuit votum de praesenti impedire matrimonium ; ita tamen ut ex causa liceret sponsae de futuro, quae ex timore castitatem voverat, propter periculum incontinentiae matrimonium contrahere (4). Duas etiam alias decretales edidit, ut supra vidimus, quas Bernardus Papiensis in sua compilatione inseruit. In prima, de subdiaconis qui contra canonicas praescriptiones matrimonium contraxerunt statuit : « ut dimissis illis, quae uxores illorum dicantur », caste vivant modo, iudicio episcopi, fuerunt honestae vitae ante matrimonium ; si autem « antea dissolutae vitae fuerunt, aut illis quas habent dimissis in deteriora lapsuri creduntur id poterit dissimulari » (5). In secunda, retenta disciplina statim indicata pro subdiaconis, absolute statuit diaconos et presbyteros, qui

(1) Cf. A. SCHARNAGL, *Das feierliche Gelübde als Ehehindernis,* p. 109, sq.

(2) HOSTIENSIS, *Summa* ad c. 1, X. *De voto,* III, 34.

(3) Cf. *variae Summae et Lecturae* ad tit. 34, L. III.

(4) c. 8, Comp. I, IV, 5. — c. 5, X, *Qui clerici,* IV, 6.

(5) c. 3, Comp. I, IV, 6.

matrimonium contraxerunt esse separandos (1). Notandum tamen est Alexandrum, secus ac omnes canonistas huius temporis in his non loqui de voto saltem tacito adnexo ordini subdiaconatus (2). Decrevit insuper idem Alexander vota peregrinationis posse redimi et in aliud commutari, ex iusta causa et interveniente auctoritate superioris (3); de facto ipse commutavit votum transmarinum alicuius qui illud voverat in puerili aetate (4).

3. Paulo postquam Alexander III illas leges tulerat, docebant Huguccio et Robertus Flamesburiensis. Prior inquirit utrum in voto continentiae possit dispensari. Reicit divisionem votorum in solemnia et privata ab Alexandro III in sua decretali (5) propositam, dicendo : « eum ibi locutum esse ut magistrum secundum suam opinionem, non ut papam », et novam proponit : vota nempe alia vocat de praesenti seu propria, alia de futuro seu impropria (6). Declarat omne votum continentiae de praesenti esse impedimentum dirimens matrimonii ; revera huius voti vim irritantem non deducit ex solemnitatibus ipsi per constitutionem Ecclesiae adnexis, sed ex ipsa natura voti. Circa tale votum quaerit utrum Papa possit dispensare, et negat vi principii generalis : « cum ad reddendum votum quisque

(1) c. 5, Comp. I, IV, 6.

(2) Tancredus enim affirmat: « de sacro ordine nullus dubitat quin sollemne faciat votum » ms. cit. Paris. lat. n. 13466, fol. 112v, col. 1. — Quidam tamen canonistae huius temporis impedimentum voti ab impedimento ordinis distinguunt, alii non. Ita Vincentius : gl.ad v. *votum,* c. 2, Comp. III, III, 3 : « arg. quod occidentales clerici voto tenentur ad continentiam ; quod quidam tamen negant dicentes quod tantum ecclesiastica constitutione... Unde dicunt quod papa potest dispensare etiam si concederetur quod circa votum dispensare non possit. Ego intelligo quod ubi clericus in ordinum promotione exprimit votum, tenetur ad illud, et si Papa dispensaret, contra votum dispensaret ; si vero non exprimit, si promovendus est iuris peritus,eodem modo teneretur, si vero est iuris nescius, non teneretur ex voto, sed ex constitutione. Et, si Papa dispensaret cum tali, non intelligitur dispensare contra votum, sed contra constitutionem ecclesiae, tamen non dispensat, quod aliquis in sacro ordine contrahat ». Ms. cit. Vat. lat n. 1377, fol. 147. et gl. ord. ad v. *votum,* c. 6, X. III, 3.

(3) c. 1, Comp. I, III, 29.

(4) c. 2, Comp. I, III. 29.

(5) c. 3 et 4, X. *De voto,* IV, 6.

(6) Cf. Scharnagl, *o. c.,* p. 155.

teneatur ex iure naturali ». Item dispensationem in impedimento Ordinis, ratione voti adnexi, quod est indispensabile, excludit (1). Ius naturale hic sumitur, ut communiter, pro praecepto in Lege et Evangelio contento. Quod etiam patet ex ROBERTO FLAMESBURIENSI (ante 1210), qui dicit : « unde habet votum hanc virtutem, quia de iure naturali est, scil. de Lege vel Evangelio, dicente propheta : vovete et reddite. Contra Legem vel Evangelium autem, nemo dispensare potest, quia ab ore Dei edita sunt » (2). Sed huic doctrinae videtur obstare, ut ait, quod Papa (Alexander III) pluries dispensaverit cum subdiacono. Respondet Papam hoc forsan posse ex opinione quae tenet obligationem voti oriri, non ex iure naturali, sed ex solemnitate Ecclesiae, prout tenuit Bernardus Papiensis (3). Addit tamen « salva sic reverentia Papae, quod dixi, tutius videtur » (4).

Nec cum Huggucione commutationem illius voti admittit Robertus, quia « voto continentiae vel religionis aequale vel maius non invenitur, unde commutari non potest » (5). Ambo tamen cum Alexandro III in quibusdam votis voluntariis, puta peregrinationis admittunt et redemptionem et commutationem.

(1) Cf. supra, p. 130.

(2) Cf. textus apud FREISEN, *Geschichte des Canonischen Eherechts bis zum Verfall der Glossenlitteratur*, p. 756.

(3) Cf. SCHARNAGL, *o. c.*, p. 162.

(4) *Ibid.* « P(oenitens) : Nonne frequenter cum subdiacono dispensat Papa ut contrahat matrimonium ? Ergo, vel dispensat contra votum solemne, quod videtur fieri contra rationem, vel ad minus vera est illa opinio, quod votum simplex nullum dirimit matrimonium . S(acerdos) : Utique, aliquis eorum qui hoc dicunt legens parum in decretis, concessit mihi quod etiam cum sacerdote posset dispensare Papa ut contraheret matrimonium, eadem ratione cum abbate Cisterciensi, et hac ratione votum in quantum est votum, non dirimit matrimonium, sed habet ex sui solemnitate, et hoc contulit Ecclesiae institutio... Ergo... Sed, salva sic reverentia Papae, quod dixi, tutius videtur ».

(5) *Ibid.* « Si bene memini, dixisti quod episcopus potest commutare votum aliquod et papa similiter, sed non dispensare contra aliquod i.e. ex toto irritum facere. Dic quaeso, quod votum est commutabile, quod non. S. : Dicunt quidam quod illud votum est commutabile, quo aliquid melius vel cui aliquid par et aequale potest inveniri ; ubi vero neutrum invenitur, est incommutabile. Verbi gratia, voto peregrinationis et abstinentiae potest aliquid inveniri melius, unde commutabilia sunt ; voto castitatis vel religionis nihil aequale vel maius invenitur, unde commutari non possunt ». — Nota intimam connexionem cum doctrina Hugonis a S. Victore, et Petri Lombardi, qui etiam aliquando in hac materia citantur a canonistis.

Obicientibus tales actus videri involvere dispensationem, respondent Huguccio aliique post ipsum : « non adest ibi dispensatio sed iuris declaratio, cum enim quis vovit peregrinari vel abstinere, subintelligitur : si commode fieri potest » (1).

Concludere proinde possumus priores Decretalistas, sub influxu decretalium Alexandri III, pro votis voluntariis, praeter votum castitatis et religionis, admittere commutationem et redemptionem, quae sunt, secundum quosdam, interpretationes iuris communius autem excludere dispensationem, qua vota ex toto irritarentur. Pro voto perpetuae castitatis, etiam ordini adnexo, generatim tenent contra Alexandrum, doctrinam severiorem cuius Gratianus posuit principium, illud nempe esse indispensabile.

Bernardus Papiensis tamen, ex auctoritate illius decretalis Alexandri, qua permittit matrimonium sponsae quae ex timore castitatem voverat, admittit nulla explicatione addita dispensationem voti castitatis simplicis, non solemnis (2).

4. Antequam controversiam ulterius exponamus, oportet prius indagare, quamnam viam Innocentius III insecutus sit in sua legislatione. In decretali a. 1202 data, in Compilatione III inserta et in collectione Gregorii IX resumpta, sequitur rigorem Hugucionis, cuius fuerat alumnus. Cum autem illa Compilatio ab ipso Innocentio authentice fuerit promulgata, canonistae difficilius doctrinae eius contradixerunt. Innocentius votum solemne indispensabile declarat ob aliud tamen motivum. Non enim hoc deducit ex intrinseca voti ratione, iuxta quam obligatio oriretur ex iure naturali, sed exinde quod votum illud intime connectitur cum regula monachali. Ait enim : « Nec aestimet abbas quod super habenda proprietate possit cum aliquo monacho dispensare, quia abdicatio proprietatis et custodia castitatis adeo annexa est regulae monachali, ut contra eam nec S. Pontifex possit indulgentiam indulgere » (3).

(1) Cf. Raymundus, *Summa*, L. I, tit. 8, § 9. « Quidam dicunt simpliciter, quod nec etiam papa potest in votis dispensare, quia redditio voti est de iure naturali sive divino, contra quod non dispensatur... Hoc tenet Huguccio, et eius sequaces. Si opponatur eis de commutatione, vel redemptione votorum,... respondent quod non est ibi dispensatio, sed iuris declaratio, cum enim quis vovit peregrinari vel abstinere, subintelligitur si commode fieri potest ».

(2) *Summa*, L. III, tit. 29, Laspeyres, p. 114.

(3) C. 6, X. *De statu monachorum*, III, 36. — c. 2, Comp. III, III, 27.

5. Ab illo tempore, decretalis illa fit cardo rei, et multo minus iam principium Gratiani invocatur. Ita TANCREDUS, opinionem Damasi (1) et Vincentii (2) confirmans, in apparatu ad Innocentianam compilationem tenet auctoritate illius decretalis, tum

(1) Cf. *Quaestiones Damasi*, ad tit. *De voto et voti redemptione.* « Uterque (simpliciter et solemniter vovens) est adstrictus ad exsolutionem voti... ergo papa non potest eos exhonerare a debito inducto per constitutionem divinam... ergo non potuit constituere quod teneret matrimonium a simpliciter voventibus contractum. Solutio : non magis ligat votum simplex quam solemne. Potuit tamen constituere papa quod simpliciter vovens si contraheret, teneret matrimonium, et eius constitutio non est contra divinam constitutionem, quia constitutio divina simpliciter dicit, *quod si vovit aliquis adimpleat illud, non dicit quod votum praeiudicet semper matrimonio,* et ideo papa interpretatur illam constitutionem ut praeiudicet matrimonio, si sit solemne alias non. Interpretari enim potest constitutionem divinam ». Ms. cit. Vat. Borghes. n. 270, fol. 40v. Et *ibid.* «Dicunt fere omnes doctores papam posse dispensare cum subdiaconis, et aliis existentibus in sacris ordinibus (?). Hu. dicit quod non ; posset tamen constituere quod illi qui promoventur postea non tenerentur continere et *verum est quod dicit* ».

(2) Gl. TANCREDI ad v. *recompensatio*, c. 1, Comp. I, III, 29 : « In omni voto sive abstinentie sive continentie, sive constat in faciendo, sive in non faciendo, sive sit simplex sive solemne, locum habet compensatio dummodo ante votum libere fuit voluntatis. Hoc ideo aditto quia articulos fidei vovet unusquisque in baptismo. Ante tamen baptismum illud votum est necessitatis et non libere voluntatis. Quidam excipiunt votum continentie cui eque bonum inveniri non potest... et ideo pro eque bono compensari non potest. Sed verius quod possit... *Ala(nus)*. Mihi videtur quod circa votum continentie nullus dispensare potest, quod asserit *Vinc(entius)*... et expresse habetur extra, III, *De statu monachorum*, cum ad monasterium (c. 6) ». Ms. cit. Vat. lat. n. 1377, fol. 108. — In glossa ad v. *transgressor*, c. 1, Comp. III, III. 29, VINCENTIUS optime exponit controversiam prout tunc temporis existebat : « Arg. quod papa potest dispensare in voto... sed cum vota ex necessitate sint solvenda... non videtur quibusdam quod in voto possit dispensare, quia dictum est : vovete et reddite. Undè in huiusmodi votis nihil dispensat sed declarat, cum enim quis vovet peregrinationem, intelligitur si commode fieri potest... vel et sicut non frangit votum qui in melius commutat... Alii dicunt quod circa votum peregrinationis papa potest dispensare, sed circa votum continentie non, quia est de maioribus bonis... et nihil acceptabilius Deo quam continentia. Tertii dicunt et quod etiam in voto continentie potest... soli autem articuli fidei et ea que prohibita sunt in Veteri Testamento, ut usure, sunt indispensabilia. *Vinc* ». ms. cit. Vat. lat. n. 1377, fol. 185.

« papam non posse dispensare cum monacho, ut habeat uxorem » (1), tum « omne votum continentiae » esse indispensabile (2). Alludit tamen adhuc ad decretalem Alexandri III, docens cum subdiacono posse fieri dissimulationem, seu ut vocat « comparativam permissionem... si credatur incontinens futurus, ne incidat in maius malum » (3). Immerito tamen inde concluderetur Tancredum *dispensationem* admittere in impedimento ordinis sacri vel voti ordini adnexi (4), siquidem haec dissimulatio in eius doctrina nullo modo continet dispensationem (5). Simul contendit Tancredus votum continentiae non posse commutari « quia nihil melius inveniri potest » (6). Ad theologos potius accedit Io. TEU-

(1) Gl. ad v. *propter diuturnitatem*, c. 1, Comp. III, IV, 13 : « Numquid hec exceptio temporis habet locum in qualibet causa matrimoniali, et super quolibet impedimento. R : ubi locum habere potest dispensatio locum habet huiusmodi temporis exceptio. Sed si opponatur consanguinitas in divina lege prohibita, non habet exceptio locum, quia iura civilia naturalia non corrumpunt... Idem est si opponatur aliud matrimonium precessisse, quia in hoc casu nec dispensatio, nec prescriptio locum habere potest... Idem si obiciatur votum sollempne, quia nec dominus papa cum tali vovente dispensare potest, ut supra, *de statu monachorum, Cum ad* (c. 6, X. III, 35). Idem intelligo in ordine sacro ». Ms. cit. Vat. lat. n. 1377, fol. 220. — Cf. etiam TANCREDI *Summa de matrimonio*, ed. WUNDERLICH, p. 48. — Gl. ad v. *abdicatio*, c. 2, Comp. III, III, 27. « Videtur ergo quod preter articulos fidei multa sunt in quibus papa dispensare non potest, ut in secundo gradu consanguinitatis... item nec contra apostolum... item nec contra quatuor concilia, quod non est usquequaque verum quoniam papa dispensat contra apostolum... et etiam contra multa statuta quatuor conciliorum dispensare potest, quamvis ipsa IIII concilia non audeat reprobare. Quod autem dicunt hic papam dispensare non posse quod monachus habeat proprium, de plano concedo, quoniam abdicatio propriorum est de substantia monachatus. T ». Ms. cit. Vat. lat., n. 1377, fol. 191. — Gl. ad v. *non potest*, c. 3, Comp. III, II, 6. « Dominus papa potest dispensare in omnibus que nõn sunt contra articulos fidei, vel generalem statum ecclesie,... nec in hiis que sunt contra substantiam monachorum, ut monachus haberet uxorem vel proprium... nec in hiis que sua natura sunt mala, scil. ut quis sine peccato posset adulterari. T ». Ms. cit. fol. 94.

(2) Cf. supra, p. 214[1].

(3) *Summa*, ed. WUNDERLICH, p. 48.

(4) Ita SCHARNAGL, *o. c.*, p. 169.

(5) Cf. supra, p. 176.

(6) Gl. ad v. *melior*, c. 1, Comp. III, III, 29 : « Et nisi sit melior non est admittenda... quare in voto continentie non admittitur commutatio. T ». Ms. cit. Vat. lat. n. 1377, fol. 189.

TONICUS qui docet nullam dari veram dispensationem in votis etiam voluntariis, quia « non dicitur vovens liberari ab illa obligatione, sed potius dicitur in melius commutari » (1).

6. At VINCENTIUS et IOANNES TEUTONICUS novam viam inveniunt eludendi decretalem Innocentii III. Sane docent, textui huius inhaerendo, Papam non posse dispensare cum monacho *in voto paupertatis* (2), sed tantum quamdiu monachus remanet monachus. Invocant enim legem unicam Codicis Iustiniani, de rei uxoriae actione (3), ad ostendendum papam posse substantiam rei mutare, vel de nihilo aliquid facere, et ideo facere de monacho non monachum, et tunc permittere ei ut possideat (4). Ulterius adhuc progreditur ALANUS, ubi sine restrictione admittit, in omni voto voluntatis posse dispensari, quia « in omnibus votis, intelligitur excepta eius (Papae nempe) auctoritas » (5). Textum Innocentii, qui aperte ei contradicit, explicat adhibita distinctione Vincentii : textum nempe tunc tantum valere, ubi agitur de monacho manente monacho, non autem monacho a Papa facto non monacho (6).

(1) Gl. ord. ad v. *apostoli*, c. 6, c. XXV, q. 1 : « Item non est vera dispensatio quae fit in voto peregrinationis, quia non dicitur vovens liberari ab illa obligatione, sed potius dicitur in melius commutari... Sed circa votum continentiae forte non posset dispensare [papa] quia vix inveniretur melius in quo posset commutari, ut c. 6, X. *De statu mon.*, III, 35 ».

(2) Gl. ord. ad v. *adnexa*, c. 6. X. *De statu monachorum*, III, 35. — Ad explicandum textum S. Thomae, II. II. q. 88, a. 11 : « Papa non potest facere ut ille qui est professus religionem, non sit religiosus, licet quidam iuristae ignoranter contrarium dicant » non debemus recurrere, prout KUHLMANN, *Der Gesetzesbegriff beim H. Thomas von Aquin*, p. 103, ad Innocentium IV et Hostiensem, cum Vincentius, Ioannes Teutonicus, Alanus, et glossa ordinaria Decretalium iam a longo tempore id proposuerint.

(3) C. *De rei uxoriae actione*, V. 13, l. 1 : « Si cum una in instrumentis stipulatio valida inveniatur,aliis etiam inutilibus noscitur suam praestare fortitudinem, quare non ex nostra lege huiusmodi stipulationibus robur accedat legitimum ».

(4) Gl. ad v. *adnexa*, c. 6, X. *De statu monachorum*, III, 35.

(5) Cf. *Summa Raymundi*, L. I, tit. 8, § 9.

(6) *Ibid.*—Inde apparet FREISEN, *o.c.*, p.716, et SCHARNAGL, *o.c.*, p.176[1] minus recte ratiocinari ; priorem quia uni tantum opinioni tunc temporis existenti nititur, alterum quia voto castitatis applicat ea quae Alanus et alii tantum de voto paupertatis affirmabant.

Alii eos sequuntur (1), sed textum decretalis : « Papam non posse indulgere licentiam » ita explicant ut ibi agatur de inconvenientia, non vero de invaliditate dispensationis.

7. Collectio authentica et exclusiva Decretalium Gregorii IX, anno **1234** publicata, litteras decretales Alexandri III omisit, quibus subdiaconis interdum indulgebatur matrimonium ; decretalem autem Innocentii III, qua dispensatio in voto solemni denegabatur, retinuit. Inde priores commentatores Decretalium Gregorii IX *rigidiorem doctrinam* Huggucionis resumunt. Ita Raymundus ex una parte Papae denegat potestatem dispensandi in voto castitatis, « quia redditio voti est de iure naturali sive divino, circa quod non dispensatur », ex altera tamen parte admittit dispensationem in votis voluntariis, praeter votum castitatis, « quia ibi non est dispensatio sed tantum iuris declaratio » (2). Arguit enim : « quantum ad alia (vota nempe peregrinationis, etc.) distinguo utrum vovens simpliciter et indeterminate vovebat, nec excludendo, nec includendo auctoritatem Papae, nec de ipso forte cogitando ; aut determinate. In primo casu, potest venire contra, auctoritate Papae, quia talia vota vaga et indeterminata recipiunt interpretationem a iure. In secundo casu, si intendebat se obligare in omnem eventum, indiscrete vovit. Consulo tamen, quod observet nisi ex observatione immineat periculum mortis suae vel alterius ; tunc nullo modo teneretur quia quantum ad illam partem esset illicitum »(3). Raymundus insuper reicit redemptionem et commutationem voti castitatis, ob rationem a prioribus Decretalistis iam datam, quam ab Hugone a S. Victore mutuaverant, quia « vix vel numquam posset melius inveniri in quod fieret commutatio » (4). Goffredus de Trano (5)

(1) Gl. ord. ad v. *adnexa*, c. 6, X. *De statu monachorum*, III, 35.

(2) *Summa*, L. I, tit. 8, § 3 et 9. — Contradicit tamen Io. Hispanus de Petesella in sua *Summa decretalium* : « Quidem etiam dicunt in voto papam non posse dispensare, sed istos desipere comprobatur ». Ms. cit. Vat. lat. n. 2343, fol. 149r.

(3) *Summa*, L. I, tit. 8, § 9. — Hugo a S. Victore, *De sacramentis fidei*, MPL, t. 176, col. 519.

(4) *Ibid.* Nota in textu Raymundi verbum « dispensationem » et « commutationem » promiscue adhiberi.

(5) *Summa*, ad tit. *De voto et voti redemptione* : « Praeter votum continentie in quo dispensari non potest, ut c. 6, X. III, 35, quod ideo contingit quia vix aliquid posset inveniri in quo deberet castitas commutari ».

et BERNARDUS PARMENSIS (1) sequuntur Raymundum, et votum indispensabile declarant ob eamdem rationem.

In contrarium omnino inclinat GULIELMUS RHEDONENSIS in sua glossa ad Summam Raymundi ; sequitur enim doctrinam Alani, Papam posse dispensare in omni voto ; et rationem suae opinionis affert : se audivisse Papam cum quodam monacho dispensasse ut fieret rex Castellae (2).

8. A temporibus Innocentii IV, Decretalistae iterum *doctrinam mutant.* Ut eorum ratiocinatio recte intelligatur, animadvertendum est illos tria reicere, quae praedecessores admittebant et quibus dispensationem in voto castitatis impossibilem reddebant ; isti enim tenuerant obligationem votum reddendi esse iuris naturalis ; deinde invocaverant decretalem Innocentii III dispensationem in votis monachalibus denegantem ; et denique assentierant theologis, qui dispensationem ideo excludebant quia melius non datur in quo commutaretur ; quod assertum supponebat illos admittere tantum commutationem quorumdam votorum, nullo modo dispensationem.

INNOCENTIUS IV (1245) in suis commentariis ad Decretales Gregorii IX admittit dispensationem in omni voto voluntario, excepto voto castitatis ; simul reicit opinionem, iuxta quam vota non possent commutari, quia « haec distinctio caret fundamento, siquidem commutatio non fiat sine dispensatione » (3). Circa dispensationem in voto castitatis doctrina eius primo intuitu videtur contradictionem involvere. Uno enim loco dicit in voto castitatis non dari dispensationem, allegans decretalem Innocentii III ; alio vero loco, in sua glossa ad decretalem statim allegatam, agnoscit Papae potestatem dispensandi in votis cum monachis (4). Haec tamen facile conciliantur, si attendatur eius mira doctrina

(1) Gl. ord. ad v. *adnexa*, c. 6, X. *De statu monachorum*, III, 35 ; gl. ad v. *triduum*, c. 8, X. III, 31 ; ad v. *recompensatio*, c. 1, X. III, 34.— Formula « comparativa permissio » non a TANCREDO est inventa, ut ait SCHARNAGL, *o. c.*, p. 186[1], sed iam a VINCENTIO adhibetur, cf. ms. cit. Vat. lat. n. 1377, fol. 140.

(2) Gl. ad *Summam* RAYMUNDI, ad v. *facere*, L. I, tit. 8, § 9. Agitur de principe Ramiro Castilliae. Sed de hoc facto historice non constat. Cf. NILLES, *De dispensationibus in solemni religioso castitatis voto concessis*, A.K.K., t. LXI (1889).

(3) c. 6, X. *De voto*, III, 34.

(4) *Commentarium*, gl. ad v. *adnexa*, c. 6, X. *De statu*, III, 35.

de origine voti monachalis. Tenet enim : « Papam posse dispensare in omnibus quae sunt tantum positiva » (1). Iamvero, ait, abdicatio proprietatis et obligatio castitatis, statui monachali sunt adnexae a iure positivo, nam : « monachus de se nihil aliud est quam solitarius tristis ». Si igitur, quae monacho imponuntur, imposita sunt a iure positivo seu a conditore iuris, Papa potest dispensare cum monacho ut habeat proprium vel coniugem. Doctrinam proinde tenet decretali omnino contrariam, non tamen sine aliqua erroris formidine, siquidem in glossa immediate sequenti, doctrinae statim expositae parum tenax videtur. Affirmat enim « hanc dispensationem debere fieri ex causa », deinde « dispensationem in proprio, et in talibus numquam valere », denique « dispensationem in voto tantum valere ubi subest magna et vera causa ». Insuper si sine causa dispensatur cum monacho ut contrahat, « matrimonium potest tamen valere ne praeiudicium afferatur mulieri bonae fidei, sed monachus non potest petere debitum » (2). Eius haesitatio adhuc magis apparet ex argumentis quae affert et quibus simul reicit opinionem aliorum Decretalistarum qui tenebant nihil melius castitate inveniri. Excogitat enim imprimis casum parum verisimilem de christianitate quae totaliter vel partim in periculo versaretur, nisi monachus rex fieret, et proprium haberet vel coniugem, et clamat : « an hic ita diliges contemplationem huius monachi, et hominis unius, et ita reputabis Deum crudelem, quod noluit per provisionem Vicarii sui huic christianitati subvenire ». Nec arbitrarie constituitur haec potestas Papae, siquidem aliis in casibus derogare iuri naturali potest, cum « constitutionem fecerit minorem XIV annorum non posse se obligare... quod est contra ius naturale, quia sicut puer ex quo doli capax est, potest se diabolo obligare eodem modo ac Deo ». Invocat etiam potestatem absolutam Papae ligandi et solvendi, et addit « in omni voto tacite subintelligi : nisi aliud magis Deo placeat ». Et in fine respondet obiectioni obviae, ex textu prophetae : « vovete et reddite », quia « bene intelligitur votum Deo reddere qui se eius dispositioni committit, et quia maius Eius beneplacitum facit » (3).

9. Doctrina Innocentii fere de verbo ad verbum assumitur

(1) Cf. supra, p. 197.
(2) *Commentarium*, ad c. 6, X. *De statu monachorum*, III, 35.
(3) *Ibid.*

et confirmatur ab HOSTIENSI ; attamen conclusionem, qua Innocentius monacho quocum dispensatum fuerat in ordine ad matrimonium contrahendum denegaverat ius petendi debitum, Hostiensis reicit, eo quod, ut dicit, matrimonium claudicare non debet (1). Eos sequitur IOANNES ANDREAE, qui simul reicit distinctionem, qua S. Thomas dixerat votum adnexum ordini sacro esse dispensabile, illud autem quod est adnexum regulae monachali esse indispensabile (2).

Communiter proinde iam receditur a doctrina severiori, quae tenebat votum castitatis ex natura sua dirimere matrimonium et ideo esse indispensabile (3). Deducunt enim vim voti irritandi matrimonium ex iure positivo et proinde generatim votum dispensabile declarant (4). Quoad obligationem iuris naturalis reddendi Deo vota, arguunt vel eam non obstare plenitudini potestatis R. Pontificis, qui et alia maiora contra ius naturale facere potest (5), vel rem explicant per quamdam interpretationem iuris divini, quia nempe omne votum tenent ut tacite conditionale.

10. Cum hac doctrina de dispensatione voti intime cohaeret theoria de potestate dispensandi *in iuramento,* seu ut saepius apud canonistas dicitur, in sacramento. Porro, ut supra diximus (6), haec facultas ab Huguccione negatur secundum quem, teste Tancredo : « omnia iura quae dicunt Papam posse absolvere

(1) HOSTIENSIS, *Lectura*, gl. ad v. *adnexa*, c. 6, X. *De statu*, III, 35. Nota Petrum Lombardum idem dixisse. Et in textu citato Hostiensis affirmat Iacobum de Albenga, dominum suum « cuius est tota haec glossa » idem tenere.

(2) *Novella comm. in Sextum*, gl. ad reg. iuris 51, *semel Deo* ; et ad c. 6, X, III, 35. In « Quaestionibus » in commentario suo super Sextum optime apparet quantopere Io. Andreae subierit influxum theologorum. Ad modum theologorum enumerat prius varias rationes quae quaestioni favent, deinde quae obstare videntur. Et ultimo saepe solvit quaestionem utendo textu S. Thomae. Ita in casu *l. c.* ait : « Solutio... ampliatis verbis cum S. Thoma et theologis dicamus. In voto continentiae tria considerari : voti materiam, scil. continentiam ; secundo, ipsius perpetuitatem, tertio ipsius solemnitatem »., et addit totum textum art. 11, II. II, q. 88.

(3) Doctrina opposita iam erat nota prioribus Decretalistis, at non admissa, ut patet ex textu Roberti Flamesburiensis, supra, p. 131.

(4) Dico *generatim* quia exceptiones erunt notandae pro certis theologis.

(5) Cf. INNOCENTIUS IV, *l. c.*

(6) Cf. supra, p. 130.

a sacramento (iuramento) vel intelliguntur de illicito vel potius sunt radenda quam legenda, quia in hiis quae de iure naturali sunt ut voto iuramento papa secundum eum non dispensat » (1). Ab hac rigiditate iam recedit LAURENTIUS (2) et IO. TEUTONICUS (3) qui dispensationem reicit pro iuramentis voluntariis, eam autem admittit pro coactis : « Si tamen, ait, papa absolvat aliquem , tenet absolutio. Dico enim quia contra ius naturale potest dispensare, dum tamen non contra Evangelium vel contra articulos fidei ». Hos ultimos sequitur TANCREDUS (4) et probabilius etiam VINCENTIUS (5). Posteriores Decretalistae idem sentiunt, sed rem penitiori examini subiciendo ita explicant ut agatur potius de commutatione in melius, vel de interpretando iuramento quod semper est tacite conditionale, ita ut absolutio ab obligatione revera dispensatio non sit (6).

§ 6. — *De dispensatione in iure apostolico*

Ut supra (7) iam innuimus, doctrina Gratiani excludens dispensationem in omni praecepto Legis vel Evangelii, etiam occasio fuit controverisae circa dispensationem in regulis apostolicis, praesertim in irregularitatibus ordinandorum ab Apostolo statutis, et prae aliis pro irregularitate ex bigamia vel crimine proveniente.

1. LUCIUS III (1181-85) *severiorem doctrinam* sequitur. Etenim in sua decretali, in prima Compilatione inserta, proclamat : « in bigamis contra Apostolum dispensare non licet » (8). Viam Lucii

(1) Cf. ms. Bibl. Nat. Paris. lat. n. 12452, fol. 52r, in apparatu ad Comp., III, gl. ad v. *absolvi*, c. 4, *De iureiurando*, II, 15.

(2) *Ibid.*, in textu a Tancredo relato.

(3) Gl. ord. ad v. *absolvat*, c. 2, C. XV, q. 9.

(4) Cf. ms. Bibl. nat. Paris. lat. n.12452, fol. 52r. «Sed dico quod potest dispensare in voto dominus papa... id est de voto magne devocionis et dispensat in iuramento... et in omnibus aliis dispensare potest que iure positivo illicita sunt ».

(5) Cf. ms. Bibl. nat. Paris. lat. n. 3967, ad v. *debent*, c. 1, Comp. IV, II, 9.

(6) Cf. A -J BOYÉ, *Les destinées de la novelle* 61, in *Nouv. rev. hist. de droit français et étranger*, 1924, p 512. — INNOCENTIUS IV, *o. c.*, ad c. 6, X. *De iureiurando*, II, 24 ; HOSTIENSIS, *Summa*, ad tit. *De iureiurando*, n. 3 ; DURANTIS, *Speculum I, De Legato*, § 6, n. 23.

(7) Cf. supra, p. 134.

(8) c. 2, Comp. I, *De bigamis*, III, 13.

III insecutus est etiam CAELESTINUS III (1191-98) dispensationem ordinandis concedendam ad auferendam bigamiae irregularitatem rigorose « alienam a doctrina Apostoli » declarans (1). Idem sustinuit INNOCENTIUS III (1198-1216) proclamans « cum bigamo contra apostoli doctrinam dispensare » non licere (2).

Cum tamen alii Pontifices aliquando cum bigamis usque ad subdiaconatum (3) et criminosis dispensaverint, priores Decretalistae ancipites haerent in conciliatione textuum cum praxi.

2. Difficultatem valde ingeniose variis mediis solvunt. Alii textum interpretantur : « apostolum tantum prohibuisse actu in crimine existentes ordinare, non autem dispensare cum poenitentibus » (4). Alii, admissa dispensatione in lege de non promovendo criminoso, ex paritate rationis concludunt ad possibilitatem dispensationis cum bigamo : « quia nec in hoc casu prohibuit apostolus dispensare, sed tantum ordinare » (5). Alii, ut TANCREDUS, affirmant hanc potestatem Papae competere quia cum bigamo dispensare « non est contra Apostolum sed praeter Apostolum », et haesitanter addunt « capere videtur quibusdam et mihi quod dominus Papa directe contra Apostolum dispensare posset, quia maior est in administratione quam fuerit Paulus, et fertur sed scriptum non vidi quod Lucius papa dispensavit cum bigamo usque ad sacerdotium » (6).

(1) c. 3, X. *De bigamis*, I, 21.
(2) c. 4, et 7, X. *De bigamis*, I, 21.
(3) c. 18, D. XXXIV.
(4) LAURENTIUS, *cit. ap.* ARCHIDIACONUM, *Rosarium*, ad c.56, D. L. Cf. etiam supra textus Laurentii et Petri de Sampsone in hac materia, p. 181.
(5) Gl. ord. ad v. *dispensare*, c. 2, X. *De bigamis*, I, 21 ; gl. TANCREDI, ad c. 2, Comp. I, II, 13. « Video enim quod Apostolus prohibuit criminosum ordinari... et quod episcopis liceat dispensare cum criminosis scil. cum adulteriis et minoribus criminibus implicatus est... et non est contra apostolum sed praeter apostolum ; quidam tamen dicunt quod episcopis nullo modo dispensare licet cum bigamo, et si ordinaretur non reciperet caracterem sicut nec asinus, et dicunt quod Martinus non fuit papa ». Ms. Vat. lat. n. 1377, fol. 18.
(6) *Ibid.* — Omittimus varias distinctiones quibus varii canonistae in hac materia distinguunt bigamos, alios nempe promovendos, alios promotos, quoad ordines maiores vel minores, alios quoad subdiaconatum exclusive vel inclusive ; item omittimus controversiam utrum necne bigamus etiam ex dispensatione ordinatus recipiat characterem, prout revera legista NICHOLAUS FURIOSUS affirmabat talem non plus recipere characterem quam si asinus ordinaretur. Cf. Io. HISP. DE PETESELLA, *Summa*, ad tit. *de bigamis*, ms. cit. Vat. lat. n. 2343.

3. Haec argumenta tamen *non fuerunt ab omnibus admissa* cum quidam reponerent : « quod hoc nonnisi stulte dicitur... nam in Veteri et Novo Testamento non continentur nisi veritas fidei doctrinae et morum, secundum legem naturae et gratiae, contra quam dispensari non potest... et non solum contra apostolum, sed nec etiam contra quamlibet doctrinam cuiusque libri canonis » (1). Haec severior doctrina acriter a IOANNE DE DEO, qui praecipue nititur textu citato Lucii III, propugnatur. Etiam, ait, « si papa de facto possit contra Apostolum dispensare, non potest nec debet dispensare quod bigamus promoveretur in dyaconem vel sacerdotem vel episcopum... Nec obstat, quod dicunt quidam, quod Lucius dispensavit cum bigamo, quia non invenitur, et si inveniretur apocriphum esset, et qui secus sentit pecus est » (2).

4. BERNARDUS PARMENSIS, doctrinam Tancredi evolvens, *dispensationem cum criminoso admittit,* quia criminosus « post peractam poenitentiam restitui videtur in pristino statu, et incipit esse quod non fuit » ; contra reicit dispensationem pro bigamo, quia Apostolus bigamiam prohibuit non propter crimen, sed propter defectum sacramenti, quod amplius restitui non potest per satisfactionem (3). Opinio tamen communior erat dispensari posse cum bigamo, saltem usque ad subidaconatum inclusive iuxta quosdam, exclusive iuxta alios (4). HOSTIENSIS invocans

(1) ARCHIDIACONUS, *Rosarium,* ad c. 6, C. XXV, q. 1.

(2) *Liber dispensationum, De dispensatione Papae,* ms. cit. Bibl. Bonnensis, n. 792. fol. 51r, col. 3. « Restat ergo videre in quibus de iure non possit [papa] dispensare. Et si de facto possit contra Apostolum, non potest dispensare, nec debet quod bigamus promoveatur in dyaconem, vel sacerdotem, vel episcopum, ut ait Apostolus in epistola ad Timotheum et Titum : oportet esse episcopum unius uxoris virum i. e. non plurium, et hoc Patres attestantur, scil. propter significatum et consignificatum Incarnationis Filii Dei in utero Virginis, et propter unionem Christi et Ecclesie militantis et triumphantis. Quod autem verum sit probant Patres tam apostolici quam alii expositores Novi et Veteris Testamenti : Augustinus, D. XXVI, *Acutius* (c. 2), et Innocentius, D. XXVI, *Deinde* (c. 3), Ambrosius, D. XXVI, *Una tantum* (c. 4), Et probat Urbanus, C. XXV, q. 1, *Sunt qui* (c. 6), et Lucius, Extra. *De bigamis, super eo* (c. 2, X. I, 21), ubi dicitur quod nullo modo possit dispensare... Nec obstat D. XXXIV, *Lector* (c. 18), quia tempore Martini II subdyaconatus non fuit sacer ordo, sed a tempore Gregorii... »

(3) Gl. ord. ad v. *dispensare,* c. 2, X. *De bigamis,* I, 21.

(4) Cf. glos. GULIELMI RHEDONENSIS, *Ad Summam Raymundi,* ad tit. *De bigamis.*

ius Romanum dispensationem admittit etiam ut bigamus promoveatur ad sacros ordines, quia Papa non astringitur constitutioni vel regulae apostolicae, « cum non habeat imperium par in parem » (1).

5. Durantis prima vice, forte iam sub influxu S. Thomae, regulam proponit posse dispensari in omni irregularitate, tum in ea quae ex c[illegible]ine, tum in ea quae ex defectu proveniat, quia, ut ait, omnis irregularitas est de iure positivo ecclesiastico ; anceps tamen adhuc haeret, quoad irregularitates quae innituntur iuri apostolico (2). Io. Andreae controversiam dirimit. Sequitur Hostiensem, at simul ex S. Thoma (3) addit : « haec opinio Hostiensis fortificaretur, si diceretur quod irregularitas non est annexa bigamiae de iure naturali, sed solum positivo : quia quod non esse bigamum non sit de essentia ordinis, patet, quia verum recipit ordinem, quod non esset si id esset de ipsius essentia » (4).

Ergo ius Apostolicum de quo per saeculum controversia exstiterat, a tempore Io. Andreae sine ulla haesitatione iam non habetur ut ius naturale.

§ 7. — *Conclusio*

Ad modum conclusionis indicemus quibusnam regulis Decretalistae leges dispensabiles determinaverint. Duplici modo eas circumscribunt, positive nempe et negative.

1. *Positive* : Dispensari potest in *omni lege positiva humana.* Post longam controversiam statuitur ab Hostiensi *leges disciplinares priorum conciliorum* oecumenicorum, et a Io. Andreae *statutum generale Ecclesiae* ad ius positivum pertinere, et proinde esse dispensabile.

2. *Negative* determinatur potestas dispensandi, indicando *prin-*

(1) Gl. ord. ad v. *contra*, c. 2, X. *De bigamis*, I, 21.

(2) Durantis, *o. c.*, *l. c.*, § 4. « In irregularitatibus omnibus dispensari potest, quia irregularitas ipsa et poena eius de iure positivo est ». Alludit tamen adhuc ad doctrinam severiorem cum statim dicat : « tamen contra est quod irregularitas sit de iure divino ».

(3) *Supplementum*, q. 66, a. 4. « Respondeo dicendum, quod bigamiae non est adiuncta irregularitas de iure naturali, sed de iure positivo ; nec iterum est de essentialibus ordinis, quod aliquis non sit bigamus, quod patet ex hoc, quod si aliquis ad ordines accedat, characterem accipit : et ideo papa potest in tali irregularitate dispensare totaliter... »

(4) *Novella Commentaria*, ad c. 2, X. *De bigamis*, I, 21.

cipia limitationis huius potestatis. Ad doctrinam Gratiani et Decretistarum, quae potestatem dispensandi limitaverat ad ius naturale vel divinum in praeceptis Legis et Evangelii contentum, saepe alludunt; eamque doctrinam priores Decretalistae generatim in praxim deducunt. Praecipua ratio huius mutationis in doctrina fuit *legislatio et praxis RR. Pontificum*. Exinde enim posteriores Decretalistae variis modis derogationem principio indispensabilitatis proponunt: vel dicunt quaedam praecepta Evangelii et iuris apostolici non esse de iure naturali; vel affirmant ius naturale in quibusdam praeceptis admittere dispensationem in indiviudo, seu in casu particulari; vel etiam statuunt Papam posse agere contre ius naturale aut etiam « eum posse contra legem divinam dispensare, ubi hoc non est prohibitum ». At regulam claram non habent saltem ante Hostiensem, et hoc ideo, ut videtur, quia notionem accuratiorem iuris naturalis nondum habent. Haec a theologis, praesertim a S. Thoma elaborabitur; et postea influxum exercebit, maxime in Io. Andreae.

Duae tamen regulae traduntur huius limitationis: prima iam apud priores Decretalistas reperitur, altera ab Hostiensi proponitur et a Io. Andreae accuratius determinatur.

3. *Principalis limitatio,* quam potestati dispensandi assignant videtur esse *fides*. Ad hanc enim limitationem Decretalistae principia rigidiora Decretistarum reducunt, nam: « contra Apostolum potest dispensari sine laesione tamen fidei » (1); « contra quatuor concilia priora dispensatur, dum nihil contra fidem fiat » (2); « non potest [dispensari] contra universalem Ecclesiae statum i.e. quoad fidei subversionem » (3); non potest contra praecepta Decalogi dispensari, secundum explicationem Ioannis de Deo, quam omnes postea resument, « quia, etsi non sint articula, sunt tamen articularia fidei, i.e. ita adnexa articulis fidei, quod sine eis salutem praestare non possunt » (4). « In votis necessitatis non potest dispensari quia hoc esset dispensare contra

(1) Hostiensis, *Lectura*, gl. ad v. *dispensare*, c. 4, X. *De concessione praebendae*, III, 8.

(2) Hostiensis, *Lectura, ibid.*

(3) Cf. Glossatores ad c. 13, X. *De restitutione spoliatorum*, III, 13. Io. de Deo, *o. c.*, ad c. 2. —Innocentius IV, *o. c.*, ad c. 11, X. *De renuntiatione*, I, 9. — Hostiensis, *Lectura*, c. 6, X. *De statu monachorum*, III, 35. Durantis, *o. c.*, *l. c.*, § 7.

(4) Io. de Deo, *o. c.*, ad c. 2. — Durantis, *o. c.*, *l. c.* § 7.

Deum vel contra fidem, quod non licet » (1). Vincentius dixit, et glossa repetit : « dispensari posse in omnibus quae non sunt contra fidem » (2). Alii addunt : « dummodo contra fidem non veniat, contra quam non est dispensatio, potest dicere et facere Papa quidquid placet » (3).

4. Huic priori limitationi potestatis dispensandi Hostiensis *alteram* adiungit ; dicit enim : « in omnibus potest... dummodo, non sit contra fidem et dummodo per *dispensationem evidenter non nutriatur mortale peccatum* » (4). Vel, ut antea dixit Bernardus Parmensis, modo « non sit in his quae in sui natura sunt mala, ut quis v.g. possit sine peccato adulterari » (5). Io. Andreae opinionem Hostiensis optime explicat, dicendo illud evidenter esse intelligendum « si peccatum ex lege divina procedit ; secus, si ex canonica vel humana procedat, ipse constituens potest destruere » (6).

Lex ergo, de qua in hac altera limitatione potestatis dispensandi agitur, est lex divina, et quidem talis ut dispensatio in ea esset permissio evidentis peccati mortalis (7), quod connexum videtur cum dispensatione in decem praeceptis De calogi.

(1) GOFFREDUS, *Summa*, ad tit. *De voto*. — RAYMUNDUS, *Summa*, L. I tit. 8. «Potest contra apostolum et contra omnem hominem quantumcumque sanctum, et eorum dicta mutare, nisi in hiis quae illi de articulis fidei dixerunt ». (in margine additur : et in hiis quae sunt de iure divino). Ms. cit. Bibl. Brux. n. 8521, fol. 34.

(2) Cit. apud Io. ANDREAE., ad. c. 4, X. III, 8.

(3) HOSTIENSIS, *Lectura*, gl. ad v. *contra*, c. 2, X. *De bigamis*, I, 21.

(4) HOSTIENSIS, *Lectura*, gl. ad v. *contra*, c. 4, X. *De concessione praebendae*, III, 8. « Etiam contra Apostolum, et canonem Apostoli, sine laesione tamen fidei. Et contra Vetus Testamentum quoad decimas, ... non potest tamen contra universalem statum Ecclesiae dispensare, quod intelligo : quoad subversionem fidei ;... nec potest dispensare ut monachus habeat proprium, sine causa ;... Hoc solum tene : quod in omnibus potest dispensare, dummodo non sit contra fidem, et dummodo per dispensationem evidenter non nutriatur peccatum mortale ; nec inducat subversionem fidei, nec periculum animarum. Nam in talibus nullam habet contra Deum penitus potestatem. Ergo contra legem canonicam potest dispensare indistincte ; et contra divinam ubi sibi non est prohibitum dispensare, nec peccatum mortale est evidenter ».

(5) Gl. ord. ad v. *non potest*, c. 13, X. II, 13.

(6) *Novella comm.* ad v. *contra*, c. 4, X. III, 8.

(7) Ex textibus non patet utrum sit insistendum in verbis « evidenter... » cum saepe apud Decretalistas quaestio moveatur utrum quis uti possit rescripto, in quo aliquid conceditur quod dubie videtur contra Deum.

CAPUT V

De subiecto passivo dispensationis

Auctores huius temporis hanc quaestionem in specie non tractant. Attamen ex textibus Ioannis de Deo et Durantis, quaedam deduci possunt.

1. Antequam determinemus quid docuerint, oportet indagemus *cuiusnam potestatis sit actus dispensandi.* Decretalistae dispensare seu relaxare legem in casu particulari, sicut etiam condere legem vocant actum potestatis iurisdictionis. Ita IOANNES DE DEO argumentum contra potestatem dispensandi Patriarcharum affert « quia habent limitatam iurisdictionem » (1). Supponit proinde dispensationem esse actum iurisdictionis. Item docet archiepiscopum regulariter non posse dispensare cum subditis suffraganeorum, « quia non est iudex illorum », « cum episcopis tamen, et clericis suis suffraganeis potest dispensare, super quibus habet ordinariam iurisdictionem » (2).

2. *Quoad personas* deinde erga quas illa potestas exerceri potest, certa est doctrina omnem superiorem posse dispensare cum subditis, intra fines territorii degentibus. Utrum possit cum illis dispensare dum existunt extra fines territorii, vel cum alienigenis in suo territorio actu degentibus, non liquet saltem ex regulis quas canonistae tradunt in tractationibus de dispensatione. Attamen de facto generatim dispensationem prae oculis habent quae cum subditis fiat, nec ullam addunt restrictionem quoad territorium. Sed ratio dubitandi num vere admiserint dispensari posse cum talibus qui versantur extra territorium, reperitur in controversia tunc existente, de potestate praelati absolvendi suos extra territorii fines commorantes. Et quidem putamus ex eo quod plures hanc potestatem negant in materia absolutionis, a fortiori posse concludi eos etiam dispensationem cum illis non admittere. Ita DURANTIS examinat num legatus « cui specialiter indultum est ex officio legationis sibi commissae, ut cum excommunicatis, qui illicite sacra celebrarunt et ideo facti sunt irregulares, valeat dispensare », etiam dispensare possit cum scholaribus

(1) *Liber dispensationum,* § 6. *De disp. patriarcharum,* Ms. cit. Bibl. Bonn. n. 724, fol. 52v, col. 1.

(2) *Ibid.* § 7. *De disp. archiepiscoporum,* ms. cit. fol. 52v. col. 2.

vel aliis alienigenis in provincia sua ad tempus degentibus. Et negative respondet « quia dispensatio (intellige : facultas dispensandi) stricte est interpretanda, et intelligenda solum de indigenis et ibi intitulatis (1), et illic perpetuo manentibus » (2). Insuper : « fieri enim posset fraus, si cum undequaque venientibus dispensaret». Praeterea auctores expresse docent abbates dispensare posse « cum suis monachis » et « noviciis » et in certis materiis « cum servis monasterii », « non tamen cum servis alienis » (3).

3. Cum canonistae unice loquantur de dispensatione cum subditis, videntur applicare principium : iurisdictionem tantum erga subditos exerceri posse. Sed inde oritur ipsis alia difficultas, nempe utrum episcopus possit *cum seipso dispensare.* Quam quaestionem canonistae non solvunt, ne quidem Ioannes de Deo, quamvis utique affirmat : « episcopos saepe dispensare secum contra canones ». Sed videtur potius ironice loqui, et episcopos increpare propter dispensationes abusivas ex nepotismo, vel cupiditate factas (4).

CAPUT VI

De effectibus et interpretatione dispensationum

§ 1. — *De effectibus dispensationum*

1. De effectibus dispensationum agunt Hostiensis (5), quem Durantis, fere ad verbum sequitur (6). Et statim quidem ap-

(1) Io. Andreae, in additionibus ad *Speculum, l. c.* : « et quasi-intitulatis ».

(2) Durantis, *o. c., l. c.,* § 7.

(3) Cf. Io. de Deo, *o. c.,* § 2, *De disp. Legatorum* ms. cit. fol.52, col. 3.

(4) Cf. Io. de Deo, *o. c.,* ad c. 5. « Item episcopi dispensant secum contra canones,... De Cons. Di. V. *Ut Episcopi* (c. 7) ubi dicitur : quod ieiuni debuissent confirmare pueros, et tamen ipsi faciunt contra. Et in multis aliis dispensant secum, cum deberent omnes dignitates et beneficia collocare in personas litteratas, et honestas, et non faciunt, sed dant nepotibus... et conferunt illis, quorum sunt obsequiis delibuti,.. et quod deterius est, vendunt cathedras,... Consulo tamen, quod hoc non faciant, quia non minus ardebunt, qui cum multis ardebunt ».

(5) Hostiensis, *Summa,* L. III. tit. *De remissionibus,* Rub. *De dispensationibus,* § 4 .

(6) Durantis, *o. c. l. c.,* § 11.

paret doctrinam a temporibus Decretistarum multum esse progressam. Etenim, ex quatuor effectibus quos Decretistae enumeraverant, remissione nempe poenae illiusque sive inflictae sive infligendae, concessione usurpati, et permissione inhibiti (1), Hostiensis et Durantis unum tantum referunt, nimirum permissionem inhibiti, seu concessionem superioris ut in casu particulari licite vel valide (2) fiat quod secundum ius strictum erat illicitum vel invalidum. Ex quo simul magis adhuc patet quod supra diximus, Decretalistas absolutionem cum dispensatione nequaquam identificare ; et nonnisi sensu improprio vocabulum « dispensatio » usurpatur, ubi remissionem poenae inflictae vel infligendae dispensationem vocant.

2. In explicando *effectu primario* dispensationis, relaxatione nempe legis seu ablatione vinculi in casu particulari, non immorantur, cum ipsam dispensationem per hunc effectum principalem descripserint. Magis insistunt in conclusione exinde deducenda : dispensatio tollit obligationem in conscientia. « Excusat enim dispensatio ab illicitis » dicit ABBAS ANTIQUUS (3), sicut et PETRUS DE SAMPSONE (4). Addit HOSTIENSIS : « ex dispensatione promovendus licite recipit sacramenta ;... promotus licite exsequitur suum officium,... beneficium licite retineri valet, quod alias licite retineri non potest » (5).

(1) Cf. supra., p. 121.

(2) Dico « vel valide » quamquam auctores explicite hoc non dicunt, merito illud deducimus ex exemplis dispensationum quas afferunt, v.g. in secundo vel tertio gradu consanguinitatis.

(3) ABBAS ANTIQUUS, *Lectura*, c. 6, X. *De divortiis*, IV, 19.

(4) Cit. apud Io. ANDREAE, ad *c. l.*

(5) HOSTIENSIS, *Summa*, *l. c.* — Item DURANTIS, *l. c.*, § 11. « Postremo dicendum est quid sit dispensationis effectum. Et certe, ut ea obtenta, ecclesiastica sacramenta digne et licite recipi possunt ; ita etiam beneficia. Nullus enim in mortali constitutus promoveri debet regulariter, nisi poenitentia iam peracta. ... Item effectus est ut iam promotus, ea obtenta, suum officium licite exequatur. Quod non potest ex quo mortaliter peccavit, nisi post poenitentiam obtinuerit dispensationem, quia suspensus est quantum ad se... Item effectus est, ut beneficium quod alias licite retineri non potest, ea obtenta, licite valeat retineri... Item effectus est ut super crimine publico, super quod dispensatum est, non possit quis ulterius accusari... si vero dispensatum fuerit in occulto, bene ad hoc poterit accusari, quia etiam post poenitentiam potest accusari... » Ut patet in huiusmodi textibus Decretalistae minus dispensationem ab absolutione secernunt.

3. Multum quoque insistunt in hoc effectu dispensationis quod in casu particulari fiat *relaxatio legis poenalis,* qua quis absolute et independenter ab absolutione culpae, prohiberetur sacramenta suscipere vel ordines susceptos exercere. Nec mirum ; etenim in materia dispensationum ille erat effectus qui prae caeteris ob frequentiam huiusmodi dispensationum usu veniebat, eo quod Ecclesia illius temporis multiplices huiusmodi irregularitates statuerat. Acris tamen vigebat inter canonistas controversia circa determinationem eorum criminum, quae irregularitatem inducerent (1) : quidam enim affirmabant, aliis negantibus, omne peccatum mortale post baptismum commissum irregularitatem inducere. (2) Unde quoque intelligitur cur Durantis tractatulum de irregularitatibus in rubrica de dispensationibus inseruerit.

Cum hoc dispensationis effectu cohaeret divisio illa supra relata, qua dispensationes distinguebant alias magnas, alias maximas, semiplenas alias aliasque plenas. Ita enim dispensationes in irregularitate vocabantur secundum quod irregularitas auferebatur in toto seu quoad omnes ordines, vel tantum pro quibusdam ordinibus, v.g. pro minoribus.

§ 2. — *De interpretatione dispensationum*

Huic quaestioni circa effectus dispensationum logice subiungunt Decretalistae regulas de earumdem interpretatione. Quae materia ab omnibus fuse tractatur, praesertim in commentariis ad titulum Decretalium : *De filiis presbyterorum* (3).

(1) Cf. GOFFREDUS, *Summa,* ad tit. *De temp. ordin.* — HOSTIENSIS, *Summa,* L. III. Rubr. *De dispensationibus,* § 3. — DURANTIS, *l. c.,* § 1.

(2) Erat opinio HUGGUCIONIS, quae generatim tamen a posterioribus reprobata est. Cf. GOFFREDUS, *Summa,* tit. *De temp. ordin.* « Huguccio cum suo rigore, opinatur quod qui semel post baptismum commisit peccatum mortale non potest amplius promoveri, vel actus legitimos exercere ». Controversia pro parte finitur per decretalem Gregorii IX c. 17, X. I, 17. — TANCREDUS, gl. ad v. *ordine suscepto,* c. 5, Comp. I, I, 6. « Ad hoc dicunt quidam quod si criminosus promotus non est, nullo modo promoveri debet... quod mihi grave videtur, quod pene contra naturam est, ut si aliquis sine peccato inveniatur, et ideo credo eamdem distinctionem habendam circa promovendos quae habetur erga promotos. Facilius tamen repellitur ordinandus quam deicitur iam promotus ». Ms. cit. Vat. lat. n. 1377, fol. 11.

(3) Cf. etiam DURANTIS, *o. c., l. c.,* § 2.

1. Ex doctrina Decretistarum (1) admittunt dispensationem *non pati extensivam interpretationem*, seu non posse extendi ad alios casus, vel ad alias personas praeter eas quae in dispensatione exprimuntur ; imo cum illis admittunt dispensationem secundum propriam verborum significationem *stricte* esse interpretandam. Attamen his regulis plures alias addunt, et secundum doctrinam hoc modo exortam varios deinde casus occurentes solvunt (2).

2. Quia tenent omnem dispensationem esse *stricte* interpretandam, concludunt dispensationem ut quis ad ordines valeat promoveri, ad solos ordines minores esse restringendam (3) ; dispensationem in uno matrimonio contrahendo negant posse ad sequens extendi (4) ; dispensationem ad omnes ordines et omnia beneficia negant extendi posse ad dignitates et praelaturas (5) ; dispensationem cum illegitimo ut valeat fieri clericus, aiunt valere de solis ordinibus minoribus (6) ; si dispensatum est cum aliquo, ut non obstante defectu natalium, vel alio quolibet defectu possit honores vel dignitates ecclesiasticas retinere, non ideo, aiunt, poterit ille episcopatum obtinere utpote qui non solum dignitas, sed culmen est dignitatum (7).

3. Item non admittunt *extensivam* interpretationem qua dispensatio extenderetur ultra proprium sensum verborum, nec

(1) Cf. supra, p. 113.

(2) Praeter casus infra citandos, inquirunt de dispensatione episcopi cum *criminoso*... DURANTIS, v.g. haec tractat per 13 §§.

(3) DURANTIS, *l.c.*, § 11, n. 2. Nota tamen Laurentium huic doctrinae contradicere, et propugnare sententiam : « dispensationes late esse interpretandas, » et ideo concludit : « pone simpliciter dispensatum fuisse qualiter dispensationem intelliges ? dico : quoad omnia ». Cit. apud ARCHID, in *Rosario*, gl. ad v. *pro tempore*, c. 5, C. I, q. 7. — Cf. etiam IOANNES HISP. DE PETESELLA, *Summa super tit. decret.*, tit. *de filiis presbyt.* : « Item pone quod episcopus dispenset cum aliquo *simpliciter*, numquid intelligis cum eo dispensatum quoad omnia ? Et dico cum L. quod sic... In huiusmodi dispensationibus Romana Ecclesia servat stillum suum, nam quandoque usque ad subdiaconatum, quandoque usque ad episcopatum dispensat, sed raro concedit alicui in prima dispensatione, quod sine eius licentia, licet ad episcopatum vocatus fuerit, ad ipsum accedat ». Ms. cit. Vat. lat. n. 2343, fol. 149r.

(4) DURANTIS, *l. c.*, § 11, n. 3.

(5) GOFFREDUS, *Summa*, ad tit. *De filiis presbyt.*

(6) ALANUS, cit. apud RAYMUNDUM, *Summa*, L. III, t. 19.

(7) DURANTIS, *l. c.*, § 11, n. 6.

ut validum habent argumentum : « dispensatum est in maiori, ergo et in simili » « vel in minori » ; dicunt tamen dispensationem extendi posse ad illa quae virtualiter sub verbis comprehenduntur, seu « casu quo illud minus sub maiori includitur » nam « si concedatur filio sacerdotis, quod possit in episcopum promoveri, hoc concessum videtur et de omnibus sacris ordinibus, cum nonnisi ipsis primo receptis, debeat quis in episcopum consecrari » (1).

4. In hac materia, RAYMUNDUS et fere omnes post illum (2), promiscue loquuntur *de dispensatione et de privilegio contra ius.* Circa haec duo notant, imprimis utrumque detrahere iuri communi, et proinde ut odiosum habendum esse, et ideo restringendum ; deinde dispensationem et privilegium esse beneficia principis, et proinde latissime interpretanda videri. Porro cum haec videantur contradictoria, difficultatem inde ortam solvunt distinguendo : si ex dispensatione nullum praeiudicium, vel modicum tantum alteri paritur, lata interpretatio est facienda, ita tamen ut dispensatio non excedat metas potestatis (3) illius qui dispensavit ; si per dispensationem enorme praeiudicium causetur, verba sunt strictissime interpretanda (4).

5. Addunt in fine Raymundus et alii post eum, dispensationem *a. R. Pontifice vel de eius mandato* factam latiori modo esse interpretandam quam dispensationem iisdem verbis ab episcopo

(1) HOSTIENSIS , *Lectura*, c. 27, X. *De rescriptis*, I, 4. « Sed et in dispensationibus et privilegiis fallit hoc argumentum, dispensatum est in maiori, ergo et in simili vel minori... nisi illud minus sub illo maiori includatur ». IO. ANDREAE : « illud tamen non habet locum in clausis, unde dispensatio ad diaconatum includit dispensationem ad subdiaconatum et ordines minores. Maxime illud procedit in diversis speciebus, quae connexitatem nón habent ». Add. ad *Spec. Durantis, l. c.*, § 11.

(2) HOSTIENSIS, *l. c.*, IO. ANDREAE, *ibidem.*

(3) GOFFREDUS, ad tit. *De rescriptis*, et alii Decretalistae ad tit. *De filiis presbyterorum*, dicunt : « metas iurisdictionis interpretantis », IO. ANDREAE : « metas iurisdictionis concedentis, cuius est interpretari ». Tamen ubi agitur de interpretatione, non de illa generatim agitur, de qua hic IO. ANDREAE, de interpretatione nempe ipsius legislatoris, sed de interpretatione privata vel iudiciali ; interpretatio legislatoris concedentis est authentica, et illa potest dispensationem extendere vel restringere.

(4) c. 24, III, 4. in VI°,

factam, quia « beneficia ipsius principis largissime sunt interpretanda » (1).

6. In VI° Decretalium libro, duae decretales Bonifacii VIII (1294-1303) fuerant insertae, quibus decernebatur : collationem *factam motu proprio* Papae de pluribus beneficiis in eadem ecclesia simul vacantibus, intelligendam esse de pinguiori, electionem autem spectare ad eum cui gratia facta est, si beneficia sunt aequalia ; collationem vero *factam ad petitionem alterius* stricte esse intelligendam. Inde, in suis glossis ad dictas decretales, in commentariis ad Sextum, Archidiaconus et Ioannes Andreae aliam regulam interpretationis addunt. Ex verbis enim Bonifacii VIII « Si gratiam... motu proprio fecerimus, volumus ut tunc fiat interpretatio plenissima... si vero ad petitionem alterius ipsa gratia per nos fuerit facta... restringenda est... » (2), concludunt dispensationem concessam motu proprio late esse audiendam, quia « bonus dispensator... cumulos liberalitatis exemplificat » ; eam vero quae conceditur ad instantiam partis esse restringendam « quia ambitiosa est » (3).

CAPUT VII

De cessatione dispensationis

Paucis tantum de cessatione dispensationis agunt Decretalistae ; imo in titulis vel tractatibus de dispensatione Raymundus, Io. de Deo, Hostiensis et Durantis de ea explicite non agunt.

(1) Raymundus, *Summa*, L. III. tit. 19. « Vel dicas melius ubi ex dispensatione vel nullum vel modicum paratur alteri praeiudicium, latissime est interpretatio facienda... ita tamen quod interpretatio non excedat metas potestatis illius qui dispensavit, sed ubi fieret per eam alteri enorme praeiudicium, strictissime essent interpretanda verba ibi posita ». Raymundus tamen illud affirmat *ut opinionem personalem*, et cum formidine de veritate sententiae oppositae : « videtur mihi, *salvo meliori iudicio*, si dispensatum est simpliciter ad ordines et beneficia, si ab episcopo facta est dispensatio, non extenditur ad ecclesiam parochialem, personatum vel dignitatem... Si a Papa facta est dispensatio, vel ab alio de eius mandato, potest ad omnes dignitates infra episcopum promoveri, tum quia beneficia principis largissime sunt interpretanda... tum quia aliter illa clausula inutiliter poneretur ».

(2) c. 24, *De praebendis*, III. 4, in VI°.

(3) Archidiaconus, ad c. 24, *De praebendis*, III, 4, in VI°.

Prout Decretistae iam docuerant (1), communiter docent Decretalistae duplici modo dispensationem cessare, nimirum per *cessationem causae motivae*, et per *revocationem* superioris. Quaedam tamen nova addunt Decretalistae ; at, etiam hic, saepe promiscue agunt de dispensatione et de privilegio (2).

§ 1. — *De cessatione causae motivae*

1. Quidam ex prioribus Decretalistis, ut LANFRANCUS (3), affirmant cum Huggucione, sine ulteriori distinctione : « ubi dispensatum est contra antiquos canones ex causa, sublata causa tollitur dispensatio ».

Quamplurimi de hoc modo cessationis tacent. Etsi pluries repetunt textum iuris « cessante causa, cessare debet et effectus » (4), illum tamen explicite non applicant dispensationi.

2. Contra, DURANTIS, ARCHIDIACONUS, et IOANNES ANDREAE affirmant : « cessante causa, cessare debet quod dispensative statutum fuit », et « dispensationes quas extorquet necessitas, cessante necessitate, mutilandae sunt » (5). Sed regulam non applicant omnibus dispensationibus : distinguunt enim dispensationes « *faciendas* » et « *iam factas* ».

Solis prioribus applicant regulam, quam ita explicant ut « cessante necessitate, simul dispensatio non fiat » ; ultimis vero seu « iam factis » non applicant principium, quia ipsis videntur obstare textus iuris : « dispensationem semel factam, non esse revocandam », « et beneficium principis decere esse mansurum » (7).

(1) Cf. supra, p. 134.

(2) Cf. GOFFREDUS, *Summa*, tit. *De rescriptis*. INNOCENTIUS IV, *o. c.*, ad c. 5, X. *De filiis presbyterorum*, I, 17. HOSTIENSIS, *Lectura* c. 9, X. *ibid.*, I, 17.

(3) Cit. apud ARCHIDIACONUM, in *Rosario*, c. 1, D. LV. gl. ad v. *manentibus*. Cf. etiam Io. ANDREAE, c. 9, X. *De Renuntiatione*, I, 9.

(4) Cf. c. 26, X. *De Iureiurando*, II, 14.— c. 7, C. I, q. 7. *Reg. iuris* 78, in VI°, et glossae ad hos locos.

(5) DURANTIS, *o. c.*, *l. c.*, § 11, n. 12. ARCHIDIACONUS, gl. ad v. *manentibus*, c. 1, D. LV. — Gl. ad v. *quod pro*, c. 7, C. I, q. 7. — IOANNES ANDREAE, *Novella commentaria*, c. 9, X. *De renuntiatione*, I, 9.

(7) Gl. LANFRANCI, ad v. *novimus*, c. 5, Comp. I, I, 6. ms. cit. Vat. lat. n. 1377, fol. 5. — DURANTIS, *l. c.*, § 11. « Item in summa nota, quod cessante causa cessare debet, quod dispensative statutum erat... et dispensationes quas extorquet necessitas, cessante necessitate sunt muti-

3. IOANNES ANDREAE docet *dispensationes* etiam iam factas cessare posse. Sed, post Rufinum, dicit illas cessare tantum « si utilitas non succedat necessitati » (1). Et tamen, quamvis dicta Rufini refert, et proinde quoad rem cum illo concordat, nihilominus ulterius progreditur in exponenda doctrina. Rufinus enim simpliciter principium affirmabat : cessare dispensationem casu quo causa utilitatis non substituitur causae necessitatis, ob quam dispensatio fuit concessa ; Ioannes Andreae vero, invocans Dynum Mugellanum, distinguit varias causas, quae in cessatione dispensationis influere possunt. Alia enim est causa *finalis*, seu talis « quae finaliter compellebat superiorem ad id faciendum, quod aliter facturus non erat » ; alia est *impulsiva* « quae superiorem compellebat ad facilius faciendum, quod tamen alias facturus erat » (2).

Iamvero, si causa finalis cessat, et quidem totaliter, seu « ita ut nullae reliquiae prioris causae remaneant », tunc cessare debet et dispensatio ; et proinde a contrario, si causa partim tantum cessat, seu si quaedam reliquiae prioris causae de facto remanent, non cessare debet.Si causa impulsiva tantum cessat, non cessare debet dispensatio. Si autem dubitatur utrum causa sit finalis vel impulsiva, secundum Accurtium et Dynum (3), quos allegat, praesumitur impulsiva. Contra iuxta ipsum Ioannem Andreae « in dubio causa est finalis, ea ratione propria, quia significatio verbi causam sapit finalem, impulsiva videtur dicenda occasio » (4).

landae : quae vero regulariter, non... Quod sane intellige, ut videlicet cessante necessitate, simul dispensatio non fiat. Nam dispensatio semel facta non est amplius revocanda... Imo beneficium decens est esse mansurum ».

(1) Io. ANDREAE, gl. ad reg. 78. in VI°. « In argumentum trahi nequeunt quae propter necessitatem aliquando sunt concessa. Cessante igitur necessitate propter quam dispensatum est, cessat constitutio... Quod verum est circa facienda, non circa facta... et etiam hoc verum est, nisi utilitas succedat loco necessitatis, sicut est de monachis ordinandis, ut probatur, C. XVI, q. 1. *Sunt nonnulli*, in fi ».

(2) c. 9, X. *De renunciatione*, I, 9, ubi Ioannes remittit ad Goffredum, cui attribuit has definitiones. Cf. DYNUS, gl. ad reg. iuris, 16. in VI°.

(3) Cit. a Io. ANDREAE, in gl. ad c. 9, X. *De renunciatione*, I, 9.

(4) Io. ANDREAE, *l. c.*

§ 2. — *De cessatione dispensationis per revocationem*

De altero modo cessationis, de revocatione nempe dispensationis, fusius agunt Decretalistae. Equidem de revocatione tacita per actum contrarium superioris non explicite movent quaestionem, sed agunt de *revocatione expressa per actum particularem*; et circa hanc non una est eorum sententia.

1. Imprimis notanda est decretalis ALEXANDRI III, quae decernit dispensationem ex potestate a Papa delegata factam, non irritari per subsequentem actum particularem contrarium Pontificis (1).

2. Decretalistae memorant primo dispensationem *invalidam* seu « quae non tenet » licite revocari ab ipso dispensante, puta: « quia in casu indispensabili dispensavit, sive ex defectu potestatis, sive ex obiecto indispensabili » (2). At etiam *valide concessa* dispensatio revocari potest casu quo facta est sine causae cognitione, ab inferiore praelato in lege superioris. Haec revocatio tamen reservatur successori dispensantis, vel eius superiori (3).

3. Extra hos casus, ubi dispensatio est *simul valide et regulariter concessa*, i.e. ordine servato, et cum causae cognitione (4), communis videtur Decretalistarum opinio, dispensantem eamdem licite revocare *non posse*, ob rationem iam allegatam: bene-

(1) c. 9, X. 1, 17. Alexander III Archiepiscopo Eboracensi: « Super quo tibi taliter respondemus, quod si per priores litteras cum aliquibus clericis dispensasti, dispensationem tuam posteriorum litterarum intuitu nolumus irritari ».

(2) INNOCENTIUS IV, *o. c.*, ad c. 5, X. *De clericis coniugatis*, III, 3. HOSTIENSIS, *Lectura*, c. 6, X. *De statu monachorum*, III, 35, et alii *ibidem*. « Si autem dispensatio non tenuit quia in casu indispensabili egisset, tunc etiam et dispensans posset contravenire ».

(3) INNOCENTIUS IV, *l.c.*, « Agens contra ius commune, dispensare intelligitur... verum est ubi servat ordinem, et cum causae cognitione facit dispensationem... alias potest venire contra, scil. superior, et successor, sed ipse non... et credunt quod in hoc casu propter inordinatum processum, scil. puta quia non praemissa cognitione dispensatum est, possit revocari dispensatio et puniri dispensator ».

(4) Cf. supra, p. 120. HOSTIENSIS, *Lectura*, ad c. 5, X. *De filiis presbyterorum*, I, 17. « Ad hoc ut dispensatio rite fiat considerandum est utrum necessitas vel utilitas Ecclesiae hoc requirat; vel an alia iusta causa subsit; et quod ipsa causa exprimatur in ipsa dispensatione ».

ficium principis decet esse mansurum. Et quidem dicendum videtur eos sic statuere absolutam *illiceitatem omnis revocationis* ; clare enim dicunt : « dispensatio semel facta non est amplius revocanda » (7), et etiam omnes nituntur textu Alexandri III, nec inter revocationem expressam et tacitam ullatenus distinguunt.

Non solvunt quaestionem utrum superior valide dispensationem posset revocare sine causa.

(7) Cf. HOSTIENSIS, *l. c.* gl. ad v. *nolumus* : « Ergo dispensatio semel rite facta, sicut et iniuriae remissio non est amplius revocanda... et Iesus beneficia sua multiplicat, nec revocat... et beneficium decet esse mansurum... sed et quod iuste factum est auctoritate priarum lit terarum revocandum non est per secundas ». Cf. DURANTIS, *l.c.* BERNARDUS PARMENSIS, gl. ord. ad v. *irritari*, *l. c.*

SECTIO II

DE AUCTORE DISPENSATIONUM

CAPUT I

De potestate Romani Pontificis

1. Ut quaedam *de praxi RR. Pontificum* praenotemus, iam a tempore Alexandri III (1159-81), et praesertim Innocentii III (1198-1216), ut supra vidimus, RR. Pontifices modum agendi praedecessorum, qui in materia dispensationis a severitate RR. Pontificum priorum saeculorum iam recesserunt, omnino imitati sunt, adeo ut ab hoc tempore potestas in lege generali dispensandi inter praerogativas omnino consentaneas potestati iurisdictionis pontificiae annumeretur. Etenim non tantum dispensant in propriis statutis et in canonibus conciliorum generalium (1), sed etiam, doctrinae iuristarum memores, *alte proclamant* sese, utpote conditores legis, posse derogare legi in casu particulari, nam « Summus Pontifex est assumptus in plenitudinem potestatis, et cum moderator sit canonum, iuri non facit iniuriam, si dispenset, praesertim cum dispensatio sic iuris laxat vinculum in aliquo, quod in aliis non dissolvit, et sic beneficium gratiae specialis inducit, quod rigorem generalis non perimit constitutionis » (2). Et principium a magistro suo Huguccione olim auditum in textu legis admittens declarat Innocentius III : « secundum plenitudinem nostrae potestatis de iure possumus supra ius dispensare » (3).

(1) Pro severitate priorum saeculorum, cf. supra, p. 130. c. 20, X. *De electione*, I, 6. — *Alexander III* edidit 22 Decretales, et *Innocentius III* edidit 32 decretales, quae dispensationem continent. Cf. Stiegler, *a.c.*, A.K.K., t. 78, p. 665.

(2) Cf. PL, t. 216, col. 943, ep. 16 (a. 1213).

(3) Cf. c. 4, X. *De concessione praebendae*, III, 8.

Item tenent RR. Pontifices se *eadem potestate gaudere erga leges tam praedecessorum, quam concilii generalis,* nam ut decernit idem Innocentius « quamvis canon Lateranensis Concilii ab Alexandro (III) praedecessore nostro editus, non legitime natos adeo prosequatur, quod electionem talium innuit esse nullam; nobis tamen, per eum (Alexandrum) non adempta fuit dispensandi facultas, cum ea non fuerit prohibentis intentio, qui successoribus nullum potuit praeiudicium in hac parte generare, pari post eum, imo eadem potestate functuris, cum non habeat imperium par in parem » (1).

2. Praeteraea plures RR. Pontifices, praesertim Alexander III de facto dispensant in legibus, quas antea canonistae qua *indispensabiles* habebant; et ita ultra theoriam admissam progredientes, novis doctrinis viam sternunt (2).

3. Item potestatem in iure communi dispensandi sibi vindicant *exclusivam,* eamque ex plenitudine potestatis a Deo acceptae deducunt; quare Honorius III (1217-27) invalidat dispensationem ab episcopo Roffensi factam « cum constiterit... Roffensem episcopum in pluribus deliquisse, tum quia sine mandato archiepiscopi, sicut ipse confessus exstitit, ad huiusmodi ordinationem inordinate processit; tum quia etsi de archiepiscopo mandato constaret, cum dispensatio huiusmodi illi a canone minime sit permissa, quam ad solum Romanum Pontificem non est dubium pertinere, ipsi obtemperare non debuit » (3).

4. Abunde etiam utuntur potestate, antiqua regula iuris expressa: « aliquem posse facere per alium quod per seipsum » (4), et consequenter *potestatem* suam *aliis delegant,* et non tantum « Poenitentiariis » (5), vel « Papae Vicariis » seu familiaribus,

(1) c. 20, X. *De electione,* I, 6.

(2) Cf. supra, p. 130 sqq.

(3) c. 15, X. *De temporibus ordinationum,* I, 11. Cf. etiam c. 17, X. I, 17. — Ibi statuit idem Honorius III: « Quocirca mandamus quatenus non obstante dispensatione aliqua quae a Sede Apostolica non manaverit, quod canonicum fuerit, appellatione postposita, statuatis ». Cf. etiam *ibid.* c. 18.

(4) D. *De procuratoribus,* III. 3, l. 1. — *Reg. iuris* 68. in VI°.

(5) Pro facultatibus dispensandi Maiori et minoribus poenitentiariis concessis, cf. E. Göller, *Die päpstliche Pönitentiarie,* t. I, p. 187 sqq., etiam E. Göller, *Walter Murner von Strassburg und das päpstliche Dispensationsverfahren in 14 Jahrhundert,* in *Zeitschrift der Sav. Stift.,*

quos deputant ad examinandos et dispensandos casus, quos ipsi personaliter expedire non poterant, sed etiam legatis, et episcopis (1).

5. Pari fere gressu cum praxi, *ipsa canonistarum doctrina* progreditur, imo, ut supra ostendimus, in pluribus praxi praelucet. Nam antequam Innocentius III RR. Pontificibus hanc potestatem vindicet, priores Decretalistae, ut Petrus Blesensis, Bernardus Papiensis et Petrus Hispanus, qui proxime a Decretistis pendent, iam cum illis affirmant eamdem saltem requiri potestatem ad dispensandum a legis obligatione, ac ad ipsam legem condendam (2). Et, ex argumentis a Decretistis allatis ulterius progredientes, aperte deducunt *exclusivam potestatem* R. Pontificis dispensandi in iure communi. Ideoque ipsi doctrinaliter stabiliunt potestatem quam subsequentes RR. Pontifices de facto sibi vindicarunt. Hanc potestatem Petrus Blesensis vocat « regularem, seu de ordine et iure regulari » ; potestatem autem dispensandi, quam episcopi in certis materiis exercent, vocat « extra-regularem ». Nam « canones, qui dispensabiles sunt de ordine et de iure regulari, ille solus dispensare potest, qui et interpretari et condere potest, id est R. Pontifex ; sicuti enim regulare est, ut is solus interpretari possit leges, qui potest eas condere, scilicet et Imperator, ita et R. Pontifex solus canones novos condere et interpretari et dispensare antiquos potest ; cum solus habeat plenitudinem potestatis. Sed hoc quidem generale est, et regulare, sed frequens est extra regulam invenire » (3). Idem clare enuntiat Bernardus Papiensis, ubi dicit illum posse permittere derogationem legi, qui condere legem communem potest ; quia ille tantum potest agere contra ius commune concedendo dispensationes vel privilegia (4). Idem tenent Petrus Hispanus et Ioannes Galensis (5).

Kan. Abt. 1912, p. 182 ; et formularia Thomae Capuanensis et Benedicti XII ibidem relata. — L. Mergentheim, *Die Quinquennalfakultäten pro foro externo*, in *Kirchenrechtliche Abhandlungen von Ulrich Stutz*, Heft 52-55, Stutgart, 1918, et eiusdem auctoris : *Zur Entstehungsgeschichte der quinquennalfakultäten pro foro externo*, in *Zeitschr. der Sav Stift., Kan. Abt.* 1912, p. 100.

(1) Cf. Göller, *o. c.*, t. 1, p. 67. — A. Monin, *De Curia Romana*, p. 84 sq.

(2) Cf. *supra*, p. 141.

(3) Cf. *Speculum iuris canonici*, Reymarus, p. 45.

(4) *O. c.*, ad L. V, tit. 28, Laspeyres, p. 254

(5) Cf. gl. ord. ad c. 1, D. L. Non omnino tamen liquet utrum de

Hoc principium ab auctoribus subsequentibus retinebitur, etsi aliquando difficile conciliari poterit cum doctrina quorumdam Decretalistarum circa potestatem episcoporum.

Praeterea hanc potestatem exclusivam proclamant etiam *universalem* quoad omnes leges dispensabiles ; sed varie determinant hanc extensionem, prout modo latiori vel strictiori de dispensabilitate praeceptorum Evangelii, canonum priorum conciliorum, vel legis naturalis iudicant (1).

6. Plures iuxta leges in quibus R. Pontifex nullo modo potest dispensare, alias ponunt leges in quibus de plenitudine potestatis posset quidem dispensare, sed *de facto non dispensat*, nec dispensare expedit ; ut cum homicida voluntario, cum simoniaco directe in ordine, et ordinato a simoniaco propter pecuniam, cum rebaptizato scienter, cum ordinato ab haeretico in subversionem fidei cum esset catholicus, cum reordinato. Quae severitas saepe ex circumstantiis facti est explicanda, cum proveniat ex voluntate RR. Pontificum extirpandi varios abusus (2).

CAPUT II

De potestate dispensandi legatorum, patriarcharum et metropolitarum

Dum saeculis anterioribus (3) pro plerisque dispensationibus obtinendis, Romam erat recurrendum, saeculo XIII, non tantum episcopi, ut infra dicemus, ampla gaudebant potestate dispensandi, sed etiam ampliori potiti sunt Legati, Patriarchae et Metropolitani.

Longius esset enumerare quibus in specie gaudebant facultatibus ; haec sufficienter patent ex opere Ioannis de Deo, cuius

Ioanne Galensi, vel de alio aliquo ignoto agatur... dicit enim glossa « alicuius Ioannis ». Certe non est Ioannes Teutonicus, cum et ipse in sua glossa ordinaria opinionem illius Ioannis memorat. Cf. tamen gl. *Io. Faventini*, supra citata, p. 144.

(1) Cf. supra, ubi de obiecto dispensationum, p. 219 sq.

(2) Cf. Io. de Deo, *o. c.*, ad cap. 2 in fine. Ms. cit. Bibl. Bonn. fol. 52r. Bonaguida. *l. c.*, in fine ; Durantis, *Speculum.* , *l. c.*, § 7. in fine.

(3) Cf. supra, p. 67.

textum proxime edendum speramus; satis sit pro momento exposuisse principia, quibus, secundum auctores huius temporis, potestas praedictorum superiorum innitebatur. Ex his apparebit quam frequens fuerit saeculo XIII exercitium potestatis dispensandi.

1. *Legati* alii tunc temporis vocantur a latere Domini Papae, Cardinales, alii a loco. Priores in provincia sua possunt saltem quidquid episcopi possunt, quia « sunt ordinarii in provincia sibi decreta, utpote vices gerentes Domini Papae... et plenissimam et maiorem omnibus post principem habent in ea potestatem » (1). Quidam dicunt quod insuper « possunt dispensare in omnibus, illis dumtaxat exceptis quae sunt Romano Pontifici reservata, et quae in generali legatione proinde non transeunt, nisi specialiter committantur » (2). Alii legati, qui non sunt a latere, sive dicantur « a loco », sive « quibus legationis beneficium est concessum » (3), secundum doctrinam de exclusiva potestate dispensandi R. Pontificis, dispensare non possunt, « nisi quantum eis est a iure expresse concessum, vel quantum continetur in privilegio legationis ». Addunt tamen auctores aliam regulam, secundum quam Legatus « ubi potest cognoscere, potest dispensare in poenitentiis imponendis, non autem contra ius ». At tunc intelligunt dispensationem sensu lato, vel pro absolutione, vel servato de caetero iure, pro diminutione poenitentiae, « quae non est contra ius », ut affirmant, sed secundum ius (4).

2. *Patriarchae* alii sunt maiores, Constantinopolitanus nempe, Alexandrinus, Antiochenus, et Hierosolymitanus; alii minores. Regula generalis enuntiatur circa illos omnes: « dispensare possunt, ubi possunt contentiose cognoscere ». De quatuor maioribus Ioannes de Deo haesitanter docet: « cum isti maiores sint post Romanum Pontificem, *forsitan* in omni casu possunt cum subditis suis dispensare, ubi a canone eis non prohibetur » (5). Inde apparet canonistas hisce maioribus patriarchis, non omnino applicare principia de potestate exclusiva R. Pontificis.

3. De *Archiepiscopo* quaerunt an possit dispensare tum cum

(1) Cf. Durantis, *o. c.*, *l. c.*, § 6., n. 1.
(2) Cf. Durantis, *ibid.*, n. 31.
(3) Cf. Io. de Deo, *l. c.*, ms. cit. fol. 53r.
(4) Cf. *ibidem.*
(5) Cf. Ioannes de Deo, *o. c.*, ms. cit. fol. 53r.

suffraganeis suis, tum cum subditis suffraganeorum. Et respondent quoad priores, eum posse « dispensare cum episcopis et clericis suis suffraganeis, super quibus habet ordinariam iurisdictionem ». Potestas autem dispensandi cum subditis suffraganeorum videtur archiepiscopo deneganda, cum ipse non sit eorum iudex, et proinde « non habeat in illis iurisdictionem ordinariam ». Potest tamen dispensare in casibus in quibus potest iudicare, quando scilicet iurisdictionem acquirit vel « vi appellationis, vel vi consuetudinis », aut per negligentiam suffraganeorum devolvitur potestas cognoscendi ad metropolitanos. Hi consequenter possunt dispensare in poenalibus actionibus. Sed ubi agitur de dispensatione stricte dicta, v.g. in pluralitate beneficiorum vel in multitudine ordinum simul receptorum, non possunt « quia non est eis a canone permissum » (1).

CAPUT III

De potestate dispensandi episcoporum

§ 1. — *Ante promulgationem Decretalium Gregorii IX*

Praecipua quaestio, ubi agitur de auctore dispensationis, movetur circa potestatem episcoporum.

Decretistae sat confuse illam describunt (2). *Ancipites haerent* ex una parte, propter principia quae statuunt circa potestatem Romani Pontificis et ex quibus logice deberent concludere ad eius exclusivam competentiam ; ex alia parte, propter factum quod episcopi saepesaepius dispensant quin Romam recurrant.

1. Priores Decretalistae, qui clare vindicant potestatem exclusivam R. Pontificis ex plenitudine potestatis eius, ius episcoporum vocant *extraregulare,* quantumvis frequens sit ipsius exercitium. Restringunt potestatem episcoporum dispensandi ad illas materias quae per canones illis sunt commissae, praesertim in canonibus poenitentialibus, quae satisfactionem iniungunt pro

(1) Cf. *ibid.*
(2) Cf. supra, p. 142.

peccato confesso in sacramento poenitentiae (1), et in canonibus poenalibus. Ita PETRUS BLESENSIS : « Ius enim Pontificium generale est et regulare, sed frequens est extra regulam invenire. Episcopis, qui non in plenitudinem potestatis sed in partem sollicitudinis sunt vocati, quandoque permittunt canones dispensare, ut canones poenitentiales et poenales ; poenales diversi, qui nempe poenam suspensionis, vel degradationis, vel aliam poenam delinquentibus infligunt. Poenales tamen ab episcopis dispensari non debent, nisi ubi canones eis hoc specialiter indulgent. Ubi poenitentiales vero, dispensare episcopi... generaliter permittuntur » (2). Idem et accuratius affirmat BERNARDUS PAPIENSIS : « solus ille dispensare potest, qui et constituere potest, ut Apostolicus, et Synodus ; non ergo episcopus dispensare potest, nisi ubi ei permissum invenitur, ut in canonibus poenitentialibus, non autem in poenalibus... » (3). Eos sequitur Petrus Hispanus (4). Hi omnes tamen non clare distinguunt dispensationem ab absolutione, sive a poenis medicinalibus, sive a vindicativis.

2. Ex hac confusione explicatur theoria quae in glossis ad compilationes antiquas propugnatur a Laurentio (5), Ioanne Galensi, Vincentio (6) et Tancredo, et in glossa ordinaria Decreti saepius memoratur. Ad c. 3, *De sententia excommunicationis*, V, 21, in Compilatione tertia (7), Innocentius III agens de *absolutione a poena medicinali*, dicit : « quia tamen conditor canonis, eius absolutionem sibi specialiter non retinuit, eo ipso concessisse videtur facultatem aliis relaxandi » ; cui Laurentius addit glossam : « est hic argumentum episcopos posse dispensare, ubi specialiter

(1) Sic definiuntur canones poenitentiales in gl. ord. ad v. *de adulteriis*, c. 4, X. *De iudiciis* , II, 1.

(2) *Speculum iuris canonici*, ad c. 19, REIMARUS, p. 49.

(3) *Summa Decretalium*, ad L. IV, tit. *De simonia*, § 6, LASPEYRES, p. 205.

(4) Cf. gl. ord. ad dict. Grat. a. c. 1, D. L. et text. cit. a GILLMANN, *Des Petrus Hispanus Glosse zur Compilatio prima auf der Würzburger Universitätsbibliothek*, in A.K.K., t. 102 (1922), p. 70.

(5) Cf. gl. ord. ad v. *de adulteriis*, c. 4, X. *De iudiciis*, II, 1. — ad v. *plerisque*, et ad c. *miror*, c. 4, D. L ; c. 5, C. I, q. 7 ; gl. ord. ad v. *permissa*, c. 15, X. *De temporibus ordinationum*, I, 11.

(6) Gl. ord. ad v. *non retinuit*, c. 29, X. *De sententia excommunicationis*, V, 39.

(7) Cf. FRIEDBERG, *Quinque compilationes antiquae*, p. 133.

dispensatio non est inhibita » (1). Hanc theoriam, ita dispensationi in genere applicatam, firmant textu Ulpiani : « concessum videtur quod non est prohibitum » (2). Attamen quidam ex illis docent hanc regulam tunc tantum posse applicari quando occurrit casus pro quo dispensatio non fuit prohibita et simul iam fuit de facto concessa in casu simili. Isti proinde duas opiniones iungunt : priorem qua ex prohibitione pro certis legibus facta concludunt ad concessionem potestatis dispensandi pro omnibus casibus non prohibitis ; alteram, qua « per iuris interpretationem » exemplum unius dispensationis concessae determinato episcopo sufficere dicitur ad admittendam potestatem episcoporum dispensandi in similibus (3).

Bernardus Parmensis hanc doctrinam vocat communius admissam, sed pro suo tempore non recte, ut statim dicemus (4). Nam canonistae coaetanei, quamquam et ipsi non semper dispensationem ab absolutione distinguunt, eamque ex usu constanti etiam dispensationem vocant, hanc theoriam reiciunt, quia differentia inter utrumque actum ipsis apparet notabilis : Innocentius III enim non loquitur de « dispensatione, quae habet ius vulnerare, et communiter est prohibita » sed agit de « absolutione ab excommunicatione, quae est favorabilis, et per quam ius commune non vulneratur » (5), seu quae est secundum ius.

3. Haec doctrina brevi penitus derelicta fuit ab auctoribus subsequentibus, qui redeunt ad doctrinam Petri Blesensis, Bernardi Papiensis et Petri Hispani. Attamen, utut derelicta, habuit maximum influxum, quia, iuxta methodum tunc usurpatam, ab auctoribus saepe fuit recensita ; eaque usi sunt episcopi Curiae Romanae plus minus infensi, ad sibi vindicandam potestatem propriam dispensandi etiam in iure communi, ubicumque conditor legis hanc potestatem sibi specialiter non reservasset. Hac prae-

(1) Gl. ord. ad v. *non retinuit*, c. 29, X. *De sententia excommunicationis*, V, 39. Decretalis est anni 1199.

(2) D. *Ex quibus causis*, IV, 6. L. 28, § 2.

(3) Gl. ord. ad c. 4, X. *De iudiciis*, II, 1. « Vincente concedente dispensationem episcopis ubicumque eis non invenitur prohibitum, et invenitur aliquando per eos fuisse dispensatum, in aliis *novis* casibus dispensatio eis nullatenus est concedenda ».

(4) Gl. ord. ad v. *de adulteriis*, c. 4, X. *De iudiciis*, II, 1.

(5) Archidiaconus, glossa ad c. 14, *De electione*, I, 6, in VI°.

terea facultate episcopi saepius usi sunt ad concedendas dispensationes in materia beneficiali et in ordinationibus simoniaca labe infectis, cum maximo damno disciplinae ecclesiasticae, ut ipsi canonistae huius temporis frequenter asserunt (1) ; imo ex hac praxi consuetudines ortae sunt, quae auctoritate illius doctrinae habitae sunt ut legitimae.

§ 2. — *De potestate dispensandi Episcoporum a temporibus Decretalium Gregorii IX*

1. Post promulgationem Decretalium, plures Decretalistae ut videtur, melius distinguendo inter dispensationem et absolutionem, simpliciter tenent : « Episcopos in nullo posse dispensare nisi ubi eis a iure invenitur concessum.» (2). Quod GULIELMUS DE NASONE, IO. HISPANUS DE PETESELLA (3), GOFFREDUS, IOANNES DE DEO, BONAGUIDA DE ARETINIS, PETRUS DE SAMPSONE (4), et alii plures, omissis rationibus priorum Decretalistarum, per varios textus Decretalium probant (5).

(1) Et ita sunt quaedam decretales, quae episcopis denegant potestatem dispensandi in certis materiis, in quibus, nitentes auctoritate quorumdam canonistarum decretales interpretantium,passim dispensant. cf. c. 14, *De electione*, I, 6, in VI°.

Sic affirmant VINCENTIUS, cf. gl. ord. ad v. *de adulteriis*, c. 4, X. *De iudiciis*, II, 1 ; ita etiam dicit BERNARDUS PARMENSIS, gl. ord. ad v. *in aetate*, c. 32, X. *De electione*, I, 6. Probatur etiam ex epistola Gregorii IX ad archiepiscopum Ravennatensem (1227) in qua praecipit ut omnes parochos revocet ad residentiam, quin attendat ulli dispensationi. — POTTHAST, n. 8081. cf. etiam c. 17 et 18, X. *De filiis presbyterorum*, I, 17.

(2) BONAGUIDA DE ARETINIS, *Tractatus de dispensationibus*, *Tractatus utriusque iuris*, t. 14, fol. 173.

(3) *Summa in titulis decretalium*, ms. cit. Vat. lat. n. 2343, fol. 148v.

(4) GULIELMUS DE NASONE, citatur ab ipso Petro de Sampsone, in glossa ad § *de adulteriis*, c. 4, X. *De iudiciis*, II, 1. Bonaguida dicit : in hac opinione fuit GOFFREDUS, vir summae scientiae, qui fuit Cardinalis. Et revera, sic tenet in *Summa* ad tit. *de clericis coniugatis*. Ad tit. tamen *De filiis presbyterorum*, contrarium tenet. Cf. IOANNES DE DEO, *o. c.*, ms. cit. Bibl. Bonn. fol. 53.

(5) Ad c. 15, X. *De temporibus ordinationum*, I, 11. Cf. supra, p. 243. Invocant c. 4, D. L, et constitutionem Innocentii III.

Imo optime contendit Io. HISPANUS DE PETESELLA sententiam oppositam fundari in errore provenienti ex falsa interpretatione decretalis Innocentii III. Regula enim ibi expressa, ait, restringenda est ad absolutionem a poenis medicinalibus prout est excommunicatio. Hac de causa, addit Ioannes « ut ista materia plenius explicetur et scholares inter has duas opiniones non confundantur, necessarium est ostendere quibus modis dispensetur, et in quibus casibus episcopis facultas dispensandi concedatur, et sic cuilibet ista materia erit plana » (1).

(1) *Summa super titulis Decretalium*, ad tit. *De filiis presbyterorum.* « Tancredus et quidam alii dicunt quod quilibet episcopus potest cum sacerdotum filiis dispensare... Damasus dixit contrarium, nam si iure communi dispensare posset episcopus quare conceditur ei privilegium cum talibus... Dictum Damasi approbo... Quia super episcoporum dispensationibus diverse sunt sententie diversorum : quibusdam adserentibus scil La. et Jo. et fere omnibus antiquis episcopum posse dispensare ubicumque invenitur in iure dispensatum, nec ei specialiter dispensare prohibetur et inducunt pro se, infra *De sent. excom. Nuper* (c. 29, X.V, 39). Et ad decre[talem] illam, infra *De iudiciis, At si clerici* (c. 4, X. II, 1), que dicit episcopos posse dispensare in occultis et minoribus criminibus. R. Verum esse etiam si super hiis non invenitur dispensatum, in minoribus enim adulterio, nisi dispensatum inveniatur, non poterunt dispensare, aliis scil. P. Yspano et fere omnibus novis doctoribus in contrarium sentientibus. Ideo hanc materiam hic plenius explicemus. Unde dico cum P. Yspa. viro excellentissime scientie et sancte recordacionis episcopum in maiori crimine adulterio licet inveniat dispensatum nisi ei a iure specialiter concedatur dispensare non posse. In minoribus bene... Et expresse confunditur sententia antiquorum per id quod legitur supra, *De temp. ordin. Dilectus* (c. 15, X. I, 11). Illa decretalis infra, *Nuper* (c. 29, X. V, 39) *que eos induxit in errorem* non iuvat eos nam loquitur in sententia excommunicationis, cuius exsecutionem et absolutionem non solum episcopus sed etiam simplex sacerdos in ipsa ordinum receptione recipit... Simplex sacerdos enim habet claves ligandi et solvendi. maxime cum recipit [simul] ordinariam administrationem, nam excommunicare non est ordinis tantum sed iurisdictionis et sic absolvere excommunicatos potest... Ergo cum episcopus absolvendi excommunicatos potestatem habeat, ut supra probatum est, quem libet excommunicatum absolvere poterit, nisi expresse a canone vel ab homine prohibeatur et sic loquitur decretalis *Nuper* ». Ms. Vat. lat. n.2343, fol. 148v.—Notetur etiam glossa anonyma super Decretum in Ms. Vat. Borghes. lat. n. 270. ad c. 16, C. I, q. 7. « Io. de dispensatione episcopi dicit quod ubicumque non est prohibita dispensatio possunt dispensare... Hoc vero non credo esse verum, salva gratia Io. Immo credo quod intelligitur prohibita nisi invenitur concessa, *quia cum dis-*

2. At perfectius principia, quorum nonnulla tamen hodie sat mira videntur, exponuntur ab INNOCENTIO IV (1), et a quibusdam ex subsequentibus canonistis (2). Optime distinguunt dispensationem episcoporum in *lege propria* ab ea quae fit in *lege* superioris. Enimvero Innocentius IV in legibus et iuribus « quae episcopi ipsi fecerunt » quibus annumerat etiam approbatas consuetudines, denegat episcopis ius dispensandi, etsi possint illa tollere et interpretari. Assertionem probat distinguendo inter varios effectus legis constitutae. Ex quo enim episcopus fecit legem, vel approbavit consuetudinem erit subdito quaesitum ius vel non. Si ius est quaesitum, episcopus non potest illud tollere ; si contra nondum est ius quaesitum, nec magis potest episcopus dispensare in sua lege, cum non facta sit speciali commodo alicuius, sed pro communi (3).

ARCHIDIACONUS sequitur miram illam Innocentii doctrinam, et contra illos, qui in dubium vocabant Innocentium hanc doctrinam docuisse, proclamat sese « illud habere a vero originali ipsius Innocentii ».

pensatio sit iuris communis relaxatio, ut dictum est, illi soli proprie competit qui de iure potest supra ius dispensare, scil. pape... aliis vero, quantum invenitur permissum. Nec ob Decretalem *Nuper,* que loquitur in suo casu speciali scil. in absolutione. Hic enim verum est quod permittitur episcopis in omni casu in quo papa sibi non reservat, quia cum ipsi habeant claves, de iure communi competit eis absolutio, et ideo possunt exercere potestatem istam, nisi ubi sunt prohibiti ».

(1) c. 15, X. *De temporibus ordinationum*, I, 11.

(2) Praesertim ARCHIDIACONUS, ad c. 14, *De electione*, I, 6. in VI . « Unum tamen quod tibi mirandum videtur ex certa scientia non omitto : quod episcopi non possunt dispensare contra iura quae ipsi idem fecerunt, et ideo nec contra approbatas consuetudines, licet... ».

(3) « Et nota, quod episcopi non possunt dispensare, nisi ubi est concessa a iure dispensatio, nec solum non potest dispensare contra iura condita a Papa, nec ab aliis superioribus, sed nec contra iura quae ipsi iidem fecerunt. Adde nec contra approbatas consuetudines, licet ipsi possint tollere et interpretari. Ex quo enim legem fecit episcopus, vel consuetudinem, et ius est alicui quaesitum, ex illo iure non potest ei ius quaesitum tollere ». Et remittit hic ad c. 6, X. *De constitutionibus*, I, 2. « Cum quod quisque iuris in alterum statuit, (ipse debet uti eo), et patere legem quam tu ipse tuleris ». l. 1. in prin. D. *Quod quisque iuris*, II, 2). « Nec etiam antequam quaeratur ius ex eo potest episcopus dispensare, quod quis in eam non incidit, cum non facta sit speciali commopo alicuius, sed pro communi ». c. 15, X. *De temp. ordin.*, I, 11.

In legibus vel iuribus a Papa, vel ab aliis superioribus conditis, ut principium inconcussum admittit Innocentius episcopos non pollere potestate dispensandi, nisi ubi facultas est concessa a iure. Hoc principium INNOCENTIUS IV, nullam allegans auctoritatem, affirmat circa dispensationem in iure communi, seu « in his quae pertinent ad generalem statum Ecclesiae ». Alibi tamen, magis accedens ad doctrinam a Rufino propositam, de dispensatione ex post facilius concedenda, dicit : « Non licet episcopo super faciendo dispensare, scil. ut aliquid fiat contra canones, nisi ubi permittitur a iure... super eo autem quod factum est semper dispensare potest ut toleretur, nisi prohibeatur » (1).

Idem tenet HOSTIENSIS (2), et ARCHIDIACONUS (3). Prior applicat ius Romanum : « Solus Papa dispensare potest in lege generali, quia solus princeps est solutus legibus (4) ; Episcopus tantum ubi habet speciale mandatum ». Alter istam doctrinam acriter defendit accumulando argumenta, eamque proclamat « veram, quidquid aliter sit notatum » ; et contrariam doctrinam, iuxta quam episcopus posset dispensare ubicumque non invenitur prohibitum, vocat : « inutilem et superstitiosam » quia doctores hanc sequentes, dispensationi applicant regulas, quae tantum valent de absolutione a poenis medicinalibus (5).

(1) Cf. supra, p. 106 et INNOCENTIUS IV, *o. c.*, ad c. 15, X. I, 11.

(2) *Summa*, ad Rubr. *de bigamis*. Hostiensis tamen non videtur habere opinionem omnino determinatam, cum variis in locis diversas regulas tradat. In c. 15, X. I, 11, dicit : « regula generalis est episcopos circa ordinandos non posse dispensare » ; ad c. 4, X. II, 1. prius enuntiat principium: episcopos posse ubicumque non prohibetur...sed concludit dicendo : « tu dicas quod episcopus potest dispensare in adulterio,et minoribus criminibus, nisi in iure expresse prohibeatur. Sed et in maioribus ubi hoc in iure concessum invenitur ».

(3) Ad c. 14. *De electione*, I, 6. in VI°.

(4) D. *De legibus*, I, 3. l. 31.

(5) *Commentarium in VI°, l. c.* : « Episcopi non possunt dispensare nisi ubi est a iure concessa dispensatio, idem non possunt dispensare, contra iura condita a Papa, et quod ista est vera sententia probatur manifeste, et primo sic constat : quod episcopi custodes canonum appellantur... unde in VII° Synodo scriptum legitur quod episcopi debitores sunt omnes sacras regulas custodire, et est a Deo expressum... nonne, episcopi obligantur iuramento ad regulas sanctorum Patrum defendendum et retinendum, ut est expressum infra, *de iureiurando*, *Ego* (c.4, X. II, 24), qua ergo conscientia dispensando, vel uti verius loquar, temerando ipsa iura venient contra, nisi in quantum eis a iure permissum

3. Iuxta hanc expressam concessionem iuris, agnoscit INNOCENTIUS IV episcopis etiam potestatem dispensandi *ex implicita iuris concessione.* Cum autem ex hac regula orta sit doctrina hodie adhuc admissa, paucis eius progressum ostendimus. Concilium Lateranense IV a. 1215, sub Innocentio III celebratum, plura prohibuit sub clausula : « nisi fuerit misericorditer dispensatum » (1). Quaedam tales prohibitiones in Compilatione IV fuerunt insertae, plures in collectione Gregoriana. IOANNES TEUTONICUS hos textus explicando in glossis, dicit : « cum non determinetur a quo possit dispensari, videtur quod episcopus potest dispensare, ex quo Papa sibi specialiter non retinuit dispensationem ». Dispensare proinde possunt, « quia in hoc casu dispensatio eis non est prohibita ». Opinionem Ioannis sequuntur VINCENTIUS, GOFFREDUS et PHILIPPUS, quin addant aliam explicationem. INNOCENTIUS IV tunc clare formulat regulam generalem, secundum quam episcopus ex concessione implicita potest dispensare « ubi ius concedit dispensationem simpliciter » ; si autem dispensatio non conceditur a canone, nunquam episcopus potest dispensare, etiam si in canone invenitur quod Papa dispensat... nam : « cum episcopi debeant servare canones, non debent facere contra, nisi expresse concedatur ». Et inde summatim enumerat casus in quibus episcopis permittitur dispensare (2).

4. Praeter expressam vel implicitam iuris concessionem, INNOCENTIUS IV et HOSTIENSIS, et alii post eos, alium adhuc fontem potestatis dispensandi in certis legibus generalibus Ecclesiae agnoscunt, *consuetudinem* nempe *legitime praescriptam* (3).

invenitur, non video... Hanc sententiam teneas *tamquam veram, quidquid alias sit notatum.* Si objiciatur de decretali infra, *De sententia excommunicationis, Nuper* (c. 29, X. V, 39), dic *superstitiosam esse talem obligationem, et inutilem,* cum non loquatur de dispensatione quae habet ius vulnerare,... et quod communiter prohibita est ; ut probant iura superius allegata, sed loquitur de absolutione ab excommunicatione, quae est favorabilis, et per quam ius commune non vulneratur ».

(1) Cf. can. 10, 26, et 64, *Conc. Lateranensis IV*, MANSI, T. 22, col. 1051. Cf. c. 2, Comp. IV, V, 13 ; c. 12, X. *De poenis,* V, 37. — c. 44, X, *De electione,* I, 6.

(2) Cf. INNOCENTIUS IV, ad c. 15, X. *De temporibus ordinationum,* I, 11. Enumerat 25 casus in quibus permittitur episcopis dispensare.

(3) Cf. INNOCENTIUS IV, *l. c.* HOSTIENSIS, *Lectura,* ad c. 28, X. *De praebendis,* III, 5.

5. Insuper agnoscitur episcopo potestas dispensandi in iure communi, etiam citra iuris concessionem, ubi « *urgens necessitas, vel evidens Ecclesiae utilitas adest* ». Doctrinam illam, iam adumbratam a Petro de Sampsone et Abbate Antiquo (1), HOSTIENSIS acriter propugnat, vindicans ius episcoporum dispensandi in ordine ad cumulanda duo beneficia curata (2). Cum tamen plures illud negent (3), quorum doctrinam sequitur Curia Romana, opinionem suam proclamat veram, saltem « de veritate iuris » et illud ius fundat, imprimis *in ipsa praxi episcoporum*, qui in tali casu dispensant contra concilium tum generale tum particulare (4) ; deinde, in praesumpta licentia legislatoris ; nam episcopus sic dispensando « non agit contra *mentem* concilii, quia a qualibet constitutionis prohibitione necessitas et utilitas Ecclesiae videtur excepta » (5). Io. MONACHUS doctrinam illam reicit (6) ; ARCHIDIACONUS eam sequitur (7) ; et Io. ANDREAE eam nec approbat, nec improbat (8).

6. Stabilita sive ex iuris expressa vel implicita concessione, sive ex consuetudine legitima et praescriptione, sive ex urgenti

(1) *Commentarium* ad c. 28, X. *De praebendis*, III, 5. Prior citatur a Ioa. Andreae ad hunc locum.

(2) *Lectura*, *l. c.*

(3) TANCREDUS, et BERNARDUS PARMENSIS, cf. Io. ANDREAE, ad *h. l.*

(4) In c. 26 et 33, X. *De praebendis*, III. 5.

(5) HOSTIENSIS, *l. c.* : « Tu vero dicas triplicem esse causam, quae dispensationem inducunt, scil. urgentem ecclesiarum necessitatem, evidentem utilitatem, et praerogativam meritorum. Igitur, si evidens utilitas, et maxime urgens necessitas ecclesiae requirit dispensationem fieri in talibus, quae constitutio poterit auferre dispensationem episcopis in hoc casu... secus esset constitutio irrationabilis, et Ecclesiae onerans... nec enim fortius est vinculum hominis, quam Dei... sed video quod iuramentum cuius Deus actor est, in tali casu non est servandum... multo minus ergo constitutio humana... et ideo ubicumque Ecclesiae necessitas vel evidens utilitas id exposcit dispensare potest... quod verum est saltem de veritate iuris... et pro certo teneas quod non intelligit sacras regulas qui hoc negat et non est compos mentis magister qui contrarium notat ». — Tamen non clare apparet utrum Hostiensis vult applicare hanc regulam omni constitutioni Ecclesiae ; loquitur enim modo omnino generali, sed textus iuris tantum agunt de dispensatione in beneficiorum cumulo.

(6) c. 1, *De consuetudine*, I, 4. in VI°, ms cit. Bibl. Brux. fol. 10r.

(7) *Ibid.*, in VI°.

(8) ad c. 28, X. *De praebendis*, III, 5.

necessitate potestate episcopi dispensandi in iure communi, ulterius quaerunt num episcopus ad dispensandum *indigeat consensu capituli.* Quidam ad eius validitatem requirunt consensum canonicorum, vel saltem maioris partis, cum « dispensatio inter maiora negotia computetur » (1). HOSTIENSIS docet assensum capituli in dispensationibus de honestate, non de necessitate esse requirendum, nam « suo iure episcopus potest dispensare, et hoc hodierna consuetudo tenet » (2). ARCHIDIACONUS non negat illum communem usum sed dubitat de « veritate iuris illius sententiae », et ideo severiores partes amplectitur(3). IOANNES ANDREAE controversiam exponit, sed non dirimit : « posito, ait, quod de iure solus dispensare non posset, de consuetudine praescripta sibi posset hoc ius acquirere » (4).

7. Hisce in genere expositis, longius esset exponere catalogum legum et canonum, in quibus episcopi, secundum doctores dispensare possunt. Principia modo exposita communiter ab illis sunt admissa ; sed, cum sat paucae sint leges conciliorum, vel decretales Pontificum, quae expresse concedunt episcopis ius dispensandi in illis, *de hoc potissimum solliciti sunt iuristae nonne verba canonum possent tali modo interpretari, ut concessionem potestatis dispensandi saltem implicite contineant.* Inde innumerae sunt controversiae in hac materia, adeo ut fere in omni materia inveniantur auctores, qui potestatem dispensandi episcoporum propugnant, et alii qui illam denegant. In istis interpretationibus aliquando in *sensum omnino diversum abeunt.* Ita ubi Papa denegat dispensationem quia « non potest », quidam tenent : « ergo nullo modo potest »; alii : « tamen potest, sed non convenit ». Ubi Papa respondet episcopo petenti dispensationem aliquam : « permittimus te dispensare », alii interpretantur : « loquitur de iure communi, et proinde permissum erat » ; alii : « permittit R. Pontifex, ergo et omnis episcopus potest in simili casu dispensare ». Ubi dicitur : « non dispensatur nisi per Apostolicam Sedem » inferunt : « ergo in omni casu ubi non additur haec clausula permittitur episcopis dispensare ».

(1) Cf. DURANTIS, *o. c.*, *l. c.*, § 9.
(2) c. 15, X. *De temporibus ordinationum*, I, 11.
(3) c. I, *De filiis presbyterorum*, I, 11. in VI°. Sequitur hic opinionem, quam tenet Hostiensis ad c. 5, X. III, 35.
(4) Gl. ord. ad v. *episcopi*, c. 34, *De electione*, I, 6. in VI°.

In his controversiis res practice saepe saepius dirempta fuit per Curiam Romanam, quae saeculo XIII mediante, prouti saepe affirmant canonistae, vel alios usus approbavit, vel circa alios displicentiam expressit (1). Inde etiam apparet maximi momenti practici esse tractatum Ioannis de Deo circa dispensationem, a quo pendent Bonaguida et Durantis ; nam, catalogum, quem Ioannes « ex interpretatione iuris » confecit, missis variis controversiis, fere ex integro prouti iacebat, resumpsit Durantis ; et postea, saeculo XVI Randeus illum refert, fere de verbo ad verbum, ut « etiam pauperes possent per seipsos, pro modicis sumptibus, casus cognoscere in quibus facile, et absque dubio poterunt episcopi dispensare » (2).

Ioannes de Deo ad indicem conficiendam facultatum episcoporum in materia dispensationis, sedulo conquisivit textus iuris tum ex Decreto Gratiani, tum ex Decretalibus, in quibus vel expresse, vel implicite episcopis concedebatur potestas dispensandi. Ex Decreto enumerat 76 casus, et 212 ex Decretalibus. Et non mirum, nam ex omni auctoritate a Gratiano allata et ex omni decretali in collectione Gregorii inserta, ex qua aliquo modo « per iuris interpretationem » erui poterat ibi contineri concessionem implicitam potestatis dispensandi, concludit ad episcoporum potestatem. In hac autem iuris interpretatione canonistae varia subsidia adhibent ; nam, arguunt vel « ex sano intellectu decretalis », vel ex « determinatione decretalis cum suis concordantiis ».

(1) Cf. Hostiensis, *Lectura*, c. 28, X. III, 5. Io. Andreae, *ibid.*

(2) Randeus, *Tractatus dispensationum per episcopos Domini Ioannis Randei, Galli.* (*Tractatus utriusque iuris*), t. 14, fol. 167v.

APPENDIX

Doctrina theologorum de dispensatione ecclesiastica eorumque influxus in canonistas, et vicissim

Theologi dum in suis Sententiis et Summis agunt de sacramentis, praesertim de sacramento ordinis et coniugii, quaedam tradunt circa dispensationem in irregularitatibus, et in impedimentis matrimonii. Quare paucis inquirimus quid saltem praecipui inter Scholasticos ante S. Thomam et ipse Doctor angelicus docuerint de dispensatione, addendo quae fuerit inter illorum doctrinam et canonistarum relatio. Scholasticos prioris aetatis appellamus, cum Grabmann (1) qui docuerunt a saeculo XII ad medium saeculum XIII. Posterior aetas incipit cum Alexandro Halensi et Alberto Magno.

§ 1. — *Doctrina Scholasticorum prioris aetatis*

1. Scholastici prioris aetatis pauca tantum tradunt circa dispensationem. Pluries alludunt *ad veras dispensationes ad faciendum* in impedimentis matrimonialibus, et quidem eo tempore concessas, quo iuxta doctrinam Esmein et Freisen, quam supra impugnavimus (2), Ecclesia revera nondum dispensasset, sed tantum dissimulasset, seu abstinuisset a puniendo actum simpliciter illicitum, vel etiam invalide contra legem Ecclesiae positum (3).

Ita Hugo a S. Victore († 1141) ex eo quod Gregorius Anglis noviter ad fidem conversis, concessit dispensationem in impedimento consanguinitatis in quinto gradu, concludit : « illa, quae aliquando dispensationem admittunt, ut licite manifeste fiant, excusari etiam ubi sine dispensatione fiant, modo ignoranter ;

(1) Cf. Grabmann, *Die Geschichte der scholastischen Methode*, t. 1, passim.
(2) Cf. supra, p. 71.
(3) Cf. Stiegler, *a. c.*, in *Archiv für Kath. Kirchenrecht*, t. 78 (1898), p. 635.

ea tamen non esse toleranda si manifeste facta sint » (1). Hanc conclusionem etiam admittit WALTERUS DE MAURITANIA (2), qui insuper ad quaestionem utrum sibi invicem coniungi valeant, qui se prius adulterio cognoverint, tenet non posse fieri coniugium inter illos « nisi per dispensationem ab Ecclesia permissum sit » (3).

Praeterimus textus de coniugiis ANSELMI LAUDUNENSIS († 1117), seu operis quod sub eius nomine vulgatur. Equidem in his textibus agitur de dispensatione « quae ab Ecclesia, causa commoditatis, solet fieri in consanguinitate a quarto gradu supra » (4), de dispensatione in votis publicis cum subdiaconis, diaconis, sacerdotibus, canonicis regularibus, sanctimonialibus et aliis, etiam de dispensatione in impedimento puerilis aetatis infra duodecim annos ; ast haec scripta sunt posterioris aetatis (5). Tales dispen-

(1) Cf. *De Sacramentis fidei*, L. II, P. 11, cap. 11. « Legimus quod B. Gregorius Anglis noviter ad fidem conversis, ne forte christianam religionem horrerent, dispensatorie concessit a quinto gradu consanguinitatis coniugia copulare ; in quo apparet quod ea quae aliquando dispensationem admittunt, ut licite manifeste fiant, excusationem habent etiam si, praeter concessionem, ignoranter fiant. Et idcirco fortasse eiusmodi quamdiu omnino latent, ignorantia convenientius existimantur excusari, quae tamen manifesta facta, quia contra praeceptionem sunt, non debent tolerari ». PL, t. 176, col. 349.

(2) In tractatu VII : *De Sacramento coniugii*, in Summa sententiarum ordinarie Hugoni a S. Victore tributae. Hunc tractatum tribuendum esse Waltero de Mauritania omnes moderni critici iam admittunt. Cf. GRABMANN, *o. c.*, t. 1, p. 291. —PL, t. 176, col. 164 : « Praemissis est adiungendum quod cognati sibi scienter copulati non faciunt coniugium, sed debent separari et pro incestu poenitentiae supponi. Qui vero ignoranter copulantur de crimine per ignorantiam excusantur ; nec tamen asserendum est inter illos esse coniugium, nisi ex permissione Ecclesiae propter utilitatem aliquam sit confirmatum, exemplo B. Gregorii, qui Anglos post susceptionem fidei in 4° gradu permisit copulari ».

(3) *Ibid.*

(4) Cf. FR. BLIEMETZRIEDER, *Anselms von Laon systematische Sentenzen*, t. 1, p. 149. « Consanguinitas etiam, inter illos qui sunt in 7° gradu lineae consanguinitatis et infra, prohibet fieri coniugium, quatenus vinculo coniugii caritatis affectus extendatur ad non consanguineos. Causa tamen commoditatis Ecclesia *solet* dare dispensationem his, qui sunt a 4° gradu supra ».

(5) *Ibid.*, c. 10, p. 148. — Impossibile est Anselmum, qui obiit a. 1117, hanc tenuisse doctrinam. Hinc confirmatur opinio quam profert Bliemetzrieder : quamquam complexus sententiarum est tribuendus Anselmo, quaedam tamen ex illis, quae postea in schola Anselmi fuerunt

sationes non occurrunt in antiquioribus Summis sententiarum. Petrus Lombardus (1145-50) enim semel tantum et quidem per transennam, ad explicandam nempe opinionum diversitatem, memorat dispensationem posse fieri in affinitate, « uti constat ex exemplo dispensationis a Gregorio Papa Anglis concessae » (1). Nec magis Rolandus Bandinellus, Omnibonus et Gandulphus in suis Sententiis de dispensationibus in dictis textibus Anselmi memoratis agunt.

Scholastici proinde prioris aetatis concordant cum Decretistis quatenus utrinque plura traduntur de impedimentis matrimonii ; parum agitur de dispensatione in illis, licet hinc inde alludatur interventui Ecclesiae ope dispensationis.

2. Porro non tantum doctrina de dispensatione deest apud Scholasticos prioris aetatis, sed etiam pauca notantur de materia valde connexa cum doctrina de obiecto dispensationis, *de notione nempe iuris naturalis,* imo ne quaestio quidem movetur de eius *dispensatione.*

Petrus Lombardus loquitur de « lege naturali cui concordat Evangelium et lex moralis praeceptionis, quae est : quod tibi non vis, alii ne feceris » (2). Iam supra alludimus ad doctrinam circa ius naturale ab Hugone a S. Victore propositam (3). Ille auctor videtur quemdam habuisse influxum in quosdam Decretistas et

prolatae, falso magistro fuerunt adscriptae. Certo certius Anselmus non potuit docere circa a. 1117 Ecclesiam solere dispensare causa commoditatis, seu ex causa boni privati, tempore quo doctrina communis contrarium docebat ; nec magis Ecclesiam solere dispensare in impedimento consanguinitatis in quarto gradu aut propinquiori, tempore quo omnes canonistae et theologi docent talia coniugia non esse toleranda et tales coniugatos esse separandos. Nec quaestio moveri potest de dispensatione in impedimento aetatis, cum illud impedimentum non occurrat in catalogis impedimentorum ante Alexandrum III (1159-81), qui primus illud impedimentum memorat. Cf. *Die Sentenzen Rolands,* ed. Gietl, p. 280 ; Freisen, *o. c.*, p. 280. Denique circa annum 1117 doctrina omnino silet de dispensatione cum monachis et sacerdotibus. Cf. supra, p. 216 et etiam infra, p. 259, nota 3.

(1) *Libri IV Sententiarum.* Quaracchi, 2a ed., 1916 ; ad L. IV, c. 25. Tenet etiam votum indispensabile esse.

(2) *Ibid.*, L. IV. Dist. 37. cap. 4-6, p. 716. Cf. Grabmann, *Das Naturrecht der Scholastik von Gratian bis Thomas von Aquin.* In *Archiv für Rechts-und Wirtschaftsphilosphie,* t. 16 (1922), p. 13-53.

(3) **Cf. supra, p. 122.**

Decretalistas, praesertim in Hostiensem (1). De lege naturali agens, Hugo distinguit tria genera praeceptorum: praecepta legis naturalis, legis scriptae seu Mosaicae et gratiae. Exposita differentia inter praecepta legis naturalis et scriptae ex una et legis gratiae ex altera parte, loquitur de triplici genere operum: « quaedam ita bona sunt ut numquam licite possint praeteriri; quaedam ita mala, ut numquam possint licite committi; quaedam autem media, quae pro tempore et loco agi possunt et praetermitti ». Praecepta autem legis scriptae i. e. Mosaicae « alia sunt immobilia, alia mobilia: mobilia, quae ex dispensatione ad tempus sunt ordinata; immobilia, quae a natura veniunt, et vel ita mala sunt... Immobilia sola lex naturalis habuit duobus praeceptis comprehensa, in uno bona praecipiendo, in altero mala prohibendo » (2). Quaedam etiam habet Anselmus Laudunensis, sed minoris momenti.

3. Ex his concludimus influxum scholasticorum prioris aetatis, i.e. ante medium saeculum XIII imo ante S. Thomam, in doctrinam canonistarum de dispensatione fere nullum fuisse. Desunt etiam indicia ad probandum theologos doctrinam canonistarum adivisse.

§ 2. — *Doctrina Scholasticorum posterioris aetatis*

1. Scholastici posterioris aetatis omnes agunt de *dispensatione*, sed plura a canonistis recensita non tangunt, prout quaestiones de variis speciebus, de interpretatione, de subiecto et de auctore dispensationum. Tradita autem manifestant, *sin minus directam dependentiam, saltem miram concordantiam cum textibus iuristarum*, praesertim glossae ordinariae, quae pendet in hac materia a Rufino. Fuse tractant *de iure seu lege naturali*, eius proprietatibus et vi obligatoria; cui tractationi annectunt inquisitionem de eius dispensabilitate. Circa ius naturale a tempore Gulielmi Altissiodorensis varias notiones a iure Romano et canonistis depromptas proponunt, in pluribus tamen ab illis recedendo, vel nova addendo. Circa dispensationem autem in iure naturali inquirunt utrum haec sit possibilis, imprimis a parte Dei, deinde

(1) Cf. *De Sacramentis fidei*, L. I, P. 11, c. 7. — PL, t. 176, col. 433.
(2) Cf. L. I, P. 12. *De Lege scripta*, c. 4.

a parte legislatoris humani, in specie R. Pontificis. Secus ac canonistae,qui de hac re tacent, primum aspectum huius quaestionis longius evolvunt (1).

Ad ostendendum proinde ex una parte miram convenientiam, vel forte etiam influxum canonistarum in theologos, et ex alia parte notabilem progressum doctrinae apud theologos circa notionem iuris naturalis, ex praecipuis scholasticis pauca adducimus.

2. Imprimis Gulielmus Altissiodorensis († 1231), maximus theologorum periodi transitionis ad scholasticos posteriores (2), in quaestione utrum fieri possit dispensatio contra praecepta naturalia, utitur fere verbis olim a Rufino usurpatis et in glossa ordinaria relatis : « Primo videndum est quid sit dispensatio, et quibus causis habet fieri. Dispensatio est legitima iuris relaxatio, et dicitur dispensatio quasi diversorum pensatio. Pensantur enim diversa ut sciatur quid quo utilius aut melius. Fit autem dispensatio duabus de causis : scil. aut utilitate, aut necessitate, et quando fit necessitate aut fit necessitate Ecclesiae, aut privatae personae ». Deinde ad quaestionem quid sit ius naturale, respondet, ut olim Rufinus (3) et glossa ordinaria, illud ius sumi sensu latiori et strictiori : latiori sensu illud est quod natura docuit omnia animalia ; contra sensu strictiori, quod naturalis ratio sine ulla aut saltem sine magna deliberatione dictat esse faciendum (4). Quoad vim obligatoriam iuris naturalis, distinguit, iterum cum Rufino, « praecepta, prohibitiones, et demonstrationes » (5).

Dum tamen canonistae generatim non distinguunt ius natu-

(1) Cf. H. Bonucci, *La derogabilita del diritto naturale nella scolastica*, Perugia, 1906, passim. — O. Lottin, *Le droit naturel chez saint Thomas et ses prédécesseurs*, Ch. 2, in *Ephemerides theologicae Lovanienses*, t. 2 (1925), p. 32 sq. Grabmann, *art. cit.*, p. 25 sqq.

(2) Cf. Grabmann, *art. cit.*, p. 18.

(3) Cf. supra, p. 124.

(4) Cf. *Aurea doctoris Gulielmi Altissiodorensis in quattuor Sententiarum libros explanatio*, ed. Nicolaus Vautier, Parisiis, 1500. L. III, Tr. 7, cap. 1.

(5) Cf. *o. c.*, *l. c.*, fol. 153v, col. 1. « In iure sunt quaedam praecepta, quaedam prohibitiones, et quaedam demonstrationes. Praecepta sunt haec : quaecumque vultis ut faciant vobis homines, et vos eis faciatis. Prohibitiones, ut haec : non facias alicui, quod tibi non vis fieri. Praecepta enim et prohibitiones iuris naturalis semper et simpliciter obligant. Demonstrationes sunt quae ad tempus et secundum quid obligant, quare opposita secundum casus emergentes licet fieri ».

rale et divinum, Gulielmus explicite inquirit quae sit differentia *inter praecepta legis naturalis et legis divinae*: canonistis forsan alludens: « quibusdam, ait, videtur quod nulla sit, sed tamen non sunt eadem formaliter, sed materialiter, tenemur enim praecepta legis divinae adimplere ex caritate » (1). Secundum methodum suo tempore usurpatam, proposita quaestione utrum dispensatio possit fieri contra ius naturale, primo contra sententiam affirmantem invocat auctoritatem Gratiani, qui ait: « Ius naturale, quod in Lege et Evangelio continetur, non admittit dispensationem ». Iamvero, pergit, praecepta iuris naturalis sunt praecepta Veteris et Novi Testamenti. Ergo videtur dispensationem in illis non posse fieri. Ad hanc difficultatem solvendam dividit omnia praecepta, et iuris naturalis et positivi, in varias species *secundum gradum necessitatis* quo adimplenda sunt. Porro quadruplex potest esse haec necessitas (2). « Primae necessitatis sunt sine quibus non salvatur similitudo Dei, sicut diligere Deum. Contra ista non potest fieri dispensatio, quoniam homo non potest dispensare, nec Deus vult dispensare. Secundae necessitatis sunt quae valent ad conservationem similitudinis Dei, et ad augmentum caritatis, tamen sine illis potest salvari caritas et similitudo Dei, sicut est esse unicam unici. In istis potest dispensari, et in istis Dominus dispensavit cum multis. Tertiae necessitatis sunt quae ex actu humano obligant, ut votum ». Tenet votum continentiae non admittere dispensationem, et reicit casum monachi, qui pro bono Fidei rex debet fieri, etsi « in casu illo non invenitur Ecclesiam dispensasse, sed bene invenitur in multis dissimulasse » (3). Quartae necessitatis sunt, quae ecclesiae instituunt, scil. quae instituunt Papa, aut archiepiscopi in provincia sua, aut episcopi in dioecesi sua, aut abbas in abbatia, et in istis possunt dispensare ipsi institutores. Ulterius tamen dispensationem in praeceptis secundae necessitatis restringit, nam « quamvis dispensatio potest fieri circa illa quae sunt secundae

(1) *Ibid.*, tertia quaestio capituli primi.

(2) *Ibid.*, quinta quaestio cap. primi.

(3) Unde confirmatur authenticitatem reiciendam esse dictorum quae Anselmo Laudunensi adscribuntur; cf. supra, p. 255. Gulielmus hic alludere videtur decretalibus Alexandri III, de quibus egimus supra, p. 175. Non admittit proinde dissimulationem illam aequivalere dispensationi, et controversiam quae inter canonistas tunc temporis versabatur cognoscere non videtur.

necessitatis, non tamen omnimodo, cum non recipiunt dispensationem ex ea parte qua communicant cum illis quae sunt primae necessitatis » (1). Haec divisio praeceptorum iuris naturalis secundum gradum necessitatis a subsequentibus theologis magis elucidatur, et prasesertim a S. Thoma stabilitur, cum principiis de dispensatione in illis.

3. ALBERTUS MAGNUS, qui dum prima sua opera conscribebat nondum cognoscebat versionem latinam Ethicae ad Nichomachum Aristotelis, methodo iuridico-practica plura solvit (2). In sua expositione de legibus explicat, ut canonistae fecerant, quomodo distinguantur lex naturalis, lex Moysis et lex Christi. Docet Deum aliquo modo posse dispensare in iure naturali et in Decalogo. Insuper *novam definitionem* dispensationis proponit, nempe « relaxationem iuris in opere de causa utilitatis vel necessitatis, per quam ius in opere relaxatum recompensabitur ». Est « relaxatio iuris in opere » quia « in fine et intentione non potest relaxari nec dispensari » (3). Alibi declarat *dispensationem in voto*

(1) *O. c.*, *l. c.*, fol. 155r, col. 3. « Quamvis autem dispensatio potest fieri et circa illa quae sunt secundae necessitatis, non tamen omnimodo, cum non recipiunt dispensationem ex ea parte qua communicant cum illis quae sunt primae necessitatis. Illa enim sunt primae necessitatis quae a principio naturaliter obligant, et in generali et in speciali. Illa sunt secundae necessitatis quae a principio et naturaliter obligant in generali sed non in speciali ; ut satisfactio pro peccatis est secundae necessitatis et obligat naturaliter a principio in generali ; quum necessarium sit satisfieri pro peccatis et illud non recipit dispensationem, quoniam homo non potest dispensare. Nec Deus potest quia non vult, quoniam non potest negare iusticiam suam, quum non potest negare se, ut dicit apostolus. In speciali autem non obligat a principio nec naturaliter illud quod aliquis teneat satisfacere hac satisfactione vel illa. Haec est a voluntate sacerdotis iniungentis poenitentiam, et illud recipit dispensationem ; potest enim commutare sacerdos qui iniungit, vel propter utilitatem, vel propter necessitatem, sicut faciunt sacerdotes quando dant licentiam comedendi carnes in die mercurii eis qui interfuerunt divinis officiis ».

(2) Cf. GRABMANN, *art. cit.*, p. 39 sq.

(3) « Notandum est ergo, quod dispensatio est relaxatio iuris in opere, aliqua de causa utilitatis vel necessitatis, per quam ius in opere relaxatum recompensabitur. Dico autem : relaxatio iuris in opere, quia in fine et intentione non potest relaxari nec dispensari. Finis enim operis est honestum et decens et bonum, et contra finem hunc non potest fieri dispensatio, quia si Deus dispensaret, ut aliquid fieret non bona intentione, nec propter bonum et seipsum, dispensaret contra seipsum, et esset unum opus contrarium alii operi suo... Sed dispensat Deus de actu

continentiae non posse fieri, ob rationem a canonistis et theologis communiter propositam, quia vix invenitur melius in quo commutari possit. Simul reicit argumentum a canonistis excogitatum (1) de dispensatione ob utilitatem regni vel provinciae, quia « non sunt facienda mala ut eveniant bona » (2).

4. Similiter, ALEXANDER HALENSIS et S. BONAVENTURA notiones iuris naturalis quas obvias habuimus apud canonistas examini subiciunt. Halensis inter se conciliare conatur notiones iuris Romani, Isidori et Decretistarum. Cum Gulielmo Altissiodorensi reicit tripartitam divisionem iuris naturalis in praecepta, prohibitiones et demonstrationes. Ex illorum doctrina tamen conicere possumus, ut videtur, neutrum clare cognovisse varias Decretistarum opiniones et controversias circa ius naturale eiusque mutabilitatem.

§ 3. — *Doctrina S. Thomae Aquinatis*

Speciale momentum doctrinae S. Thomae in materia dispensationum tribus maxime elucet. 1. Melius quam Scholastici anteriores, haud tamen perfecte, novit doctrinam et controversias iuristarum ; 2. horum doctrinam et ipse refert, at quae ipsi per excerpta ex textibus iuris docuerunt ad principia generalia reducit ; 3. denique plura innovavit. His de causis maxime eius doctrina attendetur a canonistis posterioris aetatis.

1. S. Thomas alibi strictam et claram *dispensationis notionem* tradit, alibi eam potius describit, alibi denique vocem ad alias notiones extendere videtur.

Et quidem eam definit « licentiam praetermittendi legem in illis casibus, ad quos legis efficacia non extendere se debet, ab illo concessa ex cuius auctoritate lex efficaciam habet » (3) vel

separato a fine malo coniungendo cum fine bono. » *cit.* a GRABMANN, *a. c.*, p. 46. — Nota S. Thomam etiam distinguere aliquo modo inter opus a lege praescriptum, et legis intentionem, sed ea considerat in homine, qui non potest dispensare in praeceptis continentibus intentionem legislatoris, scil. conservationem boni communis, vel ordinem iustitiae. Ideo etiam requirit in dispensante intentionem ad bonum commune. Cf. I. II, q. 100, art. 8, et q. 97, a. 4.

(1) Cf. supra, p. 219.

(2) *In IV Sent.* L. III, art. 26.

(3) S. Th. I. II, q. 97, a. 4 in corp., et *Suppl.* q. 65, a. 2, in corp.

« iuris relaxationem ex legitima causa » (1) vel simpliciter « iuris communis relaxationem » (2).

Eam ita describit ut redundet in eis quae canonistae docuerunt. Rufinus enim dixerat dispensationem esse legis relaxationem in casu particulari. S. Thomas dicit : « dispensatione non fit ut legi non obediatur », sed « fit ut hoc quod erat lex, non sit lex in hoc casu » (3) ; et per eam fit « applicatio seu commensurata distributio alicuius communis ad singula » (4), et « dispensans personis vel casibus, quibus lex deficit, licentiam tribuit ut praeceptum non servetur » (5).

Ulterius in Summa sua explicat casum, in quo de facto lex potest deficere, ita ut pro superiore adsit ratio dispensandi, casum nempe necessitatis. Miscet tamen ibi, ut videtur, notiones interpretationis, dispensationis et excusationis. Distinguit necessitatem imminentem et remotam. Si est remota quatenus « observatio legis non habet subitum periculum cui oportet occurri », pertinet ad principem ut interpretetur, quid sit utile et quid non, et « propter huiusmodi casus habet auctoritatem in legibus dispensandi ». Si vero necessitas est imminens, seu « non patiens tantam moram ut ad superiorem recurri possit », « ipsa necessitas habet dispensationem (intellige : excusationem vel dispensationem epikiae) annexam, quia necessitas non subditur legi » (6).

(1) *Com. in IV Sent.* L. III, D. 38, q. 1 et 4. S. Thomas hoc loco opponit dispensationem quatenus est iuris relaxatio declarationi iuris, quae in terminologia iuristarum, ut vidimus, identidem vocabatur dispensatio.

(2) *Com. in IV Sent.* L. IV, D. 44, q. 1, art. 3 ad 3m. — Consulto abstinemus a tradenda definitione quae reperitur in II. II, q. 88, a. 10, in corp. ubi S. Thomas dicit : « per aliquem determinari in aliquo particulari casu legem non esse servandam, hoc proprie est dispensare in legem » (Cf. *Revue thomiste*, 1923, p. 323).Nam haec descriptio sese extendit ad actus qui revera non sunt dispensationes, sed potius legis interpretationes vel determinationes, quibus statuitur aliquem a lege excusari. Nam ut revera dispensatio sit, oportet secundum ipsum S. Thomam licentia praetermittendi legem procedat « ab illo *ex cuius auctoritate* lex efficaciam habet », et « ille qui habet regere multitudinem, habet potestatem dispensandi in lege humana, quae *suae auctoritati* inniti ur, ut scil. in personis, vel in casibus, in quibus lex deficit, licentiam tribuat ut praeceptum legis non servetur » *l. c.*, et I. II, q. 97, a. 4.

(3) S. Th. II. II,. q. 88, a. 10, ad 2m.

(4) S. Th. I. II., q. 97, a. 4, in corp.

(5) *Ibid.*

(6) S. Th. I. II. q. 96. a. 5. in corp. — Nota S. Thomam hanc excusa-

2. *Causam* requirit, nam « si pro sua voluntate licentiam tribuit, non est fidelis in dispensatione », et si dispensat sine cognitione illius causae « erit imprudens » (1). Controversiam circa hanc quaestionem inter canonistas motam ignorare videtur, cum non determinet utrum dispensatio tunc valida futura sit vel non.

Non excludit causam privatae necessitatis, sed docet dispensationem numquam faciendam esse in praeiudicium boni communis, imo semper debere fieri *ad bonum commune,* hoc sensu nempe « quod praelatus eam non faciat nisi ea intentione, ut ad bonum commune proficiat » (2), seu « ad honorem Christi, vel utilitatem Ecclesiae » (3). Hac ratione reicit doctrinam Innocentii IV, qui episcopis denegat potestatem dispensandi in lege propria, et refutat argumentum ab Innocentio IV allatum ex Gratiano : « lex statuta est pro communi utilitate, et non pro privato commodo » (4). Secundum S. Thomam enim praelatus dispensando, etsi bono alicuius privati prospiciat, non agit contra bonum commune, siquidem legem relaxat nisi ea intentione ut ad bonum commune proficiat.

Doctrinae canonistarum etiam inhaerens de stricta dispensationis interpretatione, optime docet S. Thomas quod licitum est ex dispensatione, illis tantum licere quibus dispensatio fuit facta (5).

3. Intimior connexio cum canonistis adhuc apparet ex modo, quo tractat de dispensatione cum bigamis (6), et in voto.

tionem a lege tantum admittere in casu evidentis nocumenti : « si enim dubium sit, debet vel secundum legem agere, vel superiorem consulere ». Nimium tamen esset ex illo textu concludere S. Thomam intellexisse, in legum relaxatione *solum* habere locum interpretationem in casu dubio, non vero ablationem obligationis certo praeexistentis. Cf. SUAREZ, *De Legibus* L. 6, c. 10, n. 3.

(1) I. II. q. 97. a. 4, in corp.

(2) *Ibid.*, ad 1m. « Ad primum ergo dicendum, quod quando cum aliquo dispensatur, ut legem communem non servet, non debet fieri in praeiudicium boni communis, sed ea intentione, ut ad bonum commune proficiat. »

(3) S. Th. II. II, q. 88. a. 12, in corp. « Omnis dispensatio petita a praelato debet fieri ad honorem Christi, in cuius persona dispensat, vel ad utilitatem Ecclesiae, quae est corpus eius ».

(4) Cf. supra, p. 248, c. 2. D. IV,

(5) *Supplem.*, q. 65, art. 2, ad 2m.

(6) Cf. III. Part. Suppl., q. 66, a. 4. Ibi etiam remittit ad factum a gl. ord. ad c. *lector,* D. 34, relatum de dispensatione in bigamia a Lucio III concessa archiepiscopo Panormitano. Inde controversiam de qua

Quoad dispensationem *cum bigamis*, S. Thomas pro more suo exponit controversiam et primo proponit argumenta ex canonistis iam nota : decretalem nempe Lucii III, quae statuit : « cum, clericis, qui secundas sibi mulieres coniunxerunt matrimonialiter tamquam cum bigamis non licet dispensare » (1). Addit deinde contra ius divinum dispensationem non licere, et omnia quae in canone traduntur ad ius divinum pertinere. Sed contra est, ait, Martinum Papam cum bigamis de facto dispensavisse (2). Controversiam expositam sic resolvit : cum iuristis respondet « Papam habere plenitudinem potestatis in Ecclesia, ita scilicet quod quaecumque sunt instituta per Ecclesiam vel Ecclesiae praelatos sunt dispensabilia per Papam. Haec enim sunt quae dicuntur esse iuris humani vel positivi (3). Circa ea vero quae sunt iuris divini vel iuris naturalis, dispensare non potest, quia ista habent efficaciam ex institutione divina. Ius autem divinum est quod pertinet ad Legem Novam vel Veterem » (4).

Praecepta illa Veteris Legis Gratianus et Decretistae dividebant in moralia et caeremonialia seu mystica. S. Thomas addit « iudicialia, seu pertinentia ad iustitiam inter homines conservandam ». Lex autem Nova has determinationes non habet, sed est contenta praeceptis moralibus naturalis legis, et articulis fidei, et sacramentis fidei ; et haec tantum sunt indispensabilia. Patet autem quod bigamum ad ordines promovere, non pertinet ad illa ; unde Papa potest dispensare, prout etiam potest circa hoc quod aliquis sacerdos, non indutus vestibus sacris consecraret Corpus Christi. Inde ponit principium generale, quod Durantis assumet : « omnis irregularitas est totaliter ab institutione Ecclesiae et proinde dispensabilis » (5).

egimus circa hoc ignorare videtur. — *Quodlibetum*, IV. art. 13. Ed. H. QUENTELE, Coloniae, 1501 ; *Com. in IV Sent.*, L. IV, D. 27, q. 3, a. 3.

(1) c. 4, X. *De bigamis*, I, 21.

(2) Gl. ad v. *fiat*, c. 18, D. XXXIV.

(3) C. 18, D. XXXIV. *Suppl.*, q. 66, a. 4. S. Thomas ibi refutat opinionem quorumdam canonistarum, qui dixerant ordinationem bigami non conferre characterem. Eodem modo iam responderat Innocentius IV in Commentario suo ad tit. *De bigamis* ; cf. etiam *Comm. in IV Sent.*, III. D. 38, q. 1. a. 4.

(4) *Quodlib.* IV, a. 13, in corp.

(5) *Suppl.*, q. 66, a. 4, ad 1m et 2m, etiam apparet S. Thomam regulis abstractis ponere id quod Decretalistae iam a longo tempore docuerunt.

4. Quoad *dispensationem in voto,* S. Thomas distinguit votum ordinarium et solemnizatum.

Quoad *votum ordinarium,* duo nova introducit, vel saltem clarius formulat quae a theologis et canonistis posterioribus admittentur. Imprimis clare definit quid importet dispensatio et commutatio voti. Canonistae enim et praecedentes theologi promiscue saepe verba illa adhibebant, et dispensationem reiciebant in quibusdam votis, dum commutationem admittebant, quia illam commutationem in melius habebant ut iuris declarationem (1). « Dispensare in voto dicitur, si absolute determinetur aliquod votum non esse observandum », et « commutare votum, si pro hoc quod servandum erat aliquid aliud imponitur » (2).

Deinde non arguit ad modum canonistarum ex facto dispensationis Papae, ad eius potestatem dispensandi in iure naturae, sed inquirit utrum revera in dispensatione votorum habeatur aliqua dispensatio in praecepto iuris naturalis vel divini. Et negat, nam superior non relaxat legem, seu praeceptum nos adstringens ad votorum impletionem, sed per declarationem quamdam « diiudicat quid sit magis virtuosum, et Deo magis acceptum » (3) seu aufert simpliciter obiectum voti, siquidem : « auctoritate superioris dispensantis fit, ut hoc quod continebatur sub voto non contineatur, in quantum determinatur in casu hoc non esse materiam congruam voti ; et ideo cum praelatus dispensat in voto, non dispensat in praecepto iuris naturalis vel divini, sed determinat id quod cadebat sub obligatione deliberationis humanae, quae non potuit omnia circumspicere » (4).

(1) Cfr. supra, p. 198. Inter theologos id tenuerunt etiam Gulielmus Altissiodorensis, Albertus Magnus et S. Bonaventura.

(2) S. Th. II. II, q. 88, a. 10. in corp. « Unde minus est votum commutare quam in voto dispensare ». — Nota etiam S. Thomam in *Comm. in IV Sent.*, D. 38, a. 1, art. 4, sol. 1. breviter exponere varias opiniones, quae apud auctores anteriores et praesertim canonistas exstiterunt circa dispensationem tum in voto in genere sumpto, tum in voto continentiae.

(3) S. Th. II. II, q. 88, a. 12, ad 2m. — S. Thomas eodem modo explicat dispensationem in iuramento, cf. II. II, q. 89, art. 9, in corp. et ad 1m.

(4) *Ibid.*, art. 10. — Inde apparet differentia methodi et doctrinae canonistas inter et theologos. Canonistae enim, videntes R. Pontificem dispensare in votis, deducunt : ergo et in iure naturali potest dispensare. S. Thomas contra, praecise examinat utrum solvendo voventem ab obligatione, R. Pontifex aliquid faciat contra ius naturale. — Quaestio

Quoad *vota solemnia* et praesertim votum solemne castitatis, rem in variis operibus dissimili ratione tractat (1). In Commentario in IV. Sententiarum, cum quibusdam canonistis, ut « probabilius » admittit dispensationem generaliter posse fieri, in voto continentiae, et in voto religionis, quantumcumque esset solemnizatum, si communis utilitas totius Ecclesiae, aut unius regni, vel provinciae eam exposcerent (2). In sua Summa partim mutat

remanet aperta utrum talis actus in doctrina S. Thomae sit vera et iuridica dispensatio. Ex supra dictis nobis videtur, salvo meliori iudicio, dicendum talem actum non esse veram dispensationem, quia vinculum legis non relaxatur, sed Ecclesia seu praelatus Ecclesiae, potestate sua ministeriali, in quantum ipsi est concessa a Deo, aufert obiectum obligationis. Huic tamen difficultatem facit doctrina S. Thomae in *Comm. in IV Sent.* proposita ad D. 38, q. 1, art. 4, quaestiuncula IV, sol. 1. « Et ideo alii dicunt, quod nullum votum recipit dispensationem secundum quod dispensatio est iuris relaxatio, sed secundum quod est iuris declaratio ; quia Papa potest declarare hoc ius, quod quando fit recompensatio maioris boni, potest dimitti minus bonum ad quod se quis obligavit. Sed hoc etiam non videtur verum, quia declarare ius non est novum ius facere, sed illud quod in iure erat, manifestare. Unde secundum hoc numquam per dispensationem voti fieret non contra ius, quod prius erat contra ius, sed solum quod videbatur contrarium, et non erat.

Et ideo aliter dicendum, quod in voto possit dispensari, etiam secundum quod dispensatio est iuris relaxatio, ex aliqua legitima causa, quia enim votum de illicito esse non potest, non autem licet subtrahere alicui quod ei debetur ; ideo per votum alicuius non potest fieri praeiudicium suo praelato, quin debeat eius mandatis parere, cum fuerit opportunum ; unde si praelatus videat expedire aliqua rationabili causa, vel propter ipsum qui vovit, vel propter alios, quod votum non servet, potest eum ab obligatione voti deobligare, qui alias de iure obligatus erat ».

(1) Pro chronologia operum S. Thomae, cf. MANDONNET, *Chronologie sommaire de la vie et des œuvres de S. Thomas*, in *Revue des Questions philosophiques et théologiques*, t. 9 (1920), p. 142, sqq.

(2) *Comm. in IV Sent.*, D. 38, q. 1, art. 4, sol. 1. « Et ideo alii dicunt probabilius, si communis utilitas totius Ecclesiae aut unius regni vel provinciae exposcerent, posse convenienter et in voto continentiae et in voto religionis dispensari, quantumcumque esset solemnizatum : non enim per votum potest se homo deobligare ab eo in quo tenetur alteri, ut dictum est ; unde talis posset imminere necessitas quod posset alicui iuste prohiberi ne continentiam aut religionem voveret ; et eadem necessitate manente, potest etiam in voto dispensari iam facto ». — Ex supradictis apparet nos non admittere quae de hac doctrina S. Thomae fuerunt conscripta in *Revue Thomiste*, *A propos des vœux solennels de religion*, t . 28 (1923), p. 179, 311 et t. 29 (1924), p. 548. Cf. etiam PRUEMMER, O. P. in *Bulletin Thomiste*, a. 1925, n. 296.

opinionem, ob decretalem Innocentii III, quam explicat ut priores Decretalistae, postquam reiecit argumentum quod Papa posset mutare substantiam rei, et de monacho facere non monachum, « licet quidam iuristae ignoranter contrarium dicant » (1). Solvit distinguendo inter clericos saeculares et regulares, nam : « considerandum est utrum continentia sit essentialiter annexa ei, ad quod votum solemnizatur ». Iamvero non est essentialiter annexum debitum continentiae ordini sacro, sed ex statuto Ecclesiae, unde per Ecclesiam dispensari potest. « Est autem essentiale statui religionis... et ideo, in voto solemnizato per professionem religionis non potest per Ecclesiam dispensari », et rationem invocat in ipsa decretali assignatam, quia castitas est annexa regulae monachali (2).

5. De *auctore dispensationis* perspicue loquitur, et novis argumentis stabilit doctrinam communiorem : « In publica lege humana nullus potest dispensare, nisi ille a quo lex habet auctoritatem, vel cui ille commiserit » ; « inferior potest dispensare in praeceptis superioris, quando sibi permittitur a superiore, non autem aliter » (4). R. Pontifex « cum habeat plenitudinem potestatis in Ecclesia, quaecumque instituta sunt per Ecclesiam vel Ecclesiae praelatos, per eum dispensabilia sunt » (5). Et addit

(1) Cf. supra, p. 216.

(2) Cf. II. II, q. 88, a. 11, in corp. — SCHARNAGL, *o. c.*, p. 190. — In art 12 ad 2m alludit etiam ad canonistas, dicendo : « quidam dixerunt, quod ideo praelati possunt in votis pro libito dispensare, quia in quolibet voto includitur conditionaliter voluntas praelati superioris ». — In I. II, q. 94, a. 4, explicat quomodo sit intelligenda definitio Gratiani : « ius naturale est quod in Lege et Evangelio continetur » et inde ad primum dicit : «verbum illud non est sic intelligendum, quasi omnia quae in Lege et Evangelio continentur, sint de lege naturae, cum multa tradantur ibi supra naturam, sed ea quae sunt de lege naturae plenarie ibi traduntur ». — Ad I. II, q. 94, a. 5, in corp., refert simpliciter doctrinam iuristarum a canonistis relatam, cf. supra, p. 215 sq. — Inquirit utrum Papa possit dispensare cum religioso in voto obedientiae, siquidem decretalis Innocentii III de illo casu non sit locutus, et dicit : « Papa in voto obedientiae non potest cum religioso dispensare, ut nulli praelato teneatur obedire in his quae ad perfectionem vitae pertinent, non enim potest eum a sua obedientia eximere ; potest tamen eum eximere ab inferioris praelati obedientia, quod non est in voto obedientiae dispensare ». II. II, q. 86, a. 8, ad 3m.

(4) Cf. I. II, q. 97, a. 4, ad 3m.

(5) *Quodlib*, IV. a. 13.

argumentum quod canonistae non expresserant et postea in Decretalibus Clementinis assumetur inferiorem nempe nihil posse contra voluntatem superioris (1). Eadem principia applicat dispensationi in votis, et formulat regulam : « Inferiores praelati possunt dispensare in votis quae communiter fiunt, et indigent frequenti dispensatione, ut homines habeant de facili ad quem recurrant » (2). Haec tamen potestas conceditur eis « ex commissione », sed utrum illa concessio sit implicita vel explicita non docet.

6. Circa *dispensationem in iure naturae*, postquam determinavit quid Deus possit (3), cum canonistis admittit Ecclesiam non posse dispensare contra praecepta Decalogi (4). Praecepta legis naturae distinguit : alia enim praecepta sunt communia, quae nempe numquam fallunt, et in illis dispensatio fieri nullo modo potest ; alia vero sunt quasi conclusiones praeceptorum communium, et in illis aliquando dispensatur etiam per hominem, puta quod mutuum non reddatur proditori patriae. Circa applicationem dispensationis in iure naturali, ponit varias quaestiones :

(1) Cf. I. II, q. 97, a. 4, ad 3m. — c. 2, *De electione*, I, 3, in Clem.

(2) II. II, q. 88, a. 12, ad 3m.

(3) In *Suppl.*, q. 65, a. 1, in corp. S. Thomas ius naturale definit : « lex naturalis nihil aliud est, quam conceptio homini naturaliter indita qua dirigitur ad convenienter agendum in actionibus propriis, sive competant ei ex natura generis, ut generare, comedere et huiusmodi, sive ex natura speciei, ut ratiocinari et huiusmodi ; omne autem illud, quod actionem reddit inconvenientem fini, quem natura ex opere aliquo intendit, contra legem naturae esse dicitur » ; et ad 4m : « ius naturale multipliciter intelligitur », et explicat quomodo definitio Gratiani et iuristarum sit intelligenda.

(4) I. II, q. 100. a. 8. in corp. « Praecepta Decalogi continent ipsam intentionem legislatoris, scilicet Dei, nam praecepta primae tabulae quae ordinant ad Deum, continent ipsum ordinem ad bonum commune et finale, quod Deus est ; praecepta autem secundae tabulae continent ordinem iustitiae inter homines servandae, ut scil. nulli fiat indebitum, et cuilibet reddatur debitum ; secundum hanc enim rationem sunt intelligenda praecepta Decalogi, et ideo praecepta illa sunt omnino indispensabilia ». — Ad 3m postquam refutavit difficultates ex S. Scriptura adductas, quae videntur ostendere Deum dispensasse in iure naturae, concludit : « sic igitur praecepta decalogi quantum ad rationem iustitiae quam continent, immutabilia sunt ; sed quantum ad aliquam determinationem, per applicationem ad singula (ut scil. hoc vel illud sit homicidium, furtum, vel adulterium, aut non) hoc quidem est mutabile, quandoque sola auctoritate divina, quandoque etiam auctoritate humana ».

imprimis, utrum non sit peccatum mortale habere plures praebendas; et respondet sensu affirmativo saltem « si non adsunt circumstantiae cohonestantes », imo, ait, etiam interveniente dispensatione, non ideo cumulus fit licitus, si desunt illae circumstantiae, « eo quod dispensatio humana non aufert ligamen iuris naturalis, sed solum ligamen iuris positivi, quod per hominem statuitur, et per hominem dispensari potest » (1). Deinde examinat utrum per dispensationem potuerit esse licitum uxorem suam dimittere (2) et utrum ex dispensatione aliquando licitum fuerit duas uxores habere (3); sed hae quaestiones ad scopum nostrum minus faciunt.

7. Minorem fuisse *influxum doctrinae canonistarum* circa dispensationem in S. Thomam, ex praemissis facile deducitur. Hic enim ignorat plures controversias tunc apud canonistas agitatas et, sub respectu iuridico, videtur unice attendisse Decreto Gratiani, Decretalibus Gregorii IX et glossae ordinariae utriusque collectionis. E converso, dum difficulter probaretur influxus theologorum in canonistas ante Hostiensem, imo in ipsum Hostiensem, doctrina S. Thomae *subsequentes canonistas non fugit.* Misso Ioanne Monacho, qui ad eam non alludit, Durantis in quibusdam expresse doctrinam Angelici admittit (4). Archidiaconus in Rosario plurimos textus, interdum totum articulum ex S. Thoma exscribit, ostendendo dissensiones inter theologos et canonistas, pro more suo referendo et compilando quae doctores ante eum scripserant. Non tamen ideo doctrinam S. Thomae amplexus est, cum in commentario suo ad Librum VI Decretalium ab eius doctrina discedat (5). Ioannes Andreae denique pro parte et methodum S. Thomae adhibet, quasdam doctrinas probat, alias impugnat, signanter doctrinam eius circa dispensationem in votis monachalibus. Simul notat S. Thomam ironice increpasse doctrinam canonistarum circa dispensationem (6).

(1) *Quodlib.* IX, a. 15, ed. cit. fol. 65.
(2) *Supplem.*, q. 67, a. 2.
(3) *Ibid.*, q. 65, a. 2.
(4) Cf. supra, p. 224.
(5) Cf. *Rosarium,* ad c. 1, D. IX et glossam in VI, ad c. 4, *De electione,* I, 6.
(6) Cf. *Commentaria novella,* ad c. 28, X. *De praebendis,* III, 5.

CONCLUSIO PARTIS QUARTAE

Restat ut paucis indicemus quantum et in quibus disciplina de dispensatione apud Decretalistas profecerit In praenotandis ad Partem quartam assignavimus quae fuerint causae huius progressus : applicatio nempe magis rigorosa iuris Romani, exigentia praxis dispensationum in dies frequentioris et inde influxus mutuus doctrinae in decretales RR. Pontificum et decretalium in doctrinam a schola receptam, influxus denique theologorum.

1. *Notionem* strictam a Decretistis statutam Decretalistae retinent. Dispensationem tamen vocant quod, ipsis fatentibus, non est dispensatio, notatim absolutionem a poenis. Ex hac confusione oritur apud quosdam Decretalistas doctrina erronea circa potestatem episcoporum dispensandi, quoties haec potestas ipsis non denegatur.

Ultra doctrinam Decretistarum progressi, a temporibus Innocentii IV distinguunt dispensationem ab absolutione in poenis saltem medicinalibus et ab interpretatione legis, adeo ut dispensatio iam non dicatur actus interpretationis sed iurisdictionis. Nondum clare definiunt differentiam inter dispensationem et privilegium contra ius. Hodiedum adhuc res difficultate non vacat.

2. *Varias species* dispensationum quod attinet, cum Decretistis dispensationem debitam agnoscunt, in qua definienda tamen non consentiunt. Novam divisionem inducunt dispensationis in expressam et tacitam, cui connectitur disputatio de dissimulatione. Hostiensis, et Decretalistae qui eum subsecuti sunt, reiciunt dispensationem tacitam et expressam requirunt, verisimiliter ut praecaveantur abusus episcoporum, qui tacite sine causa sufficienti in legibus ecclesiasticis dispensabant. Haec tacita dispensatio hodie admittitur, quamvis de ea sileat Codex Iuris canonici, modo adsit voluntas dispensandi superioris.

3. *Causam* dispensationis cum Decretistis iam non requirunt boni communis. Ulterius progressi, Decretalistae distinguunt causas impulsivas et motivas et has dividunt in simpliciter inducentes dispensationem et maiores seu summas. Gravitas causae ipsis est ratio agnoscendi episcopis potestatem dispensandi.

Dissentiunt Decretalistae circa quaestionem a Decretistis omissam, utrum valida sit dispensatio pontificia sine causa con-

cessa,seu utrum ipsa eius voluntas sit causa sufficiens dispensationis. Praeviam causae cognitionem, non qualemcumque sed iuridicam saltem summariam, iuxta placita sua de dispensatione tacita, ad licitam dispensationem requirunt, si dispensans non sit ipse legislator. Cognitionem aliquam praeviam postea Concilium Tridentinum praescribet in Sessione XXV, de reformatione cap. 18.

4.De *legibus* in quibus dispensari possit,fuse agunt Decretalistae. Recedunt a rigidioribus principiis Decretistarum, admittentes dispensationem pontificiam etiam in legibus quae ad statum generalem Ecclesiae pertinent et in canonibus quattuor conciliorum oecumenicorum, in iis quae ad fidem non pertinent. Quoad dispensationem in iure naturali, seu in iure quod in Lege et Evangelio continetur, admittunt praecepta moralia esse indispensabilia. In specie, circa dispensationem in matrimonio rato non consummato, in voto et iuramento, in iure denique apostolico quoad bigamos, innumerae sunt controversiae et difficultates quas decretales RR. Pontificum eorumque praxis multum adaugent. Sententiae benigniores praevalent apud posteriores Decretalistas, quin tamen ad regulas claras pervenerint, cum nondum sufficienter indagaverint notiones iuris naturalis, iuris divini et iuris humani positivi, sed potius, secundum eorum methodum iuridicam, ad solos textus antiquiores attenderint. Hostiensis tamen plura solvit, quem Ioannes Andreae secutus est. Progressus scientiae maxime debetur methodo philosophica theologorum qui, relictis textibus iuris, notiones iuris divini et naturalis scrutati sunt et principia regulis abstractis proposuerunt. Quantumvis in hac materia scientia theologica profecerit, difficultatibus hodie nondum vacat theoria dispensationis in iure naturali.

5. De *personis* cum quibus dispensari possit, pauca habent Decretalistae. Episcopi iure dispensant cum suis subditis in territorio degentibus, utrum etiam cum alienigenis in territorio aut cum subditis extra territorium commorantibus, nondum liquet.

6. Quoad *effectus* dispensationis, ex eius effectu primario relaxatione nempe legis, Decretalistae deducunt consectaria, quae praesertim applicant legibus poenalibus, in specie circa irregularitates.

Huic quaestioni Decretalistae adnectunt alteram de *interpretatione* dispensationis. A doctrina Decretistarum non recedunt, sed vario modo illam applicant. Notatim conantur solvere contrarietatem duorum principiorum, vi quorum dispensatio

est ex una parte vulnus legis et proinde odiosa, ex altera parte beneficium principis quod decet esse mansurum. Hac occasione statuunt regulam de interpretatione dispensationis aliis onerosae vel non. Denique Bonifacius VIII decrevit regulam interpretationis pro dispensatione motu proprio vel ad instantiam partis concessa. His similia hodie adhuc privilegio applicantur.

7. *Cessare* dispensationem docent Decretalistae, sicut et Decretistae, cessante totaliter causa motiva, aut revocatione superioris. Docent tamen, quod hodie iam non admittitur, tunc tantum licite revocari dispensationem, si fuerit invalide concessa, aut ordine non servato et sine praevia causae cognitione.

8. De *auctore* dispensationum, Decretalistae retinent principium positum a Decretistis : solus legislator in sua lege dispensat. Praelucente praxi RR. Pontificum, potestas exclusiva et universalis dispensandi RR. Pontificum communiter agnoscitur, quae etiam delegari potest. Iuxta hoc principium, determinatur potestas legatorum et metropolitanorum ; amplior forsan patriarchis facultas agnoscitur.

Principium de potestate exclusiva R. Pontificis non adeo facile conciliatur cum doctrina de potestate episcoporum quorumdam Decretalistarum, qui docent episcopis competere potestatem dispensandi, quoties a iure non denegatur. Haec doctrina, quae nititur confusione dispensationem inter et absolutionem, in praxi fuit applicata, ob usum Decretalistarum repetendi doctrinas utut obsoletas praedecessorum. Decretales Gregorii IX omnem rationem dubitandi auferunt. Attamen agnoscitur episcopis facultas dispensandi in lege generali Ecclesiae vi consuetudinis aut in casibus urgentis necessitatis vel evidentis utilitatis Ecclesiae, at praesertim vi concessionis implicite factae a iure. Inde auctores diligenter inquirunt de legibus in quibus talis concessio inveniri possit

9. Denique, ut quaedam dicamus de doctrina theologorum, et praesertim S. Thomae Aquinatis, hi multum contulerunt ad notionem iuris naturalis rectius definiendam et ad solvendam quaestionem dispensationis in ordinatione bigami et in voto, imo in iure naturali in genere. Attamen, usque ad medium saeculum XIII, influxus theologorum non fuit magni momenti in doctrinam Decretalistarum, maioris momenti fuit doctrina S. Thomae. Vicissim Decretalistae, si glossa ordinaria seponatur, parum contulerunt doctrinae theologorum.

INDEX ALPHABETICUS

RR. PONTIFICUM ET SCRIPTORUM

USQUE AD MEDIUM SAECULUM XIV

Opus quod inscribitur : *De dispensatione in iure canonico praesertim apud Decretistas et Decretalistas usque ad saeculum decimum quartum*, auctore IOSEPHO BRYS, ex auctoritate Eminentissimi et Reverendissimi Cardinalis Archiepiscopi Mechliniensis et legum academicarum praescripto recognitum, quum fidei aut bonis moribus contrarium nihil continere visum fuerit, imprimi potest.

Lovanii, 31 maii 1925.

P. LADEUZE
Rect. Univ.

Universitas catholica Lovaniensis

DISSERTATIONES AD GRADUM MAGISTRI IN FACULTATE THEOLOGICA CONSEQUENDUM

—

SERIES PRIOR

1. A. KEMPENEERS. *De Romani Pontificis primatu eiusque attributis*, 1841.
2. H. J. FEYE. *De matrimoniis mixtis*, 1847.
3. C. DE BLIECK. *De unitate Ecclesiae catholicae*, 1847.
4. V. A. HOUWEN. *De parochorum statu*, 1848.
5. N. J. LAFORÊT. *De methodo theologiae sive de auctoritate Ecclesiae catholicae tamquam regula fidei christianae*, 1849
6. PH. VAN DEN BROECK. *De theophaniis sub Vetere Testamento*, 1851.
7. A. HEUSER. *De potestate statuendi impedimenta dirimentia pro fidelium matrimoniis soli Ecclesiae propria*, 1851
8. F. J. JADOT. *Patrum antenicaenorum de Verbi consubstantialitate doctrina*, 1857.
9. TH. J. LAMY. *De Syrorum fide et disciplina in re eucharistica ; accedunt veteris ecclesiae syriacae monumenta duo ; Ioannis Telensis resolutiones nunc primum editae et latine redditae ; Iacobi Edesseni resolutiones canonicae syriace cum versione latina*, 1859.
10. A. J. LIAGRE, *Interpretatio epistolae catholicae S. Iacobi*, 1860.
11. A. C. M. VAN GAMEREN. *De oratoriis publicis et privatis*, 1861.
12. E. H. J. REUSSENS. *Syntagma doctrinae catholicae Adriani VI, P. M.*, 1862.
13. F. J. MOULART. *De sepultura et coemeteriis*, 1862.
14. L. HENRY. *De residentia beneficiatorum*, 1863.
15. C. M. DE ROBIANO, *De iure Ecclesiae in universitates studiorum*, 1864.
16. A. J. J. HAINE. *De hyperdulia eiusque fundamento*, 1864.
17. A. B. VAN DER MOEREN. *De processione Spiritus sancti ex Patre Filioque*, 1865
18. F. J. DEMARET. *De origine Evangeliorum deque eorum auctoritate historica*, 1865.
19. J. B. ABBELOOS. *De vita et scriptis sancti Iacobi, Batnarum Sarugi in Mesopotamia episcopi*, 1867.
20. A. VAN WEDDINGEN. *De miraculo deque eius in christiana demonstratione usu et valore*, 1869
21. J. L. J. LIAGRE. *De hominis exaltatione ad ordinem supernaturalem*, 1871.

22. H. J. L. Hermes, *De capitulo sede vacante vel impedita et de vicario capitulari*, 1873.
23. B. T. Pouan. *De seminario clericorum*, 1874.
24. H. C. C. Lambrecht. *De sanctissimo Missae sacrificio*, 1875.
25. A. Muller. *De placito regio*, 1877.
26. J. Thys. *De peccato originali*, 1877.
27. M. B. G. Fink. *De concordatis*, 1879.
28. H. J. T. De Brouwer. *De fide divina*, 1880.
29. G. J. Waffelaert. *De dubio solvendo in re morali*, 1880.
30. L. J. Lesquoy. *De regimine ecclesiastico iuxta Patrum apostolicorum doctrinam*, 1881.
31. J. Forget. *De vita et scriptis Aphraatis, sapientis Persae*, 1882.
32. J. E. Hizette. *Definitionis vaticanae de infallibi Romani Pontificis magisterio commentarium theologicum*, 1883.
33. P. Mannens. *Disquisitio in doctrinam S. Thomae de voluntate salvifica et praedestinatione*, 1883.
34. C. Lucas. *De naturali nostra cognitione Dei*, 1883.
35. O. F. Cambier. *De divina institutione confessionis sacramentalis*, 1884.
36. F. C. Ceulemanns. *De parvulis qui sine baptismo moriuntur*, 1886.
37. G. J. Crets. *De divina Bibliorum inspiratione*, 1886.
38. A. Van Hoonacker. *De rerum creatione ex nihilo*, 1886.
39. A. Hebbelynck. *De auctoritate historica libri Danielis, necnon de interpretatione vaticinii LXX hebdomadum*, 1887.
40. J. Bauduin. *De consuetudine in iure ecclesiastico*, 1888.
41. M. Lecler. *De romano sancti Petri episcopatu*, 1888.
42. L. J. Mierts. *De resurrectione corporum*, 1890.
43. A. Auger. *De doctrina et meritis Ioannis van Ruysbroeck*, 1892.
44. J. B. Chabot. *De sancti Isaaci Ninivitae vita, scriptis et doctrina*, 1892.
45. C. Scheys. *De iure Ecclesiae acquirendi et possidendi bona temporalia*, 1892.
46. A. Knoch. *De libertate in societate civili*, 1895.
47. H. Poels. *De historia sanctuarii arcae foederis*, 1897.
48. P. Ladeuze. *Étude sur le cénobitisme pakhômien pendant le quatrième siècle et la première moitié du cinquième*, 1898.
49. A. Camerlynck. *De quarti evangelii auctore*, 1899.
50. A. Michiels. *L'origine de l'épiscopat.*, 1900.
51. A. Van Hove. *Étude sur les conflits de juridiction dans le diocèse de Liège sous Érard de la Marck*, 1900.
52. G. Voisin. *L'Apollinarisme*, 1901.
53. H. Coppieters. *De historia textus Actuum Apostolorum*, 1902.
54. E. Van Roey. *De iusto auctario ex contractu crediti*, 1903.
55. F. Claeys Bouüaert. *De canonica cleri saecularis obedientia*, 1904.

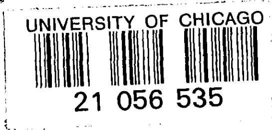
SERIES SECUNDA.

1. C. Van Crombrugghe. *De soteriologiae christianae primis fontibus*, 1905.
2. Th. Van Oppenraaij. *La doctrine de la prédestination dans l'Église réformée des Pays-Bas*, 1906.
3. E. Tobac. *Le problème de la justification dans saint Paul*, 1908.

4. J. Lebon. *Le Monophysisme sévérien*, 1909.
5. G. Kisselstein. *Les dons et legs aux fabriques d'églises paroissiales en Belgique*, 1912.
6. P. Ricard. *De satisfactione Christi in tractatum s. Anselmi « Cur Deus homo »*, 1914.
7. P. Van Cauwenbergh. *Étude sur les moines d'Égypte depuis le Concile de Chalcédoine* (451) *jusqu'à l'invasion arabe* (640), 1914.
8. H. Lamiroy. *De essentia ss. Missae sacrificii*, 1919.
9. A. De Meyer. *Les premières controverses Jansénistes en France* (1640-1649), 1919.
10. E. Broeckx. *Le catharisme*, 1916.
11. R. Koerperich. *Les lois sur la mainmorte dans les Pays-Bas catholiques*, 1922.
12. R. Draguet. *Julien d'Halicarnasse et sa controverse avec Sévère d'Antioche sur l'incorruptibilité du corps du Christ*, 1924.
13. R. G. Bandas. *The Master-Idea of Saint Paul's Epistles, or the Redemption*, 1925.
14. J. Brys. *De Dispensatione in Iure canonico praesertim apud Decretistas et Decretalistas usque ad medium saeculum decimum quartum*, 1925.
15. J. Coppens. *L'imposition des mains et les rites connexes dans le Nouveau Testament et dans l'Église ancienne*, 1925.

DES PRESSES DE
L'IMPRIMERIE POLYGLOTTE DE
JULES DE MEESTER ET FILS
WETTEREN (BELGIQUE)
9 - 6 - 1925

Brys
De dispensatione

(3)

